LUND UNIVERSITY

Fler fynd i centrum

materialstudier i och kring Uppåkra

Hårdh, Birgitta

2003

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Hårdh, B. (Red.) (2003). *Fler fynd i centrum: materialstudier i och kring Uppåkra*. (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°; Vol. 45). Almqvist & Wiksell International.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA
SERIES IN 8°, No. 45

Fler fynd i centrum

Materialstudier i och kring Uppåkra

RED.
BIRGITTA HÅRDH

UPPÅKRASTUDIER 9

Publikationen finansieras inom projektet Samhällsstrukturen i Sydsverige under Järnåldern som stöds av Riksbankens Jubileumsfond.

I den tryckta upplagan finns följande uppgifter:

Omslaget visar en hästformad fibula från vendeltid.

© Arkeologiska institutionen
Layout: Ottosson Media
Tryckt i Sverige av Bloms Tryckeri AB, Lund 2003.
Distribution: Almqvist & Wiksell International, Box 7634, S-103 94 STOCKHOLM
ISBN 91-22-02038-1
ISSN 0065-0994

INNEHÅLL

FÖRORD 1

Lars Larsson
Dybäck during the Iron Age. An area with centralising functions in southernmost Scania in local and regional perspectives 3

Gerda Cedergren
Nålar från Uppåkra – En studie av form, funktion och spridning 29

Birgitta Hårdh
Uppåkra i folkvandringstiden 41

Morten Axboe og Marie Stoklund
En runebrakteat fra Uppåkra 81

Anders Ödman
Tankar kring två ringhandtag från Uppåkra 89

Martin Rundkvist
Snake brooches of south Scandinavia Ørsnes types L1, L2, J and H3 97

Sunhild Kleingärtner
Eine pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra Stilistische und kulturhistorische Betrachtungen 123

Ole Stilborg
Late Iron Age Metal Craft Ceramics at Uppåkra 137

Torsten Capelle
Fünf Miniaturen 165

Torsten Capelle
Vier Mitteleuropäer 173

Anne-Sofie Gräslund
Drakar i Uppåkra 179

Birgitta Hårdh
Kungligt beslag? – ett huvud i Mammenstil – och ett huvud till 189

Jens Ulriksen
Vikingetidige korsemaljefibler fra Uppåkra 202

Robert Koch
Eine durchbrochene Scheibenfibel mit Kreuz aus Uppåkra bei Lund 215

Dybäck during the Iron Age
An area with centralising functions in southernmost Scania in local and regional perspectives

Lars Larsson

Abstract

The settlement structure of the Iron Age in southern Scandinavia has been a subject of lively debate. High-class finds can in certain cases corroborate the occurrence of a place or an area with a special position in the region. In southernmost Scania the area around Dybäck is recognised as a highly likely candidate.

In the sandy and lightly undulating Dybäck area finds of graves indicate a couple of farms with families of a high social position during the Late Roman Iron Age. An excavation of a midden and a couple of houses at Långåker provides insight into the activities of a farm belonging to high-ranking persons from the same period. The wealth of the area during the Migration Period is indicated by some gold finds. However, few finds from the Merovingian Period occur. A couple of silver finds provide a fragile basis for the presence of a local centre. The relation of the society of the Dybäck area to nearby sites and other sites in south-western Scania is discussed.

Lars Larsson, Department of Archaeology and Ancient History, Sandgatan 1, 223 50 LUND

Introduction

During recent years the settlement structure of the Iron Age in southern Scandinavia has been a subject of lively debate, as is particularly obvious from the separate articles published in the series Uppåkrastudier (Uppåkra Studies), most of which are based to a greater or lesser extent on the investigations performed at the settlement site of Uppåkra, south-western Scania (Larsson & Hårdh 1998, 2003; Hårdh 1999, 2001; Helgesson 2002; Hårdh & Larsson 2002).

Besides Uppåkra several other places in Scania had a special position in relation to their social environment as settlements for the leading group in society – some kind of site for the family connected to chieftains or magnates (Helgesson 2002). A few had a position almost equivalent to that of Uppåkra, while most had a subordinate relationship to this important site or other sites. The localisation of these leaders' sites may be distinguished by the numerous metal finds or by the objects of high quality, usually made of valuable metal, found within a site but occasionally concentrated to a small part of the landscape (Helgesson 2002). A site of high social status is Vä in north-eastern Scania (Stjernquist 1951) as well as Ravlunda in the south-east (Fabech 1998). The latter area is situated close to a outlet of a small river that might

have functioned as a most suitable natural harbour, and near some sites with finds of gold.

In certain cases the importance of an area is marked by finds of an exceptional character in terms of material or quality. These finds may mark a close connection to a place with certain central functions. That the neighbourhood of Uppåkra had a special position in Iron Age society was recognised early as a result of a number of finds (Stjernquist 1996; Helgesson 2002). However, it should be emphasised that the exceptional position of Uppåkra as regards size and contents has recently been recognised in connection with the new investigations that started in 1996 (Larsson 2003b). A similar situation was valid for south-eastern Funen (Thrane 1994). In this area rich finds were known already in the late nineteenth century. However, the special position of Gudme was not recognised until the 1980s (Nielsen 1993).

The high-class finds can in certain cases corroborate the occurrence of a place with a special position, where expressions of power are of a centrifugal character, so that reflections of higher status do not affect just a specific place but also its surroundings (Harrison 1997). In a southern Scandinavian perspective, the stable structure of Uppåkra over a considerable period of time is unique. Other places with central functions had a much shorter life. There may have been more dynamic relationships, with the central functions in certain periods distributed in two or more places, while in other phases they were concentrated in one specific place. The same is probably true of central functions in a more local perspective.

Further sites with a greater dependence on the larger central sites have existed but are much more difficult to find. In southernmost Scania the area around Dybäck is recognised as a highly likely candidate (Fig. 1).

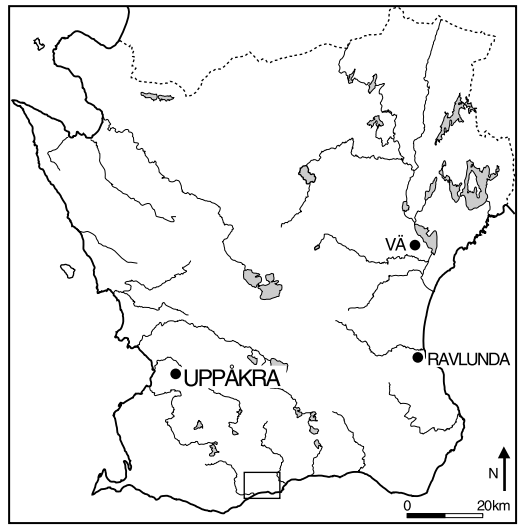

Fig. 1. The research area marked on a map of Scania, southernmost Sweden.

The research area

The area in question is sandy and lightly undulating. Towards the west it is naturally delimited by the small river Vemmenhögsån with adjacent wetland within its valley (Fig. 2–3). Towards the north-west the terrain rises with marked hills, up to 50 m a.s.l. with a high content of clay. In the north, the area is slightly hummocky and most of the land is made up of wetlands. The delimitation towards the east is not so obvious, but the river Skivarpsån with its adjacent wetlands is here viewed as an element separating the terrain. Because of the flat terrain within the area of research certain parts were wet, especially during the winter, as marked on the reconnaissance map from the 1810s (Skånska rekognosceringskartan 1986) (Fig. 2).

The research area (henceforth referred to as the Dybäck area) is today dominated by a small number of large farms among which the Dybäck estate is the largest, comprising about 600 hectares. Most of the others farms were sold off by the Dybäck estate during the nineteenth century.

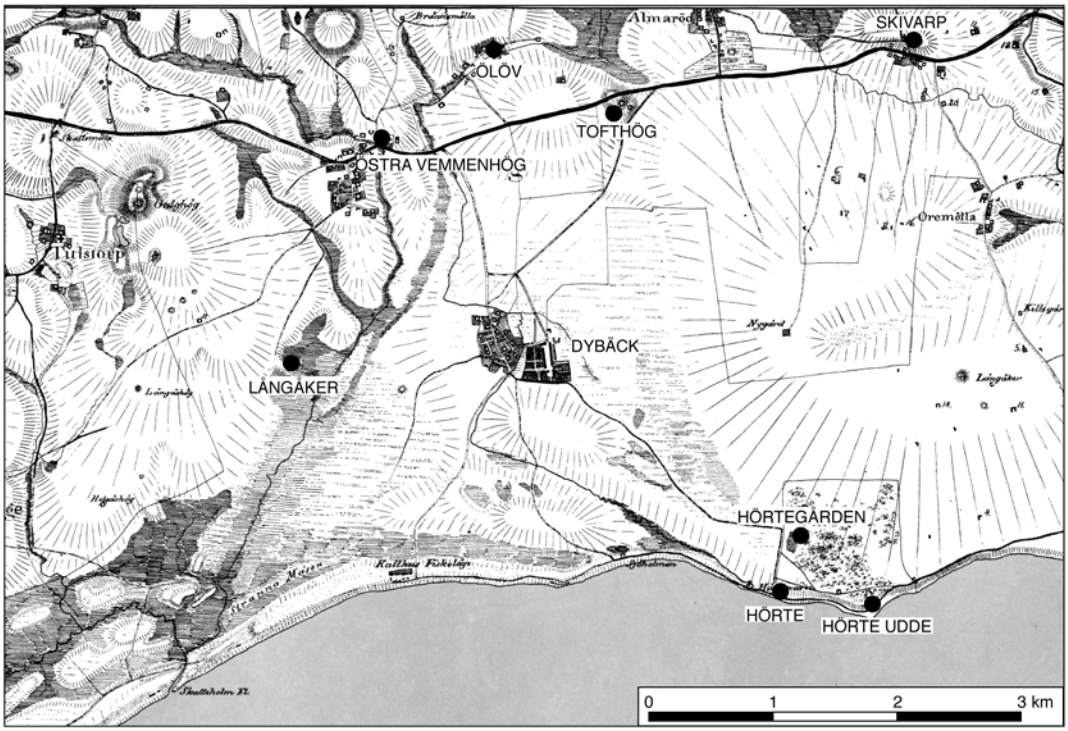

Fig. 2. Extract from the Rekognosceringskartan (reconnaissance map) from the 1810s, showing the sites mentioned in the article. The horizontal hatching marks the wetlands, the more intensive the hatching, the wetter the areas.

Development today is on a limited scale. The building of roads and a railway mainly took place before the existence of an antiquarian organisation with routine supervision of development projects. In most cases sites have been excavated because of finds been made during ploughing and reported by the farm owners. Most of the excavations were carried out by the archaeologist Bror-Magnus Vifot during the 1920s and 1930s. He was living in the neighbourhood and was well known to the farmers.

What parameters allow us to recognise the Dybäck area as having a central function in the region in the Iron Age? One important element is the local conditions, with the sandy soil reasonably rich in nutrients and easy to work with low-technology farming equipment. Considerable wetlands towards the west and north might have been of importance as pastureland or hay meadows, along with the marginal areas in the north-west and north with their clayey till soils.

Another factor giving the research area a special position is that contacts with the surrounding world were facilitated by the existence of a suitable anchorage at Hörte (Fig. 2). The outlet of the small river Dybäcksån must have been well suited. Despite the present concrete pier, it is reasonably easy to imagine the shape of the prehistoric harbour. The small mouth of the river has a plank lining along the sides that could have been fully sufficient as a structure for a landing place. That the site was of special importance, as an anchoring place is obvious from the fact that the foundations of a brick building have been found a short distance to the east of the

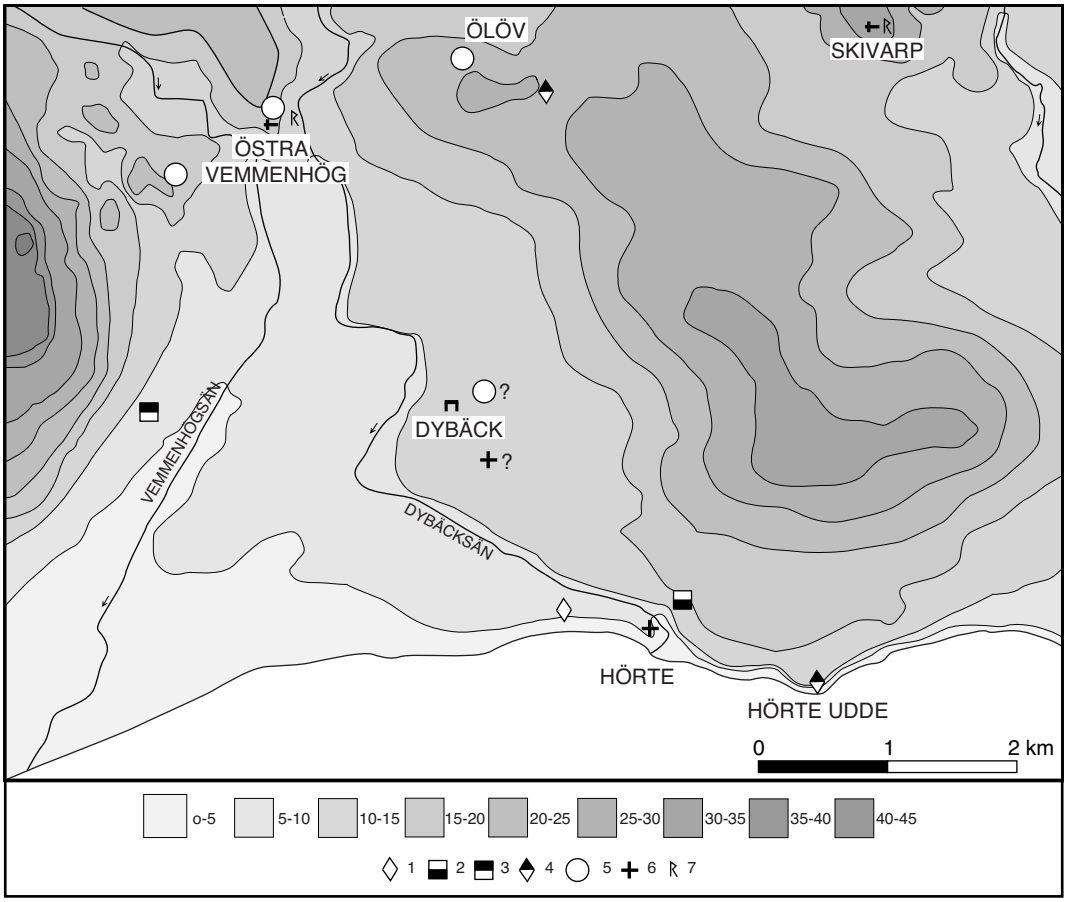

Fig. 3. The typography of the Dybäck area, marking finds and sites mentioned in the article. Legend: 1: Roman Iron Age grave, 2: Pre-Roman and Early Iron Age settlement, 3: Late Roman Age settlement, 4: Late Roman Iron Age grave, 5: Migration Period gold find, 6: Viking Age silver find, 7: Runic stone.

river mouth. The foundations were discovered during the construction of a coastal road in the 1930s and a small excavation was performed (Vifot 1934b). The finds as well as some earlier surface finds date the building to the late Medieval period. It was probably a warehouse. Similar late medieval stone buildings are very rare outside towns.

No Stone Age monuments are known within the Dybäck area. However, megalithic tombs are known to have existed to the west as well as to the east (Larsson 1992, 2002). A small number of mounds of a size usually dated to the Bronze Age are known. The number of Bronze Age mounds is considerably larger on the high ridge in the north-west as well as in the coastal region in the south-east, close to and within the present village of Abbekås (Fig. 11). Mounds and other cemeteries, some with rich grave goods, as well as settlement sites have been excavated since the 1930s, proving the existence of a regional centre during the Early and Late Bronze Age (Hansen 1938; Larsson 1996, 1999).

The Dybäck area during the Early Iron Age

In order to distinguish the most important site from the earliest part of the Iron Age, one has just to move some 300 metres to the north-east of the mouth of the river Dybäcksån (Fig. 2). In 1929 stones as well as pottery were ploughed to the surface within a small area of the farmland belonging to Hörtegården (Hörte Farm), resulting in an excavation. An almost rectangular stone pavement measuring 8 x 4 m was revealed (Vifot 1934a:181). The pottery found was dated to the Pre-Roman Iron Age, with a possible date to the transition to the Early Roman Iron Age (Vifot 1934a:179 pp.; Stjernquist 1969:177). The pavement was initially regarded as the floor of a house but has later, based upon other excavation results, been interpreted as the stone pavement outside a house (Stjernquist 1969:178). No occupation layer or structures close to the pavement were documented by a small excavation of the site in 1976 (Larsson 1976). The structure has also, albeit with some reservations, been regarded as a cult-house (Victor 2002:143 p.).

In the local environment, at Hörtemölla north of the river mouth (Fig 2), a grave was found including an urn with a faceted rim of the same type of pottery found within to the paved area (LUHM 25660) (Vifot 1934a:177 p.). In the same area at least three inhumation graves have been excavated, one with a sickle that dates to the Roman Iron Age (LUHM 18836, 25660:VII) (Stjernquist 1955:173).

To the east of the river mouth the landscape rises a few metres and forms a small cape named Hörte udde (Hörte cape) (Fig. 2), with a steep slope to the shore some seven metres below. During gravel extraction just a few dozen metres from this slope, remains of at least two graves were found and excavated (LUHM 27995; SHM 18836; Vifot 1934a). The best-preserved grave contained a female with a necklace consisting of several rows of beads of glass and amber (Stjernquist *et al.* 1994:Fig. 3), two pins and four fibulae – among them a tendril fibula – and a rosette brooch (Stjernquist 1955:173, Pl. XLIII:13–20; 2002:Fig. 2) (Fig. 4). A decorated clay vessel and a bone comb were part of the grave goods. The grave has been dated to C3 (Lund Hansen 1987:450; Helgesson 2002:Tab. 6). The second grave was too destroyed to provide any information about sex or grave contents.

The combination of grave gifts and their quality indicated that the interred woman had a high social position in the community. From Hörte udde there is an excellent view across to the presumable harbour and further along the coastline. The neighbourhood is also suitable for settlement. Hörte udde might have been the cemetery for those persons or families in control of the trade in luxury products as well as more ordinary commodities that were shipped to and from the harbour at Hörte. By placing the cemetery in the view of the harbour the importance of the ruling family would be manifested both as a means of imaginary protection by former generations and as a more direct marker of the active exercise of control.

That luxury products might have entered the area through Hörte is indicated by finds from Tofthögarna (Fig. 2) dating to the same time as the grave at Hörte udde (SHM 12088). Tofthögarna, a group of small mounds, was said to be a natural formation, but that seems highly doubtful. The artefacts were found during gravel extraction. The finds consists of a glass beaker decorated with oval incisions (*Roman Reflections in Scandinavia* 1996:no. 131) (Fig. 5:1) and two extremely well made clay vessels, richly decorated pitchers. One has a perforated handle (*Roman Reflections in*

Fig 4. Finds from a grave at Hörte udde.

Scandinavia 1996:no. 397) (Fig. 5:2) and the other has a small belly and a high neck (Fig. 5:3). A third, undecorated, vessel contained burnt bones, probably the remains of a cremated human. As no certain information exists as to how the finds were related, they may belong to one or more graves. The combination of the glass beaker and the well-made vessels is not uncommon in the region, as proved by a somewhat earlier grave at Öremölla close to the mouth of the river Skivarpsån just south-east of the Dybäck area (Bruzelius 1876; Larsson 1988, in prep.).

The glass beaker and the vessels are goods that give the interred a special social position. The interred person or persons from Tofthögarna were among the most influential members of the community. Based upon the grave finds from Hörte udde and Tofthögarna, a ruling class with access to Roman products and regional products of highest quality was established in the Dybäck area at least in the fourth century AD. The grave finds are more than 2 km apart, which might indicate that the control was divided among two or more families, one living at the coast and another somewhat inland. Other settlements from the Roman Iron Age, presumably with a lower status judging by the grave goods, are indicated by the finds at Hörte mentioned above.

Leading families in the Dybäck area with access to a suitable anchorage were able to create a wealth attracting commercial and also political interest. Some of the objects might have been results of exchange while others, especially those of high quality, such as glass beakers, might be confirmation of alliances contracted with other societies on the islands

Fig. 5. Finds from the grave or graves at Tofthög from the Late Roman Iron Age – a glass vessel (scale 1:2) and two clay vessels (scale 1:3).

of Zealand to the west and Bornholm to the east. Hörte is well located in order to be included in networks connecting important areas of influence along the northern coasts of the southern Baltic Sea. The harbour at Hörte might have functioned as an overnight stop. This type of harbouring places can be compared with the landing places that have been recognised along the Roskilde fjord (inlet), northern Zealand (Ulriksen 1998). They have been identified as sites with settlement remains proving their use for periods of varying length. The oldest seem to have been established during the second century AD. However, they are more numerous after the sixth century AD, interpreted as ports in a network linking locally based aristocratic groups.

The largest numbers of Roman imports in southern Scandinavia have been found close to the coast of eastern Zealand as well as on Bornholm (Lund Hansen 1987). During certain periods such as B2 and C3 the settlements on the southern coast of Scania seem to have been relatively well incorporated within the distribution network providing Roman objects (Lund Hansen 1987:Karte 6–7), whereas the links during other periods, such as C1b (Lund Hansen 1987:Karte 9–10), are regarded as being more limited (Martens 2002).

The farm complex of Långåker

During the first part of 1980s large-scale excavations were carried out at Skateholm on the south Scanian coast just west of the research area in question (Larsson 1992). These excavations were aimed at the investigations of settlement sites including cemeteries from the Late Mesolithic situated along the shoreline or on islands within a former lagoon. In order to provide a better understanding of the settlement within the entire lagoon, surveys were made. These also included the lower valley of the Vemmenhögsån that was the interior north-eastern part of the lagoon during the highest transgression maximum dating to the Late Mesolithic and Early Neolithic (Fig. 2). Along the northern slope of the valley several Mesolithic and Neolithic sites were found (Larsson 1993, 1994). Most sites were encountered within an area named Rävgrav (Östra Vemmenhög 7:20). At the adjacent site Långåker, dating to the late Middle Neolithic A, was found on a rather marked part of the slope covering an elongated area (Larsson 1989). The area seems to have included the remains of at least one farm that has moved in several stages over about half a millennium within an area of about three hundred metres (Larsson 1992).

A midden and the finds

The slope probably marked the shoreline during the Neolithic ending in a small but marked cape. It seemed to coincide with the north-easternmost part of one of the Neolithic settlements. In a couple of test pits a dark occupation layer was found including few flint artefacts and some bones. The layer was much darker than the previous Neolithic occupation layer in which very few preserved bones were found. The first sherds showed that this occupation layer belonged to a much younger settlement. They were parts of vessels with a thin, mainly black ware fired in a kiln with reduced oxygen intake. By the shape of the sherds as well as the decorations, the vessels could be dated to the Roman Iron Age. The wet environment has preserved material with organic content, but most sherds have disintegrated despite the intense firing of the vessels.

The excavation of the site Långåker, situated within the property Östra Vemmenhög 7:40, Östra Vemmenhög parish, took place during two seasons in 1987 and 1989.[1]

During the initial phase of the excavation it became obvious that the area included a refuse layer. The find-bearing layer had a maximum thickness of 0.3 m. A total of 20 square metres were excavated. Judging by the distribution of finds, the layer comprised an area of about 30 square metres. The layer was found on a slight slope ending in a rather wet area with a formation of peat and gyttja below the find-bearing zone. The material has been deposited in an area that during the Late Mesolithic and Early Neolithic was the inner part of the lagoon that changed into a small bog at the time of the Iron Age settlement. The refuse layer is interpreted as a midden.

That the midden did not only include ordinary refuse was obvious from the composition of the finds. There are three fibulae made of bronze. One is of a type with a broad bow terminating in a knob at the foot which has a transverse bulge towards the head and a high catch-plate (Fig. 6:1). The second has a band-shaped bow with a transverse bulge towards the head but with an outward-curving part towards the foot and a low catch-plate. The third is a tendril fibula (Fig. 6:2).

These three types do not seem to be contemporaneous. The types with a wide loop

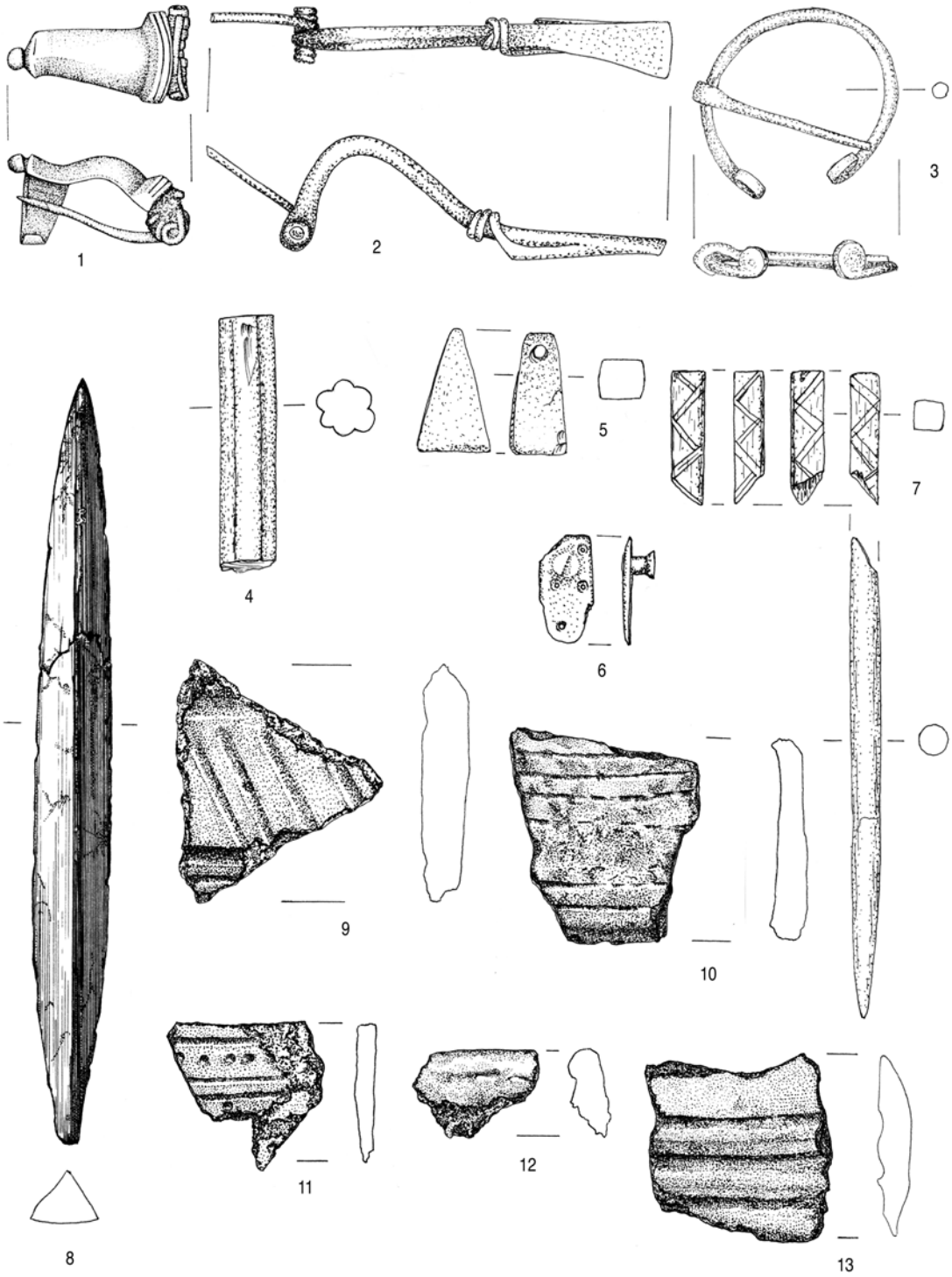

Fig. 6. The finds from the midden at Långåker. 1–2: fibulae, 3: penannular brooch, 4: glass bead, 5: bronze foil with rivets, 6: amber bead, 7: bone needle, 8. bone arrowhead and 9–10: sherds of pottery. Scale 1:1. Drawings by Eva Koch and Björn Nilsson.

belong to B2 (Albrechtsen 1956:15, 1960: 211). Judging by the largest width of the bow at the foot part, the tendril belong to a subtype dated to C1a (Albrechtsen 1968:220 pp.; Jørgensen 1989; Leube 1999; Helgesson & Stjernquist 2001). However, the time differences between the fibulae are not large. A penannular brooch of bronze with rolled-up ends was among the find material (Fig. 6:3). The type is known from the Viking Age (Strömberg 1961,I:148; Thålin 1984:16; Stjernquist 1993 II:Pl. LXXVI:3, 1993 III:24). Interestingly, the same type is known from the Roman Iron Age (Christensen 1998). The majority of this type are dated to the Early Roman Iron Age but the type with rolled ends continues into the Late Roman Iron Age (Christensen 1998:86 pp.). This type is common in graves with contents indicating the high status of the interred (Christensen 1998:92 pp.).

Other ornaments in the midden are a pyramid-shaped amber bead (Fig. 6:5), a small (Ø: 0.4 cm) bead of blue glass, and a bone needle with its rectangular head is decorated with angle lines (Fig. 6:7). Yet another example includes a part of the decorated head and the tip. Although they do not fit, the size and decoration indicate that the parts belong to one and the same needle. An arrowhead made of bone is also present (Fig. 6:8). Similar types are dated to the Roman Iron Age (Almgren & Nerman 1923:Taf. 47).

Two fragments of a thin band of bronze are parts of a finger ring. A bronze wire about 5 cm long and a somewhat shorter example with a rectangular cross section and a hook-shaped end were found in the midden. The artefacts of bronze also include a narrow plate with punched ornament and a head of a rivet on the opposite side (Fig. 6:6). The find is in fragmentary condition and was probably a belt mount with rivets at both ends.

Four fragments of stave-shaped and fluted beads in light green glass were found. Judging by the size and the colour variations the fragments belong to at least two beads. There is also an intact stave of the same type but without the perforation (Fig. 6:4). These fluted stave beads belong to a rather rare type and should be dated to the Late Roman Iron Age (Tempelmann-Maczynska 1985:Taf. 3:183; Olldag 1994:216). In southern Scandinavia they are found in rich graves on Zealand dated to C1a (Lund Hansen 1995:Tafel 22) and C1b (Ethelberg 2000:285).

As on most sites from the Early Iron Age, the iron finds are few, limited to a small number of unidentified iron pieces and a 12.5 cm long knife with a marked inset tang. A bent band of iron about 3 cm long might be a fragment of the bow of a fibula.

The badly preserved pottery includes fine as well as coarse ware. As regards the former, the decoration is made up of horizontal lines and bulges, also including oblique grooves and imprints (Fig. 6:9–13) The small size of the sherds makes it difficult to apprehend the full combination of motifs. There might be two different styles of ornaments in the material with an earlier type consisting of imprints and lines and a younger one with grooves and bulges. The layer held numerous finds of daub, usually identified as patches of red clay.

A large number of bones were found. According to preliminary analyses they include cattle, horse, pig, sheep or goat and dog.

During the excavation of the midden layer a large number of seeds were observed. Therefore, samples were flotated, providing a considerable number of seeds. One sample including almost 1,300 seeds and seed fragments was analysed (Tab. I).[2] An extraordinarily rich flora is represented, with farmed

plants, weeds and meadow plants. The combination of weeds indicates that cultivation was done in light but slightly acid soil resembling the sandy soils close to the site. The fields were manured and well worked, but the penetrated soil was limited to a thin layer below the surface. Meadow plants are dominated by species of grass growing on dry as well as damp habitats.

The house constructions

In order to get a better view of the surroundings of the midden, the topsoil was removed from a trench including about 1,000 square metres of the area further up the slope (Fig. 7). The delimitation of the trench was a field road to the west while in the other directions the limits were the slope of the small cape. When the top-

Table I. Identified carbonised seeds from a sample of the midden at Östra Vemmenhög 7:40.

Domesticated plants		
Hulled barley	*Hordeum vulgare*	465
Oats	*Avena sativa/fatua*	3
Undetermined fragments of domesticated plants		600+
Flax	*Linum usitatissimum*	3
Weeds		
White Goose-foot	*Chenopodium cf album*	77
Black Bindweed	*Fallopia convolvulus*	29
Pale Persicaria	*Polygonum persicaria/lapathifolia*	8
Knotgrass	*Polygonum aviculare*	5
Sheep´s Sorrel	*Rumex acetosella*	6
Curled Dock	*Rumex crispus*	12
Annual Knawel	*Scleranthus cf annuus*	2
Corn Spurrey	*Spergula arvensis*	2
Field Pennycress	*Thlaspi arvense*	2
Annual Nettle	*Urtica urens*	10
Plants from meadows and wetlands		
Sedges	*Carex distigmaticaea*	3
Spike-rush	*Eleocharis sp*	1
Black Medick	*Medicago cf lupulina*	7
Woodrush	*Luzula sp*	1
Ribwort Plantain	*Plantago lanceolata*	1
Grasses	*Poaceae*	36
Cinquefoils	*Potentilla sp*	3
Self-heal	*Prunella vulgaris*	1
Clovers	*Trifolium sp*	3
Violet	*Viola sp*	1
Miscellaneous		
Henbane	*Hyoscyamus niger*	1
Stinging Nettle	*Urtica dioica*	1
Bog Bilberry	*Vaccinium uliginosum*	1

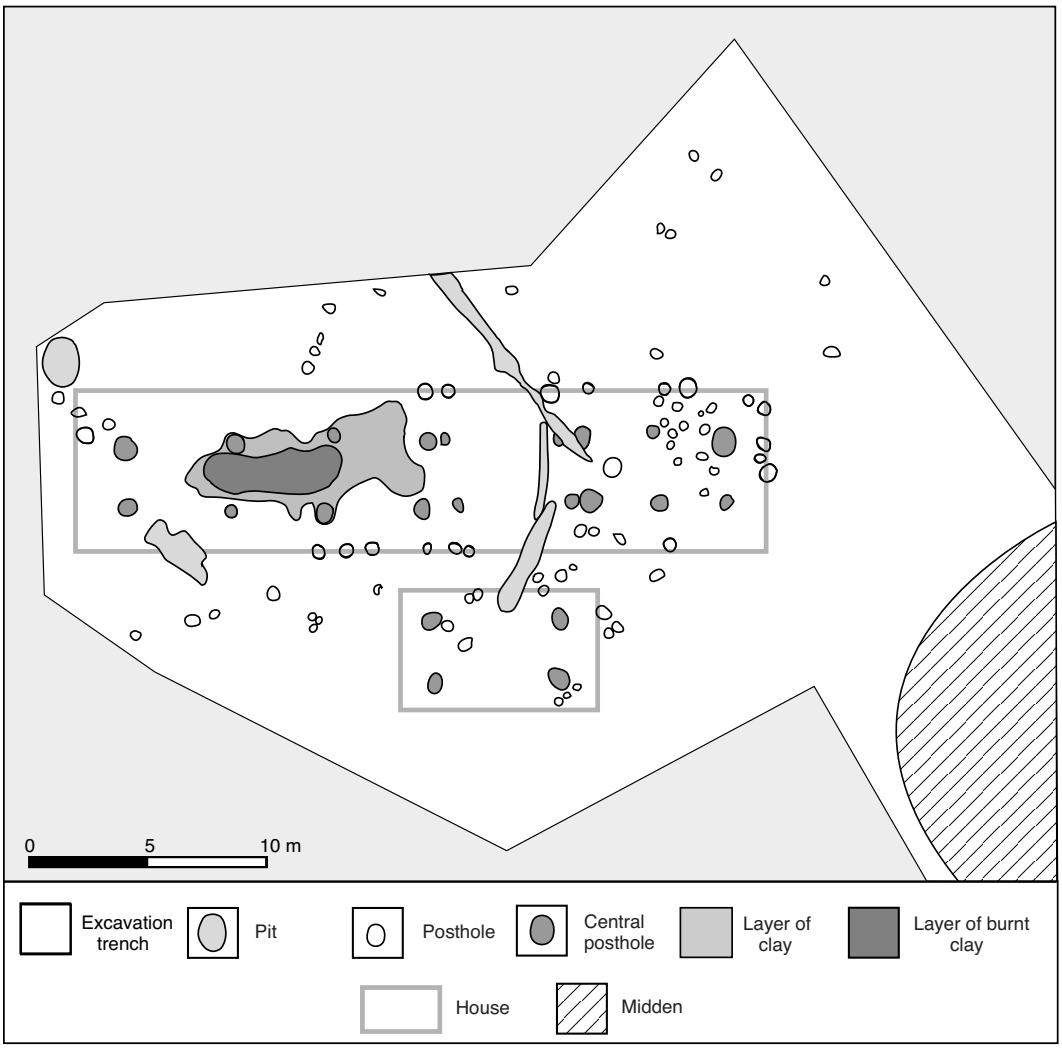

Fig. 7. The excavated area at Långåker with features. The base of clay for the hearth as well as the post-holes for the house are specially marked.

soil was removed, darker areas were identified against the light sand (Fig. 7). A few turned out to be pits, probably recent stores for potatoes. Others were the shapes of furrows, some made by digging animals. Of the smaller dark patches the majority were identified as post-holes.

Most of the post-holes were combined to give a house of the traditional type with two rows of posts supporting the roof (Fig. 7). The house had an east-west orientation. Seven pairs of posts were identified. Some smaller post-holes probably belonged to the wall of the house. A clear division of the post-pairs was observed (Fig. 8). The four pairs in the west have a larger internal distance than the three pairs in the eastern part of the house. In between these two groups of pairs an interval was identified. The pairs of posts on both sides of this gap turned out to be doubled. It might be the remains of replacement post. However, the systematic position indicates the doubled pairs functioned as an extra

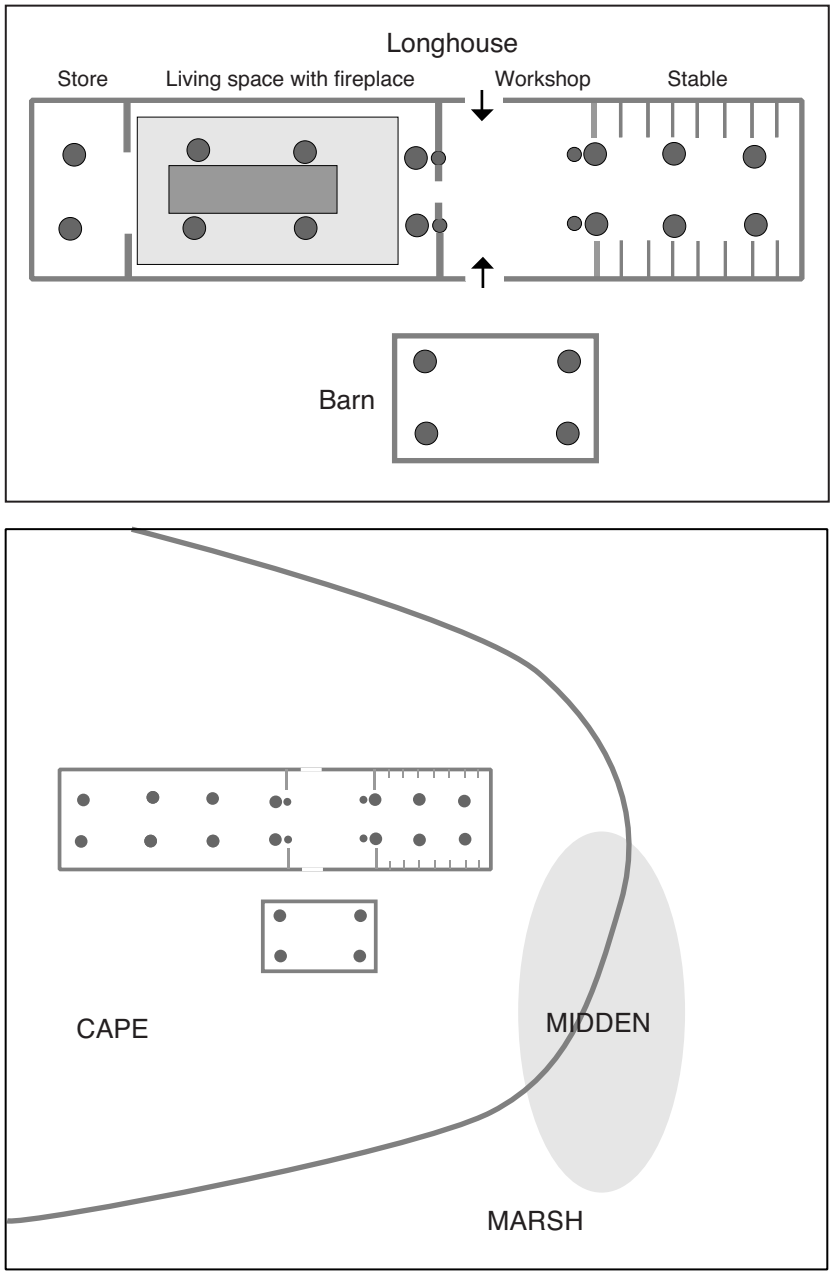

Fig. 8. Top: the reconstruction of the houses. Below: The position of the houses and the midden at the small cape.

support of the roof within this gap. No other post turned out to be replaced. In the eastern part of the house some other smaller postholes were found. Judging by the colour of the filling, some might be of the same age as the house while others have a darker filling that indicates that they are of a later age.

Based upon the position of the roofsupporting posts, the house had a length of about 30 m and a width of 6.5 m.

An area of solid clay was identified in the western part of the house (Fig. 7). Within its central area, the clay was thicker with a content of ash and burnt red. The clay layer was the foundation of an elongated fireplace. This is a support for interpreting the western part as a living area. The entrance was probably located at the gap in the middle part of the house. It might also have included a storeroom or housed a workshop. The eight-metre-long eastern part of the house could have been used as a stable in which some post-holes might have been part of the construction for a division into cribs.

A few metres to the south of the long-house, four post-holes made up two pair of posts. They seem to have been the support of a small barn.

The find material within the houses including the filling of the post-holes was small. It does not give any clue to the age of the house. Just a small amount of charcoal was found. In a number of post-holes small pieces of bone were found in the bottom. They might have been placed intentionally, as has been identified in other houses dated to the Iron Age (Carlie 1992:58 p.).

Comparative studies of houses

As no datable finds were made in the house, we have to postulate that the house is contemporaneous to the finds in the midden. The finds from the midden belong to the middle part of the Roman Iron Age – B2–C1. In order to test this postulate it is important to compare the size and shape of the long house with others of this age in the region. The largest number of Iron Age houses in southern Scania is found in the Köpinge area, some 28 km to the east of the Långåker site (Fig. 11). They were excavated in the 1980s in combination with large-scale topsoil removal in order to enlarge an area of factory buildings (Tesch 1992b). The houses dated to the Early Roman Iron Age have a mean length of 22 m with a maximum length of 38 m. Those dated to the Late Roman Iron Age are somewhat smaller with an average length of 20 m. However one partly destroyed house structure has a length of about 30 m (Tesch 1992a:321 pp.). The house at Långåker seems to have been longer than average compared to those in Köpinge, although longer houses from the Roman Iron Age are found in Denmark (Hvass 1988:70). Concerning the position of the posts, an asymmetric positioning is found among the houses in Köpinge. However, the positioning do not agree with that of the house at Långåker (Tesch 1992a:Fig. 18). In three houses at Köpinge parts of the fireplace are preserved, situated between the first and the second pair of posts. In the house at Långåker the fireplace was located between the second and third pairs of posts. As to the houses at Köpinge, the largest gap is found between the position of the fireplace but at Långåker it is located further to the east.

At Köpinge the fireplace was partially dug below the floor that was not preserved. That the clay cover of the fireplace is preserved as at Långåker is remarkable for south Scandinavia where soil preparation has usually destroyed the original floor and features related to it. The special situation might be due to colluvial processes, with sand drifting along the slope. On the other side the depth of the post-holes is not very large, between 0.2 and 0.6 m. Just a few posts from the wall have been documented. This might mean that the wall was more or less self-supporting or built of material such as turf that did not need much support. However, the large quantities of burnt daub in the midden is regarded as

too much just for the destruction of an oven structure. There seem to be some contradictions as regards the construction of the house.

The distance between the par of posts – about 2.7 m – as well as the width of the house – about 6.5 m – is close to the extreme measurements for houses in southern Sweden dated to the Late Roman Iron Age. Most houses are narrower and have a shorter distance between the posts in the same pair (Björhem & Säfvestad 1993:226 p., 270 pp.; Tesch 1992a: 324; Larsson 1995; Carlie 2002: 531 pp.).

The combination of larger width, larger distance between posts of the same pair and the asymmetrical placing of pairs of posts are elements indicating traditional architecture as well as new impulses in house building. This combination fits well with a dating to phase in between traditions of shorter but wider houses and new influences with longer but narrower houses. In relation to houses of the Roman Iron Age (Tesch 1992a:321 pp.) the living space of the house from Långåker covers an extremely large part of the house – almost half of the area. As the fireplace is located further to the east than in the houses from Köpinge, it is reasonable to suggest that the westernmost part of the house included an additional storeroom. The size of the living room is then on a par with that of other houses from the Roman Iron Age.

The four-post barn south of the long-house does not differ from similar houses from the Roman Iron Age (Tesch 1992a:324). The distance between the four-post barn and the long-house is about two metres. The entrance of the long-house should then be situated in between the houses. In other circumstances a combination of long-house and barn of about the same distance has been considered as part of the same farm complex, and in some instances a four-post barn was built close by the long-house and its southern entrance (Carlie 2002:661).

In summary, the long-house at Långåker is considered to be one of the largest in southern Scania, but in other parts of southern Scandinavia it cannot be regarded as a house of an extreme size (Hvass 1988:70 pp.; Carlie 1992:20; Pettersson 2002:492 pp.).

No other remains were found from earlier or later settlement within the trench. The investigated area marking the north-easternmost end of a slight rise (Fig. 8) developing into a plateau with a width of about 100 metres. Within the field covering the plateau, and at a distance of about 100 metres to the west of the trench, fireplaces have been identified while ploughing. A pointed-oval strike-a-light has been found, indicating activities during the Late Roman Iron Age. Hereby the midden and the farm might have been part of a larger settlement. About 300 metres to the west of the trench, finds as well as features from the Late Bronze Age were found. A few sherds in the same area indicated that the settlement continued into the earliest part of the Iron Age.

Of special importance of the site at Långåker is the well-preserved midden. On other sites in southern Scandinavia the houses were erected on well-drained soils where organic remains rapidly disintegrated. Even if comparable concentrations of remains are mostly missing in order to define the contents of an "ordinary" midden, the finds in this midden are somewhat odd, with such a number of ornaments of bronze and glass. The finds of carbonised seeds might give a hint of the type of deposition that took place. Barley totally dominated among the cultivated plants, indicating the destruction of a grain store by fire. The finds of daub might be the remains of the same accident. It is then natural to

interpret the finds as the remains of the clearance of a farm destroyed by an accidental or hostile fire. The people of the farm had to leave it without being able to save the most valuable items. The remains were thrown on the midden and small but valuable objects were not identified.

Some of the finds from Långåker indicate a date in an earlier part of the Roman Iron Age (B2) whereas others belong to a somewhat later phase (C1). If they are related to a fire, it is no wonder that there is a time span between the finds. A long-house could have existed for a time (Björhem & Säfvestad 1993: 301 pp.) longer than that indicated by the finds, less than a century. The house was built during the late part of the Early Roman Iron Age and burnt during an early part of the Late Roman Age.

For the study of most houses the discussion related to their social position is based upon the size of the structure. At Långåker we are privileged to have a midden with an unusual number of finds. Finds such as fluted glass beads and the penannular brooch as well as the size of the house indicate that members of the farm belonged to the leading members of the local community.

To compare settlements with graves in which the members from the same site have been interred is in most cases attended with a great level of uncertainty. In a few cases the relation between the settlement and the grave or cemetery might provide a certain clue (Fonnesbech-Sandberg 2000). Within the Dybäck area we have a farm at Långåker with a certain number of finds to compare with the graves from Hörte udde and Tofthög. However, the distance between these sites is so great that it is realistic to view the situation as three localities with families of a similar hierarchy.

The Dybäck area during the Late Iron Age

Some finds of particular symbolic value indicate that members of the society retained or improved their high social as well as their political role.

Three bracteates have been found on the land of the estate of Dybäck. Two of them belonged to the collection of A. B. Wallis, the owner of the estate during the second half of the nineteenth century (LKM 16333). Unfortunately, nothing is known about the exact find spot. The bracteates might have been found at different locations but the fact that two are made from the same patrix (Montelius 1869; Mackeprang 1952:166) favours the assumption of a closed find. The motifs include a quadruped with a human head on its back including a bird (Fig. 9). This combination has been interpreted as the depiction of the god Odin on his horse Sleipnir with one of his informants and companions, the two ravens Hugin and Munin. By the depiction presented in combination with subsidiary sign, a pair of concentric circles, the bracteates from Dybäck are linked to a southwestern Scanian group with examples from the island of Ven as well as Uppåkra (Axboe 2001:173).

A solidus found in 1824 in the neighbourhood of the church at Östra Vemmenhög (Fig. 2) was minted during the reign of the

Fig. 9. One of the gold bracteates found at Dybäck. 1:1. After Montelius 1869.

Byzantine emperor Zenos at the end of the fifth century (Strömberg 1961; Stjernquist 1983:Tab. 1).

Another object of gold was found during the harvesting of sugar beet at Östra Vemmenhög no. 19 in the western part of Östra Vemmenhög parish (Fig. 2). It consists of three fragments of a tube, with a total weight of 3 g decorated with filigree, most probably parts of a bead (LUHM 22971) (Strömberg 1961:67) (Fig. 10).

A third find originates from Ölöv 1, Östra Vemmenhög parish (LUHM 22972) (Fig. 2). It is made up of two gold wires of somewhat different thickness with a total weight of 27 g. They were found when the plough hit a concentration of stones below the ground. Gold in this shape is rarely found in graves, which means that the stone cover probably belongs to a house.

Mainly because of the finds of the bracteates, the Dybäck area is of interest for the political map of Scania during the early part of the Late Iron Age. Helgesson sees a special link between the central place at Uppåkra and the Dybäck area (Helgesson 2002:152). In the hummocky landscape between the sites an impressive find of bracteates has been made in Kläggeröd, a similar find at Börringe and an ornament from a sword scabbard from Genarp (Fig. 11).

The graves marking high status and dated to the Late Roman Iron Age are found along the coastal zone, while finds from a somewhat later period are found further inland. The finds might mark a colonisation process of the inland during the Migration Period with links to Dybäck as well as Uppåkra from where the colonisations were initiated. The same patrix used for a bracteate from Dybäck has also been used for one of the bracteates from the hoard from Kläggeröd at Slimminge

Fig. 10. Fragments probably of a gold bead from Östra Vemmenhög 19, Östra Vemmenhög parish. Scale 2.5:1

(Fig. 11) that includes five bracteates and a pendant of gold (Mackeprang 1952: 165 p.). The leaders of the coastal settlements might have provided the leaders of new farmers with bracteates as manifestations of loyalty.

In the political as well as ritual landscape confirmed for the community of the Dybäck area, the tunnel valley at Hassle-Bösarp was of some, perhaps even fundamental, importance (Fig. 11). The site, located 5.5 km north of Dybäck, seems to include offerings of an order of importance for a wider society. The site includes a bog in the bottom of the valley in which metal artefacts have been found during peat cutting. A small excavation confirmed the deposition not only of objects but of animals and humans as well during the

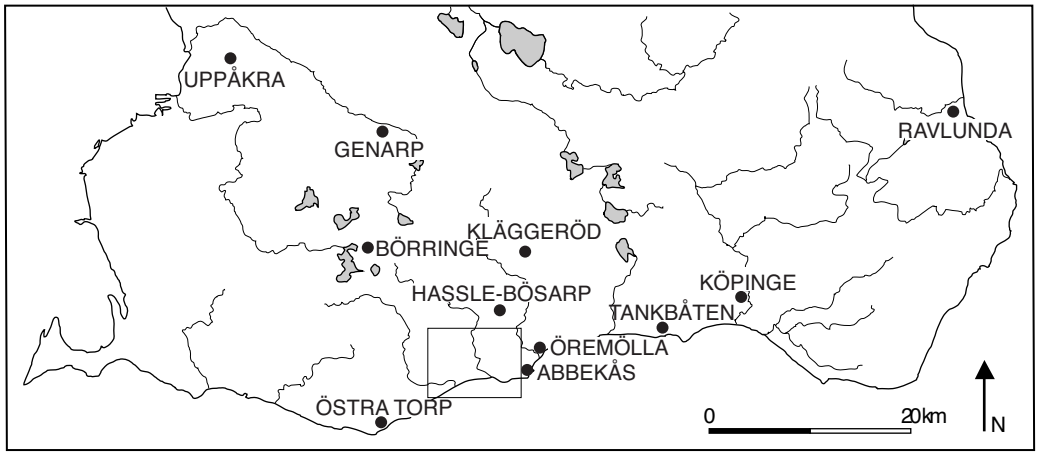

Fig. 11. The region around Dybäck, marking sites mentioned in the text.

time interval 200–600 AD (Stjernquist 1974, 2001:15 pp.). Iron weapons, and bronze and silver mounts for bits and saddles were found, as well as the bones from at least two humans. A stone setting, now totally destroyed, was located on the northern valley slope. Graves have also been reported and excavated within the same area. The theophoric lake name Torsjö is located about 1 km to the south-east of Hassle-Bösarp (Fig. 11).

The site at Hassle-Bösarp is located on the border between the hummocky landscape with clayey till soils and the sandy coastal plain. A large bog complex, today drained, was located south of the valley (Larsson 2001:Fig. 1). Intact objects from the Stone Age and the Bronze Age might mean that the bog was used for sacrificial depositions (Karsten 1994:331 pp.). However, finds are lacking for a similar use during the Iron Age.

The Viking Age and Middle Ages in the Dybäck area

Finds as well as monuments seem to be lacking during the Vendel Period. However, the number of valuable objects and monuments during the Viking Age mark the area as being of special interest. At the mouth of the river Dybäck at Hörte, where a harbour is supposed to have been located, a dirham has been found. It was minted at about 800 AD (Strömberg 1961 II:67). The find strengthened the assumption of the role of Hörte in trading networks.

A find included among the most precious objects of the Viking Age of southern Sweden is a sword that is said to have been found in a bog in the estate of Dybäck during the nineteenth century (Rydbeck 1932). The handle shows proofs of exquisite manufacture. The upper and lower hilt are made of gilded silver with rich ornamentation (Fig. 12). Birds, winding dragons and other fantastic creatures as well as plant ornaments are visible. The pommel is missing. Gold threads are coiled around the handle that once included a rod of organic material. The sword is dated to the eleventh century and probably originated from the British Isles. However, Scandinavian manufacture is not out of the question (Rydbeck 1932:46; Androschchuk 2003: 39 pp.). The magnificent sword has been deposited as a sacrifice at a time of transition from paganism to Christianity. Even if the number of objects deposited as sacrifices in wetland decreases

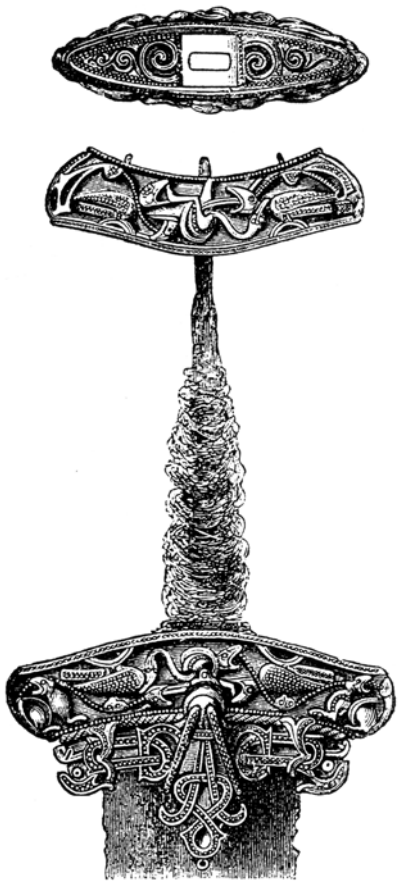

Fig. 12. The sword grip from the late Viking Age from Dybäck with a richly decorated handle in silver. 1:2.

markedly at the beginning of the Late Iron Age (Fabech 1991:287 p.), objects are still being deposited until the early Middle Ages (Hedeager 1999:237 pp.; Larsson 2003a).

Runic stones in the vicinity of Dybäck mark the aristocratic environment during the late Viking Age (Randsborg 1980:35 pp.). One stone is located close to a former ford across the river Dybäcksån (Fig. 2). The text included the designation *thegn* (Jacobsen & Molthe 1942:323 p.), which was given to certain persons of high status in society (Randsborg 1980:35 pp.; Christophersen 1982). Runic stones are also present in the neighbouring parishes with a combined runic and picture stone at Tullstorp to the west and a runic stone in Skivarp to the east (Jacobsen & Moltke 1942:325 pp.) (Fig. 2).

The first time that Dybäck is mentioned in the written sources is 1374, when it is recognised as a manor (Kjellberg 1966). However, it might have existed somewhat earlier. The present parish church was built in the 12th century at Östra Vemmenhög, and, like other churches along the southern coast of Scania, it is located at a settlement at a distance of some kilometres from the sea in order to avoid a sudden attack by Scandinavian as well as Slavonic pirates.

The role of Dybäck during the Iron Age

The most reasonable cause for the development of the Dybäck area into an environment with a politically leading structure is probably the combination of a sandy coastal plain and the clayey till in the outer areas. The former holds most of the farming land while the latter included pastureland. The considerable number of Bronze Age mounds at the border between these landscape can be viewed as marking the importance of both environments almost two thousand years earlier (Larsson 1992:Fig. 2).

One might find the basis for recognising the Dybäck area as a central area of regional importance too uncertain with a small number of finds. Over a time span of about seven hundred years one must admit that the basis is fragile. However, the finds are of high quality and thereby obvious markers of status. Helgesson distinguishes the Dybäck area as one of five in a hypothetical division of Scania during stage III (300-550/600 AD) (Helgesson 2002:Fig. 34). In contrast, Helgesson does

not find any marking of higher social structure during the following stage in his chronologically based series of processes for the change of power, which means that the central organisation at Dybäck might have been based upon an unstable structure (Helgesson 2002: 152). It must be noted that the material marking status and symbolic importance from stage IV (550/600-700 AD) is less frequent than during stage III (Helgesson 2002:Fig. 36). The same can be said about the find material from the eighth and ninth centuries (Helgesson 2002:Fig. 38). In addition one has to take into consideration that most finds from the Dybäck area are accidental discoveries without any intentional surveys or other investigation. In view of this, there are good indications that the Dybäck area should be regarded as having been of central importance along part of the southern coast of Scania during most of the Iron Age. During the Early Iron Age the leadership seems to have been divided among three or more families. During the late Iron Age the finds are distributed within the research area that might mark that a settlement system similar to that of the early Iron Age was still in existence. However, if leadership was concentrated in a smaller group with residence in one settlement, that settlement still has to be identified.

Some of the important indicators of a central role of the area were found within the extensive grounds of the Dybäck estate. Within the estate there are some localities suitable for a major settlement on well-drained soil and close to water either as watercourses or as wetlands, which is obvious from the recognition map (Fig. 2). To find the settlement, high phosphate values can be an important parameter. The sampling of soils for growing of sugar beet in the 1930s provided a map of the phosphate contents within large areas of Scania (Arrhenius 1934). If the areas of the highest phosphate are projected on the reconnaissance map, an area of special interest is found to the west and north-west of the castle of Dybäck beside the small river Dybäcksån (Fig. 13). However, the highest phosphate values are related to the Dybäck village, which was evicted during the early part of the nineteenth century. The high value to the north-west and immediately east of the river are not linked to any historically known settlement. They might be linked to a prehistoric settlement of considerable size. Another location is an area south and southwest of the castle with similar topographical and hydrological conditions (Figs. 2 and 13).

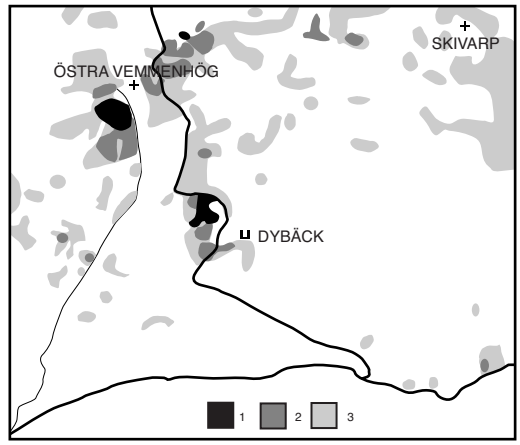

Fig. 13. Areas with high phosphate contents according to measurement from the 1930s. Legend: 1: areas with the highest phosphate grade (200–‰ P_2O_5), 2: areas with the second highest grade (100–199‰ P_2O_5), and 3: areas with the third highest grade (45–99‰ P_2O_5). Based on Arrhenius 1934.

The area close to the outlet of the river Dybäcksån at Hörte was not included in the survey for phosphate analyses so it is not possible either to indicate or exclude a settlement of the same kind as found at some Danish harbours (Ulriksen 1998).

The situation in the Dybäck area is far from unique along the southern coast of

Scania. At Öremölla close to the mouth of the river Skivarpsån (Fig. 11) a cemetery of cremation graves were found in the 1870s. Among these an interred male was equipped with a rich array of weapons, Roman objects and regionally made vessels of high quality (Bruzelius 1976; Hildebrand 1876; Larsson 1988, in prep.). The grave is dated to B2 (Lund Hansen 1987). The mouth of the river Skivarpsån could have functioned as a harbour. However, no finds or features indicate a continuation of a leadership with a high status from the rest of the Iron Age. This part of the southern coast might have included several families of certain wealth during the Roman Iron Age. Regional stress between these leading groups might have resulted in a concentration of power in a smaller number of members. To the west of Dybäck the closest settlement of some importance is situated at Östra Torp at a distance of about 10 kilometres. This locality might have functioned as a trading and manufacturing site connected to a local power centre during the Vendel Period (Stjernquist 1988; Helgesson 2002:176 p.). To the east of Dybäck a settlement at Tankbåten, close to the town of Ystad, might have had a similar function during the same period (Strömberg 1978).

Final comments

This specific study of a small part of Scania shows that the find situation gives a rather reliable basis on which to study the settlement structure and even the social structure of southernmost part of Sweden in overall terms. However, if one looks in more detail at a special area, the representativeness is difficult to handle. A small number of finds or features might bring an area or a site out of oblivion to a level of interest for the analysis of social structure. During the last few decades intensive studies of Iron Age social structure have provided the archaeologist with powerful knowledge and thereby theoretical and methodological instruments in order to look for areas and sites of special interest. The Dybäck area seems to be one of these local centres. However, the limitation of finds and features still makes it difficult to provide in-depth views concerning continuity during the entire Iron Age of settlement of high social importance. In addition, the research basis is still to fragile to allow us to state any specific view of the settlement structure – did the early Iron Age situation with some sites settled by persons of higher social rank continued throughout the late Iron Age, or do we have a concentration of power on one site?

The few but important finds should draw attention to the importance of the Dybäck area as a location for further research.

Notes

[1] Groups of students in archaeology and amateur archaeologists took part in the excavations. Jörn Persson found the site and spent several weeks excavating the midden. He and Ulla-Karin Larsson were of considerable help in supervising the excavators. The landowner Gunnar Svensson allowed us to excavate the site. I am very grateful to them all.

[2] The microfossils were analysed and interpreted by Professor Roger Engelmark, Institute of Archaeology, Umeå University.

[3] Gunnar Bruzewitz, a well-known artist, presented the development of the Dybäck area during prehistoric times and into the future in a number of panoramas. These show the changes from the Late Mesolithic until a couple of alternative perspectives on the future. For the presentation of the Iron Age landscape the situation at the Birth of Christ was chosen (Bruzewitz & Emmelin 1985: 80 p.). This panorama presents a reasonable view of the different use of the landscape at the beginning of the period treated in the article.

References

Albrechtsen, E. 1956. *Fynske jernaldersgrave. II. Ældre romersk jernalder.* København.

– 1968. *Fyske Jernaldersgrave. III. Yngre romersk jenalder.* Odense.

Almgren, O. 1923. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung det provinzial-römischen und südrussischen Formen.* Zweite Auflage. Leipzig.

Almgren, O. & Nerman, B. 1923. *Die ältere Eisenzeit Gotlands.* Zweites Heft. Stockholm.

Androschchuk, F. 2003. The Hvoshcheva sword. An example of contacts between Britain and Scandinavia in the Late Viking Period. *Fornvännen* 2003:1.

Arrhenius, O. 1934. Fosfathalten i skånska jordar. *Sveriges Geologiska Undersökning Årsbok* 28:3. Stockholm.

Axboe, M. 2001. En C-brakteat fra Uppåkra. Hårdh, B. (ed.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8o, No. 34.

Björhem, N. & Säfvestad, U. 1993. *Fosie IV. Bebyggelse under brons- och järnålder.* Malmöfynd 6.

Brusewitz, G. & Emmelin, L. 1985. *Det föränderliga landskapet. Utveckling och framtidsbilder.* Stockholm.

Bruzelius, N.G. 1876. Öremölla-fyndet 1. *Kungliga Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad* 1874.

Carlie, A. 2002. Hus och gårdar. Tre platser med bebyggelse från äldre järnålder i slättlandet mellan Löddeköpinge och Uppåkra. Carlie, A. (ed.), *Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring.* Riksantikvarieämbetets Arkeologiska undersökningar Skrifter no. 40.

Carlie, L. 1992. *Brogård – ett brons- och järnålderskomplex i södra Halland.* Hallands Länsmuseers Skriftserie no. 6.

Christensen, L. 1998. Vandet skole – en ældre romertidsgrav med ringfibler fra Thy. *Kuml* 1997–98.

Christopherersen, A. 1982. Drengs, Thegns, Landmen and Kings. Some Aspects of the Form of Social Relations in Viking Society during the Transition to Historic Times. *Papers of the Archaeological Institute University of Lund* 1981–1982.

Ethelberg, P. 2000. *Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. auf Seeland.* Nordiske Fortidsminder, Serie B, Vol. 19. København.

Fabech, C. 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. Fabech, C. & Ringtved, J. (eds.), *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkvandringstid.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII.

– 1998. Kult og Samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.), *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern* Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 28.

Fonnesbech-Sandberg 2000. Fyrstegrave i Høje-Taastrup. Hvass, S. (ed.), *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen.* København.

Hansen, F. 1938. *Skånska bronsåldershögar.* Lund.

Harrison, D. 1997. Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid. Callmer, J. & Rosengren, E. (eds.), *"Gick Grendel att söka det höga huset…". Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder.* Hallads Länsmuseers Skriftserie no. 9.

Hedeager, L. 1999. Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landsvcape. Gustafsson, A. & Karlsson, H. (eds.), *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarls Nordbladh.* Gotarc, Series A, vol. 3.

Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner.* Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 38.

Helgesson, B. & Stjernquist, B. 2001. Fibulor från äldre järnålder på Uppåkraboplatsen. Preliminära studier. Hårdh, B. (ed.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 34.

Hildebrand, H. 1876. Öremölla-fyndet 2-5. *Kungliga Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad* 1874.

Hvass, S. 1988. Jernalderens bebyggelse. Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (eds.), *Jernalderens stammesamfund.* Fra Stamme til Stat I. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII.

Hårdh, B. (ed.) 1999. *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 30.

– (ed.) 2001. *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 34.

Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.) 2002. *Central Places in the Migration and Merovingian Periods.* Papers from the 52th Sachsensymposium, Lund, August 2001. Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 39.

Jacobsen, L. & Moltke, E. 1942. *Danmarks Runeindskrifter.* København.

Jørgensen, L. 1989. En kronologi for yngre romersk og ældre germansk jernalder på Bornholm. Jørgensen , L. (ed.), *Simblegård – Trelleborg. Danske gravfund fra førromersk jernalder til vikingetid.* Arkæologiske Skrifter 3. København.

Karsten, P. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 23.

Kjellberg, S. 1966. *Slott och herresäten i Sverige. Skåne.* Malmöhus län/Södra delen. Malmö.

Larsson, L. 1976. Rapport avseende provundersökning av boplatslämning på fastighet Ö. Vemmenhög 46:1. Unpublished report at Lund University Historical Museum. Lund.

– 1988. En storman i Öremölla för 1.800 år sedan. *Svaneholm,* Årsskrift 1987.

– 1989. Långåker. En boplats från en bondestenålder i förvandling. *Gamla Trelleborg Årsbok* 1989.

– 1992. Neolithic Settlement in the Skateholm Area, southern Scania. *Papers of the Archaeological Institute University of Lund* 1991–1992.

– 1993. The Skateholm Project. Late Mesolithic Coastal Settlement in Southern Sweden. Bogucki, P. (ed.) *Case Studies in European Prehistory.* Ann Arbor.

– 1994. Eine Küstensiedlung der frühen Trichterbecherkultur bei Rävgrav in Südschonen, Schweden. Hoika, J. & Meurers-Balke, J. (eds.) *Beiträge zu frühneolithischen Trichterbecherkultur im westlichen Ostseegebiet.* Neumünster.

– 1996. En ovanlig bronsåldersgrav i Abbekås. *Svaneholm.* Årsskrift 1996.

– 1999. En dold hög i rik bronsåldersbygd. Grav från mellersta bronsåldern i Abbekås. *Svaneholm* Årsskrift 1998.

– 2001. En väg som till himla bär. Larsson, L. (ed.), *Kommunikation i tid och rum.* Institute of Archaeology, Report Series No. 82.

– 2002. Långhögar i samhällsperspektiv. Larsson, L. (ed.), *Monumentala gravformer i det äldsta bondesamhället.* Department of Archaeology and Ancient History, Report Series no. 83. Lund.

– 2003a. Neue Untersuchungen auf dem Siedlungsplatz Uppåkra in Schonen, Südschweden. *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.* In press.

– 2003b. The Uppåkra Project. Preconditions, Performance and Prospects. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.), *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age.* Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, No. 40.

– in prep. *A warrior´s grave at Öremölla.*

Larsson, L. & Hårdh, B. (red.) 1998. *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern.* En Vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 28. Lund.

– 2003. *Centrality – Regionality. The social structure of southern Sweden during the Iron Age.* Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, No. 40.

Larsson, M. 1995. Förhistoriska och tidigmedeltida hus i södra Sverige. En morfologisk och kronologisk studie. Kyhlberg, O. (ed.), *Hus & Gård. Hus & gård i det förurbana samhället.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter no. 14.

Leube, A. 1999. Zur Fibel mit hohem Nadelhalter im nördlichen Elbegebiet. *Studien zur Sachsenforschung* 13. Oldeburg.

Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während det Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas.* Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 10. København.

– 1995. *Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen.* Nordiske Fortidsminder, Serie B. Bind 13. København.

Mackeprang, M. B. 1952. *De nordiske Guldbrakteater.* Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter II. Århus.

Martens, J. 2002. I skyggen af Stevns. – paradokser og udfordringer i Øresunds romertid. Pind,

J., Nørgård Jørgensen, A., Jørgensen, l., Rindel, P. O. & Ilkjær, J. (eds), *Drik – og du vil leve skønt.* Festkrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18 august 2002. Studies in Archaeology & History 7. København.

Montelius, O. 1869. *Från Järnåldern.* Stockholm.

Nielsen, P. O. 1993. The Gudme–Lundeborg Project. Interdisciplinary Research 1988–91. Nielsen, P. O., Randsborg, K. & Thrane, H. (eds.), *The Archaeology of Gudme and Lundeborg.* Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991. Arkæologiske Studier X.

Olldag, I. E. 1994. Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1992.

Petré, R. 1969. Den förhistoriska tiden. *Skurups och Hassle-Bösarps historia från äldsta tid till våra dagar.* Lund.

Pettersson, C. B. 2002. "...och satte runt tunet ett hägn". Om långhus, odlingsskydd och metodutveckling på en gård från romersk järnålder vid Västra Karaby. Carlie, A. (ed.), *Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring.* Riksantikvarieämbetets Arkeologiska undersökningar Skrifter no. 40.

Randsborg, K. 1980. *The Viking Age in Denmark.* The Formation of a State. London.

Roman Reflections in Scandinavia 1996. Roma.

Rydbeck, M. 1932. Skånska praktsvärd från vikingatid. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1932.

Skånska rekognosceringskartan framställd av Fältmätningsbrigaden 1812–1820. 1986. Lantmäteriet. Arlöv.

Stjernquist, B. 1951. *Vä under järnåldern.* Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund XLVII.

– 1955. *Simris. On cultural connections of Scania in the Roman Iron Age.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°, No. 2.

– 1969. En boplats från äldre järnålder i Hötofta, sydvästra Skåne. *Fornvännen* 1969:3.

– 1974. Das Opfermoor in Hassle Bösarp. *Acta Archaeologica* XLIV.

– 1983. Ett nytt fynd av guldmynt från Skåne. *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland* 1983:3.

– 1988. On the Iron Age Settlement at Östra Torp and the Pattern of Settlement in Skåne during the Iron Age. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1987–1988.

– 1993. *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting.* II–III. Acta Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis LXXX & LXXXI.

– 1996. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund Archaeological Review 1, 1995.* Lund.

– 2001. Offerplatser och samhällsstrukturen. Hårdh, B. (ed.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 34.

– 2002. Om rika kvinnogravar från senromersk järnålder i Sydsverige. Pind, J., Nørgård Jørgensen, A., Jørgensen, l., Rindel, P. O. & Ilkjær, J. (eds), *Drik – og du vil leve skønt.* Festkrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18 august 2002. Studies in Archaeology & History 7. København.

Stjernquist, B, Beck, C.,W. & Bergström, J. 1994. *Archaeological and Scientific Studies of Amber from the Swedish Iron Age.* Scripta Minor 1994–1995:1.

Strömberg, M. 1961. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen* I–II. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°, No. 4.

– 1963. *Järnåldersguld i Skåne.* Från Forntid och Medeltid 4. Lund.

– 1978. En kustby i Ystad – före stadens tillkomst. *Ystads fornminnesförenings tidskrift* XXVII.

Tempelmann-Maczynska, M. 1985. *Die Perlen der römischen Kaizerzeit und frühen Völkerwanderingszeit in mitteleuropäischen Barbaricum.* Römisch Germanische Forschungen , Band 43. Frankfurt am Main.

Tesch, S. 1992a. House, farm, and village in the Köpinge area from Early Neolithic to the Early Middle Ages. Larsson, L., Callmer, J. & Stjernquist, B. (eds.), *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish rural region.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, No. 19.

– 1992b. The long-term development of a settlement region on the coastal plain – the Köpinge area. Larsson, L., Callmer, J. & Stjernquist, B. (eds.), *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish rural region.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, No. 19.

Thålin, H. 1984. Ringspangen. Arwidsson, G. (ed.), *Birka II:1. Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm.

Thrane, H. 1994. Gudme – a Focus of Archaeological Research 1833–1987. Nielsen, P. O., Randsborg, K. & Thrane, H. (eds.), *The Archaeology of Gudme and Lundeborg.* Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991. Arkæologiske Studier X.

Ulriksen, J. 1998. *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.* Roskilde.

Victor, H. 2002. *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus.* Aun 30.

Vifot, B. M. 1934a. En hustomtning från förromersk järnålder i Skåne. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1934.

– 1934b. *Hörtehus, Ö. Vemmenhögs sn, Vemmenhögs hd.* Unpublished report at Lunds universitets historiska museum. Lund.

– 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1936.

Nålar från Uppåkra - En studie av form, funktion och spridning

Gerda Cedergren

Abstract

Pins from Uppåkra- A study in form, function and distribution

137 metal-pins where found at Uppåkra between the years 1996 and 1999 . The chronology comprises pins from almost a whole millenium, from Germanic Iron Age to Viking Age with an increase in the amount of pins during the Vendel Period. The question about how the pins came into the soil has not one single answer but is complex and there are many possibilities. The function of the pins is also complex, they may have served as dress-pins as well as tools, which may be an explanation to why different types of pins from different time-periods appear over the entire area.

Gerda Cedergren, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, Sandgatan 1, SE-223 50 Lund.

Vid sökningarna med metalldetektor i Uppåkra har 137 metallnålar, företrädesvis i brons, framkommit mellan 1996 och 1999. I föreliggande artikel presenteras en genomgång av nålarnas typ, datering och spridningsbild. Kortfattade förslag till användningsområden och alternativ till hur nålarna kom att deponeras i jorden tas också upp.

Genomgång av nålmaterialet

Nålen beskrivs i lodrätt läge med huvudet riktat uppåt och stjälken avsmalnande ned mot spetsen. Föremålet bör innehålla olika delar: huvud, stjälk och spets. Längden för hela nålar varierar mellan ca. 3 cm till ca. 9 cm. Jutta Waller definierar nålens delar som huvud, med eller utan ögla, mellanzon och stjälk (Waller 1996:24). Med utgångspunkt från Wallers definition av nålens delar har artikelförfattaren utarbetat en variant som passar det aktuella nålmaterialet bättre (Fig. 1). Skissen omfattar även nålar med andra huvudformer än kvadratiska, t.ex. finns det nålar med koniskt huvud.

Datering och kronologi

För typbestämning och datering av nålarna är nålhuvudet av stor betydelse då ornamentiken på nålhuvud, liksom på stjälken ger ledtrådar om i vilken tid nålen hör hemma. Saknas nålhuvudet försvåras datering och typindelning betydligt, i många fall blir det direkt omöjligt att säga något om nålens ursprung. Även vissa nålar som har huvud är omöjliga att datera när de inte hittas i en kontext.

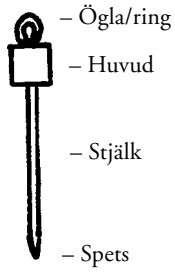

Fig. 1. Definition av nålens delar.

Nålar med profilerat huvud

Det finns sju nålar med profilerat huvud, varav en har rester av förgyllning (Fig. 2a). Samtliga nålar är fragmentariska på något vis, antingen är spetsen eller en bit av stjälken avbruten och på någon saknas huvudet. Den enda nålen som har hel stjälk och spets är lång och rund, huvudet är profilerat men övre delen saknas. Nålar med profilerat huvud dateras till *romersk järnålder* (Albrectsen 1956; Nicklasson 2000)

Nålar med fågelformat huvud

I nålmaterialet ingår fem stycken nålar med huvudet i form av en fågel (Fig. 2b). I ett fall är det en stiliserad fågel dekorerad med cirklar. De fyra andra nålarnas fågelframställning är av mer naturalistiskt slag. På en nål har fågelhuvudet brutits av. Troligen har nålen varit förgylld då det förekommer spår av förgyllning runt det ställe där huvudet skulle ha suttit. Fågelnålarna dateras till *folkvandringstid* (Engevik 1995; Waller 1996:46f.).

Nålar med polyederhuvud

Med benämningen polyedernål avses nålar med ett kubformat huvud där hörnen fasats av så att sidofälten fått en rombisk form. Till denna grupp räknar Jutta Waller också nålar med kubformat eller rektangulärt huvud *utan* avfasade hörn (Waller 1996:52) och denna indelning tillämpas även här på Uppåkramaterialet. Antalet polyedernålar uppgår till 37 stycken (Fig. 2c). 15 polyedernålar har antingen en rund ögla eller en platta med ett hål uppe på kuben medan 19 saknar den konstruktionen och bara har en kub till huvud. Tre nålar har polyedriskt huvud med en kon uppe på och en av dessa nålar har dessutom en ögla allra högst på huvudet (Tabell I). Nålarna som saknar ögla eller platta dateras till sen folkvandringstid (Waller 1996) eller vendeltidens tidigare perioder (Ørsnes 1966: 161) medan de med ögla eller platta hör hemma i de senare perioderna av vendeltid. Det finns en motsättning i Ørsnes och Wallers dateringar av de tidiga nåltyperna. Ørsnes hävdar att polydernålar uppträder först i tidig vendeltid medan Waller menar att de uppträder redan i sen folkvandringstid. Denna variation beror troligen på geografiska skillnader och således torde Uppåkramaterialet bättre överensstämma med det från Danmark än det från nordligare delar av Sverige.

På flera av polyedernålarnas huvuden framträder cirkelmönster på kubens sidor. På ett

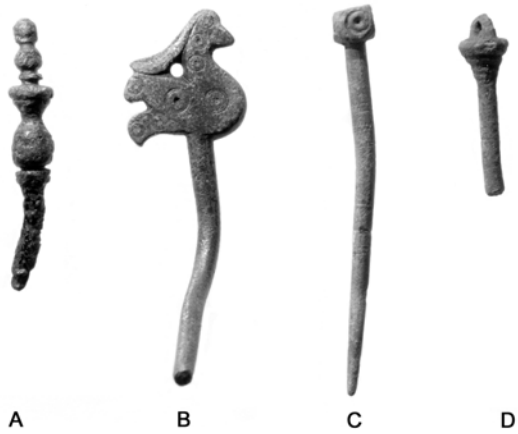

Fig. 2. Nåltyper: a. profilerat huvud. b. fågelnål. c. polydernål. d. koniskt huvud. Foto Bengt Almgren.

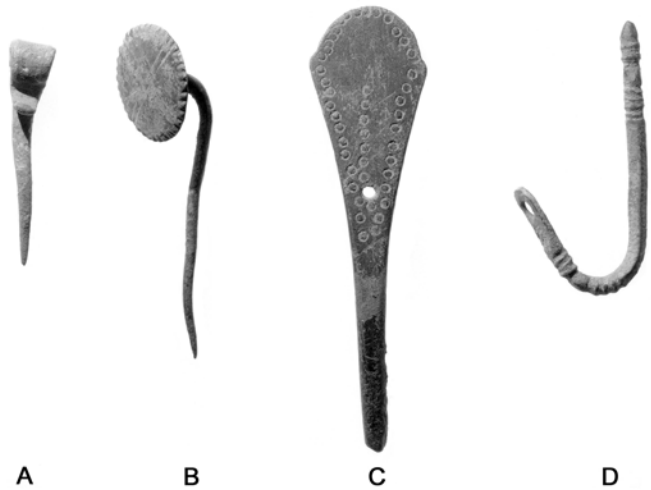

Fig. 3. Nåltyper: a. stjälk till ringspänne. b. skivformat huvud. c. platt huvud. d. huvud med hål. Foto Bengt Almgren

par nålar återfinns cirkelmönstret även uppe på kuben. Materialet i polyedernålarna är genomgående brons, men i två fall (U4614 och U6968) tycks stjälken övergå till järn strax under huvudet. Polyedernålarna dateras till *vendeltid* (Ørsnes 1966: 161).

Nålar med koniskt huvud

Med koniskt huvud avses nålar vars huvud är konformat där stjälken utgår från konens spets (Ørsnes 1966:162). Bland nålarna från Uppåkra finns 16 stycken nålar med koniskt huvud (Fig. 2d), 12 av dem har en ögla uppe på konens bas och fyra saknar ögla (Tabell I). De utan ögla dateras till tidig vendeltid och de med till senare vendeltid (Ørsnes 1966:162)

De koniska huvudena är oftast räfflade runt konen, dvs. de har omlöpande cirkelmönster, ibland förekommer en liten koncentrisk cirkel uppe på konens bas. Är stjälken bevarad är den rund och förhållandevis smal, och spetsen är vass. Nålar med koniskt huvud dateras till *vendeltid* (Ørsnes 1966:162).

Ringnålar och ringspännen

Det finns 19 nålar vars huvud utgörs av en ögla (Fig. 3a). Öglan kan antingen svänga ut från nålen i en svanhalsform eller sluta direkt vid nålstjälken. De längre av dessa nålstjälkar har troligen tillhört s.k. ringnålar. De kortare nålarna med öglehuvud kan ha ingått i ett så kallat ringspänne. Utöver de med fullständigt öglehuvud finns det fem stycken vars huvud är fragmentariskt men som troligen utgjorts av en ögla. Troligen dateras ringnålarna till *vikingatid* medan ringspännena kan ha förekommit redan under romersk *järnålder* (Arbman 1940; Thunmark-Nylén 1984; Thålin 1984).

Tabell I. Polyedernålar och nålar med koniskt huvud.

Typ av nål	**Antal**
Polyeder utan ögla	19
Polyeder med ögla	15
Kon utan ögla	12
Kon med ögla	4
Polyeder + kon	2
Polyeder + kon + ögla	1

Nålar med skivformat huvud

Två nålar har tunna skivformade huvuden (Fig. 3b). Ett av huvudena är ornerat med ett korsmönster, det andra är oornerat. Stjälkarna är runda och tunna och har ganska vass spets. Trolig datering är *vikingatid.*

Nålar med platt, stort huvud

En grupp bestående av fem nålar uppvisar breda platta huvuden med hål i och med koncentriska cirklar stämplade på huvudet och i vissa fall även på stjälkens övre del (Fig. 3c). De uppvisar paralleller i form och stil med nålar från t.ex. Birka och Gotland, som dateras till vikingatid, så troligen dateras dessa nålar till *vikingatid* (Arbman 1940; Thunmark-Nylén 1998).

Nålar med platt ögla eller ring som huvud

Utöver de nålar som har svanhalsformade öglor och som kan förknippas med ringnålar eller ringspännen finns det 9 andra nålar som också har en ögla till huvud (Fig. 3d). Denna ögla kan antingen vara en platta med ett hål i mitten eller en liten rund ring. Plattan kan vara fyrkantig, rektangulär eller trekantig.

Nålar med huvud, osäker datering

18 nålar uppvisar huvudformer som är svåra att datera. Detta p.g.a. att huvudena är så pass skadade att deras ursprungliga form är omöjlig att fastställa eller p.g.a. att det inte går att finna något daterat exemplar som stämmer överens med nålen från Uppåkra. Genom att dra paralleller till andra föremålskategoriers formspråk kan en av nålarna troligen dateras till romersk järnålder och en annan till vikingatid (Helgesson muntl. 2000).

Nålstjälkar utan huvud

19 stycken av nålarna saknar huvud helt och hållet, då dessa har brutits av. Detta gör att det blir omöjligt att datera och typologisera dessa nålar.

Skador på nålarna

Av 137 nålar är 99 stycken skadade på så vis att någon del saknas (Tabell II). Sex av dessa nålar har en gång varit förgyllda. De förgyllda nålarna har olika typtillhörigheter men gemensamt för samtliga sex nålar är att förgyllningen är så gott som helt avflagnad. Detta kan ha uppstått genom slitage under nålarnas brukningstid eller efter att de deponerats i jorden, men förgyllningen kan också vara avsiktligt bortfilad.

Fem av nålarna har undersökts av Eva Hjärthner-Holdar, specialist på förhistorisk metallurgi, och det gick att konstatera att tre stycken uppvisar skador som åsamkats med avsikt. Den ena nålen har blivit uppvärmd och har krosskador och huggspår, både på den avbrutna stjälken och på resterna av det som finns kvar av huvudet. Spår av bortslipad förgyllning finns över hela nålen. På de andra två nålarna uppvisar stjälkarna spår efter att ha klippts eller nupits av med något redskap.

Tabell II. Olika typer av skador på nålarna.

Typ av skada	**Antal**
Oskadade	38
Avbruten stjälk	46
Avbruten spets	11
Huvudet skadat el. saknas	23
Endast huvud	9
Avbruten stjälk, huvudet skadat	9
Avbruten spets, huvudet skadat	1
Avskavd förgyllning + annan skada	6

De övriga två nålarna i undersökningen har troligen råkat ut för missöden under själva tillverkningsprocessen. Nål U987 är en stor kraftig nål med polyedriskt huvud med ögla uppe på. Hela nålen ser grovt tillyxad och klumpig ut. Troligt är att själva legeringen inte runnit ut ordentligt i formen och man har försökt bearbeta nålen i efterhand, utan något lyckat resultat. Nål U6878 är en fågelnål där huvudet och nedre delen av stjälken saknas, spår av förgyllning kan ses runt det ställe där huvudet en gång satt. Vid undersökningen konstaterades det att legeringen är mycket dålig, i stjälkens brottyta finns det en liten grop som varit en luftbubbla. Nålen gjordes färdig och förgylldes, men har troligen gått sönder p.g.a. sin dåliga legering. Det går alltså att bevisa att det förekommer både avsiktliga och oavsiktliga skador i nålmaterialet. De avsiktliga skadorna har gjorts i ett syfte och det troligaste är att de skadade nålarna har använts inom metallhantverket som återanvändningsmaterial.

Funktion och användningsområden

Nålarna har troligen fyllt olika funktioner beroende på utseende, typ och tidstillhörighet. Ett viktigt användingsområde har varit i dräktskicket, men de kan också använts som synålar, sylar eller till andra användningsområden där ett smalt vasst föremål var bra att ha.

Dräktskicket

Nålar tycks framförallt burits i kvinnodräkter, både som en dekorativ prydnad och som en sammanhållande funktion. Typiska för folkvandringstid (Engevik 1995; Waller 1996: 46f.) är de fem stycken fint bearbetade fågelnålar, som framkommit i Uppåkra, varav en bär spår av förgyllning. På övriga ställen i Norden förekommer denna nåltyp företrädesvis i rikt utrustade kvinnogravar, där övriga gravgåvor utgörs av bl.a. glasbägare, relieffibulor och silverföremål, och det är inte ovanligt att metallföremålen är förgyllda. Troligtvis har fågelnålarna burits som en dekoration, möjligtvis med en symbolisk innebörd (Engevik 1995).

För nålarna med koniskt huvud och polyedernålarnas del kan man tänka sig antingen en dekorativ funktion tillsammans med pärlor eller en sammanhållande dräktfunktion, där nålarna placerats uppe på axlarna (Waller 1996).

Under vikingatiden tycks nålens sammanhållande funktion i dräkten ha ersatts av spännbucklorna (Hägg 1974:39ff.; Waller 1984), men man kan inte helt utesluta att nålen på något vis användes i dräktsammanhang. Från Uppåkra har det framkommit två vikingatida nålar med rätt korta, tunna, vassa spetsar och med skivformat huvud. Dessa förefaller inte ha kunnat användas som redskap utan har kanske burits fastsatta i t.ex. en tunn schal. Mansgravar från romersk järnålder är ofta mycket sparsamt utrustade med dräktsmycken, i de fall som dräktsmycken förekommer utgörs de av en fibula, oftast placerad på höger axel (Gebühr 1976:54). I de få fall nålar påträffas mansgravar från romersk järnålder pekar inget på att de har använts som dräkttillbehör, snarare har nålarna fyllt en funktion som verktyg (Gebühr 1976:60).

Ringnålen, daterad till vikingatid, uppfattas ofta som en typisk mansnål och den förekommer i många mansgravar från Birka (Thunmark-Nylén 1984). Vanligtvis ligger nålen med spetsen riktad ned från kraniet, ofta på den högra sidan av bröstet. Den typen av nål kan ha använts till att hålla samman en mantel eller skjorta med stort halssprund över bröstet, den kan också ha använts till att t.ex. fästa en mantel längre ner på kroppen, om

det var nödvändigt. I övrigt förekommer inte nålen särskilt frekvent i samband med mansdräkten under någon del av järnåldern.

Hårnålar

En möjlig funktion för somliga av nålarna från Uppåkra är som hårnål. Under romersk järnålder användes bl.a. nålar med profilerat huvud vid håruppsättningar eller för att hålla en huvudduk på plats (Gebühr 1976:51; Nicklasson 2000). När man kommer fram i folkvandringstid och vendeltid är det svårare att peka ut nålar som enbart använts vid håruppsättningar. Möjligtvis kan polyedernålar med ögla ha använts i samband med håruppsättningar på så vis att en garnsnodd fästes i huvudets ögla och sedan virades runt hårknuten (Bennett 1987). Även nålar utan någon ögla eller hål i kan ha tjänat som hårnål tillsammans med något organiskt material, t.ex. en smidig skinnbit som kunde läggas över hårknuten och hållas på plats med hjälp av en nål.

Nålen som redskap

Hittar man nålar i en skelettgrav kan man få en viss härledning till hur de har använts genom att studera deras läge i graven (Waller 1984). Ibland påträffas nålarna i sådant läge att de inte kan härledas till dräktskicket. Då skall man kanske i stället se nålen som ett redskap som använts inom olika hantverkssysslor. Det kan inte uteslutas att nålarna från Uppåkra kan ha använts som redskap, t.ex. som syl eller pryl för att borra hål i t.ex. skinn och läder. Nålarna kan också ha använts som toalettillbehör (Schwarz-Mackensen 1976:67ff.; Waller 1984). En annan tänkbar funktion för nålarna är som styli att skriva på vaxöverdragna träplattor (Schwarz-Mackensen 1976:74ff.; Mårtensson 1961) med. En "äkta" stylus har ofta ett slätt huvud som man kan glätta vaxet och stryka över misstag med (Mårtensson 1961), men denna konstruktion är inte nödvändig för att en nål skall ha kunnat tjäna som skrivredskap.

Två nålar är synålar. Deras spetsar är vassa och huvudena är smala med ovala öglor i. Att döma av nålarnas storlek (900 mm respektive 450 mm långa) har de inte använts till klädsömnad, då nålar som använts till det är tunna och korta och har mycket små öglor (Andersson 1999). Kanske användes de som brodyrnålar eller till att sy med metalltråd, då dessa typer av nålar var större och hade längre öglor än klädsömnadsnålar (Andersson muntl. 2000).

Nålen som statussymbol eller vardagsföremål?

I vissa fall är det uppenbart att ett visst föremål är behäftad med en hög status, t.ex. det lilla fyrfotade "Helgedjuret" som framkommit från detektorsökningarna i Uppåkra (Helgesson 1999). Svårare är det att bedöma en föremålsgrupp som nålar, som har framkommit i rätt ansenliga mängder och dessutom inte är någon enhetlig kategori.

Vid en närmare studie av nålgruppen går det att urskilja vissa exemplar som förefaller mer arbetade än andra, t.ex. nålar med förgyllning eller fågelnålarna med sina fint framställda avbildningar. I deras fall kan man tänka sig att de har burits av någon eller några som innehade en viss status i samhället. Polyedernålarna däremot, som förekommer i en betydligt större mängd än fågelnålarna, är inte lika bearbetade, utan ger snarare ett intryck av att kunna ha varit ett mer allmänt förekommande föremål. Under arkeologiska utgrävningar i Uppåkra har gjutformsmaterial med nålavtryck i påträffats. Kanske är detta en indikation på att någon nåltyp var vanligt

förekommande och producerades i större skala.

Intressant i sammanhanget är att fastställa vilka statusindikerande nålar som har framkommit i gravar på andra platser men som saknas i Uppåkramaterialet. En sådan frånvaro är viktig att belysa då den säger något om materialet i sin helhet. Avsaknaden av nålar i ädelmetaller är uppenbar, samtliga nålar i undersökningen är av brons, med ett undantag för ett nålhuvud med filigranarbeten. T.ex. hårnålar i silver, från romersk järnålder, har påträffats i gravar runtom i Norden (Albrectsen 1956; Lund Hansen 1995:137ff.), men inte bland metalldetekormaterialet från Uppåkra. Att det inte finns några nålar i ädelmetall indikerar att man tog hand om guld och silver på ett annat sätt, men också vilken typ av föremål det är som kommit fram i detektormaterialet. Det finns en statusmässig skillnad i gravfynd och boplatsfynd och kanske skall den största delen av metallnålarna tolkas som boplatsfynd, med en ganska kort brukningstid. Troligen var man mer aktsam om föremål i guld och silver och blev man av med t.ex. en silvernål lade man kanske ner större möda på att återfinna den, än en bronsnål. Bronsnålar gick kanske inte heller i arv, utan smältes ned som metallskrot.

I övriga Sverige, utom i Uppåkra, har de långa smäckra hårnålarna med rombiskt genombrutet huvud påträffats i relativt väl utstyrda kvinnogravar från romersk järnålder. Eventuellt är nål U166 en rest av en sådan hårnål, men den är så pass fragmentarisk att det inte går att fastställa. Möjligtvis går denna nåltyp lättare sönder då den ligger i ploglagret, men den kan också tänkas vara en form som inte var vanligt förekommande i Uppåkra. Nålens roll som statussymbol eller vardagsföremål är komplex, alla nålar har inte använts av alla människor och alla nålar fyller inte samma funktion (Waller 1984; 1996). Av kvantiteterna att döma är det rimligaste att anta att de vendeltida nålarna med koniskt och polyedriskt huvud var ganska vanligt förekommande och inte behäftade med någon nämnvärd status, såvida de inte var förgyllda eller bars i kombination med några andra dyrbara dräktsmycken. Fågelnålarna, däremot, förekommer i ett färre antal och är mer exklusiva i sitt utförande (Engevik 1995).

Nålarna i ploggången

Nålarnas spridning över Uppåkra

Studerar man en spridningskarta över nålarna från Uppåkra ser man att de finns utspridda över hela området och vid första anblicken verkar det omöjligt att urskilja några avgränsningar och koncentrationer (Fig. 4). Däremot kan man se att övervägande delen av nålarna påträffats väster om vägen, närmare bestämt framkom 90 av 137 nålar där.

Nålarna från romersk järnålder är svagt representerad (Fig. 5) men kan konstateras återfinnas på nästan alla ställen där andra fyndkategorier från samma tidsperiod finns (Hårdh 1998:117). Över lag finns de folkvandringstida fynden över i stort sett hela området (Hårdh 1998:119) men fågelnålarna har bara påträffats söder om den gård som ligger mitt i området. Tre av de fem fågelnålarna påträffades öster om vägen varav två i varandras direkta närhet (Fig. 6). De två övriga nålarna hittades väster om vägen, den ena precis i utkanten av det som räknas till det totala Uppåkraområdet. Det intressanta i sammanhanget är att det i anslutning till de tre nålarna öster om vägen också har hittats två brakteater och en kapselberlock i guldcloisonné med grantater. De flesta prestigeföremålen som framkommit i och med detektorsökningarna har påträffats koncentrerat till

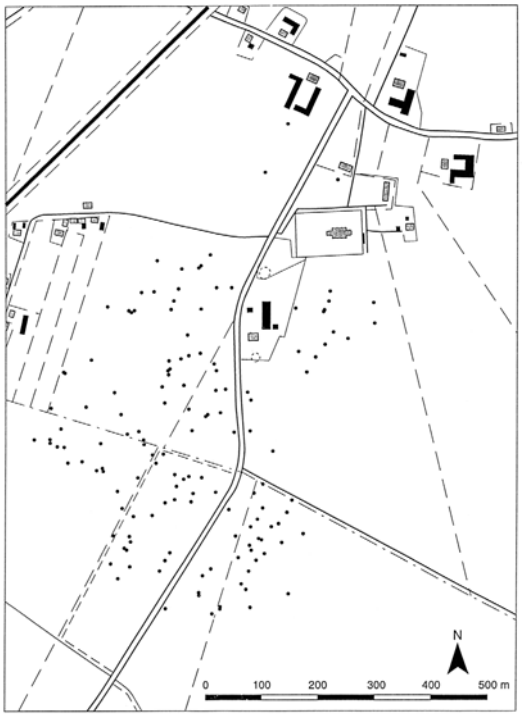

Fig. 4. Spridningskarta över metallnålar från Uppåkra.

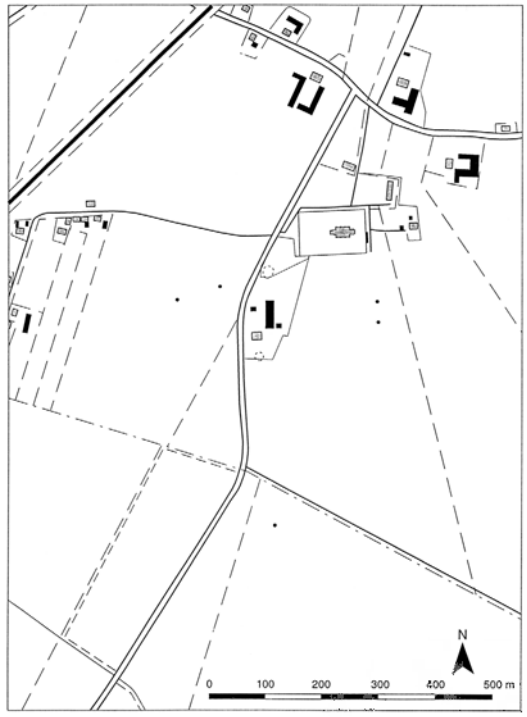

Fig. 5. Spridningskarta över nålar med profilerat huvud, romersk järnålder.

två andra områden, som därmed kan tolkas som lite speciella (Hårdh, muntl. 2000). Sammantaget med de tre fågelnålarna indikerar brakteater och kapselberlocken att någon verksamhet av kanske mer kultisk och statusbetonad karaktär kan ha ägt rum på boplatsområdets södra del under folkvandringstid.

Den kronologiska tyngdpunkten i materialet ligger i vendeltid med polyedernålar och nålar med koniskt huvud. Studerar man kartorna över polyedernålar (Fig. 7) och nålar med koniskt huvud (Fig. 8) blir avsaknaden av nålar påfallande strax söder om kyrkan. Andra föremålskategorier som dateras till vendeltid påträffades där (Hårdh 1998:122), men det är nästan tomt på nålar från denna tidsperiod. Spridningsbilden indikerar att nålarna uppvisar ett eget mönster som till vissa delar skiljer sig i utbredningen jämfört med andra fyndkategorier från samma tidsperiod.

När det gäller det vikingatida materialet skall det påpekas att det finns ett antal stjälkar till ringnålar eller ringspännen som troligen skall dateras till vikingatid, men eftersom dateringen är mycket osäker går det inte att ta med nålarna på kartan. Följaktligen blir de vikingatida nålarna kanske underrepresenterade. Av de sju som tas med på kartan påträffades fem stycken väster om vägen (Fig. 9).

Av kartorna kan man konstatera att nålarnas spridning är stor, de flesta grupperna finns representerade på vitt skilda ställen inom området, men det går att urskilja en avsaknad av vendeltida nålar strax söder om kyrkan. Studerar man området söder om gården finner man att det är rätt fyndfattigt och detta gäller inte bara nålmaterialet utan även övriga fyndgrupper (Hårdh 1998).

Ju fler föremål en kategori innehåller desto mer dominerande blir denna kategori, som

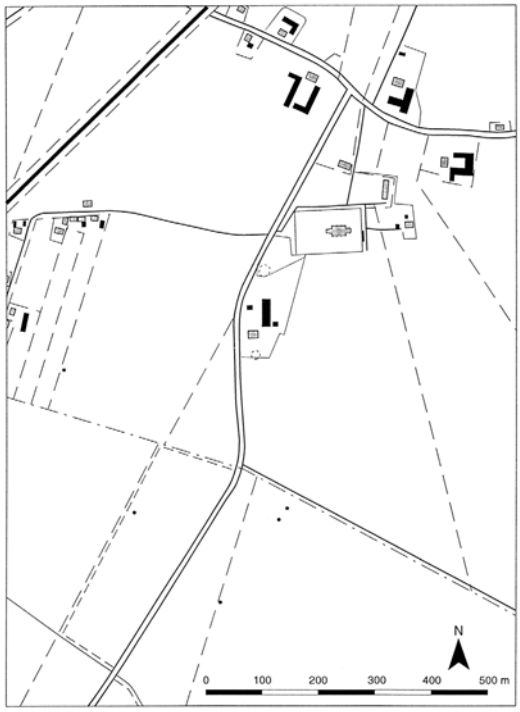

Fig. 6. Spridningskarta över fågelnålar, folkvandringstid.

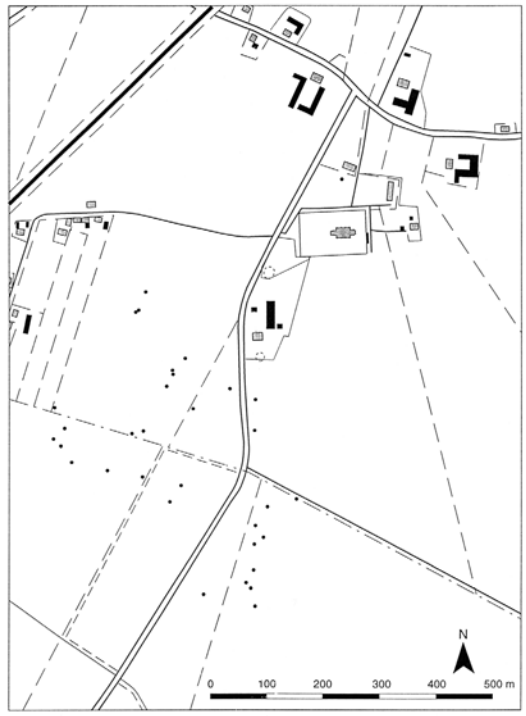

Fig. 7. Spridningskarta över polydernålar, vendeltid.

t.ex. polyedernålarna, och spridningen blir stor, men även grupper med få fynd i som t.ex. vikingatid finns spridda över stora delar av området. Anledningarna till den stora spridningen kan vara flera. En viktig sak att ta i beaktelse är att området har odlats kraftigt och att plog och harv sprider ut föremålen och blandar olika tidsperioder med varandra. För ett så pass litet föremål som en nål är det dock troligt att det inte förs så långt bort från sin ursprungliga deponeringsplats (Paulsson 1999), alltså borde spridningskartorna för nålarna vara relativt representativa för den ursprungliga spridningsbilden.

Hur hamnade nålarna i ploggången?

Om man antar att nålarna var ett ganska allmänt använt vardagsföremål så bör de återfinnas i stort sett överallt där människor rörde sig. Alltså över hela boplatsen och det stämmer med spridningskartan över nålarna. Helt oavsiktliga depositioner i form av tappade dräktnålar eller förlagda verktygsnålar är fullt möjliga. Polyedernålarna återfinns t.ex. över nästan hela ytan (Fig. 7), och denna nåltyp kan tänkas ha fungerat dels i dräktskicket dels som verktyg, vilket ökar chanserna för en större spridning.

Metallhantverket är kanske den viktigaste orsaken till hur nålarna hamnade i jorden. Det har vid grävningar 1999 framkommit gjutformsfragment med nålavtryck i (Uppåkra 1999:2, grävrapport). Dessa gjutformsfragment framkom tillsammans med ett flertal andra metallhantverkslämningar som t.ex. degelfragment och gjutformsfragment från näbbfibulor. Dessvärre saknas både huvud och spets i nålformarna så det går inte att avgöra vad för sorts nål som har tillverkats. I ett av

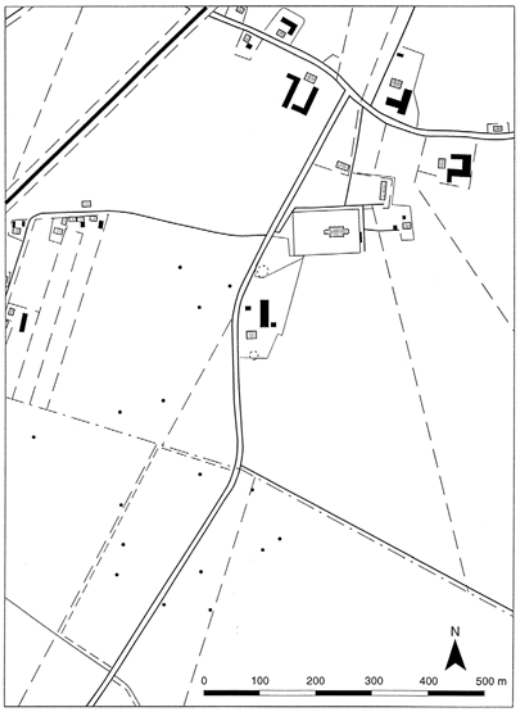

Fig. 8. Spridningskarta över nålar med koniskt huvud, vendeltid.

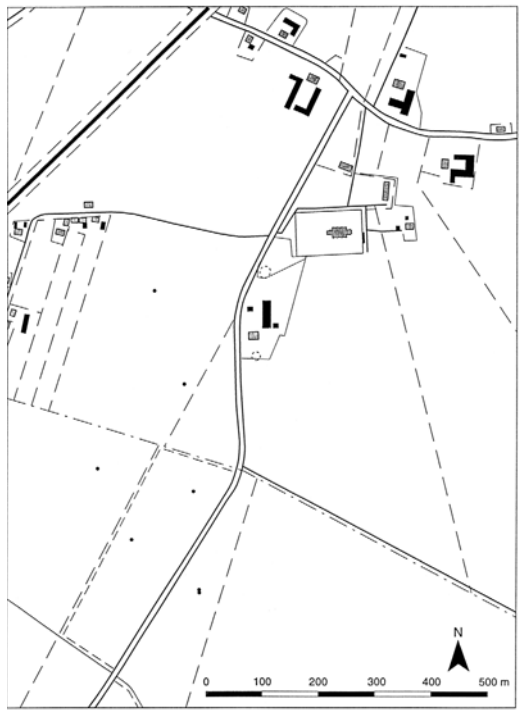

Fig. 9. Spridningskarta över nålar från vikingatid.

schakten påträffades en fragmentarisk polyedernål, kanske är detta en nål som producerats i en av ovan nämnda nålformar, men troligare är att det är metallskrot som skulle återanvändas. I ett annat schakt vid samma utgrävning påträffades en synål i järn, kanske är också denna tänkt att smältas ned och återanvändas. Eventuellt blev en del av nålarna aldrig färdiggjorda. De kanske ansågs misslyckade av den som tillverkat dem och deponerades för att smältas ned på nytt. Ett tydligt exempel på detta är nål U987, som ger ett klumpigt och ofärdigt intryck. Är nålens legering mycket dålig kan den inte användas till att gjutas om och då kasseras den förmodligen tillsammans med annat förbrukat metallmaterial. Det är helt klart att någon form av nålproduktion har ägt rum i Uppåkra under yngre järnålder, frågan är i vilken skala. Med tanke på att Uppåkra verkar ha varit en plats av betydelse under järnåldern är det inte orimligt att tänka sig att en professionell produktion i större skala av bl.a. nålar och fibulor kan ha ägt rum på platsen. Det hade varit intressant om man hade kunnat urskilja en kvalitetsskillnad i t.ex. det vendeltida nålmaterialet för att på så vis utröna om extra påkostade nålar återfinns på särskilda ställen, åtskilda från nålar av sämre kvalitet. Detta går tyvärr inte då de vendeltida nålarna är så pass enhetliga att det är svårt att urskilja några exemplar som är finare och mer påkostade än de andra.

De så kallade husoffern, med depositioner i stolphålskonstruktionerna, förekom under järnåldern (Paulsson-Holmberg 1997). Framförallt tycks offergåvorna bestå av djurben men bl.a. på Björkö har t.ex. metallbitar framkommit ur husgrunderna. Kan några av Uppåkranålarna härröra från dylika offer-

verksamheter? Kanske har de deponerats i grunda stolphål som med tiden plöjts bort och bara kvarlämnat sitt innehåll av metall och ben.

Nålen tycks ha varit en ofta förekommande gravgåva och det är därför möjligt att en del av de nålar som hittats i ploggången kan härröra från sönderplöjda gravar. Vid Vifots grävning 1934 framkom en grav daterad till folkvandringstid (Stjernqvist 1998:4ff.) och det går inte att utesluta att det funnits fler gravar som plöjts bort under årtusendet av åkerbruk på platsen.

Sammanfattning

Kronologin för nålarna löper från romersk järnålder ända in i vikingatid, samtliga perioder av den yngre järnåldern finns representerade. Nålmaterialet kan inte behandlas som en enhetlig kategori, utan representerar olika dateringar och typer behäftade med varierande status och funktion. Anmärkningsvärt är att fem fågelnålar från folkvandringstid har påträffats inom samma boplatsområde, i övriga Norden förekommer dessa relativt sparsamt (Engevik 1995). Fågelnålarna bars, enligt Engevik, av politiskt eller socialt framstående kvinnor och har i gravar påträffats tillsammans med dyrbara smycken och glasuppsättningar. I Uppåkra framkom tre av dessa nålar i samma område som två guldbrakteater och en kapselberlock i guldcloisonné med grantater. Detta är en indikation på att fågelnålarna troligen representerar en statussymbol som inte innehades av det stora flertalet människor.

I vendeltid märks en tydlig uppgång i kvantiteten av materialet, som samtidigt tycks bli mer homogent, vilket väl stämmer överens med övriga fyndkategorier från samma tidsperiod (Hårdh 1998; Branca et.al. 1999). Det vikingatida nålmaterialet är inte lika omfattande som det vendeltida men uppvisar en större variation av nåltyper.

Spridningskartornas bilder visar att samtliga nämnda deponeringförslag i artikeln utgör möjliga alternativ till hur nålarna kom att hamna i ploggången. Det är inte möjligt att peka ut en enda möjlighet till vad nålarna använts till och hur de hamnat i jorden. En viktig faktor är dock att nålarna troligen återanvändes inom metallhantverket, efter det att deras brukningstid var förbi.

Vid fortsatta studier av metallnålarna från Uppåkra skulle det vara av intresse att låta ett större antal nålar genomgå en metallurgisk undersökning för att analysera vilken typ av legeringar som använts. Genom en sådan undersökning kan man samtidigt utröna hur många av nålarna som skadats avsiktligt och använts som återvinningsmaterial i samband med metallhantverket. Denna information skulle kunna vara viktig, både för nålarna som enskild föremålskategori och för det förhistoriska metallhantverket på platsen i stort.

Referenser

Andersson, E. 1999. *Textilproduktion i Birka. Med en jämförande analys av den vikingatida handelsplatsen Hedeby och samtida bosättningar i Mälarområdet.* Lund.

Arbman, H. 1940. *Birka 1, Die Gräber. Tafeln.* Stockholm.

Albrectsen, E. 1956. Fynske jernaldergrave 2, Ældre romersk jernalder. København.

Bennett, A. 1987. *Graven. Religiös och social symbol.* Stockholm.

Branca, A. Helgesson, B. Hårdh, B. & Tegnér, M. 1999. Detektorfunna föremål från järnåldern. Översikt av materialet vid årsskiftet 1998/1999. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Lund.

Engevik, A jr. 1995. Mektige kvinner bar fuglenåler. En studie av gravfunn fra folkevandringstid. *Kvinnor i arkeologi i Norge 19-20.*

Gebühr, M. 1976. *Der Trachtschmuck der älteren römischen Kaiserzeit im gebiet zwischen untrere Elbe und Oder und auf den westlichen dänischen Inseln: Brandenburg, Meckelnburg, Fünen Langeland, Lolland.* Neumünster.

Helgesson, B. 1999. HELGE-ett spår av en tidig kristen mission i Uppåkra? Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Lund.

Hårdh, B. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). *Centrala platser - centrala frågor.* Lund.

Hägg, I. 1974. *Kvinnodräkten i Birka. Livplaggens rekonstruktion på grundval av det arkeologiska materialet.* Uppsala.

Larsson, L. & Hårdh, B. 1998. Uppåkra - fokus för ett nytt projekt. *Uppåkra. Rikedomar ur jorden.* Utställningskatalog. Lund.

Lindell, M. 1999. Arkeologisk undersökning. Uppåkra 1999:2, fornlämning 5 Uppåkra socken, Skåne.

Lund Hansen, U. 1995. *Himlingøje - Seeland - Europa. Ein Gräberfeld der jüngern römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen.* København.

Nicklasson, P. 2000. Västgötska hårnålar från äldre romersk järnålder. Bilden av den germanska kvinnan. Högberg, A. (red.). *Artefakter, arkeologiska ting. En bok om föremål ur ett arkeologiskt perspektiv.* Lund.

Paulsson, J. 1999. Metalldetektering och Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektormaterial. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Lund.

Paulsson-Holmberg, T. 1997. Iron Age building offerings. *Fornvännen, tidskrift för svensk antikvarisk forskning.* Stockholm.

Schwarz - Mackensen, G. 1976. Die Knochennadeln von Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu.* Neumünster.

Stjernquist, B. 1998. Utställningen om Uppåkra - bakgrund. *Uppåkra. Rikedomar ur jorden.* Lund.

Strömberg, M. 1961. *Untersuchungen zur jüngern Eisenzeit in Schonen. Völkerwanderungszeit-Wikingerzeit. 1 Textband.* Lund

- 1961. *Untersuchungen zur jüngern Eisenzeit in Schonen. Völkerwanderungszeit- Wikingerzeit. 2 Katalog und Tafeln.* Lund.

Thunmark-Nylén, L. 1984. Ringnadeln. *Birka 2:1. Systematische Analysen der Gräberfunde*, red. Arwidsson, G. Stockholm.

- 1995. *Die Wikingerzeit Gotlands 1. Abbildungen der Grabfunde.* Stockholm.

- 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands 2. Typentafeln.* Stockholm.

Thålin, H. 1984. Ringspangen. Arwidsson, G. (red.). *Birka 2:1. Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm.

Waller, J. 1984. Nadeln/Pfrieme und Pinzetten. *Birka 2:1. Systematische Analysen der Gräberfunde*, red. Arwidsson, G. Stockholm.

- 1996. *Dräktnålar och dräktskick i östra Mälardalen. Kontinuitet och förändring under folkvandringstid och vendeltid.* Uppsala.

Ørsnes, M 1966: *Form og stil.* København.

Muntliga uppgifter

Andersson, E. 2000
Helgesson, B. 2000
Hjärtner –Holdar, E. 2000
Hårdh, B. 2000

Uppåkra i folkvandringstiden

Birgitta Hårdh

Abstract

The central places in South Scandinavia now make out such a big and variated group, that we need new approaches to analyse them. A possible way is to choose places from a limited time-span and compare them in various aspects. Here record from Uppåkra, dated to the 5th and 6th centuries, is discussed. Detector finds like brooches, pendants, agraffes etc. are presented. A major part is dedicated to the brooches, of which 120 items are dated to the Migration period. Cruciform brooches and crossbow brooches show that Uppåkra is situated in the intersection between West Scandinavian and Baltic traditions. Excavations have recorded several traits which, together with certain detector finds, indicate that the place was a religious centre. Distinguised objects show the aristocratic aspect of the place. Scrap metal, patrixes etc, show that the place played a major role in metal handi craft. Brooches etc. of foregin origine indicate far reaching contacts, mainly to the Continent. Uppåkra is discussed in relation to a number of central places in Scandinavia and at the Continent from the same period.

Birgitta Hårdh, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet, Sandgatan 1, SE 223 50 LUND.

Inledning

Metallrika boplatser, gärna benämnda centralplatser, ökar markant år från år. Därmed uppstår också frågan hur det växande materialet ska hanteras och tolkas? Vad betyder alla punkterna på kartan? Hur ska de förstås i relation till varandra? Ett sätt kan vara att se på platserna i smalare tidsskikt, att försöka se mönster under en begränsad tid. Speciellt för Uppåkra är att fynden anger att platsen haft en särställning under en osedvanligt lång tid. Det är rimligt att centralplatsfunktionerna växlat under denna långa tid och att Uppåkra kommer att spela en viktig roll för karaktäriseringen av olika slag av centralitet, variation mellan platser och tidsmässiga variationer, som har samband med en allmän samhällsutveckling. I och med att antalet centralplatser ständigt ökar i Sydskandinavien är det nödvändigt att vi nu gör detaljerade analyser av de omfattande detektormaterialen så att kvalitativa jämförelser kan genomföras. På så sätt skulle man kunna få en uppfattning om olika typer av centralplatser och hur de förhåller sig till varandra.

Yngre romersk järnålder och äldre folkvandringstid tycks vara ett avgörande skede i framväxten av komplexa, multifunktionella platser i Sydskandinavien. Utvecklingen i Sydskandinavien skedde i samspel med utvecklingen i omvärlden. Genomgripande samhällsförändringar medförde djupgående omdaningar, som förde till nya samhälls-

strukturer. Detta visar sig bland annat i behov av nya slag av centrumbildningar (t.ex. Steuer 1982:527; Lund Hansen 2001).

Avsikten med denna artikel är att presentera huvuddelen av det folkvandringstida materialet från Uppåkra som var känt våren 2002, sätta in det i ett regionalt, överregionalt och/eller funktionellt sammanhang samt diskutera Uppåkras roll i folkvandringstid. Kan vi förstå Uppåkra utifrån studier av det folkvandringstida samhället? Vad är en central plats i det folkvandringstida Skåne? Vad krävs av materialet för att belysa platsens form och funktion? Innebär centralitet samma sak i folkvandringstid som senare?

Centrala platser i Nordeuropa och Skandinavien

Folkvandringstidens Nordeuropa präglas av såväl tradition som nyordning. Det har t.ex. hävdats att romartidens uppfattningar om staden, urbs, lever kvar i de nordeuropeiska centralplatserna (Andrén 1998; Fabech 1999; jfr Samson1994). I konsthantverket finns såväl samband med äldre traditioner, med ursprung i senantikt hantverk, som kreativa nyskapelser (t.ex. Lund Hansen 1970:87 f.). Situationen efter det Romerska imperiet medförde nya sociala och politiska strukturer med framhävandet av personliga kontakter och eliters centrala roll (t.ex. Arrhenius 1985:197; Hedeager & Tværnø 1991:154; Steuer 1994: 106 f.; Pohl 1997:42). I ideologin framhålls ära, rikedom, styrka och allianser (Russel 1994:120).

Tidens krigiska karaktär har behandlats i en mängd arbeten. Skre skriver att man knappast kan överskatta den betydelse som den krigiska livsföringen och herrarnas organisation av krigarföljen haft för karaktären på det politiska livet (Skre 1996:376 ff. med cit. lit.). Begreppet ära genomsyrade samhället och ledde till att ofred blev en normal företeelse. Detta ledde i sin tur till att det var av största vikt att knyta allianser med såväl mäktigare som svagare partner, som kunde avskräcka från angrepp (Skre 1996:384). Utmärkande för folkvandringstid är att ornerade föremål, smycken och vapendetaljer, visar så stora likheter över mycket stora områden i Europa att det ofta är svårt eller omöjligt att avgöra var de tillverkats (Haseloff 1981:285 ff., med cit lit.; Näsman 1999). De påtagliga överensstämmelserna speglar ett samhälle med nära kontakter mellan aristokratiska familjer. Allianser och giftermålsförbindelser har framhållits som tänkbara förklaringar till förekomsten av likartade konstprodukter i vitt skilda områden. Ringtved framhåller att det interregionala nätverket bidrog till att skapa gemensamma föreställningar och ge dessa ett likartat uttryck. Arkeologiskt ser vi detta i att elitens kulturella koder uppenbarligen skiftar synkront i Sydskandinavien. Vid övergången till folkvandringstid blir t.ex. guldet av central betydelse. Folkvandringstiden innebar vidare en hierarkisering av samhället med en koncentration av makten utöver bynivå (Ringtved 1991:68 f.). Konkurrens, inklusive krig, är också en form av interaktion som på sikt leder till strukturella likheter mellan politiska enheter. Tävlan i status, gåvor och fester främjar intensifiering eller uppkomst av hierarkiska strukturer (jfr Renfrew 1986:4 ff.).

Det finns många tecken i det arkeologiska materialet på stor mobilitet i folkvandringstid. Müller-Wille framhåller att vi i andra tredjedelen av 400-talet ser enskilda föremålstyper med överregional utbredning, vilket bara kan tyda på enskilda personers mobilitet. Omkring 500 och i första halvan av 500-talet framträder

däremot förbindelser mellan Skandinavien och Kontinenten tydligare, vilket bör tyda på större regelmässighet (Müller-Wille 1999:4). Koch visar på relieffibulor och guldbrakteater som goda exempel på föremål, som dels speglar kontakter över stora avstånd mellan personer i ledande skikt, dels visar att man på Kontinenten haft kännedom om den nordiska mytologin (Koch 1999:178). Intensiva kontakter mellan Norden och Frankerriket i 500-talet speglas i dräktsmycken, vapen och hästar (Koch 1999:192).

Tidiga kungasäten eller residens bör ha spelat en avgörande roll för mottagande och förmedling av överregionala kontakter liksom för utbyte av gåvor. Som exempel på sådana kungliga residens nämner Müller-Wille för Skandinaviens del Gudme och Gamla Uppsala. Nya metallrika platser, som kommit fram de senaste åren med hjälp av metalldetektorer i Danmark, Skåne och Halland har av fynden att döma, varit infogade i ett överregionalt kontaktnät (Müller-Wille 1999:11 f.). Callmer menar att residensen representerar en specifik kultur med utbredning över hela Skandinavien men som är företrädd enbart i residensen. Detta bör betyda att ledande familjer upprätthöll nära kontakter med varandra och att det också fanns en strävan till likhet. Däremot är det fel att anta att residensen anger ett heltäckande aristokratiskt och hierarkiskt system (Callmer 1997:15 f.). Residensen spelar därmed en nyckelroll för förståelsen av samhällsorganisationen. Det är nu ytterst angeläget att dessa definieras och att, framför allt det som förenar dem tydliggörs.

I Skandinavien framträder centralplatserna som nämnts tydligt i sen romersk järnålder-folkvandringstid. Lund Hansen menar att handelsformerna då blev mer varierade än tidigare samtidigt som inflytelserika centra som Gudme etablerade landningsplatser vid kusten redan från yngre romersk järnålder, C2. Dessa fungerade också som produktionsplatser och säkerhet för verksamheten kunde garanteras av centret (Lund Hansen 2001). För tidiga centra på Kontinenten framhålls kombinationen av ett residens och specialiserad produktion. Alemanniska höjdboplatser var residens för ledare (reges eller regales). De utgjorde markanta blickfång i landskapet, synliga från långt avstånd. De äldsta fynden går tillbaka till första halvan av 300-talet. Materialet speglar hög levnadsstandard och en förkärlek för romersk livsstil. Bland de många byggnaderna finns också koncentrationer av verkstäder och det är rimligt att tänka sig att de innehaft monopol på hantering av icke-järnmetaller (Steuer 1994:88 f.; Bücker & Hoeper 1999:443). I det alemanniska Sydvästtyskland visar detta sig så att keramiktillverkning och järnframställning förekommer på agrarboplatserna medan vapentillverkning och bearbetning av icke-järnmetaller metaller enbart förekommit på höjdboplatserna (Steuer 1994:91). Sydskandinaviens centrala platser utgör en mycket varierad grupp såväl avseende bebyggelseform som de funktioner som fyndmaterialet avspeglar. Deras funktion var helt och hållet beroende av den där residerande elitens betydelse (Fabech 1999:471) och kan alltså ha varierat betydligt med skiftande maktförhållanden.

En förklaring till likheter i materiell kultur kan vara hantverkarnas rörlighet. Flera författare som bl.a. Bakka, Erä-Esko och senast von Carnap-Bornheim har framhållit en hög grad av personlig rörlighet hos hantverkare som den troligaste förklaringen till spridning av teknologisk kunskap och konstnärliga uttryck (Bakka 1958:21 f., 28; Erä-Esko 1965:110 ff.; v. Carnap-Bornheim 2001). Haseloff menar att germanska krigarskaror

från Sydskandinavien tog sig in i de romerska provinserna omedelbart efter att gränsen brutit samman och tog med sig skolade hantverkare, guld- och silversmeder. Bara så, menar han, kan det i Norden uppblomstrande konsthantverket förklaras (Haseloff 1981:17). Hines har också framhållit att den begränsade kronologiska spridning, som ofta iakttagits på gravfält i det anglosaxiska England skulle kunna betyda att mobila hantverkare under en kort period uppehållit sig på en plats och vid sådana tillfällen producerat en uppsättning tidstypiska spännen. Han påpekar att en sådan hypotes också passar på skandinaviskt material, t.ex. från Gene (Hines1997:222). Hines framhåller hur 500-talet också i England uppfattas som en övergångsperiod med en gradvis stabilisering av ett aristokratiskt ordnat samhälle (Hines 1997:301). Genom studiet av relieffibulorna ser han också tydligt den avancerade karaktären hos fjärrkontakterna i Nord- och Västeuropa under 500-talet (Hines 1997:310).

Enligt Russel tycks germanerna före folkvandringstid ha haft två typer av ledare, en religiös, ”thieudans” och en militär, ”reiks”. ”Reiks” förknippades med Odin, i hans aspekt av krigsgud. Under folkvandringstid kom ”reiks” att överskugga ”thieudans”, och kom också att inkorporera den senares ärftliga och karismatiska egenskaper (Russel 1994:172 ff. med lit.cit.). För skandinaviska förhållanden visar Skre på stora förändringar i aristokratins självförståelse. Tidigare vilade herradömet huvudsakligen på krigarföljet och allierade. Nu blev efter hand ledarens ursprung och gudomliga härstamning det som kom att betonas. Som arkeologiska belägg framför Skre hallen och guldgubbarna som uttryck för kulthandlingar knutna till centrala händelser i släktens liv, födsel, bröllop och begravning (Skre 1996:421). Dessa samhällsförändringar kan spåras under loppet av folkvandringstid, men blir tydligare i ett senare skede. Utvecklingen på Kontinenten har karakteriserats av Steuer så att det öppna, ranked society, ersattes av ett hierarkiskt, slutet samhälle i vilket en adelsklass med bördsrätt uppstod. Denna klass hade inte längre behov av luxuös gravkult för att hävda sig. Istället karakteriserades den av fast egendom, permanent bosättning och solitt byggda kyrkor (Steuer 1989: 120). Också detta kan stämma med iakttagelser i skandinaviskt arkeologiskt material (jfr Hårdh 2003).

Nørgård Jørgensen har uppställt sju kriterier, som hon anser giltiga för tidiggermanska samhällen, inklusive de nordiska: 1. centraliserad ledning, 2. relativt hög organisationsnivå, 3. laggivning, 4. skyldigheter, inklusive militära sådana, 5. en viss nivå av administrativa och regionala funktioner, 6. relativt hög teknologisk nivå, 7. nätverk av olika slag, inklusive supraregionala kontakter. Dessa kriterier karakteriserar också ett militariserat samhälle (Nørgård Jørgensen 2001:103 ff.). Fabechs sammanfattning av det folkvandringstida samhället ger en liknande bild: ”...so today we will describe the pre-Christian, Early Medieval polities as hierarchial, well organized and complex” (Fabech 1999:455). De centrala platserna har utgjort ramen för dessa komplexa strukturer.

Fyndkategorier i Uppåkra

Eftersom huvuddelen av det material som analyseras här har framkommit i samband med detektorundersökningar är det följaktligen typologiska bestämningar som avgör vad som ska föras till folkvandringstid. De kronologiska gränserna blir oklara och därför behandlas här material som rimligtvis kan föras till 400- och 500-talen. Redovisningen

av materialet bygger på föremålsregistrets status 2002-09-01. Vissa fynd från utgrävningarna är också medtagna men en total översikt av dessa får anstå tills rapportarbetet är avslutat.

128 fibulor och fragment av fibulor utgör den absolut största materialgruppen. Nålar, beslag, söljor, agraffer och prydnadsknoppar utgör mindre men distinkta grupper. Guldgubbar och guldbrakteater ger, tillsammans med glas, platsen dess specifika prägel. Detsamma gäller fynd av importerade och inhemska förgyllda smycken och beslag samt en betydande grupp granatornerade sådana. En större grupp vapen, lansar och spjut, i stor utsträckning förstörda, har sin tyngdpunkt i yngre romersk järnålder, men har uppenbarligen också en fortsättning i folkvandringstid. Kapselberlockerna är däremot en grupp som troligen fortsätter in i vendeltid. Några spektakulära fynd från de senaste årens utgrävningar understryker Uppåkras speciella prägel. Några fragment har identifierats som rester av romerska kopparkärl och kan vara spår av importerat skrotmaterial, vilket har setts som kriterier på centra med nya former för utbyte (Lund Hansen 2001:117). [1)]

Inga solidi har hittills framkommit. Med tanke på den regelbundna detekteringen kan man möjligen dra slutsatser från närvaro/frånvaro av kategorier av metallföremål, med undantag för järnet, som endast detekterats stickprovsmässigt. Material från utgrävningarna har en annan karaktär än detektormaterialet och utgrävningar förväntas påtagligt kunna komplettera den bild vi har nu. Keramik, ben, horn, glas, guldgubbar m.m. är kategorier som kommit fram i utgrävningarna.

Under utgrävningarna 2001 framkom en huslämning i boplatsens centrala del. Det handlar om ett rektangulärt hus, 13x6,5 meter stort med tydlig väggränna och fyra stolphål av ovanligt stora dimensioner. Huset är östvästligt orienterat och har haft tre ingångar. Under utgrävningens gång har hittills ett 60-tal guldgubbar, ett flertal tenar och bitar av guld hittats i stolphål och väggrännor. Glasfragment, ben och en stor dörrkläpp av järn är andra fynd från stolphål och väggrännor. Invid härden hittades en deponering bestående av en tvåfärgad glasskål och en metallbägare med profilerade silverband och pressblecksband i guld (Larsson 2002:25 ff.; in prep.; Stjernquist in prep.; Hårdh in prep.). I anslutning till huset har ca 150 lans- och spjutspetsar hittats, delvis avsiktligt gjorda obrukbara. Deras utseende överensstämmer väl med vad som framkommit i mossofferfynd. Runt huset finns också ett kraftigt lager med ben från tamdjur (Svahn 2001). Strax öster om huset finns ett antal gropar med kvarnstenar, hela och fragmentariska. Dessa fynd är ännu inte bearbetade, så det är för tidigt att ge en tolkning av dem. Anläggningens karaktär samt fyndmaterialet, som är associerat med den gör att huset kommit att betecknas som ett ceremonihus (termen har först använts av Stjernquist). Utgrävningarna har i övrigt hittills berört så begränsade ytor att registrerade anläggningar etc. långt ifrån kan anses representativa.

Fibulor

Här kommer ca 120 fibulor att behandlas. Huvuddelen kommer från avsökningar med metalldetektor men ett litet antal är fynd från utgrävningarna. Av fibulorna är 44 stycken hela eller nästan hela, så att formen på den totala fibulan klart framgår. Nålen saknas i de flesta fallen. När inget annat anges är metallen kopparlegering.

Korsformiga fibulor

Den största gruppen bland fibulorna är den korsformiga. 28 fibulor av denna typ är kända från Uppåkra, ett antal fragment, foten, härrör troligen också från sådana (Fig. 1, 2). Denna typ har uppfattats som ledform för folkvandringstid i västra Skandinavien och förekommer från periodens början. I tidig folkvandringstid uppträder de korsformiga fibulorna tillsammans med Nydamfibulor. Korsformiga fibulor har daterats till tiden från övergången senromersk tid/folkvandringstid, genom 400-talet och ett stycke in i 500-talet men inte ända fram till vendeltidens början (Bakka 1973:85; Reichstein 1975:107 f.; Hines 1984:17 ff.). Spridningen anger ett sammanhängande kulturområde, som omfattar Syd- och Västskandinavien, Schleswig-Holstein, Mecklenburg, Friesland och England. I östra Sverige, på Öland och Gotland är korsformiga fibulor inte vanliga och de förekommer knappast på Bornholm (Näsman 1984a:114; Jørgensen 1994a:528 samt egna iakttagelser). Detta är värt att påpeka eftersom materialet från Uppåkra annars på olika sätt visar ett nära samband med Bornholm.

Den korsformiga fibulan ska ha en rektangulär huvudplatta och tre knoppar, två vid änden av spiralaxeln så att de sticker fram under huvudplattan. Senare placeras de två knopparna på sidorna av själva huvudplattan. Den tredje knoppen är fäst på huvudplattan i förlängningen av bygelns riktning. Dessutom krävs att huvudplattan ska vara anbragt vinkelrät på bågens plan (Lund Hansen 1970:96; Reichstein 1975:30 f.; Ethelberg 1986:31). Med denna definition kan den korsformiga fibulan emellertid identifieras enbart om huvuddelen med nålfästet är bevarad.

Flera försök har gjorts att skapa en finkronologi för de korsformiga fibulorna. Såväl formmässiga kriterier som stilistiska har föreslagits som grund för denna. Dessa försök har kritiserats av bl.a. Stjernquist, Ethelberg och senast Bode. De påpekar alla att den individuella utformningen är mycket stor. Olika varianter av huvud, bygel och fot har kombinerats på ett otal sätt. Variationerna i detaljutformningen kan ha haft andra orsaker än strikt kronologiska. Vi får nöja oss med att se fibulan som markör för övergången till folkvandringstid och som ledartefakt för denna period (Stjernquist 1961:29 ff.; Ethelberg 1986:31; Bode 1998:23 f.).

En möjlighet att få kronologiska hållpunkter skulle kunna vara att se på tekniska detaljer. Mortimer har undersökt bl.a. nålfästen, nålhållare och knoppar på korsformade

Tab. 1. Folkvandringstida fibulor från Uppåkra, detektorfynd, status 2002.

Fibula/typ	**hel**	**fragment**	**S:a**
Korsformig fibula	12	16 (+9 möjliga)	28
Armborstfibula	16	5	21
Rektangulär huvudplatta	3	5	8
Halvrund huvudplatta	-	1	1
Flikig huvudplatta	-	1	1
Relieffibula	-	9	9
”Dreirundel”fibula	2	3	5

Fig. 1. Korsformiga fibulor, U1068, 2280, 922, 1813, 477, 10479, 1605, 4123. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

fibulor från England, Norge och det dansk/frisisk/tyska området. Hon visar på hur tekniken med separat gjutna knoppar med runt tvärsnitt är allenarådande på alla tidiga fibulor i hela utbredningsområdet. Senare blir sidoknoppar samgjutna med plattan populära, men den äldre tekniken används parallellt. Knoppar med plan undersida, alltså med halvcirkelformat tvärsnitt eller plana knoppar utmärker de yngsta formerna (Mortimer 1999:86). I England börjar samgjutning av knopparna i sent 400 till tidigt 500-tal samtidigt som knopparna får halvcirkelformat tvärsnitt. Utvecklingen i Norge tycks vara likartad medan fibulorna i det samtida Tyskland/Frisland/Danmark har sidoknoppar med runt tvärsnitt, som sällan eller aldrig samgjutits med huvudplattan. Först under 500-talet tycks seden att samgjuta knopparna med huvuplattan ha slagit igenom i det tysk/frisisk/danska området (Mortimer 1999:85).

27 uppåkrafibulor har huvudplatta och minst en knopp bevarad. Knopparna kan i viss mån ge kronologiska hållpunkter. Av uppåkra-

Fig. 2. Korsformiga fibulor, fragment, U7188, 5698, 3640, 4620, 2976, 29197. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

fibulorna har har fyra haft separat gjutna sidoknoppar, U330, 922, 1605, 11013, det är för övrigt just dessa fibulor som har knoppar med runt tvärsnitt. U922 är av en typ som enligt Reichstein är en tidig form, C3/D1, med förekomst i Norge och Danmark.

Den helt dominerande andelen har alltså haft samgjutna knoppar. Fibulorna med samgjutna sidoknoppar har knoppar med halvrunt tvärsnitt, U1068, 1181,1622, 2280, 2976, 3640, 4123, 4262, 7188, 10479, 10885, 29197 eller plana knoppar, U1272, 1813, 1904, 3366, 3462, 4504, 4620, 5698, 36596. U477 har profilerade knoppar med halvrunt tvärsnitt.

Stjernquist anger några korsformade fibulor från Göingeholm och Maglarp med lösa knoppar på spiralen. Av fyndkombinationerna att döma tillhör de tidig folkvandringstid (Stjernquist 1961:29 ff.). I en nordjysk kvinnograv, daterad till omkring 400, framkom en korsformig fibula med en knopp med runt tvärsnitt, samgjuten med huvudplattan och lösa knoppar på spiralaxeln. I samma grav hittades en Haraldstedfibula och en Nydamfibula. Brinch Madsen menar att de tre fibulorna är framställda någorlunda samtidigt (Brinch Madsen 1975:127 ff.). U1068, med halvsfäriska, samgjutna knoppar klara har likheter med en fibula från Unterelbeområdet, daterad till 400-talet (Laux 1996:335, Fig. 276).

Knopparnas utformning, och framför allt deras eventuella samgjutning med huvudplattan, ger sannolikt kronologiska indikationer men kan inte utan vidare användas för datering av enskilda fibulor. Med utgångspunkt från Mortimers dateringar för det nordeuropeiska materialet skulle en stor del av uppåkrafibulorna tillhöra 500-talet. Visst stöd för detta kan Bodes dateringar av korsformiga fibulor från Schmalstede, Schleswig ge. Bodes gruppering bygger på korrespondensanalys av ett stort antal fibulor. Tendensen går tydligt här från runda eller fasetterade knoppar och lösa knoppar på

spiralaxlarna under första halvan av 400-talet till knoppar med halvrunt tvärsnitt, alla tre samgjutna med huvudplattan i andra halvan av 400-talet till början av 500-talet (Bode 1998:72). Som emellertid framgår av ovan nämnda exempel förekommer samgjutna knoppar också tidigt i folkvandringstid och anger möjligen snarare en mer rationell framställning, sannolikt av fibulor i större kvantiteter. Beträffande Uppåkrafibulorna bör det påpekas att även om samgjutning av sidoknoppar och halvcirkelformat eller plant tvärsnitt på knopparna, innebär ett förenklat gjutningsförfarande, är flera av dessa fibulor tillverkade med stor omsorg med många ornamentella detaljer och uppenbarligen i legeringar av hög kvalitet.

En särpräglad fibula, U477 (Fig. 1), har profilerade knoppar både vid huvud och fot, vilket ger den såväl korsformigt huvud som fot. Med definitionerna ovan hör den hemma bland de korsformiga fibulorna. Knopparna är profilerade med plan baksida. Allt är samgjutet. Jag har inte hittat några paralleller till denna originella fibula. En atypisk korsfomig fibula, U5695, har gjutna sidoarmar och en trekantig fot. Den har en parallell i en grav från Rinkaby, Skåne (Strömberg 1961:71, Taf. 31:1).

Foten på korsformade fibulor är ofta långsträckt med avslutning i form av ett ödleliknande djurhuvud. Denna utformning har U1605, 2280 och 4123. Det finns flera fragment med samma utformning och en stor del av dem kommer troligen också från korsformiga fibulor, U299, 856, 1748, 3315, 4119, 5424, 5755 11249, 37151. Sju fibulor har triangulär fot, vilket är speciellt för Uppåkra, se nedan.

U1065 och 1622 har rombisk fot med profilerad avslutning. Liknande utförande har en fibula från Viarp, Simris (Strömberg 1961 II:Taf. 53:6). En nära parallell till Viarpfibulan med dess enklare utformning kommer från Stößen, Kr. Hohenmölsen, i Mellantyskland (Schmidt 1961, Taf. 31 m). Den rombiska foten förkommer också på fibulor av andra typer. En gotländsk fibula har t.ex. rombisk fot med profilerad avslutning som påminner om U1622 (Nerman 1935, Fig. 60). Nerman placerar den i tidig folkvandringstid, VI:1. Två fragmentariska fibulor från Smørenge (766x233) respektive Rytterbakken (750x121) på Bornholm har också liknande fot. Dessa fragment härrör sannolikt från armborstfibulor.

Vid Vifots utgrävning på 1930-talet framkom en ansamling fibulor i ett hus som uppenbarligen brunnit. Fibulorna betecknas som ett slutet fynd och har uppenbarligen legat i ett skrin (Vifot 1936:118, Fig. 10:1). Två av fibulorna är enkla korsformade med trekantig fot. Båda har en rektangulär, något avrundad huvudplatta och små platta knoppar samgjutna med huvudplattan. Flera likadana fibulor har kommit fram i Uppåkra under de senaste åren, som detektorfynd, U10885, U29003, eller vid utgrävning, antalet är nu sex nära nog identiska fibulor (Fig. 3). Liknande spännen är kända från andra delar av Skåne (Strömberg 1961 II, Taf. 53:2, 4, 6) och typen är möjligen en skånsk variant, kanske tillverkad i Uppåkra. Några besläktade enkla korsformiga fibulor kommer från Västskandinavien och England (Reichstein 1975, Taf. 25:1; 101:2, 3; 107:3; Nielsen 2000 II:50) liksom den ovan nämnda fibulan från Stößen. Dessa har samma typ av enkel huvudplatta och plana, samgjutna knoppar medan formen på foten varierar.

U1068, 2280, 2976, 4588, 4620 och 4119 har alla ett karakteristiskt mönster på båge respektive fot. Detta består av tvärgående parallella linjer och mellan dem små ovala

Fig. 3. Sex korsformade fibulor. 2 från utgrävningen 1934, 1 från utgrävning 2001, U10885, 5689, 29003. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

eller spetsovala fördjupningar som går in från kanten. Detta mönster, som inte alls är ovanligt på korsformiga fibulor, har uppenbarligen gamla traditioner och förekommer på senromerska lökknoppfibulor (Pirling 1979, Taf. 80). Motivet är vitt spritt och finns också på armborstfibulor (Schulze-Dörrlamm 1986, Abb 3, 17, 21, 27, 101). Schulze-Dörrlamm nämner också ett motiv av diagonalkors, som förekommer på foten till en del armborstfibulor. Också detta motiv, som går tillbaka på senromerska traditioner (Schulze-Dörrlamm 1986:683) uppträder på korsformiga fibulor i Uppåkra och även på en del armborstfibulor.

Uppåkras korsformiga fibulor

Reichstein uppställer 63 typer av korsformig fibula (Reichstein 1975:35ff.). Bode presenterar 30 olika varianter av huvud, 36 varianter av bygel och 54 olika utformningar av foten (Bode 1998:25 ff.). Trots denna omfattande presentation har det inte gått att placera mer än enstaka av Uppåkras fibulor i de etablerade typerna. De individuella variationerna är uppenbarligen mycket stora. Av Reichsteins avbildningar framgår att uppåkrafibulorna visar en generell likhet med fibulor från Danmark och Sydskandinavien. Vissa likheter finns mellan huvudplattor på några

uppåkafibulor och Bodes grupper 3, 4, 5, 7, 10 och 12. Dessa varianter förekommer i Västskandinavien, nordvästra delen av Kontinenten och England (Bode 1998, Abb.7, 8, Karte 3-6, 8). Å andra sidan finns några gemensamma drag hos en större del av uppåkrafibulorna. Samgjutna knoppar, plana eller med halvrunt tvärsnitt utmärker huvuddelen av dem. Huvudplattan är vidare ofta avrundad istället för strikt rektangulär. Uppåkrafibulorna uppvisar därmed gjuttekniskt förenklade former. Skälet kan vara att de är sena i tid, att fibulor från boplatser innehåller andra former än fibulor från gravar eller att uppåkrafibulorna representerar en lokal produktion i större serier med rationaliserad framställning. Det bör påpekas att även om formerna är förenklade är många fibulor omsorgsfullt framställda, med fina detaljer och i goda legeringar. Eftersom det finns en liten grupp mycket enhetliga korsformade fibulor, som också har paralleller på andra platser i Skåne, är det rimligt att anta att vi här ser en begynnande serieproduktion av fibulor med Uppåkra som bas.

Armborstfibulor (crossbow brooches)

Medan den korsformiga fibulan är utmärkande för de västra delarna av Skandinavien och Nordjöområdet är olika former av armborstfibulor typiska för Östskandinavien, Bornholm, Öland och Gotland, liksom för områdena öster och sydöst om Östersjön. Armborstfibulan är en vitt utbredd typ men lång varaktighet. För att skilja ut de folkvandringstida fibulorna från äldre varianter använder sig Schulze-Dörrlamm av proportionsförhållandet mellan bygel och fot, vilket genomgripande förändrades vid början av Reihengräberzeit. Fibulorna från sen kejsartid uppvisar med få undantag en lång, flack bygel och en kort fot. Fibulor daterade till andra halvan av 400-talet och tidigt 500-tal har däremot alltid en kort, halvcirkelformad bygel och en fot, som är betydligt längre än bygeln (Schulze-Dörrlamm 1986:594). Schulze-Dörrlamms definition rör fibulor från området väster om Rhen och söder om Donau men samma kriterier har använts också för fibulor från Skandinavien och östersjöområdet (Bitner-Wróblewska 2001).

Drygt ett 20-tal uppåkrafibulor hör till denna mycket heterogena grupp och flera har paralleller i den östskandinaviska kretsen, främst på Bornholm, U314, 757/780, 2037, 3283, 3683, 4442, 4958, 5018, 6134, 6463, 7170, 7213, 7307, 10558, 10986, 28587, 28925, 37016, 37032, 37113, 37160, 37161, 37162 (Fig. 4).

U757/780 (två fragment hittade på något avstånd från varandra) är en stor armborstfibula med vulstornering på fot och båge. Foten är avbruten och har alltså fortsatt ett stycke utanför nålhållaren. Fibulor med vulstornering på fot och båge fick utbredning över hela fria Germanien i 400-talet (Schulze-Dörrlamm 1986:681). Fibulor med vulstornering på hela bågen förkommer öster om Östersjön och även på Gotland (Nerman 1935, Taf. 9:67; Bitner-Wróblewska 2001, Pl. V:7, XXIV:2).

Den vulstornerade, långa foten är ett typiskt drag på Bornholm, vanligen i kombination med kort nålhållare. U5018, 28925 och 37162 alla med lång, smal och vulstornerad fot ansluter sig väl till typen Schönwartling/Skowarcz, som i övrigt finns på Östersjööarna, Bornholm och med en påtaglig koncentration sydöst om Östersjön (Bitner-Wróblewska 2001, Fig. 3). U3283 har samma typ av fot men en något bredare och stämpelornerad båge. U5018 har den långa vulstornerade foten men en liten fyrkantig platta närmast nålfästet är ett särdrag. U37160

Fig. 4. Armborstfibulor, U37162, 4442, 3283, 6463, 7307, 7170, 4958, 314, 37160, 28587, 757, 10558, 3683. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

ansluter också till gruppen. En fibula från utgrävningen 1934 med långsträckt fot och en knopp ovan nålfästet anknyter klart till bornholmska typer (Strömberg 1961 II, Taf. 54 2a; Stjernquist 1996, Fig. 12; jfr Jørgensen 1994a, Abb. 122:19). En fibula av samma typ kommer från ett gravfynd i Gårdlösa (Stjernquist 1993 II, Pl. XCIV:1).

U6463, 28587, 37113 och 37161 är små, kompakta fibulor med en fyrkantig ornerad platta mitt på bågen. U6463 är mycket välbevarad och har nål och spiralkonstruktion kvar. U 28587 är ett mycket välgjort exemplar av, uppenbarligen, en god legering. U6463 och 28587 har ornering av instämplade cirklar med en punkt i medan de övriga två har ett instämplat kryss på det fyrkantiga partiet på bygeln. Fibulorna har stora likheter med bornholmska exemplar från Sandegård- och Smørengeboplatserna på Bornholm.

U4442, också med ett plant fyrkantigt parti mitt på bågen, anknyter till former från Bornholm och Östersjöområdet. Den rombiska foten finns också på Bornholm. Det plana, kvadratiska partiet mitt på bygeln, förekommer frekvent på fibulor öster om Östersjön, t.ex. på fibulor med stjärn- eller spad-formad fot (Bitner-Wróblewska 2001). På Born-holm förekommer det på armborstfibulor.

U3683 har vulstornament på bågen och en långsträckt fot, som avslutas med en rund skiva. Också för denna finns paralleller i östra Östarsjområdet inklusive Bornholm (Nerman 1935, Taf. 9:65; Klindt-Jensen 1957, Fig. 86:1, Åberg 1923, Figs. 227-228). En likadan fot har fragmentet U4676. En korsformig fibula från Skåne u.f. har likaså en rund platta som avslutning på foten. Strömberg framhåller överensstämmelser med bornholmskt material för detta element (Strömberg 1961 I:92 f.; II Taf. 53:1).

U 2037, U7213 och 7307 har foten avslutad som ett ödlehuvud. U 2037 har också ett plant fyrkantigt parti med stämpelmönster mitt på bygeln. De två fibulorna U7213 och 7307 är mycket lika varandra. Armborstfibulor från bornholmska Sylten, Ibsker och Smørenge, Vestermarie har liknande fot. Armborstfibulor med ödlehuvud är också kända t.ex. från Litauen (Bitner-Wróblewska Pl. LIII:1-2, LVI:2).

U6134 liknar typ Ruutsbo, Slizany eller Kiev, olika typer av armborstfibulor med rombisk fot, definierade av Schulze-Dörrlamm. Dessa har en vid utbredning i Väst- och Österuropa samt en skandinavisk anknytning. Dateringen för denna gruppen ligger enligt Schulze-Dörrlamm kring mitten av 400-talet (Schulze-Dörrlamm 1986:524 ff., 655f.). Armborstfibulor med rombisk fot finns också i Hørup, Själland (Sørensen 2000:25, Figs. 56, 57).

U10558, 10986, 37032 har alla en triangulär fot. Detta är ett drag som är väl företrätt i Ostpreussen (Åberg 1919, Figs. 45-48). Schulze-Dörrlamm anger även en sydvästeuropeisk grupp armborstfibulor med triangulär fot (Schulze-Dörrlamm 1986:652 ff.).

Två små armborstfibulor, U4958 och 7170 har båda foten formad som två motställda spiraler. Båda är stämpelornerade, den första med linjer och små trianglar, den senare med små halvmånar. De anknyter närmast till typ Ozingell (Schulze-Dörrlamm 1986:619 f., Abb. 27). Uppåkraexemplaren är kortare och har kortare fot. Otzingelltypen finns i ett fåtal exemplar i England och på Kontinenten. Fibulorna kan också jämföras med Sätra, Gärdslösa (Åberg, 1923, Fig. 220). Dateringen ligger omkring 500. Också på Kontinenten finns små fibulor med bandformig båge och volutavslutning på foten (Schmidt 1961, Taf. 30:c). Foten liknar den på en fibula från Ruuthsbo, Bjäresjö, Skåne

Fibulor med rektangulär huvudplatta

U4925 har rektangulär huvudplatta och spadformig, halvrund fot. Bågen har rombiskt mittparti. Fotens form kan ange samband med områdena öster om Östersjön. Kombinationen rombisk båge och spadformad fot är också utmärkande för en sydvästnorsk typ från sen folkvandringstid (Jørgensen 1994, Fig. 122:16, 20). U11254 har en liten rektangulär huvudplatta. Den liknar en fibula från Lunde, Lister (Åberg 1924, Fig. 53) men har också stora likheter med en rad kontinentala fibulor, som har knoppar runt plattan och vars fot slutar med ett djurhuvud. Om uppåkrafibulan haft knoppar är ovisst och dess fot har en rundad avslutning (jfr t.ex. en fibula från Magdeburg, GHA XII, 42a). U11342 är en miniatyrfibula, endast 26 mm lång (Fig. 5). Ett par relieffibulor av ungefär samma format men med halvrunt huvud kommer från en

Fig. 5. Fibulor med rektangulärt huvud, U11254, 11342, 4925. Foto B. Almgren, LUHM.1:1.

grav i Basel-Kleinhünigen (Haseloff 1981, Abb. 88). U4476, slutligen, är en praktfibula, som kommer att behandlas nedan.

Fragment med rektangulär huvudplatta

U1920 och 37360 är små, fragmentariska fibulor med rektangulär huvudplatta ornerad med instämplade cirklar med en punkt i. Ett par fibulor från en grav i Frénouville, Calvados, Frankrike, från sent 400- till första halvan av 500-talet, har rektangulära huvudplattor i likartat utförande och samma slags ornering (Franken 1996:850 f.).

U9929, 10862, 11102 är också fragment med rektangulär huvudplatta. De klassas här som relieffibulor och behandlas nedan.

Fibula med halvrund huvudplatta

U4052 är en liten armborstfibula med halvrund, stämpelornerad huvudplatta, räfflad bygel och tvärt avskuren fot, som är bredast vid avslutningen. En parallell till denna är en fibula från Bøgebjergkullen, Bornholm som, enligt Klindt-Jensen, tillhör en grupp bornholmska fibulor med halvrund huvudplatta och rombisk fot med föregångare i romersk järnålder (Klindt-Jensen 1957:144, Fig. 86:9).

Fibula med rombiskt huvud

Fragmentet U7047 stammar från en liten armborstfibula med rombiskt huvud. Fibulor med rombiskt huvud förekommer på Öland och Gotland (Åberg 1923, Fig. 226; Jørgensen 1994a, Abb. 122:10-11). Hur foten på uppåkrafibulan varit utformad är omöjligt att uttala sig om då variationsbredden inom gruppen är mycket stor.

Fragment med runt huvud

U1317 kommer från en fibula med rund huvudplatta med tre tungformiga utskott. Plattan är stämpelornerad med koncentriska cirklar. Fragmentet har stora likheter med ett par västeuropeiska exemplar, en fibula från departementet Somme (Åberg 1922, Abb.99) och en från nedre Elbeområdet (Laux 1996, Abb. 276).

Fragment med halvrund huvudplatta

U2267 är en del av en liten välgjord fibula med ornamentella detaljer och uppenbarligen gjord i en legering av hög kvalitet. I form och storlek ansluter den sig till de små relieffibulorna med halvrunt huvud från Uppåkra och Gårdlösa (se nedan).

Fragment med flikig, korsformig huvudplatta

U4668 har västeuropeiskt ursprung. Typen ”small-long brooches” har sitt huvudsakliga utbredningsområde i England och Nordvästtyskland (t.ex. Bode 1998, Taf. 11, 17, 35). Ett par exemplar av typen har hittats på den nordjyska Sejlflodboplatsen (Ringtved 1991:57; Nielsen 2000 II:150).

Fig. 6. Fragment av främmande ursprung, U2267, 1609, 37360, 1920, 4668, 1317. Foto B. Almgren, LUHM 1:1.

Fragment med rombisk fot

U34, 305, 934, 1332, 1647, 3360, 3950, 4446, 4927, 4988, 6080, 28732 är alla fragment med rombisk fot. Som framgått ovan kan rombisk fot förekomma på olika typer av fibulor och det går inte att avgöra från vilken typ av fibula ett enskilt fragment stammar. U1068 och1622 är korsformiga fibulor med rombisk fot medan U314, 4442 och 6134 är armborstfibulor med rombisk fot. U3950 är foten till en relieffibula, ett s.k. fågelfrisspänne, som kommer att behandlas nedan.

Fibulor med rombisk fot finns bl.a. på Bornholm (Klindt-Jensen 1957, Fig. 86:3) och på Öland (Åberg 1923, Figs. 223, 224, 225) eller vid nedre Elbe, se ovan. U305 har en triangulär-rombisk fot, bredast vid bygeln. Den är försedd med tre rundlar med instämplade koncentriska cirklar. Ett liknande fragment kommer från Nr. Brændesgård, Bornholm (Klindt-Jensen 1957, Fig. 86:4). En uppfattning om hur fibulan kan ha sett ut ger en fibula från Repplinge, Öland (Åberg 1923, Fig. 229). U6080 är en oornerad fot av samma typ. Till fibulorna med tre rundlar på foten ansluter sig fragmentet U5406, även om rundlarna sitter för nära bygeln för att foten ska kunna kallas rombisk. Fragmentet antyder att den möjligen vidgar sig under rundlarna. I så fall skulle den kunna jämföras med de ovan nämnda fibulorna från Frenouville, Calvados (Franken 1996:850-51). Foten är stämplad med koncentriska cirklar och små halvmånformiga intryck. En korsformig fibula från Sejlflod har en fot som ansluter till dessa, rombisk med två rundlar bevarande (Nielsen 2000 II:106).

Fragment med ödlehuvud

En stor andel folkvandringstida fibulor har en långsträckt fot med avslutning i form av ett djurhuvud, ofta påminnande om en ödla. U856, 1748, 1951, 3315, 4119, 4588, 5424, 5755 och 37151 har alla denna utformning. Fragmenten kommer sannolikt till stor del från korsformiga fibulor, U 3315 och 4119 visar t.ex. båda så stora likheter i utformning och kvalitet med U4123 att ett samband är troligt. Armborstfibulor kan emellertid också ha ödlehuvud som avslutning på foten, t.ex. U7213, 7307 och 2037. Armborstfibulor med djurhuvudavslutning förekommer också på Bornholm.

Fig. 7 Relieffibulor, U11102, 9929, 10862. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

Fragment med profilerad fot.

U36761 är en lång räfflad fot med lång nålhållare. Den anknyter till armborstfibulorna med räfflad fot U757/780, U 5018, 28925 och 37162, som emellertid alla har kort nålhållare. Detta kan tyda på att fragmentet kommer från en något äldre fibula.

Fragment med triangulär fot

U1424 och 3391 har en fot som vidgar sig utåt och är tvärt avskuren. Typen av fot ansluter till såväl korsformiga fibulor av den typ som är väl företrädd på Uppåkra men också till armborstfibulor.

Fragment med tvärbalk på foten

U1609 är en del av en s.k. ”Schlusskreuz”-fibula, som har en liten tvärställd balk längst ut på foten. Detta är en baltisk form, som också är företrädd på Bornholm (Åberg 1919:120 ff, Figs. 174-179; Bitner-Wróblewska 2001, Pl. IV:4).

Fragment av relieffibulor

Fragment av nio förgyllda relieffibulor i brons eller silver med gjuten ornamentik är typiska prestigeföremål, U542, 792, 242/6035, 3950, 4985, 6581, 9929, 10862, 11102 (Fig. 7). Kvaliteten är i regel mycket hög. U242/6035 är två delar av en nästan komplett fibula. De övriga är mindre fragment (Magnus 2001, Fig. 9, 10).

Under utgrävningarna 1999 framkom en stor förgylld relieffibula. Den tillhör en tidig grupp relieffspännen från Skåne, ornerad i Nydamstil och med starka band till Danmark. Dess närmaste parallell är den ena relieffibulan från Grönby, Skåne (Magnus 2001:175 ff.).

U242/6035 är fragment av en spiralornerad och förgylld silverfibula. Huvudplattan är halvrund och foten har sannolikt varit oval. Liknande fibulor är kända från Skåne, Bornholm och Själland (Åberg Fig. 51, 52, Voss 1955, Fig. 16, Magnus 2001, Figs. 4, 5). Magnus betecknar uppåkrafibulans ornamentik som Nydamstil och pekar också på en parallell från England, av Bakka betecknad som skandinavisk (Magnus 2001:182 f.). Besläktad med denna är huvudplattan till en liten silverfibula med halvrunt huvud med volutmönster, U792. Också denna har ornamentik i Nydamstil (Magnus 2001:183 f.). Fibulan har en parallell från Gårdlösa, Skåne, daterad till 400-talet (Stjernquist 1993 III:34, Fig. 10). Ett fragment av en besläktad fibula i brons kommer från Ibsker, Bornholm 789x 573. Dessa små fibulor är utmärkta exempel på hur svårt det är att avgöra proveniens för ornerade föremål från tidig folkvandringstid. De har goda paralleller i Sydskandinavien, England och i sydöstra Europa, i Ungern och på

Krim (Voss 1955, Fig. 16; Klindt Jensen 1957, Fig. 75; GHA, Figs. IV:7d-e, IV:10a, V:28 c). Typen betecknas av Voss och Bakka som sydöstskandinavisk (Voss 1955, Bakka 1958:9).

U9929 är fragment av en liten relieffibula av förgyllt silver med rektangulär, spiralornerad huvudplatta. Bygeln är ornerad med ett ribbmönster som anknyter till några stora själländska relieffibulor (Haseloff 1981, Taf. 24, 25). Den är av hög kvalitet och kan kanske associeras med små kentiska relieffibulor.

U4985 är ett fragment av en relieffibula i silver, bestående av den bandformiga bygeln och en del av foten med en dekor av parallella linjer.

U10862 är den rektangulära huvudplattan och en del av bygeln med hälften av en ryggknapp till en relieffibula av förgylld brons. Den rektangulära plattan är relativt smal och indelad av ett rätvinkligt listverk. Den ansluter till mellansvenska och norska relieffibulor. En god parallell utgör en fibula från Börtnes, Hallingdal (Åberg 1924, Fig. 74 och 90).

Fragment av ett stort, likarmat relieffspänne, U6581, har en röd infattad sten. Fragmentet är av kopparlegering och fibulan har troligen varit förgyllt. Den tillhör en typ med utbredning främst i östra Sverige och Finland (Magnus 2001:182, Fig. 9).

Foten till ett s.k. fågelfrisspänne, U3950, är ett kvalitetsstycke med paralleller främst på Öland och Bornholm (Näsman 1984b, Taf. 13:1,4). Fibulan av kopparlegering har haft en förgylld framsida och vitmetall på baksidan.

U542 är ett förgyllt fragment från en fibula ornerad i Stil I. Den har, enligt Magnus, främst norska paralleller (Magnus 2001:183).

Ett annat kvalitetsarbete är ett fragment av en förgylld silverfibula med geometrisk ornamentik och gjutna, pånitade knoppar, U11102. Raden av knoppar är enligt Nissen Fett typisk för tidiga skandinaviska relieffibulor (Nissen Fett 1941:49). Fibulor som visar likheter med denna förekommer i såväl Norden (Nissen Fett 1941:49) som på Kontinenten (Behm-Blancke 1973, Abb. 82).

U29027 är en stor, lös knopp till en relieffibula i silver.

Förgyllda fibulor med inlagda stenar

En grupp små fibulor och beslag eller hängen är förgyllda, eller försedda med guldbleck och har inlagda stenar, vanligen granater. Hit hör först och främst en grupp på fem s.k. ”Dreirundelfibeln”, två hela och tre fragment, U679, 2277, 3208, 4454, 6747 (Fig. 8) (Hårdh 2002, Fig. 6). Dessa är isolerade i Skandinavien, inga paralleller är kända härifrån. Den likarmade formen med ändar avslutade med tre rundlar kan förknippas med mellantyska fibulor med en utbredning från Thüringen till Frisland och även till England. De visar ett par tydliga koncentrationer till Thüringen och Rhenhessen. Hela gruppen hör till andra hälften av 400-talet och tiden kring 500 (Behm-Blancke 1973, Abb. 110, 111; Jahresbericht 1986:846 f., Abb. 34). De kontinentala fibulorna har som regel en rak båge med parallella sidor medan fyra av uppåkrafibulorna har en båge som är kraftigt utsvängd på mitten. Den stämpelornerade och förgyllda fibulan U2277 en har mycket god parallell i fibula från Farsleben, Wolmirstedt. Denna betecknas av Schmidt som en särform (Schmidt 1961:130) medan Behm-Blancke menar att den är skandinavisk, dock utan att närmare ange skäl för detta (Behm-Blancke 1973:70 f.). Påtagliga likheter med uppåkrafibulorna visar också ett fibulapar från Weimar, Nordfriedhof, (Merowingerzeit 1995, Taf. 9). Uppåkrafibulorna av Dreirundeltyp visar otvetydigt samband med kontinentala fibulor medan det däremot är svårt att påvisa om de verkligen importerats.

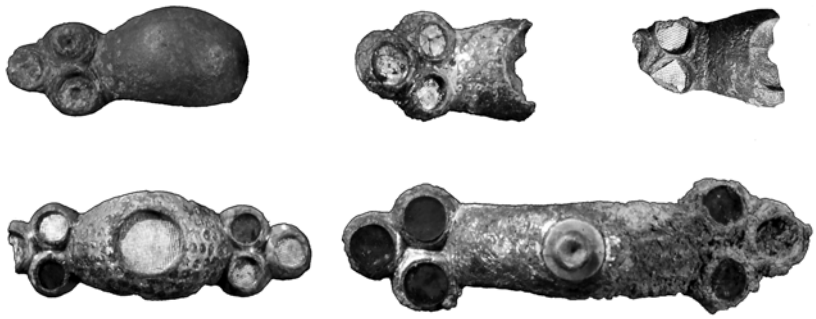

Fig. 8. Fem ”Dreirundelfibeln”, U4454, 679, 6747, 2277, 3208. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

Tekniskt sett visar de på kontinental hantverkstradition i och med att nålfästena består av två tappar. Skandinaviska fibulor har vanligen nålfästen av enkel tapp (Näsman 1984:64 samt egna iakttagelser). Flera mellantyska ”Dreirundelfibeln”, däribland den ovan nämnda från Farsleben, har emellertid enkla fästetappar. Detta gör frågan om gruppens proveniens komplicerad men den måste lämnas öppen tills boplatsmaterial från Thüringen blir frekventare.[2)] Det förhållandet att uppåkramaterialet innehåller såväl hela som fragment av typen är anmärkningsvärt och bör vara ett tecken på personliga och direkta kontakter mellan Skåne och Mellantyskland.

Ett par s-formade fibulor är särskilt värda att uppmärksammas i detta sammanhang. U3494 tillhör en grupp fibulor med utbredning i Italien och Sydtyskland upp till Rhen-Main. Norr därom har denna typ tidigare inte påträffats. U 2660 tillhör en typ, Schwechat-Pallersdorf, med vidare utbredning. Den förekommer i norra Frankrike, Sydtyskland, det langobardiska Österrike, Ungern, Slovenien och Norditalien. Olika förslag har framförts angående dess ursprung, galloromerskt eller östmerovingiskt område. Den har uppfattats som langobardisk och är, enligt Werner, en av de vanligaste fibulaformerna i Pannonien. Den dateras till 500-talet (Bóna 1956; Werner 1962:43 ff.).

Ett ovalt spänne med guldcloisonné, U4943, (Hårdh 2002, Fig. 5; Hårdh 2003, Fig. 7) har en nära parallell från Trier. Denna har uppfattas som ett italienskt arbete. Typen antas vara donauländsk och spridits till frankiskt område via langobarderna. Den dateras till 500-tal eller omkring 600 (Böhner 1958:100 f., Taf. 18 och cit. lit.). Det har också en god parallell i Gudme (Jensen & Watt 1993:197).

Ett litet ryggknappspänne, av brons med guldbleck och granater, kan vara ett skandinaviskt arbete, U4476. Formen anknyter till de betydligt större ryggknappspännena och det kan vara värt att påpeka att i hela gruppen små granatspännen från Uppåkra är det bara detta enda som har enkel fästetapp (Branca et al. 1999, Fig. 5; Hårdh 2002, Fig. 5; Hårdh 2003, Fig. 7).

Fibula eller beslag med kvinnofigur

U2677 är ett fragment med ett motiv som anknyter till guldgubbar/gummor. Det visar ett litet kvinnohuvud i profil med ett stort ryggknappspänne under hakan (Fig. 9). På baksidan finns två tappar till nålfäste eller fastsättning på något annat sätt.

Fig. 9. Fibula eller beslag med kvinnofigur, U2677. Foto B. Almgren, LUHM. 2:1.

Fibulorna, sammanfattning

Fibulorna från folkvandringstid utgör en synnerligen heterogen grupp och visar på kontakter i olika riktningar. De två största grupperna utgörs av korsformiga fibulor och armborstfibulor. Den första gruppen förankrar Uppåkra i en västeuropeisk tradition med tyngdpunkt i Västskandinavien, den nordvästra delen av Kontinenten och England. Armborstfibulorna visar Uppåkras anknytning till Östersjöområdet, främst till Bornholm, Öland och Gotland men också till baltiskt område. Påtaglig är blandningen av olika element på fibulorna där olika varianter av t.ex. huvud och fot har kombinerats tämligen fritt. Dessa individuella kombinationer försvårar, som ovan nämnts finkonologiska studier av fibulorna. Å andra sidan ger de en möjlighet att spåra den komplexa väv av kontakter som resulterat i fibulornas utformning. Både korsformiga fibulor och armborstfibulor finns som såväl hela exemplar som fragment. Det är rimligt att båda typerna framställts lokalt, beträffande de korsformiga till och med i någon form av serieproduktion.

En tydlig kategori är relieffibulor i brons eller silver, vanligen förgyllda. Huvuddelen av dem har en skandinavisk, eller sydskandinavisk förankring. De flesta är fragmenterade och utgör uppenbarligen material för metallhantverket. Den kompletta fibulan, som framkom i utgrävning 1999 har skånsk anknytning och är sannolikt tillverkad i regionen. Detsamma kan mycket väl vara fallet för flera av relieffibulorna.

Den lilla gruppen förgyllda, granatbesatta fibulor utgör ett exotiskt inslag. En motsvarande samling är inte känd från någon boplats i Skandinavien i övrigt, möjligen med undantag för Gudme. Här bör det övervägas om de kommit tillsammans med sina bärare eller om de är tecken på att främmande hantverkare verkat i Uppåkra. Intressant i sammanhanget är det lilla ryggknappspännet, tillverkat i skandinavisk form men i övrigt klart inspirerat av kontinentala utsmyckningstraditioner.

Agraffer och prydnadsknappar

Agraffer och prydnadsknappar är en grupp som tidigare ansetts ha en mellanskandinavisk utbredning från södra Norge till Finland. Under de senaste åren har metallföremål från boplatslager i stor utsträckning kommit fram i Sydskandinavien, vilket helt förändrat den tidigare spridningsbilden. En grav från romersk järnålder, utgrävd i Hjärup strax väster om Uppåkraboplatsen, innehöll bland annat rester av läder med bronsknappar i anslutning till den gravlagdes armar. En av dessa knappar är bevarad, försedd på ovansidan med en punkt och en cirkel (Runcis 1998, Fig. 27). Den anknyter till knapparna från Uppåkra men har inga exakta paralleller

Från Uppåkra är nu 8 agraffer och prydnadsknappar kända (Fig. 10). Detta överensstämmer väl med nya fynd från Bornholm där sådana hittats bl.a. i Ibsker. Även om det finns agraffer av mycket varierande kvalitet, från enkla till mycket utarbetade, står det klart att detta inte var något var och en ägde (Hines 1993:90). Av exemplaren från Uppåkra är en

Fig. 10. Agraffer och prydnadsknappar, U3035, 3568, 4619, 28996, 5840, 28962, 845. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

av guld, U3035, en av förgyllt silver, U845, och tre av förgylld kopparlegering, U3568, 5840, 28996. Ett fragment har pålagt guldbleck längs kanten, U28986. Uppåkraknapparna tillhör alla Hines grupp B. Två runda förgyllda agraffknappar har räfflade sidor och kraftigt inskuren ornamentik, U845 och U5840. U5840 tillhör en distinkt grupp som Hines kallar penannular buttons. Dessa är främst kända från det svenska fastlandet från Skåne till Jämtland och vidare till Österbotten. Paralleller till Uppåkraknappen finns t.ex. i Sjörupfyndet, från Lovö, Helgö och i Högomgraven (Hines 1993:19 ff., Figs. 33, 34; Ramqvist 1992, Plate 65b, 66). På Helgö har gjutformar till typen framkommit (Lamm 1972:79).

U28962 är en enkel knapp med plan ovansida, ornerad med koncentriska cirklar. Den tillhör en liten grupp, som enligt Hines har spridning från Norges västkust till Österbotten (Hines 1993:23)

U3035, U3568, U4619 och U28996 tillhör en grupp som Hines kallar välvd (domed). U4619 med fyra knoppar i fyra fält åtskilda av ribbor har paralleller i Södermanland, Uppland och Österbotten (Hines 1993, Fig. 58). U3568 i guld och 28996 i brons har vardera tre knoppar, Hines anger paralleller från Uppland. Särskilt U28996 med triangulärt mittparti har stora likheter med en knapp från Kymlinge, Spånga (Hines 1993, Fig. 60).

U3568 är en välvd knapp indelad med lister i fyra fält och med ett profilsett ansikte i vart fält. Hines redovisar en typ av knappar med profilansikten men då handlar det om plana knappar med ett enda ansikte. Denna knapp tycks därmed vara en kombination av två av Hines typer.

Hängen

Silverhänge med ormmotiv

Ett närmast runt hänge av silver med en förgylld ornamentik i relief föreställande två ormar, U1266, visar i tekniskt avseende, förgyllt silver och stämpelornamentiken, anknytning till Sösdalafyndet och föremål i sösdalastil. Framställningen av de slingrande ormarna har nära paralleller i träarbete från mossofferfynden från Nydam och Vimose. Hänget har behandlats utförligt i tidigare publikationer (Bergqvist 1999; Hårdh 1999, 2001, 2002).

Peltaformat hänge

Ett litet fragment i silver är uppenbarligen rester av ett peltaformat hänge, U 3852 (Fig. 11). Öglan saknas. Hänget har ett bevarat rovfågelshuvud i profil och har sannolikt haft

ytterligare ett så att formen blir symmetrisk. Hänget ansluter till en grupp peltaformade hängen som de från Sösdala, Vennebo och Fulltofta, som dock är betydligt större än hänget från Uppåkra. Ett litet hänge i guld från Kvarmløse, Holbæk påminner i form och storlek om uppåkrahänget (Lund Hansen 1970, Fig. 3). Ett något större och rikare ornerat silverhänge har framkommit i en grav i Sejlflod (Nielsen 2000 II:54). Både Kvarmløse- och Sejlflodhängena framkom i rika kvinnogravar, i båda fallen tillsammans med silverblecksfibulor. De större exemplaren hör samman med hästutrustningar medan de små är kvinnosmycken. Ett exemplar från Høstentorp ligger storleksmässigt mitt emellan de två grupperna (Voss 1955, Fig. 6; Nielsen et al. 1985:91 ff.; jfr Hårdh 1999).

Granatbesatt hänge

Ett beslag eller möjligen hänge i guldcloisonné, U 9778, har haft ett mycket stort antal granater av vilka 13 stycken är kvar (Hårdh 2002, Fig. 5). Det har paralleller i den ostrogothiska skatten från Domagnano, San Marino från sent 400- eller början av 500-talet (GHA:426 f., Fig. X2g) och i den merovingiska högstatusgraven under Kölnerdomen från 500-talet (Müller-Wille 1996, Abb. 153). Uppåkrasmycket är äldre än hänget från Kölnerdomen och något grövre utfört (muntl. B. Arrhenius).

Kapselberlocker

En grupp på 19 fyrkantiga kapselbelocker är mycket svåra att tidsfästa då de saknar väldaterade paralleller. Goda paralleller till Uppåkras kapselberlocker har kommit fram som detektorfynd på Bornholm men tyvärr utan daterande kontext. De har hittats på boplatser men så vitt jag vet inte i gravar. En

Fig. 11. Peltaformat hänge av silver, U3852. Foto B. Almgren, LUHM. 2:1.

kapselberlock från Dragsbjerg, Fejø, av brons med rester av cloisonné är också ett detektorfynd (AUD 2000:276 f.).

Berlockerna är vanligtvis tillverkade av kopparlegering och kan vara utformade på olika sätt. Somliga har uppenbarligen haft inläggningar av annat material på framsidan. Vissa är ihåliga, så att något kan ha stoppats in i dem. Sannolikt är det fråga om bokamuletter, på vissa av dem syns ”bladen” tydligt längs smalsidorna. Samtidigt kan de ha varit behållare för någon form av reliker.

Vid utgrävningen 2001 framkom en kapselberlock i massivt silver med förgyllning. På ena sida har den två djupt inskurna voluter i karvsnitt. På baksidan finns två triangulära förgyllda partier. Hänget är tydligt utformat som en liten bok med rundad rygg och kraftiga pärmar. Kvaliteten på arbetet är mycket hög (Fig. 12). Material, ornamentik och utförande är helt jämförbart med föremål ur Sjörupfyndet. I detta fynd återkommer en bestämd uppsättning spiraler och voluter. Samma motiv som på uppåkraberlocken finns på exempelvis ett par silversöljor och på beslag (Salin 1904, Figs. 383, 388, 389).

En berlock i guld med inläggning av granater av hög kvalitet, U4733, ansluter till övriga gulcloisonnéföremål och kan utgöra en anvisning om gruppens kronologiska ställning. Den är också ett tydligt exempel på en bokimitation, tre smalsidor är räfflade, sannolikt en framställning av bokens blad medan

Fig. 12. Kapselberlock, påträffad vid utgrävning 2001.
Foto B. Almgren, LUHM. 2:1.

den färde sidan utgör bokryggen (Branca m. fl. 1999:62, Fig. 6). Också U4667, som är en tämligen enkelt utförd berlock i brons har smalsidor som imiterar bladen i en bok.

Ett depåfynd från Hög Edsten, Kville i Bohuslän innehåller en kapselberlock i form av en bokamulett med ”blad” längs tre smalsidor och spiralornamentik. Fyndet innehåller i övrigt ringar, pärlor och spirallagda tenar och tre guldgubbar, allt av guld samt en svärdsknapp med almadininläggningar. Kvilleskatten innehåller dessvärre inga föremål som kan dateras annat än inom vida kronologiska ramar. Kapselberlocken kan enligt Arbman vara import från Västeuropa. Arbman föreslår att kvilleskatten kan vara nedlagd inemot mitten av 500-talet medan Arrhenius för kvilleskattens svärdsknapp till gruppen yngre kittcloisonné, daterad efter graven i kölnerdomen till sent 500-tal (Arbman 1950; Arrhenius 1970:152)

De enkla berlockerna i brons har uppenbarligen en tillverkning som sträcker sig in i vendeltid. De kronologiska hållpunkterna är få. U9818 har en ornamentik av U-formiga stämpelintryck med upphöjda punkter. Denna stämpeltyp är känd i folkvandringstid, bl.a. från guldhalsringar, bl.a på ringarna från Skabersjö och Flackarp (Strömberg 1961 II, Taf. 57 1-2) men förekommer också på vendeltida fibulor, t. ex. på en grupp näbbformiga fibulor från Uppåkra (Hårdh 1999, Fig. 8). U4771 är en patris för tillverkning av pressbleck i form och format motsvarande kapselberlockerna. Den har djurornamentik av vendeltida typ. Om den använts för framställning av dekoration till kapselberlocker utgör den ett belägg för typens fortsatta existens in i vendeltid. Två patriser av liknande typ är kända från Gudme respektive Neble. Dessa dateras till vendeltid (AUD 1986:163).

Corsten diskuterar en grupp tidigmedeltida bokformiga hängen, däribland det från Kvilleskatten. Han hävdar att under 500 - 800-talen var det vanligt att bära bokformade hängen. Corsten refererar till Johannes Chrysostomos (344-407 e.Kr.) som nämner bruket att bära ett evangeliarium vid halsen. Han uppfattar alltså hängena som kristna amuletter, en miniatyrcodex, som förväntades ge sin bärare skydd och hjälp (Corsten 1991). Guldcloisonnéhänget från Uppåkra anknyter faktiskt i sin färgsammansättning till Wulfilas Codex Argentus, i purpurfärgat pergament och med skrift i guld och silver.

Nålar

En grupp nålar med fågelhuvud dateras till folkvandringstid (Nerman 1940). De förknippas med aristokratiska miljöer (Cedergren denna volym).

Sölja

En sölja med rektangulär bygel och fästet i form av ett djurhuvud, U4117, har flera paralleller bl.a. på Sejlflodgravfältet (Nielsen 2000 II, 48, 49, 137). Djurhuvudet är av samma typ som ofta utgör foten på fibulor, särskilt korsformade (Fig. 13).

Fig. 13. Sölja, U4117. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

Cylinderformade vikter

Flera forskare har diskuterat möjligheten av att normerade viktsystem tillämpats redan i folkvandringstid. Från Uppåkra kommer ett stort antal cylinderformade vikter i bly eller kopparlegering. Formen har använts under en stor del av järnåldern och är svår att datera närmare. Gustin har, av materialet från Lundeborg och Helgö, dragit slutsatsen att bara ett mindre antal vikter cirkulerade i tiden före vikingatid och att materialet eventuellt ökar med tiden (Gustin 1999:251).

Från ett folkvandringstida gulddepåfynd från Havredal, Viborg kommer en cylindrisk vikt, hel men litet korroderad, med en vikt på 4,545 g, vilket nära svarar till solidusvikten (Fonnesbech-Sandberg 1988:148). Detta kan tala för normerade viktsystem i Sydskandinavien under folkvandringstid. Fonnesbech-Sandberg menar att en viktenhet, i anslutning till solidusvikten på 4,5 gram, tillämpats i folkvandringstid, huvudsakligen på platser och i regioner där det varit behov för den, som handelsplatsen Dankirke och rikedomscentret på Fyn (Fonnesbech-Sandberg 1988: 149 ff.). Viktlod har också hittats på Sorte Muldboplatsen, som även är rik på bitguld. Här är det rimligt att överväga om guldet till en del kan ha fungerat som betalningsmedel (Watt 1991:100).

Frågan är vilket behov av vikter och viktsystem som kan ha funnits i Uppåkra i den aktuella perioden. En hel del guldföremål och andra prestigebetonade föremål har hittills framkommit i Uppåkra men däremot inga solidi. De guldtenar och bitar av bitguld, 43 stycken, som hittats kan ju inte dateras även om det är rimligt att en del av dem, kanske de flesta, stammar från folkvandringstid. Guldtenar och små guldstycken har hittats i stolphål och väggrännor tillsammans med guldgubbar i det hus som grävts under 2001-2002. Guldtenarna kan, liksom viktloden, vara ett uttryck för betalningsmedel eller guldsmedshantverk. Patriser till guldgubbar och en degel med guldspår utgör belägg för guldsmedshantverk.

Vapendelar

Ett avlångt stycke järn kommer uppenbarligen från ett svärdshandtag, U28726. Det har kvadratiska granater innefattade i cellverk av silver och med våffelbleck i guld. Kvaliteten är mycket hög (Fig. 14). Typen är en tysk Goldgriffspatha av typ Flonheim-Gültingen (vänligen meddelat av B. Arrhenius, se även Arrhenius 1970:117).

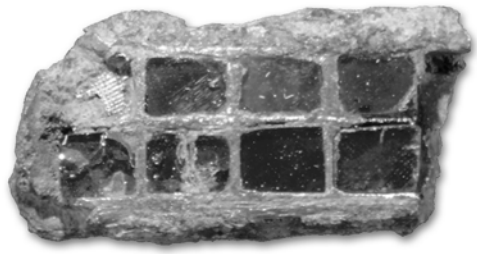

Fig. 14. Del av guld- granatornerat svärdsfäste, Guldgreppspatha U28726. Foto B. Almgren, LUHM. 2:1.

En svärdsknapp i silver, förgylld och med spiralornamentik, U6399 (Hårdh 2003, Fig. 8), har en god parallell i Sjörupfyndet. Samma låga, långsträckta typ av svärdsknapp finns t.ex. i Snartemofyndet. I silverfyndet från Grimeton, Halland finns tre svärdsknappar av silver ornerade i stil I. De har samma långsträckta, låga form som uppåkraknappen. I grimetonfyndet finns också ett fragment av en liten relieffibula med halvrunt huvud, inte helt olik U792 (Arbman 1954, Fig. 72).

Vid utgrävningarna 2002 hittades en ögonbrynsbåge i silver till en prakthjälm. Stycket är delvis förgyllt och har partier med inläggningar av niello. Föremålet är unikt och dess datering kräver en vidare utredning. Den framkom i närheten av deponeringen av lans- och spjutspetsar, som berörts ovan. Uppenbarligen har det funnits flera prakthjälmar i Uppåkra. Ett djurhuvud med inlagda silverband och ett öga av granat (U1515) har en mycket nära parallell i djurfiguren på den anglosaxiska prakthjälmen från Benty Grange. Denna dateras till 600-talet (Webster & Backhouse 1991).

Glas

Några skärvor av glas av Snartemotyp samt besläktade glas har publicerats av Stjernquist (1999:70 ff.). En skål i tvåfärgat glas från huset har berörts ovan och bearbetning för publicering av den pågår (Stjernquist in prep.)

Guldgubbar

Guldgubbar hör, som ovan nämnts, till de fyndkategorier, som använts för att karakterisera centrala platser. Detektorfynd och utgrävningsfynd tillsammans har resulterat i drygt 60 guldgubbar, huvuddelen från det ovan beskriva s.k. ceremonihuset (Watt 1999; in prep.; Larsson 2002; in prep.). Blecken visar nästan uteslutande enstaka människor, män eller kvinnor påklädda eller nakna. De anknyter därmed till framställningarna på guldbleck från Bornholm, främst Sorte Muld.

Guldbrakteater

Två guldbrakteater har hittills påträffats i Uppåkra, båda i den södra delen av boplatsen. Den först påträffade brakteaten tillhör en grupp med förankring i Sydvästskåne. Båda brakteaterna är C-brakteater, den senast hittade har runinskrift. Den först hittade brakteaten kan vara framställd i början av 500-talet. Den har samband med en grupp brakteater med koncentration till sydvästra Skåne (Axboe 2001). Den brakteat som framkom 2000 har alltså en runinskrift som kan läsas **sima?ina alu** och hör uppenbarligen hemma i en stor grupp av formeluttryck, som förekommer på C-brakteater. Denna brakteat är något äldre än den förra och hör typologiskt till sent 400-tal. Den har anknytning till brakteater från Öland och Vä i Skåne men visar också, liksom den först hittade brakteaten på Uppåkras ikonografiska självständighet (Axboe & Stoklund i denna volym).

Metallhantverket

Fibulorna utgör den största fyndgruppen från folkvandringstid och bildar här utgångspunkt för en diskussion kring metallhantverkets villkor. Av Uppåkras fibulor, daterade till folkvandringstid är ca 60 % fragmentariska och en hel del av dessa är säkerligen att betrakta som metallskrot avsett för återvinning. Av fibulor daterade till romersk järnålder är andelen fragmentariska fibulor bara omkring 20 % så skillnaden mellan denna period och folkvandringstid är markant och anger sanno-

likt en ökning av återanvändning av metall. I detta sammanhang är främmande, fragmentariska fibulor särskilt intressanta, frågan är om de införts hela eller som skrot. I föregående avsnitt nämndes en stor grupp praktfibulor av främmande typer som inte är fragmenterade. Beträffande dessa kan import av hela spännen eller närvaro av främmande personer övervägas. Fragmenten är många och representerar möjligen helt andra former av kontakter.

Det är mycket vanskligt att fastslå varifrån Uppåkras fragmentariska fibulor kommer. Som påpekats ovan är formvärlden vid denna tid mycket internationell och vitt skilda ursprungsområden har föreslagits för enskilda föremål. Om det dessutom handlar om import av metall för återvinning kan ett fragment ha tagit många omvägar innan det hamnade i Uppåkra. En rad fragment har sannolikt kontinentalt ursprung. Paralleller till dem kan påvisas i t.ex. thüringiskt, frankiskt, langobardiskt område eller t.ex. i Rhen-Elbeområdet, U305, 679, 1304, 1317, 1920, 3683, 4454, 5406, 6747, 7122, 11102, 11254. Problemet att fastställa ursprung kan exemplifieras med U792, som uppfattats som nordisk, i nydamstil, men som också har goda paralleller i såväl England som i Sydösteuropa (Magnus 2001; jfr Bakka 1958, fig. 2; GHA, Figs. I, IV, V). Engelskt ursprung har sannolikt U4668 och 9929, möjligen även U242 och 6035, en fibula i två fragment, som har engelska paralleller men som också uppfattats som nordisk. En grupp fragment visar samband med östersjööarna, Bornholm, Öland och Gotland men också med östra Sverige och Östpreussen, U757, 1332, 3950, 4442 och 4676 medan U922 kan ha västligt ursprung, danskt eller norskt.

En stor andel fragment av främmande fibulor anger sannolikt handel med och import av skrotmetall. Återanvändning och omsmältning av föremål visar sig i kopparlegeringar där såväl tenn som zink ingår, s.k. rödmetall där olika slag av legeringar smälts samman. Detta tycks vara särskilt vanligt i århundradena efter romarrikets fall då metallutvinningen uppenbarligen störts. Detta får till följd att tillgången på primära legeringar minskar under folkvandrings- och vendeltid (Kresten m.fl. 2001:5; Jouttijärvi 2001).

Metallundersökningar på material från Uppåkra visar tydligt att metallhantering ägt rum på platsen. Man har använt såväl importerat råmaterial i form av tackor och tenar som återvinningsmaterial, i form av metallskrot som också spelat en viktig roll (Kresten m.fl. 2001:5). Fragment av fibulor med mera vittnar om detta, t.ex. U1904, en klippt korsformig fibula som bär spår av upphettning. Undersökningen har visat att fibulor och spännen från romersk järnålder i huvudsak består av mässing, med enstaka inslag av kopparlegering. I folkvandringstid blir inslaget av rödmetall tydligare. I vendeltid är spännen och fibulor ofta tillverkade av rödmetall medan vikingatida smycken utmärker sig genom rena legeringar, brons eller mässing. Tydligt är också att tillverkningen på platsen varit avancerad och att metallhantverket, åtminstone från folkvandringstid, kanske redan från romersk järnålder, varit av mycket hög kvalitet (Kresten m.fl. 2001:5). Några föremål har analyserats på GAL. Fibulorna U6080 och U6134 är båda tillverkade av sekundära legeringar. Den lilla relieffibulan, U9929, består av en silver-kopparlegering, som försilvrats och delvis förgyllts med en ovanligt hög guldhalt. En agraffknapp, U5840, är tillverkad av ren koppar och brännförgylld (Kresten m.fl. 2001:46).

Ett problem med skrotmetall är emellertid att fragmenten kan stamma från föremål

betydligt äldre än de sammanhang de uppträder i. Det kan vara gamla föremål som återanvänds eller så kan fragmenten själva ha varit i omlopp länge. Vi kan alltså inte utesluta att de folkvandringstida fragmenten delvis kan spegla en senare periods metallhantverk (jfr Callmer 1984a:72 f.; Hoeper & Steuer 1999:229). I Uppåkra förefaller vendeltid att vara en period med massivt metallhantverk men en tillverkning i ett slags serieproduktion av enklare bronssmycken, sannolikt avsedda för bredare grupper i samhället börjar redan under folkvandringstid. Även om en del av skrotbronserna av folkvandringstida former skulle representera en vendeltida situation tyder sannolikt den stora kvantiteten på ett omfattande metallhantverk i folkvandringstid och en därmed sammanhängande import av skrotbronser.

En utgångspunkt för analys av hantverkets villkor är utbredningen av enskilda fibulatyper. Romersk järnålder har former med mycket vid geografisk spridning. Så förekommer t.ex. den kraftigt profilerade fibulan över hela Nordeuropa (Sørensen 2000:18) medan andra former har utbredning över t.ex. Östeuropa, Nordeuropa eller Sydskandinavien. Även om en detaljerad undersökning av bestämda typer skulle kunna visa mer lokalt begränsade varianter ger materialet intryck av en formvärld gemensam för mycket stora områden.

Vendeltidens fibulor uppvisar en annan bild. I det synnerligen rikliga och varierade materialet från denna tid är typerna klart lokalt avgränsade och den geografiska räckvidden av deras utbredning är begränsad (Callmer 1984b; Hårdh 1999, 2001). Detta anger sannolikt avsevärda skillnader i organiseringen av hantverket med regionalt verkande hantverkare eller grupper av hantverkare. De folkvandringstida fibulorna visar en mycket oenhetlig bild med individuellt utformade exemplar där den enskilda fibulan ofta är sammansatt av olika element med paralleller i geografiskt vitt skilda områden. Man får här intrycket av individuellt verkande hantverkare, sannolikt mycket mobila, i varje fall med ett omfattande kontaktnät, och med stor förmåga att självständigt kombinera högst varierade impulser. Tendensen i folkvandringstid tycks visa på en gradvis övergång till ett alltmer regionaliserat hantverk (Hines 1997).

En intressant grupp i detta avseende är de s.k. ”Dreirundelfibeln”, som i Uppåkra utgör en tämligen enhetlig grupp. Denna har, som ovan nämnts, stora likheter med kontinentala fibulor men bara i ett enda fall har en direkt mellantysk parallell kunnat påvisas. Av uppåkrafibulorna är två hela, eller nästan hela och tre är fragment. Fem exemplar är onekligen en stor grupp, lika stor som vissa kontinentala koncentrationer (Jahresbericht 1986) och anmärkningsvärt är att inga exemplar i övrigt är kända från Skandinavien. Tekniskt sett, genom nålfästets utformning med dubbla fästetappar, anger de kontinental hantverkstradition och stämpelintrycken på U2277 förefaller också främmande. Problemet är hur denna grupp av smycken ska uppfattas. Är fragmenten importerade som skrot medan de hela kommit in tillsammans med förnäma ägarinnor? Eller visar gruppen på en isolerad tillverkning i Uppåkra, kanske av en kontinental konstnär? I vilket fall som helst visar ju inte bara hela smycken på kontakter. En ansamling fragment som dessa bör också visa på en regelbunden eller direkt kontakt med något kontinentalt centrum. Förbindelserna till Mellantyskland bör ha varit personliga och direkta.

Ett annat exempel, som bör framhållas i detta sammanhang är en fibula av en typ som i tyskspråkigt område går under beteckningen ”Paragraffibel”, U7122 (Fig. 15). Den har två s-formiga fördjupningar, som på kompletta fibulor är fyllda med innefattade granater.

Fig. 15. Den icke-färdiga paragraffibulan, U7122. Foto B. Almgren, LUHM. 1:1.

Ursprungsområdet är södra Mellaneuropa, kanske langobardiskt område (GHA 1987:584). Det anmärkningsvärda med uppåkraexemplaret är att den inte är färdig. Frågan är om den överhuvudtaget haft våffelbleck av guld och granater. På baksidan finns två fästetappar som inte perforerats och en nålhållare som inte böjts. Den förefaller också vara eldskadad. Det kan vara en ofärdig kontinental fibula, som av någon anledning kasserats och hamnat i Uppåkra som skrotmetall men den kan naturligtvis också vara belägg för att en hantverkare arbetat i Uppåkra enligt klart kontinentala traditioner.

Den korsformade fibulan är, som ovan nämnts en västskandinavisk/nordvästeuropeisk typ. De individuella variationerna är omfattande och tydliga lokala grupperingar är svåra att identifiera. En unik grupp utgörs emellertid av några små enkla korsformade fibulor från Uppåkra, med paralleller i övriga Skåne. Enhetligheten och utförandet tyder på att det bör vara en lokal produktion av enkla spännen, något som därmed förebådar vendeltidens mer serieartade produktion (Fig. 3). Denna grupp med samgjutna och plana knoppar ligger sannolikt sent i utvecklingen av de korsformade fibulorna, även om den triangulära foten kan tyda på traditioner från romersk järnålder.

Det är rimligt att tänka sig en inte obetydlig guldsmedsverksamhet i Uppåkra. Framställning av guldgubbar är belagd genom patriser, och serier av guldblecksfigurer från gemensam patris talar också för en tillverkning i anslutning till fyndplatsen. En av Uppåkras guldbrakteater ingår i en sydvästskånsk lokalgrupp. Tillverkningsplats för dessa är inte känd men Uppåkra är ett mycket rimligt antagande. Den metallbägare med ornerade pressblecksband som framkom 2001 kan också mycket väl vara tillverkad i Uppåkra. Den teknik som fordrats för dess framställning har med största sannolikhet funnits på platsen. Bägarens stil och motivkrets är tydligt förankrade i regionen (Hårdh in prep.).

Metallhantverket i Uppåkra har alltså i folkvandringstid varit mångsidigt från tillverkning av enkla dräktsmycken, delvis också i form av viss serieproduktion till ett exklusivt guldsmedsarbete.

Hantverkets roll i en plats centralitet

I sin diskussion kring centra framhåller Lund Hansen att förekomsten av skrotmetall på centrala platser från C2 visar på nya förhållanden, nya slags kontakter, som visar sig tillsammans med indikationer på handel och hantverk (Lund Hansen 2001:117). Jørgensen visar på att vissa gårdar i Gudme haft verkstäder i små byggnader i anslutning till boningshuset (Jørgensen 1994b:56 f.). Nielsen tolkar detta som att det funnits gårdar som specialiserat sig på metallhantverk (Nielsen 1999:188). På Feddersen Wierde kunde en rad olika hantverksaktiviteter beläggas. Vid sidan av hushållshantverket är t.ex. smide, bronsgjutning, arbete i horn och ben, keramikframställning och arbete i trä belagt. För dessa

hantverk antar Haarnagel att utövarna inte var självförsörjande med livsmedel utan stod i tjänst hos storgården (Haarnagel 1979: 305). Särskilt i 200-300-talen är andelen hantverkare stor, med ett inslag av yrkeshantverkare (Haarnagel 1979:321). Sørensen beskriver Feddersen Wierde som exempel på en plats där hantverket från början var knutet till de stora gårdarna men spelade en underordnad roll i förhållande till jordbruket. Dess betydelse blev efter hand allt större (Sørensen 2000:59).

Frågan om guldsmedens sociala ställning och framför allt graden av mobilitet har diskuterats länge. För förhållandena på Kontinenten, särskilt på alamanniskt område, skiljer Steuer mellan en situation under folkvandringstid, ca 300 till in på 500-talet och merovingertid från ca. 500 och genom 600-talet. Hantverkarens ställning var nära förbunden med utvecklingen av den politiska organisationen. I den tidigare fasen, karakteriserad av Runder Burg bei Urach, tycks hantverkaren inte ha stått i beroendeförhållande till herrskapet. ”Dem militärischen Gefolgschaftswesen könnte ein wirtschaftliches entsprechen”. Detta avlöstes i sen Merovingertid av ett verkligt beroendeförhållande. Samtidig visar materialet också en tilltagande arbetsdelning i bybosättningarna (1982:482 f.).

Guldsmedens sociala ställning har nyligen diskuterats av von Carnap-Bornheim, som väger argumenten för å ena sidan den frie hantverkaren, som reser från centrum till centrum och å andra sidan hantverkaren som är beroende av dem han producerar för. Han pekar på den intensiva överföringen av tekniskt kunnande från den romerska världen till den germanska och även förmedlingen av redskap och råmaterial. Detta uttrycker sannolikt en privilegierad social ställning hos hantverkaren. Beroendet av dyrbara råvaror är emellertid en avgörande faktor i relationen mellan hantverkaren och hans kund. Detta kan ha lett till en ofri ställning för guldsmeden, särskilt för den som arbetade hos den absoluta eliten (von Carnap-Bornheim 2001:276 med refs.).

Nielsen påpekar nödvändigheten att i betydligt större omfattning beakta graden av specialisering i hantverket. Under romersk järnålder måste hantverkare av olika slag ha börjat verka långt utanför hushålls- och den lokala sfären. Folkvandringstidens reliefspännen bekräftar skickligheten hos konsthantverkaren, som måste bemästra en uppsättning komplexa processer. Materialet visar att konsthantverkare var aktiva och efterfrågade och att de var inbegripna i produktion för en vid distribution (Nielsen 1999:187 med cit. lit.). Lund Hansen visar, i anslutning till Genrich, på hur Nydamstilens karvsnittsornamentik överallt applicerats på lokala föremålsformer. Det rimliga borde då vara att stilen spreds genom mobila konsthantverkare snarare än genom handel (Lund Hansen 1970:93 med cit. lit.).

Materialet från Uppåkra tyder på omfattande hantverksaktiviteter redan tidigt i järnåldern. Bearbetning av horn och ben i stor skala är belagt från yngre romersk järnålder i Uppåkra (Lindell 2001). Spåren av metallhantverk anger en metallurgisk teknik på hög nivå troligen redan från romersk järnålder och alldeles säkert från folkvandringstid. Ett markant inslag av metallurgisk försöksverksamhet, experimenterande med legeringar, är en stark indikation på permanenta verkstäder (Kresten m.fl. 2001:5). Flera av de inhemska prestigeprodukterna, som relieffibulor, svärdsknappen i silver, silverhänget med ormar etc. som hittas i Uppåkra kan mycket väl ha tillverkats där. Utvecklingen av stil I, som antas ha ägt rum i Sydskandinavien, måste ha sitt ursprung i centralplatsernas verkstäder och i ett kreativt möte mellan

hantverkare och konstnärer från olika traditioner. Fibulamaterialets till synes obegränsade variationer och de främmande skrotbronserna visar på mobilitet och ett omfattande kontaktnät. Serien av likadana korsformade fibulor visar på en begynnande serieproduktion. En omfattande produktion av enklare smycken, kammar och liknande bör var ett tecken på en centralplats som varit integrerad med sin omgivning och där man i utbyte mot livsmedel och andra förnödenheter lämnat hantverksprodukter i utbyte (jfr Hårdh 2002:47 ff.). Centralplatsen kan också ha spelat en aktiv roll i insamlandet och handhavandet av skrotmetaller.

Undersökningarna med metalldetektorer i Sydskandinavien har på senaste tid radikalt förändrat spridningsbilden för ett antal föremålsgrupper. Arkeologiska spridningskartor har ofta baserats på fynd från gravar eftersom boplatsmaterialet varit okänt (jfr Näsman 1984a). Föremålskategorier, som i Mellanskandinavien är kända från väl utrustade gravar, uppträder på de Sydskandinaviska centralplatserna i form av metallskrot. Detta anger en mer aktiv användning av metaller här, där föremålen snabbt omsatts och smälts ned till nya föremål i takt med modeväxlingar m.m. Gravskicket i Sydskandinavien har dolt den kreativa utvecklingen här. Detektorplatserna men också hacksilverfynden Høstentorp, Hardenberg och Simmersted på Själland är ytterst viktiga för bedömningen av kontexten för högkvalitativt konsthantverk. Utvecklingen av Stil I, som antas ha ägt rum i Sydskandinavien, måste ha varit knuten till de folkvandringstida centralplatserna.

Aristokratiska och religiösa aspekter

De religiösa, aristokratiska och hantverksmässiga sfärerna är tätt sammanlänkade i det folkvandringstida samhället så att en uppdelning av dem är en chimär men tillsammans ger de centralplatsen dess karaktär. Sørensen påpekar att ett genomgående drag hos huvuddelen av de sydskandinaviska verkstadsplatserna, åtminstone de större, är förekomst av guldbrakteater och guldgubbar, som uppfattas som starkt knutna till den religiösa sfären (Sørensen 2000:60). Som uttryck för aristokratiska aspekter kan föremål ses, som varit personliga ägodelar och som på något sätt uttrycker status. Dessa personliga ägodelar kan naturligtvis mycket väl ha offrats och kommit att ingå i en religiös sfär och att detta egentligen är skälet till att de deponerats så, att de bevarats till våra dagar. Guldet har naturligtvis en stark koppling till såväl den religiösa som aristokratiska sfären.

För att gruppera boplatsmaterial och urskilja centra av olika dignitet har Fabech och Ringtved uppställt en modell i form av en pyramid. Utmärkande för centra av överregional betydelse skulle vara fynd av prakthjälmar, kontinentala guldföremål, ovanliga fyndkombinationer och föremål av hög konstnärlig kvalitet (Fabech 1999, Fig. 1). Med fynden från utgrävningarna 2001-2002 kan man hävda att dessa kriterier är väl uppfyllda. Den förgyllda och niellerade ögonbrynsbågen kommer otvivelaktigt från en prakthjälm. Att denna inte är ett isolerat fenomen visar för övrigt ett djurhuvud, U1515, av en typ som har en nära parallell på den anglosaxiska prakthjälmen från Benty Grange, Derbyshire som dock tillhör perioden efter folkvandringstid, daterad till 600-talet (Webster & Backhouse 1991). Glasmaterialet är litet men glas, som uttryck för aristokratisk livsstil, har använts som ett medel för att lokalisera hallbyggnader (Stjernquist 1999). De förgyllda relieffspännena i brons eller silver tillsammans med agraffer och prydnadsknappar bör också ses i samband med en

aristokratisk sfär. Beträffande de förgyllda, granatbesatta fibulorna och hängena av kontinentalt ursprung bör man överväga om de representerar direkta, personliga kontakter. De kan ha kommit in tillsammans med sina ägarinnor och utgör möjligen ett tecken på exogami. Ett gott exempel på detta utgör sannolikt den rika kvinnograven i det närbelägna Önsvala (Larsson 1982:188). En annan möjlighet är att främmande hantverkare varit knutna till produktionen i Uppåkra och därvid arbetat i sin inhemska traditioner. Betydelsefulla personer, som flyttat, t.ex. i samband med giftermål, kan också tänkas haft egna hantverkare i sitt följe. Vilken förklaring som än är den rätta så tyder de på ett centrum med internationella kontakter och möjlighet att direkt knyta personer av viss status till sig. Fragmentet av fästet till en granatbesatt guldgreppspatha kan också tyda på personliga kontakter på hög nivå även om möjligheterna att det rör sig om verkstadsmaterial inte kan förbigås.

Fynden från 2001-2002, huset och alla deponeringarna innanför och utanför det, beskrivet i avsnittet Fyndkategorier i Uppåkra, hör av allt att döma till den religiösa och aristokratiska sfären. Hela komplexet i sin kontext överensstämmer väl med t.ex. Russels och Skres beskrivningar av folkvandringstidens ledare och dennes olika roller, se ovan.

Kontakter och regionalisering

Även om ett utmärkande drag för folkvandringstid är att likartade former förekommer över stora områden finns också regionala särdrag, bl.a. beträffande fibulor och guldbrakteater. Med hjälp av utbredningen av vissa typer av guldbrakteater har Näsman urskiljt regioner, där han menar att variationen i bildframställningar visar på olikartade ideologiska föreställningar (Näsman 1984a:116) medan Andrén, genom kartering av stämpelidentiska exemplar av guldbrakteater, ser en möjlighet att nå konturerna av 400-talets politiska geografi (Andrén 1991:254, Fig. 8).

Fibulor, inte minst relieffibulor, har använts för att identifiera regionala grupperingar (t.ex. Nissen Fett 1941:60 ff.; Haseloff 1981, Abb. 8; Näsman 1984a:114, 116, Karta 10). Tendensen, märkbar främst i fibulamaterialet, går också klart mot en efter hand allt tydligare regionalisering. I övergången från senromersk tid till folkvandringstid har t.ex. Nydamfibulan en utbredning från England och Nordtyskland till Norge. Bland de äldsta korsformade fibulorna finns det likaså möjlighet att påvisa förbindelser mellan Kontinenten, England och Skandinavien. Dessa förbindelser är betydligt svårare att spåra senare under folkvandringstid. Även om det också bland de äldre korsformade fibulorna finns tendenser till lokalt begränsade former är detta särskilt tydligt beträffande de yngre typerna (Reichstein 1975:111; Jørgensen 1994a:528). Denna utvecklingen fullföljs i vendeltid då den regionala variationen är det utmärkande draget (t.ex. Hårdh 1999; 2001). Detta har sannolikt samband med ett allt mer lokalt anknutet och självständigt hantverk. Den tilltagande regionaliseringen och framväxten av allt komplexare centralplatser är av allt att döma sammanlänkade fenomen.

Olika fibulatyper visar på en västskandinavisk och en östskandinavisk region som är tydlig i såväl yngre romersk järnålder som folkvandringstid. Den västra består av Danmark, utom Bornholm, Norge och Västsverige och den östra av Bornholm, Östsverige med Öland och Gotland. Den västra regionen kännetecknas i yngre romersk järnålder av elbgermanska fibulatyper medan den östliga regionen visar kontakt med östgermanskt

område. I folkvandringstid utmärks det västliga området av korsformade fibulor medan det östliga har olika slags östskandinaviska armborstfibulor. Den korsformade fibulan uppträder endast sporadiskt i östra Skandinavien (Jørgensen i 1994a:524 ff.). Ringtved framhåller också den tydliga skillnaden emellan öst och väst i Sydskandinavien samt förekomsten av en rad regionala grupper och hävdar att dessa skillnader existerar trots kontakter och social mobilitet (1991:69).

Fibulor och guldbrakteater kan, som ovan framhållits, tydligt visa på olika regioner i Skandinavien. Tydligast kan man skilja mellan ett östskandinaviskt och ett västskandinaviskt område. De två största grupperna av fibulor i Uppåkra är den korsformiga fibulan och armborstfibulan. Genom de korsformiga fibulorna framstår Uppåkra som klart integrerad i den västliga regionen, med sina tydliga kontakter till Västeuropa och Nordsjöområdet. Särskilt viktigt är att tanken på en tillverkning av korsformiga fibulor i Uppåkra måste anses belagd. Armborstfibulorna utgör den näst största gruppen, med tydligt samband med Bornholm och Östersjöområdet. Fragmentet av en fågelfrisfibula visar också samband med Östersjööarna. Produktionen av guldgubbar visar på ett direkt samband mellan hantverkare i Uppåkra och Sorte Muld, Bornholm (Watt 1999). I materialet finns också representanter för flera av de fibulatyper som framhållits som typiska för andra regioner. Fragmentet av den likarmade relieffibulan visar på samband med Mellansverige,

En grupp föremål, särskilt agraffer, har i litteraturen sin främsta förekomst i Norge, Mellansverige och även i västra Finland. Denna bild måste revideras i och med att materialet från sydskandinaviska boplatser blir uppmärksammat. Den traditionella spridningsbilden beror uppenbarligen i hög grad på deponeringsförhållanden, framför allt på gravskicket. En lång rad föremål, som tyckts ha varit koncentrerade till Norge, Mellansverige och Finland, t. ex. agraffer och fågelnålar, framkommer nu i betydande antal på boplatser och centralplatser i Sydskandinavien (jfr t.ex. Nerman 1940:112 f.). Materialet från Uppåkra, men också t.ex. från Bornholm visar att agraffer av samma former som i Helgö och i Högom också förekommer i Sydskandinavien. Direkta, personliga kontakter med Mellanskandinavien under 500-talet är tydligt manifesterade i den rika kvinnograven från Önsvala, några få kilometer från Uppåkra (Larsson 1982). Fragmentet av den ovan nämnda likarmade relieffibulan från Uppåkra visar på kontakter med samma region. Agraffknapparna är små och relativt enkla föremål. De tycks ha haft en stor spridning vare sig detta skett genom förmedling av föremål, hantverkare eller modeller.

Jag tror det är viktigt, för att komma åt kontakternas karaktär, att skilja mellan hela föremål och fragment. Om fragmenten utgör rester av en handel med skrotmetall är det rimligt att tänka sig att de cirkulerat och kommit till Uppåkra genom flera led. Över 20 fibulafragment kan antas vara av främmande ursprung. Bland dessa finns en grupp med motstycken i östersjöområdet, Öland, Gotland och Bornholm främst. En annan grupp har förankring i Västeuropa, i frankiskt, alamanniskt område eller i England. Glasfragmenten av snartemotyp ska sannolikt ses i samband med dessa kontakter. En tredje grupp av fragment av fibulor tycks ha samband med Mellantyskland.

De hela fibulorna med främmande referenser utgörs å ena sidan av fibulor i kopparlegeringar med paralleller i Östersjöområdet samt enstaka i Norge, Jylland och Nordvästeuropa. Till detta kommer gruppen förgyllda,

granatbesatta fibulor som bör ha samband med de granatbesatta hängena. Dessa små, hela fibulor och andra smycken är mest troligt tecken på personliga kontakter. Den enhetliga gruppen s.k. ”Dreirundelfibeln” pekar på samband med Mellantyskland. I detta sammanhang kan påpekas att en välgjord korsformig fibula hittats i Rathewitz, Naumburg och att en liten fibula från Stößen, Hohenmölsen starkt påminner om de enkla korsformiga fibulorna från Skåne (Schmidt 1961, Taf. 31 m; Schmidt 1975, Taf. 97:2). De två S-formiga fibulorna tillhör typer med sydeuropeisk utbredning från Ungern och Italien till Sydtyskland. Sammantaget har de granatbesatta smyckena i Uppåkra ett kontinentalt ursprung inom ett mycket vidsträckt område från frankiskt område till Sydösteuropa. Det är alltså inte möjligt att med hjälp av dessa smycken peka ut något särskilt område som dessa kontakter utgått ifrån.

Uppåkra i folkvandringstid

Hur ska Uppåkra i folkvandringstid karakteriseras? För att belysa detta ska här en rad centralplatser granskas, Sorte Muld, Gudme, Dankirke och Dejbjerg, i Danmark, Helgö i Sverige och Runder Berg och Zähringer Burg i Tyskland. Att jämföra dessa platser med varandra är vanskligt på grund av olika grad av undersökning och publicering. För Uppåkras del är naturligtvis de begränsade utgrävningarna ett hinder för uttömmande tolkningar.

Runder Berg vid Urach och Zähringer Burg vid Freiburg, båda i Baden-Württemberg, framhävs ofta som typiska alamanniska adelssäten från 300-400-tal. Det är frågan om höjdbosättningar, som i sig förenar ett representativt läge med militära säkerhetsaspekter och monopolisering av hantverket. För Runder Bergs del är ytan begränsad, mindre än ett hektar och det beräknas att 2-3 storgårdar kan ha fått plats medan Zähringer Burg har en mer än fem gånger så stor yta (Hoeper & Steuer 1999:185 ff., 191, 232). Båda platserna har innehållit en blandad befolkning med tydliga spår av såväl verkstäder som byggnader för en krigarelit. Fyndmaterialet omfattar såväl glas som romerska serviser (Steuer 1994:88 f.).

Undersökningar i Dejbjerg, Vestjylland visar tydligt att platsen haft en framträdande position under 4-500-talet. Bland de byggnader som undersökts finns ett hus med kraftiga väggrännor och stolpar, i plan och storlek nära överensstämmande med Uppåkrahuset. Huset dateras till folkvandringstid genom rikliga fynd av bl.a. glas i stolphål och golvlager. Huset har försiktigtvis tolkats som en byggnad med särskilda funktioner. Glasen har sannolikt använts vid dryckesceremonier. Dejbjergområdet visar på olika sätt kontinuitet i ett årtusende. Till de mer uppseendeväckande fynden hör vagndeponeringar från omkring Kr.f. och i yngre romartid. Kommunikationsmässigt har Dejbjergområdet ett fördelaktigt läge i anslutning till en gammal vägförbindelse upp genom Jylland. Av topografin att döma kan det också ha funnits en landningsplats (Egebjerg Hansen 1996).

Dankirke framträder i folkvandringstid som en markant rik plats med omfattande glasmaterial, många metallföremål, viktlod och betalningsguld tillsammans med belägg för metallhantverk. Platsen har tolkats som en stormansgård med flera funktioner, bl.a. metallhantverk och förmedling av varor. Den kan ha haft anknytning till en agrar bybebyggelse och kanske också till ett politiskt centrum (Hansen 1990:239; Jensen 1991:84 ff.). Materialet anger koncentration av stora rikedomar på få händer. Det stora glasmaterialet har inte spritts till den kringliggande regionen utan glaset har sannolikt kontrollerats

av en mäktig person, som också kontrollerat dess vidare fördelning efter egna, personligt anknutna kanaler. Föremålen kommer inte ut i fri handel (Ringtved 1988:201).

Gudme på Fyn har ofta beskrivits som ett rikedomscentrum. Den stora hallen, 47x10 meter har betecknats som ett kungligt byggnadsverk. I detta sammanhanget är en serie av varandra avlösande byggnader strax söder om hallen av särskilt stort intresse. Här, liksom i Uppåkra, hittar vi byggnader markerade av tydliga väggrännor och med extra kraftiga stolphål. Husen sträcker sig över tiden 200-500-tal och utgör tillsammans en platskontinuitet över flera århundraden. Fynden från byggnaderna är rikliga med bl.a. denarer och glasfragment. En del uppseendeväckande fynd har deponerats i huset. Utgrävningens främsta fynd är ett litet manshuvud i silver, möjligen föreställande Odin från ett hus daterat till 400-talet. I samma hus framkom också en liten guldskatt. Både guldskatten och silverhuvudet hade grävts ned vid en takbärande stolpe och har uppfattats som offerfynd (Østergaard Sørensen 1994). Den totala bosättningsytan i Gudme uppskattas till 40-50 ha. Jørgensen uppskattar att bebyggelsen Gudme i 400- och 500-talen omfattade ett 50-tal gårdar med en befolkning på 300-500 personer men framhåller att siffrorna bygger på osäkra uppskattningar men ger ett intryck av en möjlig omfattning av bebyggelsen åtminstone i 400- och 500-talen (Jørgensen 1994b:60). Till Gudmekomplexet hör hamn- och verkstadsplatsen Lundeborg. Lundeborgs speciella karaktär är särskilt uttalad i 200- och 300-talen, då romersk import förmedlats via platsen. Dessa aktiviteter har uppenbarligen dragit till sig hantverkare av olika slag. Importen försvinner närmast totalt i 400-talet men hantverkarna tycks inte ha påverkats av detta. De fortsatte att komma till platsen år efter år fram till slutet av 600-talet (Thomsen 1994: 25 ff.). På Gudme är flerfaldiga hantverksaktiviteter belagda. Produktion bl.a. gjutning i kopparlegeringar och bearbetning av guld kan antas ha ägt rum på platsen. Kopparlegeringar och ädelmetall har bearbetats i direkt anslutning till residenset.

Boplatskomplexet kring Sorte Muld, Ibsker, kan i folkvandringstid ha bestått av ca 30 gårdar (Jørgensen 1994b:61). Detta är på många sätt den tydligaste parallellen till Uppåkra. I topografi, kulturlageruppbyggnad och fyndmaterialet visar de två platserna betydande likheter. Skillnaden är att medan Sorte Muld-komplexet, av fyndfrekvensen att döma, har sin absoluta höjdpunkt i folkvandringstid och därefter kraftigt avtar (Watt 1991:103), fortsätter fyndmaterialet i Uppåkra att vara rikligt och varierat genom vendel- och vikingatid. Watt beskriver Sorte Muld i germansk järnålder som en permanent, tät bosättning med blandad ekonomi, av intensiv kreaturshållning tillsammans med en tilltagande koncentration av specialiserat hantverk. Platsen har varit säte för en lokal hövding och på samma gång ett regionalt kultcentrum. Politiska och ekonomiska kontakter, särskilt till det alamannisk-frankiska området har varit ett viktigt inslag (Watt 1991:105).

Bebyggelsen på Helgö består av ett antal gårdsgrupper omfattande ca 7 ha. Man har räknat med 2-3, möjligen några flera, samtidiga gårdar. Fyndmaterialet visar tydligt att det inte är fråga om en ordinär agrarbebyggelse. Helgö i folkvandringstid bör betecknas som en stormansgård med en central position beträffande hantverk. Det är också troligt att stormannnen på Helgö innehaft en avsevärd politisk makt (Ramqvist 1990:59 ff.). Från Helgö kommer det största verkstadsmaterial som hittills hittats i Sverige. Lamm framhåller att Helgö och Uppåkra är

de enda platser i Sverige som kan betecknas som permanenta verkstäder och hon framhåller att det inte råder något tvivel om att båda fungerat som regionala centra. Helgö var sannolikt inte huvudcentret i regionen utan bör ses som ett marknads- och hantverkscentrum i kombination med Gamla Uppsala, alltså som en parallell till Gudme-Lundeborg (Hjärthner-Holdar m.fl. 2002:161 ff.).

Gemensamt för de skandinaviska centra från folkvandringstid, Sorte Muld, Dankirke, Helgö m.fl., är att de är agrara till sin karaktär, en samling av gårdar, ibland större byar. Centra skiljer ut sig från andra boplatser genom kultiska inslag, hantverk, långväga kontakter och prestigeartade föremål. De kan karaktäriseras som residens för en elit med sin ställning grundad på agrara resurser (jfr Callmer 1997). I allt detta överensstämmer Uppåkra med den bild som övriga samtida centra ger.

Uppåkraboplatsen omfattar ca 40 hektar, alltså ungefär motsvarande Gudme. Det är för närvarande svårt att uttala sig bestämt om utbredningen av den folkvandringstida bebyggelsen i Uppåkra. De detektorfunna föremål, som kunnat dateras till denna period har utbredning över hela ytan liksom fynden från tidigare och senare perioder. Ett par tydliga koncentrationer finns, en centralt på platsen, där också det s.k. ceremonihuset framkommit, och en i boplatsens södra del. Att fynden från folkvandringstid är färre än från de efterföljande vendel- och vikingatid betyder inte nödvändigtvis att bebyggelsen hade mindre omfattning. Kulturlagren från de senare perioderna är i det närmaste helt sönderplöjda med påföljd att stora mängder föremål ligger i ploglagret. De folkvandringstida kulturlagren är i betydligt högre grad intakta.

Uppåkra bör i folkvandringstid, liksom i andra perioder, hyst ett residens för en central familj. Det hus som undersöktes 2001-2002, och som uppenbarligen existerat under en lång tid, har på grund av fynd och byggnadens särskilda karakteristika, tolkats som ett ceremonihus. Det bör ha varit ett viktigt element i en storgård och anger därmed också denna gårds särställning. Om parallell kan dras till Gudme bör gården ha innefattat ett större långhus. För såväl Uppåkras, Gudmes liksom för Sorte Mulds del var residenset uppenbarligen en gård bland ett stort antal gårdar. Om relationer och maktförhållanden mellan invånarna i de olika gårdarna vet vi däremot ingenting. Uppåkraboplatsens läge, på en markant höjdsträckning, som dominerar omgivningen, kan jämföras med läget för s.k. representativa höjdbosättningar (jfr Hoeper & Steuer 1999). Det hus som undersökts 2001-2002 ska sannolikt betecknas med termen representativt. Herschend har framhållit att denna typ av byggnader har mycket likartad utformning i t.ex. Danmark och Mellansverige (Herschend 1995:225). Som visats ovan har också Uppåkrahuset paralleller i såväl utformning som förekomsten av speciella fynd på platser som betecknats som centrala. Callmer framhåller också att det finns en påtaglig likhet över hela Skandinavien i residensens kulturella mönster (Callmer 1997:16). Uppåkra bör alltså karakteriseras som ett regionalt centrum, snarast jämförbart med Gudme.

Dejbjerg och Dankirke har möjligen ingått i en kedja av kustbundna knutpunkter för handel från Rhenområdet och upp till Limfjorden och kanske vidare mot nordöst, en handelsförbindelse som fungerat omkring år 500 (Segschneider 2002:248 ff., Fig. 7). Emporier längs kusterna, t.ex. Ipswich och London från 600-talet eller platser längs den södra Östersjökusten från tidigt 700- har ofta ett inslag av utifrån kommande agenter,

kontinentala i England, skandinaviska i Östersjöområdet (Scull 2002; Jöns 2002). Samson menar att emporiernas, t.ex. Dorestads, Quentowics eller Ipswichs, betydelse överdrivits, samtidigt som man underlåtit att se platser som av samtiden, 400-800-talen, betecknades som urbs eller civitas, t.ex Winchester, Tours eller London, som urbana centra (Samson 1994:115 f.). Beträffande vikingatid skiljer Callmer mellan residens och handelsplatser, exempelvis Åhus och Vä. Har Uppåkra i folkvandringstid haft ett Lundeborg eller ett Dankirke?

Lundeborg tycks, som ovan angivits, ha förlorat en del av sin betydelse under folkvandringstid medan en mångsidig hantverksaktivitet kan beläggas från det centrala Gudmeområdet. Hantverket i Uppåkras folkvandringstid är väl dokumenterade medan handelsaktiviteterna är svåra att belägga. Inslag av främmande metallskrot är ett viktigt element när det gäller att bedöma karaktären av en plats fjärrkontakter. Metallskrotet anger en handel med råvara (jfr Lund Hansen 2001:113 ff.). Vikter och bitguld, kanske också denarer, kan ha samband med ädelmetallhantverk men hypotesen om vägda betalningsmedel kan inte avvisas (jfr Sorte Muld, Watt 1991:100).

Materialet från Uppåkra uttrycker kontinuitet såväl som kontraster. Såväl långväga kontakter som lokal produktion kan påvisas för romersk järnålder, folkvandringstid, vendel- och vikingatid. De har emellertid klart varierande tyngdpunkter i det arkeologiska materialet från Uppåkra och variationerna är så tydliga att det inte bara kan vara en fråga om tillfälligheter. Folkvandringstidens Uppåkra präglas i synnerligen hög grad dels av lokala prestigeföremål, dels av belägg för långväga kontakter. Fyndbilden motsvarar mycket väl den uppfattning av samhälleliga förhållanden på Kontinenten och i Norden, som hävdats av flera forskare.

Med utgångspunkt från Renfrew och sammanställningar i det arkeologiska materialet urskiljer Näsman för tiden omkring 500 två stora kulturområden i den här aktuella regionen, ett sydskandinaviskt område omfattande nuvarande Danmark, utom Bornholm, samt västra Skåne och ett sydligt Östersjöområde med Bornholm, Öland och Gotland tillsammans med östra Skåne (Näsman 1998a, fig. 5). Skåne delas alltså i en östlig och en västlig del med olika kulturell tillhörighet. I ett annat sammanhang framhåller Näsman att Skåne i folkvandringstid sannolikt ska delas i två regioner, en sydvästlig och en östlig, i storlek motsvarande Kent respektive den Sydsaxiska regionen i England (Näsman 1998b:272). Med dessa förutsättningar kan vi tänka oss Uppåkra som centrum i en politisk enhet av samma storlek som ett tidigsaxiskt kungadöme. Fyndmaterialet från Uppåkra, särskilt fibulor, men också t.ex. glaset och annat importmaterial visar ett tydligt sammanhang västerut. Uppåkra framstår därmed klart som en del i det kulturområde, som Näsman betecknar som South Scandianavia. Emellertid visar fyndmaterialet också mångfaldiga anknytningar till kulturområdet South Baltic genom distinkta föremålsformer från detta område och särskilt genom bl.a. det direkta samband som kunnat påvisas i hantverk mellan Bornholm och Uppåkra. Anknytning mot norr, Mellanskandinavien, finns också. Detta ger bilden av en central plats, väl förankrad i sin region, med etablerade och regelbundna kontakter mot öst och sydöst, särskilt till Bornholm och även inbegripen i utbyte av varor, människor och idéer i ett vidare sammanhang.

En central plats måste vara central i förhållande till någonting. Sorte Muld har uppfattats

som ett centrum för hela Bornholm medan det också funnits flera centra av lägre dignitet på ön (Watt 1991). Callmer menar att detta anger ett outvecklat system där ett dominerande centrum inte förmått slå ut sina konkurrenter (Callmer 1997:17). För perioden 300-550/600 anger Helgesson att hela västra Skåne är synnerligen väl representerat av exklusiva fynd, inte minst guld. Fynden indikerar en rad stormannamiljöer med Uppåkra som den ledande enheten. Samhällsstrukturen i västra Skåne framstår vid denna tid som mer komplex än i landskapet i övrigt med fyra hierarkiska nivåer av vilka de två högsta finns i anslutning till Uppåkra, den tredje finns jämnt spridd, i form av guldfynd över västra Skåne och den fjärde utgörs av de ordinära agrarenheterna. Uppåkra kan också ha kommit i ledande ställning gentemot områden både i nordvästra och södra Skåne (Helgesson 2002: 154 ff.).

Folkvandringstidens Uppåkra är ett kort skede i centralplatsens tusenåriga dominans i västra Skåne. I de följande århundradena, 600- och 700-talen, förstärks särskilt inslaget av hantverk medan vikingatidens Uppåkra visar ett brett spektrum av olika slag av aktiviteter och funktioner. Uppåkracentrets långa kontinuitet är kanske dess främsta karakteristikum.

Vad som krävs för framtiden är detaljerade undersökningar av centralplatsernas väldiga fyndmaterial och kvalificerade jämförelser mellan dessa. På så sätt skulle man kunna belysa funktionella variationer mellan platserna, spåra varierade kontaktmönster och graden av integrering med den omgivande landsbygden. Bara på detta sättet kan vi få en djupare förståelse av samspelet mellan platserna och deras roll i sina respektive regioner.

Noter

[1] Förf. vill här framföra ett hjärtligt tack till Rolf Petré, som identifierat fragmenten.

[2] Ett hjärtligt tack till Dr. Dušek, Landesamt für Archäologie, Weimar och Dr. Mischker, Landesamt für Archäologie Halle för all hjälp och gästfrihet i samband med studiebesök hösten 2002.

Referenser

Andrén, A. 1991. Guld och makt - en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion. *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Aarhus.

- 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden. Himmel eller helvete. Tankar om människan i staden.* Stockholm.

Arbman, H. 1950. Verroterie cloisonnée et filigrane. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1949-1950.

- 1954. *Hallands forntid.* Halmstad.

Arrhenius, B. 1970. *Granatschmuck und Gemmen aus nordischen Funden des frühen Mittelalters.* Acta Universitatis Stockholmienses. Stockholm.

- 1985. *Merovingian garnet jewellery. Emergence and social implications.* Stockholm.

AUD 1986. *Arkæologiske Udgravninger i Danmark* 1986. Riksantikvarens Arkæologiske Sekretariat. København.

- 1993. *Arkæologiske Udgravninger i Danmark* 1993. Riksantikvarens Arkæologiske Sekretariat. København.

Axboe, M. 2001. En C-brakteat fra Uppåkra. Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Lund.

Axboe, M. & Stoklund, M. I denna volym. En runebrakteat fra Uppåkra.

Bakka, E. 1958. On the beginning of Salin´s Style I in England. *Universitet i Bergen Årbok.* Historisk-antikvarisk rekke, Nr. 3.

Behm-Blancke, G. 1973. *Gesellschaft und Kunst der Germanen. Die Thüringer und ihre Welt.* Dresden.

Bergqvist 1999. Spår av religion i Uppåkra under 1000 år. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Lund.

Bitner-Wróblewska, A. 2001. *From Samland to Rogaland. East-west connections in the Baltic basin during the Early Migration Period.* Panstwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa.

Bode, M.-J. 1998. *Schmalstede. Ein Urnengräberfeld der Kaiser- und Völkerwanderungszeit.* Offa-Bücher Bd. 78. Neumünster.

Bona, I. 1956. Die Langobarden in Ungarn. *Acta Archaeologica Hungaria*, Vol 7.

Branca, A., Helgesson, B., Hårdh, B. & Tegnér, M. 1999. Detektorfunna föremål från järnåldern. Översikt av materialet vid årsskiftet 1998/1999. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Lund.

Brinch Madsen 1975. En nordjysk kvindegrav fra omkring 400 e. Kr. *Hikuin* 2.

Bücker, C. & Hoeper, M. 1999. First aspects of social hierarchy of settlements in Merovingian southwest Germany. Fabech, C. & Ringtved, J. (eds.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998.* Højbjerg.

Böhner, K. 1958. *Die fränkische Altertümer des Trierer Landes.* Berlin.

Callmer, J. 1984a. Recent Work at Åhus: Problems and Observations. *Offa* 41.

- 1984b. Aspects of production and style: an essay with reference to the Merovingian and Early Viking Period material of Scandinavia. *Universitetets Oldsaksamlings skrifter.* Ny rekke 5.

- 1997. Aristokratiskt präglade residens från yngre järnåldern i forskningshistorien och deras problematik. *"....gick Grendel att söka det höga huset..." Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder.* Halmstad.

v. Carnap-Bornheim, C. 2001. The social position of the Germanic goldsmith A.D. 0-500. *Roman Gold and the development of the Early Germanic kingdoms.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 51. Stockholm.

Cedergren, G. 2003. Nålar från Uppåkra - En studie av form, funktion och spridning. I denna volym.

Corsten, M. 1991. Buchförmige Anhänger des frühen Mittelalters. *Fornvännen* 1991:3.

Egeberg Hansen, T. 1996. Et jernalderhus med drikkeglas i Dejbjerg, Vestjylland. *Kuml 1993-94.*

Erä-Esko, A. 1965. *Germanic Animal Art. of Salin´s style I in Finland.* Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 63. Helsinki.

Ethelberg, P. 1986. *Hjemsted - en gravplads fra 4. og 5. årh. e. Kr.* Haderslev.

Fabech, C. 1999. Centrality in sites and landscapes. Fabech, C. & Ringtved, J. (eds.). *Settlement and Landscape.* Jutland Archaeological Society. Aarhus.

Fonnesbech-Sandberg 1988. Vægtsystemer i ældre germansk jernalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1987.

Franken. 1996. *Die Franken. Wegbereiter Europas.* 1-2. Mainz.

GHA 1987. *Germanen, Hunnen und Awaren.* Nürnberg.

Gustin, I. 1999. Vikter och varuutbyte i Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Lund.

Haarnagel, W. 1979. *Die Grabung auf Feddersen-Wierde: Methode, Hausbau, Siedlungs- und Wirtschaftsformen sowie Sozialstruktur.* Wiesbaden.

Haseloff, G. 1981. *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit I-III. Studien zu Salin´s Stil I.* Berlin, New York.

Hansen, H. J. 1990. Dankirke. Jernalderboplads og rigdomscenter. Oversigt over udgravningerne 1965-1970. *Kuml 1988-89.*

Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner.* Uppåkrastudier 5. Lund.

Hedeager, L. & Tværnø, H. 1991. Romerne og Germanerne. *Det Europeiske Hus.* København.

Herschend, F. 1995. Hus på Helgö. *Fornvännen.*

Hines, J. 1984. *The Scandinavian Character of Anglian England i the pre-Viking Period.* BAR, British Series 124. Oxford.

- 1993. *Clasps, hektespenner, agraffen. Anglo-Scandinavian clasps of clases A-C of the 3rd to 6th centuries A.D. Typology, diffusion and function.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.

- 1997. *A New Corpus of Anglo-Saxon Great Square-Headed Brooches.* London.

Hjärthner-Holdar, E. Lamm, K. & Magnus, B. 2002. Metalworking and Central Places. Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods.*

Papers from the 52nd Sachsensymposium. Uppåkrastudier 6. Lund.

Hoeper, M. & Steuer, H. 1999. Eine völkerwanderungszeitliche Höhestation am Oberrhein - der Geißkopf bei Berghaupten, Ortenaukreis. Höhensiedlung, Kultplatz oder Militärlager. *Germania* 77, 1999,1.

Hårdh, B. 1999. Offerfynd på Uppåkraboplatsen? Hårdh, B. (red.). *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Lund.

- 2001. Unter Göttern und Königen - das religiöse und politische Zentrum Uppåkra. Kingdoms and Regionality. *Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala.* Stockholm.

- 2002. Uppåkra in the Migration and Merovingian Periods. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsen Symposium*, Uppåkrastudier 6. Lund.

- 2003. The Contacts of the Central Place. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.). *Centrality - Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age.* Uppåkrastudier 7

- In prep. *Uppåkrastudier* 10.

Jahresbericht 1986. Jahresbericht des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte 1985 und 1986. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33. Jahrg. Teil 2.

Jensen, S. 1991. Dankirke - Ribe. Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (red.). *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat 2.* Århus.

Jensen, S. & Watt, M. 1993. Handelscentre og centralpladser. *Da klinger i Muld...25 års arkæologie i Danmark.* Aarhus.

Jouttijärvi, A. 2001. Kobberlegeringer i jernalder og vikingetid. Henriksen, M. B. (red.). *Metalhåndværk og håndværkspladser i Yngre Germansk Jernalder, Vikingetid og Tidlig Middelalder.* Odense.

Jöns, H. 2002. Eisenzeitliche und frühmittelalterliche Reichtumzentren, Zentral- und Handelsplätze an der südlichen Ostseeküste. *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsen Symposium*, Uppåkrastudier 6. Lund.

Jørgensen, L. 1994a. Fibeln und Fibeltracht. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 8. Berlin & New York.

- 1994b. The Find Material from the Settlement of Gudme II - Composition and Interpretation. *The Archaeology of Gudme and Lundeborg.* Arkæologiske Studier Vol. X. København.

Klindt-Jensen, O. 1957. *Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder.* København.

Koch, U. 1999. Nordeuropäisches Fundmaterial in Gräbern Süddeutschlands rechts des Rheins. von Freeden, U., Koch, U. & Wieczorek, A. (Hrsg.). *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken.* Frankfurt am Main.

Kresten, P., Hjärthner-Holdar, E.& Harryson, H. 2001. *Metallurgin i Uppåkra: Icke-järnmetaller under tusen år; LUHM 31000, Uppåkra sn, Skåne.* Geoarkeologiskt Laboratorium. Analysrapport 10-2001. Uppsala.

Lamm, K. 1972. Clasp buttons. Holmqvist, W, Lundström, A. & Waller, J. (eds.). *Excavations at Helgö* IV. Workshop Part I. Stockholm.

Larsson L. 1982. Gräber und Siedlungsreste der jüngeren Eisenzeit bei Önsvala im südwestlichen Schonen, Schweden. *Acta Archaeologica* Vol. 52, 1981.

- 2002. Uppåkra - Research on a Central Place. Recent Excavations and Results. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsen Symposium*, Uppåkrastudier 6. Lund.

- In prep. *Uppåkrastudier* 10.

Lindell, M. 2001. Kammar och kammakeri från äldre järnåldern på Uppåkraboplatsen. Hårdh, B. (red.). *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Lund.

Laux, F. 1996. Die Sachsen - Nachbarn und Gegenspieler der Franken. *Die Franken. Wegbereiter Europas.* Mainz.

Lund Hansen, U. 1970. Kvarmløsefundet - en analyse af Sösdalastilen og dens forudsettninger. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1969

-2001. The nature of centres. *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods.* Publications from The National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 5. Copenhagen.

Magnus, B. 2001. Reliefspenner fra Uppåkra og andre funnsteder i Skåne. Hårdh, B. (red.).

Uppåkra. Centrum och sammanhang. Uppåkra-studier 3. Lund.

Merowingerzeit 1995. *Merowingerzeit. Die Altertümer im Museum für Vor- und Frühgeschichte.* Mainz.

Mortimer, C. 1999. Technical analysis of the cruciform brooch. *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken.* Bonn.

Müller-Wille, M. 1999. Das Frankenreich und der Norden. Zur Archäologie wechselseitiger Beziehungen wärend der Merowinger- und frühen Karolingerzeit. von Freeden, U., Koch, U. & Wieczorek, A. Hrsg *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken.* Frankfurt am Main.

Nerman, B. 1935. *Die Völkerwanderungszeit Gotlands.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.

- 1940. Svenska fågelnålar från folkvandringstiden. *Fornvännen.*

Nielsen, J. N. 2000. *Sejlflod - ein einsenzeitliches Dorf in Nordjütland.* I, II. Det Kongl. Nordiske Oldskriftselskab, København.

Nielsen, J. N., Bender Jørgensen, L. Fabech, E. & Munksgaard, E. 1985. En rig germanertidsgrav fra Sejlflod, Nordjylland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1983.

Nielsen, S. 1999. *The Domestic Mode of Production and Beyond. An archaeological inquiry into urban trends in Denmark, Iceland and Pre-dynastic Egypt.* København.

Nissen Fett, E. 1941 Relief-Fibeln von nordischem Typus in Mitteleuropa. *Bergens Museums Årbok. Historisk-antikvarisk rekke.* Nr. 5.

Norr, S. 1998. *To Rede and to Rown. Expressions of Early Scandinavian Kingship in Written Sources.* OPIA 17. Uppsala.

Näsman, U. 1984a. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid. En studie i glas från Eketorp II, Öland, Sverige.* Uppsala.

- 1984b. Zwei Relieffibeln von der Insel Öland. *Prähistorischer Zeitschrift* 59/1

- 1998a. Sydskandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är centralplatserna centrala. *Centrala platser - centrala frågor*, Larsson L. & Hårdh B. (eds.). Lund.

- 1998b. The Justinian era of South Scandinavia: an archaeological view. *The Sixth Century. Production, Distribution and Demand.* Hodges R. & Bowden, W. (eds.). Brill, Leiden, Boston, Köln.

- 1999. Hjelp, Germanerna kommer. *Et hus med mange rom: vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen.* AmS rapport 11. Stavanger.

Nørgård Jørgensen, A. 2001. The Martial Society? *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensympposium 1998 in Uppsala.* Stockholm.

Pirling, R. 1979. *Das römisch-germanische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1964-1965.* Die fränkische Altertümer des Rheinlandes. Bd. 10. Berlin.

Pohl, W. 1991. Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies. *Archaeologia Polona*, Vol. 29:1991.

- 1997. The barbarian sucessor states. Webster, L. & Brown, M. (eds.). *The Transformation of the Roman World* AD 400-900. London.

Ramqvist, P. 1990. Helgö - unikt handelscentrum eller vanlig bondgård? *Fornvännen* 1990/1.

- 1992 *Högom. The excavations 1949-1984.* Archaeology and Environment 13. Umeå.

Reichstein, J. 1975. *Die kreuzförmige Fibel. Zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Skandinavien und in England.* Offa-Bücher Bd 34. Neumünster.

Renfrew, C. 1986. Introduction. Renfrew, C. & Cherry, J. (eds.) *Peer Polity Interaction and Socio-political Change.* New Directions in Archaeology. Cambridge.

Ringtved, J. 1988. Jyske gravfund fra yngre romertid. *Kuml 1986.*

- 1991. Fremmede genstande på Sejlflodgravpladsen, Nordjylland. Importens lokale kontext. *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Aarhus.

Runcis, J. 1998. Gravar och boplats i Hjärup – från äldre och yngre järnålder. *UV-Syd. Rapport* 1998:1. Lund.

Russel, J. 1994. *The Germanization of Early Medieval Christianity. a Sociohistorical Approach to Religious Transformation.* New York, Oxford.

Salin, B. 1904. *Die altgermanische Thierornamentik.* Stockholm.

Samson, R. 1994. Populous Dark-Age towns: the Finleyesque approach. *Journal of European Archaeology1994*, vol 2.1.

Schmidt, B. 1961. *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland.* Veröffentlichungen des

Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Halle.
- 1975. *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog (Nord-und Ostteil).* Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Halle.
Schulze-Dörrlamm, M. 1986. Romanisch oder germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhundets n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33. Jahrg. Teil 2.
Segschneider, M. 2002. Trade and centrality between the Rhine and the Limfjord around 500 AD. The beachmarket on the Northfrisian island Amrum and its context. Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium.* Uppåkrastudier 6. Lund.
Skre, D. 1996. *Herredømet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1300 e. Kr.* Oslo.
Steuer, H. 1982. *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials.* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Göttingen.
- 1989. Archaeology and History: Proposals on the Social Structure of the Merovingian Kingdom. Randsborg, K. (ed.). *The Birth of Europe. Archaeology and Social Development in the First Millennium A.D.* Roma.
- 1994. The hierarchy of Alamannic settlements in the former Limes region of South-Western Germany to AD 500. *Journal, of European Archaeology 1994*, vol. 2.1.
Stjernquist, B. 1961. Über die Kulturbeziehungen der Völkerwanderungszeit. *Die Kunde.* N.F. 12.
- 1993. *Gårdlösa. An Iron Age Community in its Natural and Social Setting* II, III. Lund.
- 1996. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund Archaeological Review* 1995.
- 1999. Glass from Uppåkra. A Preliminary Study of Finds and Problems. Hårdh, B. (red.). *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra. Uppåkrastudier* 2. Lund.
- In prep. *Uppåkrastudier* 10.
Strömberg 1961. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen.* I, II. Lund.
Svahn, J. 22001. *Uppåkra 2001:2. Kulthus eller normalgård. Benen berättar.* Opubl seminarieuppsats. Lund.
Sørensen, S. 2000. *Hørup - en sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder.* Museet Færgegården 2000. Holbæk.
Thomsen, P. O. 1994. Lundeborg - an Early Port of Trade in South-East Funen. *The Archaeology of Gudme and Lundeborg.* Arkæologiske Studier Vol. X. København.
Watt, M. 1991. Sorte Muld. Høvdingesæte og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder. Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (red.). *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat 2.* Århus.
- 1999a. Guldgubber og patricer til guldgubber fra Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra. Uppåkrastudier* 2. Lund.
- In prep. *Uppåkrastudier* 10.
Webster, & Backhouse, 1991. *The Making of England. Anglo-Saxon Art and Culture AD 600-900 AD.* London/ B.M.
Werner, J. 1962. *Die Langobarden in Pannonien.*
Vifot, B.- M. 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. *Meddelande från Lunds Universitets Historiska Museum* 1936.
Voss, O. 1955. The Høstentorp Silver Hoard and its Period. A Survey of a Danish Find of Scrap Silver from about 500 A.D. *Acta Archaeologica.* Vol. XXV, 1954.
Åberg, N. 1919. *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit.* Uppsala, Leipzig.
- 1922. *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit.* Uppsala.
- 1923. *Kalmar läns förhistoria.* Uppsala.
- 1924. *Den nordiska folkvandringstidens kronologi.* Stockholm.
Østergaard Sørensen, P. 1994. Gudmehallene. Kongeligt byggeri fra jernalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1995.

En runebrakteat fra Uppåkra

Morten Axboe og Marie Stoklund

Abstract

A bracteate with runes from Uppåkra

IK 591 Uppåkra-C was found 2000 at some distance from the find spot of IK 587 Uppåkra-C, which thus most likely represents a separate deposition. It had been folded up before deposition (Fig. 1), but has been drawn using a cast (Fig. 2-3). The bracteate shows a braided hair, possibly a royal insigne comparable to the Merovingian reges criniti and a Germanic iconographic equivalent to the imperial diadem also shown on bracteates. It can be typologically dated to the final quarter of the 5th century AD.

The runic inscription reads ***sima?ina alu****. The fifth rune can be read as* ***þ*** *or* ***w****.*

Morten Axboe, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, DK 1220 København K.
Marie Stoklund, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, DK 1220 København K.

Beskrivelse

I maj 2000 blev der igen fundet en brakteat ved detektorundersøgelserne på Uppåkra-bopladsen. Den første var fremkommet på samme måde året før (Axboe 2001), men i modsætning til den er den nye brakteat forsynet med en runeindskrift. De to brakteater blev fundet et stykke fra hinanden, og det er ikke sandsynligt at de er nedlagt som ét fund.

Runebrakteaten er fuldstændigt bevaret, men var bukket sammen på midten da den blev fundet (Fig. 1). Det må være sket i oldtiden og er altså en del af brakteatens 'livshistorie', og man har derfor besluttet at den ikke skal rettes ud. Sammenbøjningen gør det ganske vist vanskeligere at overskue brakteatens motiv, men ved hjælp af en afstøbning (Fig. 2) har det været muligt at lave en tegning (Fig. 3) [1]. Både randtråd og øsken er stærkt slidt. Brakteatens diameter har efter afstøbningen at dømme været ca. 26 mm.

Motivet er det klassiske C-brakteat-motiv med et stort mandshoved over et firbenet dyr, begge vendt mod venstre. Mandshovedet bærer et perlefyldt diadem under en frisure med hår i vekslende retninger og en oprullet krølle i nakken, afsluttet med tre punkter. Øjet et stort og spidsovalt med tydelig markering af iris og pupil og med en ekstra konturlinie mod kinden. Munden er presset mod dyrets hals. Under håret ses et stort, volutformet øre. Dyret har horn og så vidt man kan se et øre, der er tegnet sammen med mandshovedets mund [2]. Dyrets mund er let åben, og dets øje indrammes bagtil af en

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 1. Runebrakteaten fra Uppåkra (IK 591), 3:1. Foto Bengt Almgren LUHM.

Fig. 2. Udfoldet afstøbning af Uppåkra-brakteaten, 3:1. Foto Morten Axboe.

Fig. 3. IK 591 Uppåkra-C, 3:1. Tegning Paula Haefs.

øjenbrynsbue, fortil af flere ekstra konturlinier. De to forben peger i hver sin retning mens begge bagbenene peger fremad; fødderne minder om menneskefødder. Halen er hesteagtig, og foran låret er der markeret et seletøj. Hele billedfeltet indrammes af en perlerække.

Datering

Brakteaten må dateres til min seriationsgruppe H2 (Axboe u. udg. afsnit 3.2.1.3-5. Foreløbige fremlæggelser i Axboe 1998, 1999a, 1999b). Dateringen bestemmes i første række af det flettede mønster i frisuren, der næsten kun findes i denne seriationsgruppe (Axboe u. udg. afsnit 3.2.1.3). Den bekræftes af frisurens krølle i nakken, der optræder i gruppe H2 og den første del af H3, mens det indrammede perlediadem mellem hår og ansigt og det volutformede øre har en bredere datering til gruppe H2-H3. I absolutte årstal må runebrakteaten fra Uppåkra høre hjemme i den sidste del af 400-tallet, og den synes at være lidt ældre end den først fundne Uppåkra-brakteat (Axboe 2001:174).

Paralleller

Den nye brakteat tilhører altså den vigtige fase hvor brakteatproduktionen for alvor blomstrer op og udvikler talrige variationer. Man videreudvikler de romerske forbilleder og supplerer dem med nye detaljer. På Uppåkra-brakteaten ses det udpræget i frisuren hvor perlebåndet over panden er en forenkling af det romerske kejserdiadem, mens det flettede hår i issen og den store krølle i nakken er nordiske nyskabelser. Her er der tale om et germansk herskersymbol: Det lange hår som vi også finder hos de merovingiske *reges criniti* (Hauck 1987:156ff.). På andre brakteater kan vi møde det både i denne udformning og i en anden variant, nemlig som en mere eller mindre omhyggeligt tegnet fletning.

De to variationer af det flettede hår tilhører begge seriationsgruppe H2, men har forskellig udbredelse, og Uppåkra-brakteaten passer fint ind i det eksisterende billede. Af brakteaterne med flettet issehår stammer kun én fra de danske øer: IK 175 Snesere Overdrev-C fra Sydsjælland, og den er den eneste brakteat der kombinerer de to former for flettet hår. De øvrige fordeler sig i det nuværende Sydsverige. Vi kender 5 eksemplarer fra Öland: IK 115 Lundeby-C, 186 Tjusby-C, 221 Bostorp-C og 279 Holmetorp-A. Fra Skåne har vi udover den nye brakteat de to store C-brakteater IK 202-203 fra Vä og den graverede brakteatefterligning der fandtes sammen med dem (Mackeprang 1952 pl. 24,18; Pesch 2002 fig. 9); Vä er både gennem sit kultiske stednavn og de kulturlag der er påvist på stedet, en af de pladser som måske kan sammenlignes med Uppåkra. Fra Halland er der C-brakteaten IK 121 fra Maen, fra Bohuslän IK 287 Keberg-C, og fra Västergötland IK 12, der er fundet nær Alingsås, hvor det flettede hår er en tilføjelse efter selve prægningen (Axboe 1982:9ff.). Desuden er der to eksempler i Centraleuropa, nemlig IK 16 Aschersleben-A og IK 375 Ungarn-C, og endelig en enkelt brakteat uden fundoplysninger: IK 368 UFo-C.

Brakteaterne med fletning i nakken har deres hovedudbredelse på Fyn og i Sydøstsjælland med enkelte spredte eksempler i Holsten, Småland, Västergötland og Sydnorge

(Axboe 1994 fig. 2; hertil skal føjes IK 597 Lysholm-C, Axboe 2003). Endelig findes der en mellemform mellem de to typer af flettet hår, nemlig frisurer med oprullet nakkehår, hvor selve nakkekrøllen er skraveret. Disse stykker ligger nærmest som en yderzone omkring de syddanske brakteater med rigtig fletning: IK 11 Åsum-C (Skåne), 89 Karenslyst-C (Lolland) og 87 Ølst (Midtjylland), sammen med den utypiske IK 84 Holmsland-C (Vestjylland) hvor den bageste del af en nærmest kalotformet frisure er udfyldt med fletværk.

For mig at se viser disse præg hvordan man aktivt har videreudviklet de tidligste brakteatbilleders form og indhold ved at supplere eller erstatte det romerske herskerdiadem med de germanske kongers hårpragt. Man overtager det romerske billedsprog og udbygger det; ikke blot ved at anvende det til sine egne formål, men også ved at benytte egne ikonografiske elementer. Det er en parallel til brakteaternes indskrifter hvor efterligningerne af de romerske skrifttegn netop fra begyndelsen af gruppe H2 bliver suppleret med læsbare runeindskrifter (Axboe 1998).

En anden karakteristisk detalje på den nye Uppåkra-brakteat er mandshovedets store, spidsovale øje, hvor iris og pupil er tegnet som en cirkel med et punkt i midten. Ovale eller spidsovale øjne med oval eller punktformet udfyldning er almindelige på brakteater, men denne særlige iris/pupil-markering kendes kun fra få præg: IK 53 Fjärestad-C/Gantofta og IK 202 Vä-C, begge fra Skåne, IK 121 Maen-C fra Halland, samt den nyfundne IK 592 Fuglsang-C/Sorte Muld II (Axboe 2002: 298 fig. 5 øverst). Typologisk spænder de få præg ret vidt, spredt over gruppe H2 og H3, men geografisk stammer de alle fra Skåne og nærmeste omegn.

Man kan også lægge mærke til dyrets fødder der påfaldende ligner menneskefødder. Denne udformning hører også hovedsagelig hjemme i Sydsverige. I Skåne optræder den på C-brakteaterne IK 202-203 fra Vä og den graverede brakteatefterligning fra samme fund, på IK 54 Fjärestad-C/Gantofta og IK 247 Fridhem-C. På Öland finder vi den på IK 115 Lundeby-C, 186 Tjusby-C og 221 Bostorp-C. Hertil kommer en C-brakteat uden fundoplysninger: IK 367 UFo-C, og 3 brakteater med en mindre klar udformning, nemlig IK 65 Gudbrandsdalen-C og 113 Lista prestegård-C, begge fra Norge, samt IK 368 UFo-C uden fundoplysninger.

Både det skråskraverede hår og brakteatdyrenes menneskelignende fødder er med til at karakterisere Alexandra Peschs Formularfamilie C6; andre fællestræk med runebrakteaten fra Uppåkra er dyrets gummiagtigt 'lammede' forben, der er bøjet til hver sin side, og det meget store mandshoved. Men på andre punkter skiller Uppåkra-brakteaten sig dog ud fra denne gruppe, bl.a. ved forekomsten af en runeindskrift, udformningen af diademet, dyrets manglende skæg, dets markerede, seglformede skulderparti og placeringen af 'seletøjet' (Pesch 2002:71ff. med fig. 9). Formularfamilie C6 kendes fra Öland og Vä. Den nye runebrakteat viser tilknytning til denne gruppe, men demonstrerer samtidig Uppåkras ikonografiske selvstændighed, ganske som man så det med den først fundne Uppåkra-brakteat IK 587-C (Axboe 2001).

Morten Axboe

Runeindskriften

Gennem Morten Axboe hørte jeg først om fundet af den sammenfoldede C-brakteat med runer, som jeg d. 20. april 2001 under runologmødet i Lund fik lejlighed til at undersøge sammen med bl.a. Henrik Williams og James E. Knirk, som jeg også har kunnet drøfte tolkningen med. Senere har jeg sammen med Morten Axboe kunnet kontrollere læsningen på grundlag af de udfoldede afstøbninger, der er blevet fremstillet.

Heldigvis er brakteaten bukket sammen med forsiden udefter uden at runerne er ødelagt. Den venstrevendte indskrift, der falder i to dele, er anbragt med runetoppene ud mod perlerækken i kanten, dels over baghovedet af det store mandshoved i profil, dels over dyrets hoved, omtrent der, hvor brakteaten er blevet bøjet midt over. Højden på runerne svinger mellem 3 og 4 mm, varierende efter hvor megen plads der er over mandshovedets hår, over dyrets hoved er de ca. 3 mm høje. Bortset fra rune 5 kan runerne læses uden vanskelighed:

simaʔina alu

Den første rune er et trestreget s. Bistavene på de to a-runer (4 og 8) er nærmest midtstillede i modsætning til de mere normale højtsiddende bistave på a i alu. Afstanden mellem de lodrette stave i sima er ca. 1 mm, og der er ca. 4 mm mellem rune 4 og 6; men skønt afstanden er så stor, er der kun spor af én rune her. En undersøgelse af den udfoldede afstøbning sammen med Morten Axboe 3. december 2001 og igen i januar 2003 godtgjorde, at rune 6 er et sikkert i. Midt i mellemrummet mellem rune 4 og 6 ses meget svage spor af rune 5. Hovedstaven er sikker, og lidt under kantens perlerække ses den øverste del af en venstrevendt bistav. Den synes også at have en antydning af et knæk, der bøjer den ind mod hovedstaven, det er derfor næppe l, så det kan ikke komme på tale at læse lina, 'lin', skønt det ville have været fristende at sammenstille med Fløksand-indskriftens "lin" og" løg" (K 37). Morten Axboe og Charlotte Behr har uafhængigt af hinanden læst **þ** under Sachsersymposiet i Lund i 2001; men i betragtning af de lavtsiddende bistave på rune 4 og 6 er det muligt at læse rune 5 som w i stedet for **þ**. (Sml. f. eks. Krauses læsning af IK 156 Sievern A; K 134).

Selvom indskriften består af regulære, ganske velformede runer er det vanskeligt at afgøre, om den er sprogligt meningsgivende. Den indeholder det velkendte 'formelord' **alu**. I forvejen kendtes 11 hele samt tre forkortede eller forskrevne **alu**'er på C-brakteater af samme type (Axboe 1998: 246, 249). Det findes dog ikke kun på brakteater, men også i længere indskrifter på andre genstande som f.eks. Lindholmen-amuletten (DR 261) og et økseskaft fra Nydam, fundet 1993 (Stoklund 1995: 341-344). Det er stadig omstridt, hvad der ligger i **alu**, og om ordet har en egentlig sproglig betydning, og i så fald hvilken, muligvis 'øl' i rituel betydning. Lydligt synes sammenstillingen af runer i **simaþ/wina** at være sprogligt mulig, og måske kan **sima** og **þ/wina** også opfattes som brakteat-formelord, men i så fald hidtil ukendte. Men selvom **sima** og **þ/wina** kan knyttes til kendt ordstof, er det et spørgsmål, om de har en egentlig sproglig betydning som f. eks. **laukar, laþu**, som vi kender fra andre brakteatindskrifter, synes at have: egentlig 'løg' og 'indbydelse'.

Det er uvist, om rodvokalen er lang eller kort i **sima.** I oldnordisk digtning findes *simi* m. med kort *i* brugt om 'hav' – 'okse', jf. *simir* m. 'okse' – 'hest' (Lex Poet), en mulig

forbindelse til **sima** er ikke utænkelig, hvis rodvokalen er kort. Hvis den er lang, kan **sima** (m. i nominativ ental) ifølge de gængse opslagsværker være beslægtet med dansk 'sime', '(tyndere) bånd, snor, reb', jf. oldn. *símí,* m. an-stamme. af germ. **síman-*, **síma-* (fra ieur). En læsning som **þina** af det følgende er sprogligt problematisk. Det er næppe muligt at sætte det i forbindelse med et eventuelt demonstrativt pronomen i akkusativ maskulinum: **þin** (med senere udvidelse til **þina**) (jf. Krause 1971: 53, 120), og en akkusativform harmonerer heller ikke med en nominativsform **sima**. Hvis vi forudsætter, at indskriften er semantisk meningsgivende, er det fristende at læse rune 5 som **w** og tolke **wina** med lang rodvokal som 'vin', jf. oldn. *vína* n. Det latinske låneord kunne meget vel tænkes at være indlånt allerede i romersk jernalder, og kunne måske sammenholdes med **alu** i den mulige betydning 'øl'. En sammenhæng med 'ven', oldn. *vinr* er derimod næppe sandsynlig, det er en –i-stamme, så vi skulle vente **wini-**. Som helhed må indskriften dog snarest, uanset om vi læser **wina** eller **þina**, og hvordan vi end opfatter **sima** — eller opfatter **sima?ina** som en ikke sprogligt meningsgivende sammenstilling — siges at høre hjemme i den ret stor gruppe af C-brakteatindskrifter med mere eller mindre forståelige formelord (sml Axboe 1998:146-250).

Marie Stoklund

Noter

[1)] Runebrakteaten fra Uppåkra har inventarnummer U 10881. I den løbende ajourføring af fundkataloget til 'Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit' (IK) har den fået IK-nummer 591. Tak til Birgitta Hårdh for billeder og afstøbning af brakteaten og for opfordring til at skrive om den, og til Alexandra Pesch for at have fået den tegnet. De to brakteater fra Uppåkra og deres ikonografiske slægtninge bliver også behandlet af Pesch 2002.

[2)] Jeg var ikke opmærksom på dyrets øre i Axboe 2003.

Litteratur

Axboe, M. 1982 The Scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. *Acta Archaeologica 52, 1981* (udkommet 1982), 1-100.

- 1994 Gudme and the Gold Bracteates. Nielsen, P.O., Randsborg, K. & Thrane, H. (eds.). *The Archaeology of Gudme and Lundeborg.* Arkæologiske Studier X, 68-77. København.
- 1998 Die innere Chronologie der A-C-Brakteaten und ihrer Inschriften. Düwel, K. & Nowak, S. (eds.). *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung.* Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15, 231-252. Berlin-New York.
- 1999a The chronology of the Scandinavian gold bracteates. Hines, J., Høilund Nielsen, K. & Siegmund, F. (eds.). *The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology,* 125-147. Oxford.
- 1999b Die Chronologie der Goldbrakteaten – regional und überregional. von Freeden, U., Koch, U. & Wieczorek, A. (eds.). *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken,* 61-73. Bonn.
- 2001 En C-brakteat fra Uppåkra. Hårdh, B. (ed.). *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 34, 169-174. Lund.
- 2002 Sølvkræmmerhuset og Balders død - nye brakteatfund fra Bornholm. John Pind et al. (eds.). *Drik - og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002.* PNM: Publications from The National Museum, Studies in Archaeology & History 7, 295-303. Copenhagen.
- 2003 To brakteater. Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl (eds.). *Runica - Germanica - Mediaevalia.* Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37, 20-27. Berlin-New York.

- u. udg. *Herstellungsprobleme und Chronologie der Goldbrakteaten.* Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit 4,1. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin-New York.

DR *Danmarks runeindskrifter* 1-2 ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1941-42.

Hauck, K. 1987 Gudme in der Sicht der Brakteaten-Forschung (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXXVI). *Frühmittelalterliche Studien* 21, 1987, 147-181.

IK Axboe, M., Düwel, K., Hauck, K. (ed.) & von Padberg, L. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit.* Bind 1,1-3 1985; bind 2,1-2 1986; bind 3,1-2 1989; bind 4 under udgivelse. Münstersche Mittelalter-Schriften 24.

Krause, W. & Jankuhn, H. *Die Runeninschriften im älteren Futhark.* Göttingen 1966.

Krause, W. 1971 *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften.* Heidelberg.

Lex Poet Lexicon Poeticum Antiquæ Linguæ Septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog. Oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og på ny udgivet for Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab ved Finnur Jónsson. København 1931.

Mackeprang, M. B. 1952 *De nordiske Guldbrakteater.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter II. Århus.

Pesch, A. 2002 Uppåkra im Licht der Formular-Familien der völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52 Sachsensymposium Lund, August 2001.* Uppåkrastudier 6 (Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, No. 39), 55-78. Lund.

Stoklund, M. 1995 Die Runen der römischen Kaiserzeit. Lund Hansen, Ulla et al. *Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationale Beziehungen.* Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København, 317-346.

Tankar kring två ringhandtag från Uppåkra

Anders Ödman

Abstract

Thoughts concerning two ring handles from Uppåkra

Two ring handles were found in Uppåkra. The first one was found by metal detector survey near the church of Uppåkra. It is 238 mm in diameter and has four knobs attached to the ring. The staple is also preserved. This handle is assumed to have been used in the medieval church of Uppåkra. The second handle was found in one of the big postholes in the curious building that might have been a house for cult. This ring handle is 147 mm in diameter and has four forged knobs on the ring. Here too the staple is preserved. This ring seems to have been placed in the posthole on purpose in the period 500–600 A.D. These two door rings come from shrines representing two religions. Is the symbolism in the number of knobs also to be found in the symbolism of these two religions? The three knobs in Christian time are connected by most scholars to the Holy Trinity. But what is represented by the four knobs from pre-Christian times? A guess is that they symbolize four gods – perhaps represented in the four big postholes of the cult house.

Anders Ödman, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet, Sandgatan 1, SE-223 50 Lund.

Den först hittade ringen

Ett av de största föremål som påträffats i Uppåkra är en järnring (fnr. 38259) med en diameter av 238 mm. Ringen är smidd av ett rundjärn med 20 mm tjocklek. På ringen finns fyra fastvällda vulster. Vulsterna är jämt fördelade längs cirkeln och de har ett halvcirkulärt tvärsnitt. Mellan två av vulsterna sitter en 95 mm lång märla vilken ursprungligen har varit längre men brutits. I det parti av ringen där märlan sitter finner man också en lång välgjord vällfog som binder samman den. Ringen påträffades med hjälp av metalldetektor ca 200 m söder om kyrkogården.

Då ringen hittades i jorden antogs den först vara recent och möjligen en del till ett lantbruksredskap men så är inte fallet utan detta är ett ringhandtag till en dörr. Dessa handtag förekommer under medeltiden framförallt på kyrkoportar men man kan även finna dem i profana högreståndsmiljöer. Som exempel kan nämnas att man vid grävningarna i Åhusborgen år 1892–93 påträffades ett ringhandtag med tre vulster (Ahlén 1893: 25). Den absolut största delen av alla ringhandtag finner man dock på kyrkportarna. Genom ett corpusverk som redovisar alla Sveriges kyrkportar med smidesdetaljer är de svenska kyrkliga ringhandtagen lätt åtkomliga. Bokverket ”Medieval Ironwork in Sweden” är författat av Lennart Karlsson och

ger såväl information om ringhandtagens ursprung, historia och betydelse samt bild och mått av samtliga i Sverige förekommande ringhandtag. Om inte annat anges är fakta om svenska ringhandtag i nedanstående text hämtade ur detta verk.

Redan under antiken fanns ringhandtag som ofta hölls fast i käftarna på lejonhuvuden av brons vilka var fastsatta på dörrens yttersida. Från denna tid och fram till medeltiden har man också belägg för ringhandtagets juridiska och kultiska betydelse. Vid övertagandet av ett kloster kunde det exempelvis krävas att den nye priorn bekräftade övertagandet genom att gripa i alla klostrets ringhandtag (Grimm 1881:174, ff.). Byggnadens ringhandtag kom således att utgöra en symbol för byggnaden och vad den stod för. Brottslingar har av samma skäl kunnat få asyl eller benådning om de bara hann fram och fick tag i kyrkans ringhandtag.

Ringen i sig har tidigt omgivits av en stark kultisk föreställningsvärld. Slutenheten, oändligheten och styrkan finns i ringen. I Nibelungen smider man in en kraft som stängs inne i en evig cirkel. Exemplen från det förhistoriska Norden på denna cirkelmagi är många. Ringen var ett tecken på makt och rikedom och tillika en gudasymbol från 500-talet och fram i tidigkristen tid (Vierk 1981:78 f.). De nordiska krigarna i England svor ed vid sina armringar och när ed skulle sväras i templet smorde goden ringen, som var helgad till Ull, med offerdjurens blod innan den fick sin fulla kraft. Från kontinentala källor vet man att ed har svurits vid ringhandtagen på kyrkdörrar liksom man i norden svor ed vid mindre ringar såsom armringar och finger-ringar. Troligt är, enligt min uppfattning, att också ringhandtagen på de nordiska helgedomarna och senare i de kristna kyrkorna omfattats av denna cirkelmagi och har tillmätts en stor kraft.

De anförda exemplen och flera därtill har Jacob Grimm funnit i anglosaxiska och isländska källor och nedtecknat i sin bok *Deutsche Rechtsalterthümer* från 1881. Boken behandlar och härleder det juridiska symbolvärdet i en lång rad objekt och handlingar. En nyare undersökning kring dörringens betydelse publicerades 1957 av Hans R. Hahnloser under rubriken ”Untersuchung zur Bedeutung des Türrings” (Hahnloser 1957). Hahnloser har i stort sett byggt sin undersökning på samma urkundsmaterial som Grimm och kommer också fram till att dörringen i äldre tider har haft en stor rituell, juridisk och magisk betydelse.

Till Skandinavien har man antagit att ringhandtaget kommit med kristendomen då inga ringhandtag tidigare än från vikingatiden hittills finns belagda. I de isländska källorna berättas det sparsamt om dessa ringar. Som exempel finns i Eddan en berättelse där guden Heimdal i hamn av en människa som kallande sig Rig besökte olika familjer bland människorna. Han bodde ett par dagar hos trälarna och därefter ett par dagar hos den frie bondens familj. Slutligen kom han till en hall vars dörr vätte mot söder och texten säger att dörren hade både karm och ring. I denna hall bodde jarlen. På det sätt som Eddans text är skriven förstår man att ringen var en symbol för samhällets högste i det vikingatida Skandinavien. På Sparlösastenen i Västergötland, som är huggen omkring 800, kan man se ett stavbyggt hus med en dörr. Om det är ett tempel eller en profan hall går inte att avgöra men mitt på dörren finner man en mycket stor ring vilken tolkats som ett ringhandtag.

Det kan i detta sammanhang också nämnas att det största ringhandtag vi har i Sverige är 430 mm i diameter och genom den runtext som finns på ringen har den kunnat dateras till 900-talet. Ringen satt tidigare på dörren till Forsa

Bild 1. Ringhantag funnet med hjälp av metalldetektor söder om Uppåkras kyrkogård. (U38259) Ringens diameter är 238 mm. (Foto: Bengt Almgren, LUHM)

gamla kyrka i Hälsingland och texten handlar om böter till biskopen i man inte deltog i mässan.

Av de 21 kända skånska ringhandtagen är Uppåkraringen med sina 238 mm i diameter i särklass störst. Näst största är ringen från S:t Olof med 200 mm. Som tidigare sagt är Sveriges största ring från Forsa kyrka också äldst men vid en granskning av övriga ringar från Sverige visar det sig att man inte generellt kan koppla storleken till åldern på ringen. Av Sveriges 369 ringar är 15 stycken 200–260 mm i diameter. Den märkliga ringen från Forsa faller helt utanför ramen både i utseende och storlek och har därför inte har tagits med i denna genomgång. Av de 15 största ringarna är 7 stycken från 1200-talet och resterande 8 från 1400-talet. I gruppen 200–260 mm ligger Uppåkraringen på andra plats enbart överträffad av en ring från Delsbo kyrka i Hälsingland. Denna ring är från omkring 1200 och har en runrad som säger:

Du kan se mig
Du kan inte få mig
Gunnar gjorde mig
Kyrkan äger mig
Heliga Maria.

På Uppåkraringen finns inga runor. Detta har konservator Hasse Hansen vid LUHM kontrollerat genom försiktig blästring av ringens yta. Ringen från Uppåkra skiljer sig också från de övriga skånska ringarna genom sin utformning. Vanligast är tre vulster placerade på ringens nedre hälft. Uppåkraringen har tillsammans med ringarna från Araslöv och Torrlösa fyra vulster. Dessa sist nämnda ringar är daterade till 1400-talet. I det svenska materialet finns det sparsamt med ringar med 4 vulster såväl från 11- som 1200-talet så heller inte heller detta kan utgöra grund för en datering

Allt man kan säga vad gäller dateringen är att ringhandtaget troligen är från medeltiden. Det kan dock inte uteslutas att den är äldre. Genom denna vida kronologiska ram är inte den enda givna placeringen den gamla rivna kyrkans port.

Ringen från ”ceremonihuset”

Med detta unika jordfynd av en dörring hade man svårt att föreställa sig att flera skulle dyka upp. Det har dock påträffats utterligare en ring i Uppåkra och denna gång i ett högst oväntat sammanhang. Vid undersökningen av Uppåkraboplatsens mest omtalade hus, Hus 2 i grupp 50, med fynd av guldgubbar och det välkända depåfyndet av en glasbägare och ett bronskärl nergrävt i golvet, påträffades denna andra dörring (Larsson 2001). Inne i huset, vilket bara är 13 meter långt, finns fyra mycket stora stolphål med en diameter av över metern vilket vida överskrider behovet för de takbärande hörnstolparnas diameter. Mitt i det stora stolphålet efter den nordvästra stolpen påträffades ringhandtaget ställt på högkant. I stolphålet påträffades också ett kokranium. Att ringen haft en funktion i detta märkliga hus håller arkeologerna för troligast eftersom den låg inbäddad i husets rivningsmassor vilka schaktats ner i hålet efter den uppdragna stolpen. Ringen har kommit ner i stolphålet i samband med att man har röjt tomten efter rivningen av huset och den märkliga placeringen på högkant kan tyda på en medveten deponering av husets ringhandtag.

Ringen (Uppåkra 2001 fnr 190) har en diameter på 147 mm och är tillverkad av ett rundjärn med en diameter på 13–14 mm. På fyra rätvinkligt, diametrala platser längs ringen, har smeden format rundstaven till ett kvadratiskt tvärsnitt så att ovala eller i hörnen avrundade rektanglar har bildats på fyra sidor

Bild 2. Ringhandtag funnet vid undersökningen av det nordöstra stolphålet inne i Hus 2. Diameter 147 mm. (fnr.2001/190) (Foto: Bengt Almgren, LUHM)

av rundjärnet. Tvärsnittet är i dessa partier 12-16 mm. En vällfog kan skönjas med sin söm korsande en av dessa fykantssmidda partier. Ringen är fäst vid en märla tillverkad av ett 5 mm tjockt och 25 mm brett bandjärn som formats kring ringen. I böjen kring ringens rundstav har bredden på märlan slagits ihop till 15 mm med bibehållen tjocklek. Hålet i märlan har tillåtit ringen att rotera beroende på att ringen i hela sin krets har en mindre diameter än hålet i märlan. Om detta har uppkommit genom slitage eller var avsiktligt gjort vid tillverkningen går inte att se beroende på den korroderade ytan. Märlans

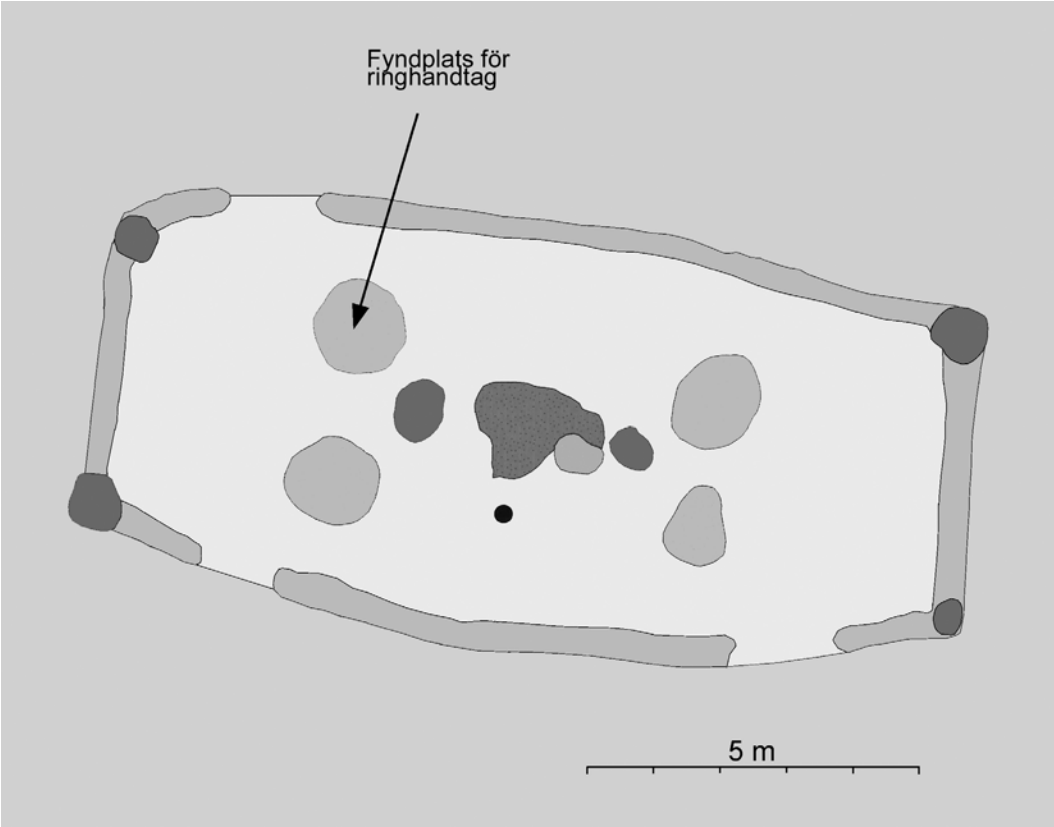

Bild 3. Fyndplatsen för ringhandtaget fnr. 2001/190. Huset uppvisar en uppseendeväckande mängd av kultiska inslag.

längd från ringen till dess omvikning är cirka 70 mm. Den har troligen slagits genom ett förborrat hål i dörrbladet och då märlans båda ändar har kommit igenom trävirket har en ände vikts nedåt och en uppåt. Som en kil mellan dessa skänklar har ett bandjärn slagits in vilket också det har vikts och troligen med sin klinkade ände fästs i dörrbladet. Uddarna på märlans skänklar är brutna varför någon klinkning inte går att se. På liknande sätt har troligen även den först beskrivna ringen fästs i dörrbladet men i detta fall är märlan bruten på ett sådant sätt att denna information gått förlorad. Dörrbladets tjocklek kan följaktligen ha varit omkring 65 mm vilket får anses vara en mycket kraftig dörr. I jämförelse med medeltidens svenska kyrkoportar har denna port varit onormalt kraftig. Vanligtvis uppgår kyrkportarnas tjocklek till mellan 40 och 60 mm varför porten i Uppåkra får anses som mycket tjock och detta kanske kan ge en antydan om kvalitet och dimension i resten av hus nummer 2.

På den först beskrivna ringen fanns fyra pålagda vulster och på den senast påträffade finns likaledes fyra kvadratsmidda vulster. Det vanliga antalet vulster i de medeltida kyrkornas dörringar är som tidigare sagts tre. Detta har föreslagits vara en symbolik för den heliga treenigheten (Muntligt Göran Tegnér, Lennart Karlsson SHMM) och man kan ju då fråga sig vad de fyra vulsterna symboliserar. Att man i ett fåtal fall under skånsk medeltid har gjort ringar med fyra vulster kan man möjligen

Bild 4. Den övre delen Sparlösastenen från Västergötland är gjord på 800-talet. På byggnadens port ser man ringhandtaget.

hänföra till smedens dåliga kunskap i samtida symbolspråk. På samma sätt kan man bland medeltida träskulpturer ibland finna exempel på att provinsiella bildhuggare inte har haft begrepp om rådande normer om hur Jesus fötter ska placeras eller på vilket av Marias knän som Jesusbarnet ska sitta. Att man i tre skånska fall har missuppfattat antalet vulster kan ha denna förklaring. Ringen får onekligen en större harmoni och balans med fyra vulster i stället för tre vilket kan ha misslett en formmedveten smed. Ett annat alternativ är att han har haft en gammal ring med fyra vulster som förlaga.

Tre vulster har föreslagits symbolisera den heliga treenigheten men vad symboliserar fyra vulster? En helt subjektiv tentativ tolkning kan man få genom att se till det hus nummer 2 vari ringhandtaget hittades. Huset kan onekligen anses ha en imponerande kultisk prägel med guldgubbar, djurkranier och det märkliga depotfyndet. Huset är relativt litet och de djupa stora nedgrävningar efter, troligtvis, grova stolpar har tagit en oproportionerligt stor plats. Dessa stolpar har troligen inte enligt mitt förmenande utgjort takbärande stolpar i den måttfulla huskonstruktionen utan kan ha varit något annat. I Gesta Danorum skriver Saxo om vendernas tempel i Arkona och den stora träskulptur som var nergrävd i golvet inne i tempelhuset. I målande ordalag beskriver han med hur stor möda man med yxor kapade skulpturen jäms efter marken för att kunna släpa ut den. Hela kontexten kring hus 2 i Uppåkra minner om många detaljer i Saxos beskrivning från 1100-talets slut. Fynden i Hus 2 pekar på en datering till 5–600-talet men när rivningen skedde är ännu osäkert. Jämförelsen med Saxo kan synas anakronistisk men 500 år är en kort tid i betraktande av hur långlivade kultens arkitektoniska normer har varit rådande under historiens gång. Våra skånska kyrkor är i många fall snart 900 år och ända in i 1800-talet byggdes de efter samma grundplan som man introducerade på 1100-talet. Som exempel kan nämnas Uppåkras kyrka från 1800-talet. Den grekiska tempelarkitekturen hade en kontinuitet i den romerska arkitekturen och var modern från omkring 1000 f.kr. och fram till romarikets fall. Den kristna arkitekturens basilikor började byggas på 300-talet och byggdes i princip efter samma koncept ända fram till senmedeltiden. Jag kan därför, utifrån kulthusens långa tradition, tänka mig att Uppåkratemplet har uppvisat likheter med Arkonatemplet, även vad gäller den jordgrävda gudabilden. Kan symboliken i de fyra vulsterna på Uppåkras båda ringhandtag ha något med en helig ”fyrenighet” att göra? Min tanke går då till de fyra stora stolphålen i golvet på Hus 2. Stod här fyra guddomar nedgrävda i golvet och vilka kan det då ha varit? Ett amatöristist och lustigt hugskott är att namnen på veckans dagar – undantaget lördag till måndag – möjligen kan ge en ledtråd till vilken kvartett som stått i de fyra stolphålen. Detta skulle kunna förklara symboliken i de fyra vulsterna på husets ringhandtag. Resonemanget kan inte föras i bevis men den medvetna deponeringen av

ringhandtaget i stolphålet antyder att det kan ha haft en kraft och att dess tid var slut. Kulten hade förändrats och ”fyrenigheten” bytte skepnad. Nya dörrar öppnades.

Litteratur

Ahlén, A. 1894. Åhus och dess slott samt utgräfningarne därstädes 1892-93. *Skånska samlingar 1893. III, 1.* Utgivna av Weibull, M. Lund.

Grimm, J. 1881. *Deutsche Rechtsalterthümer.* Bd 1-2. 3:e utgåvan. Göttingen.

Hahnloser, H. R. 1957. Urkunden zur Bedeutung des Türrings. *Studien zu Werken in den Sammlungen des Museums für Kunst und Gewerbe Hamburg.*

Karlsson, L. 1988. *Medieval Ironwork in Sweden I-II.* Uddevalla.

Larsson, L. 2001. A building for ritual use at Uppåkra, southernmost Sweden. *Antiquity Vol. 25. Dec 2001.*

Saxo Grammaticus *Danmarks Riges Krønike.* Utg. Gruntvig, N. F. S. 1924. Köpenhamn.

Vierk, H. 1981. Imitatio imperii und interpretation Germanica vor der Wikingerzeit. *Les pays du Nord et Byzance.* Acta universitatis Upsaliensis. Figura nova series 19. Uppsala.

Snake brooches of south Scandinavia
Ørsnes types L1, L2, J and H3

Martin Rundkvist

Abstract

This is a study of south Scandinavian snake brooches, i.e. brooches of Mogens Ørsnes's (1966) types L1 (S-shaped plate brooches), L2 (snake or ribbon-bow shaped plate brooches), J (oval plate brooches) and H3 (epaulet-shaped plate brooches). A database of 270 brooches, most from metal detector sites in south Scandinavia and most studied personally by the author, is the material base of the investigation. The brooches' typology, chronology, function, social significance, technological characteristics (primary and secondary), production sites, typological innovation process, interregional variation and ideological connotations are studied and interpreted. Unique brooches and import pieces are also described and discussed.

Martin Rundkvist, Lakegatan 12, SE-133 41 Saltsjöbaden, Sweden.

Introduction

This is a study of south Scandinavian snake brooches, centred upon the metal detector finds from Uppåkra, Tissø and other metal detector sites. Here the term "snake brooch" encompasses brooches of Mogens Ørsnes's (1966) types L1 (S-shaped plate brooches), L2 (snake or ribbon-bow shaped plate brooches), J (oval plate brooches) and H3 (epaulet-shaped plate brooches). It excludes other plate brooches with animal interlace, most importantly the rectangular relief brooches (Ørsnes type K) whose animals often possess limbs and thus cannot be called snakes.

Typology

I have established an extended version of Ørsnes' 1966 typological classification system.

S-shaped plate brooches

These brooches depict a snake curled into an "s", a rounded "z", or, rarely, an "m". They occur both as solid and openwork designs. Most depict an amphisbaena (Greek, "goes both ways"), a snake with a head at either end, but some have a tail or a paw instead of an extra head. Heads are rarely particularly snake-like, possessing either bent closed beaks or elongated jaws. These traits allow a subdivision of Ørsnes' type L1.

L1a Curled into an "s" or rounded "z". 1 head and 1 tail or paw seen in profile. Cf. Fig. 1; Stjerna 1905 Fig. 59; Strömberg 1961 Pl. 59:6; Ørsnes 1966 Fig. 164; Vang Petersen 1991 Fig. 5k; *AUD* 1992:170; *AUD* 1994:235.

L1b Curled into an "s" or rounded "z". 2 heads seen in profile. These brooches are oblong like type J plate brooches but have been kept under type L1 as their motif is S-shaped and the jaws do not interlace with the body.

L1b1. Style I heads. Large round eye, jaws extremely widely open with point of curved lower jaw reaching beneath eye. Cf. Fig. 2; *Bergens Museums Årbok* 1928:2 p. 10-12 Fig. 4; Hårdh 1998 Fig. 9.

L1b2. Style II heads. Small round eye, jaws either straight and closed or extremely widely open with point of V-shaped lower jaw reaching beneath eye. Cf. Fig. 3; Rygh 1885 no. 265; Gjessing 1934 pl. 32c; Nationalmuseets Arbejdsmark 1984:19; Vang Petersen 1991 Fig. 5m; *AUD* 1992:170; Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997 pl. 14:9; Nielsen 2002 Fig. 8.

L1c Curled into an "s" or rounded "z". 2 heads seen in profile. Jaws closed and curved into a beak. This type encompasses at least four distinct and uniform varieties (L1c1-4) beside a number of uniques. Cf. Figs. 4-5; Vedel 1886:373 = 1897:138; Gjessing 1934 pl. 32a; Vang Petersen 1991 Fig. 5l; *AUD* 1999:239; Branca et al. 1999 Fig. 4. L1c3, cf. Stjerna 1905 Fig. 61; VZG 102-103. L1c4, cf. VZG 104-105.

L1d Curled into an "s" or rounded "z". 2 heads seen in profile. Bevelled body edges. Slimly proportioned body, more of a looped ribbon than a plate. Cf. Fig. 6; Stjerna 1905 Fig. 58 & 60; Strömberg 1961 Taf. 59:5.

L1m Curled into an "m". 1 head and 1 paw seen in profile. The L1m design was unknown to Ørsnes. Cf. Fig. 7.

Fig. 1. Type L1a. SK Uppåkra. U3957. 38.6 x 30,2 mm. Photograph by author.

Fig. 2. Type L1b1. SK Uppåkra. U2866. 35.4 x 19.4 mm. Photograph by author.

Fig. 3. Type L1b2. SK Uppåkra. U3406. 47.8 x 20.5 mm. Photograph by author.

Fig. 4. Type L1c1. SK Ravlunda. LUHM Ravlunda '99-'00 F91. 30.5 x 30.5 mm. Photograph by author.

Fig. 5. Type L1c2. SK Uppåkra. U4528. 30.3 x 27.7 mm. Photograph by author.

Fig. 6. Type L1d. SK Järrestad. SHM09822:818. 46.8 x 17.1 mm. Photograph by author.

Fig. 7. Type L1m. SK Uppåkra. U6620. 21.4 x 17.0 mm. Photograph by author.

Figure 8 plate brooches

These brooches depict one or two snakes forming a figure 8. They are very rare in south Scandinavia and thus treated less thoroughly than other brooch types in this paper.

L2a Single snake figure 8. Cf. Jørgensen 1990 pl. 22:7; Vang Petersen 1991 Fig. 5p.

L2b 2 snakes forming a figure 8. Cf. Cleve 1927, 1943.

Oval plate brooches

The oval plate brooches occur both as solid and openwork designs, and in some cases have a frame around the motif. Most of them depict an amphisbaena curled into an "s" or rounded "z", both heads biting the body, the jaws forming diagonal bars across the middle of the brooch. The oval brooches are classified according to the number of these diagonal bars.

J1 4 diagonal bars. Either head has two long jaws that interlace with both of the body's contour lines, reach to the opposite long side of the oval and may join at the ends to form a long beak. Cf. Fig. 8; Gjessing 1934 pl. 32b; Ørsnes 1966 Fig. 128; Gabriel 1989 Abb. 44.

J2 No diagonal bars. Either head has two short bent jaws, forming a beak that interlaces only with the nearest of the body's contour lines and does not reach to the other long side of the oval. Cf. Fig. 9; Stjerna 1905 Fig. 63; Strömberg 1961 Taf. 32:3, 59:7, 59:12-13; Ørsnes 1966 Fig. 122; Nielsen 2002 Fig. 8.

J3 2 diagonal bars. The two heads share jaws that form an oval or rectangle across the middle of the brooch, interlaced with both of the body's contour lines. Cf. Fig. 10; Gjessing 1934 pl. 32a; Brøndsted 1936 Fig. 24; Ørsnes 1956 Fig. 8 & 10; Ørsnes 1966 Fig. 123; Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997 pl. 9:2; MacGregor 1997:53.

J4a 5 diagonal bars. Either head has two long jaws that interlace with both of the body's contour lines and reach to the other long side of the oval. The upper jaws then turn back and join at the middle of the brooch, forming a fifth diagonal bar. Cf. Fig. 11; Strömberg

Fig. 8. Type J1. SJ Tissø. NMC32167:KN1674. 45.3 x 20.9 mm. Photograph by author.

Fig. 9. Type J2. SK Uppåkra. U3608. 44.4 x 23.1 mm. Photograph by author.

Fig. 10. Type J3. SJ Tissø. NMC32167:KN0670. 46.0 x 21.4 mm. Photograph by author.

Fig. 11. Type J4a. SJ Hegnæsvang. NMC30409. 53.7 x 25.3 mm. Photograph by author.

Fig. 12. Type J4b. SK Uppåkra. U1224. 41.7 x 19.9 mm. Photograph by author.

Fig. 13. Type J5. SJ Tissø. NMC32167. 45.2 x 23.7 mm. Photograph by author.

Fig. 14. Type J6. SJ Veddelev. NMC34281. 40.8 x 19.3 mm. Photograph by author.

Fig. 15. Type H3. JY Bejsebakken. NMC30747. 31.2 x 26.5 mm. Photograph by author.

1961 Taf. 59:9; Ørsnes 1966 Fig. 124-125; Jørgensen 1990 pl. 4:6 & 17:3; Johansen & Lerche Trolle 1994:24.

J4b 3 diagonal bars. The two heads share jaws that form an oval or rectangle across the middle of the brooch, interlaced with both of the body's contour lines. Between these jaws is a third diagonal bar of uncertain anatomical denomination (tongue?). In a few cases the heads share an upper jaw and each have lower jaws of their own, bringing the total to 3. Cf. Fig. 12; Jørgensen 1990 pl. 20:2; Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997 pl. 10:2 & 17:6.

J5 4 (or, rarely, 8) animal heads with interlaced jaws and necks. Perpendicular symmetry axes, not diagonal as with most oval plate brooches. Many brooches of this type have a highly schematised version of the motif. Cf. Fig. 13; Vedel 1897 Fig. 72; Stjerna 1905 Fig. 62; Strömberg 1961 Taf. 59:14 & Text-Abb. 5:4.

J6 4 diagonal bars. Like J1 except that the heads do not meet forehead to forehead, but chin to chin. This means that the jaws of each head is prevented by the other head from reaching the opposite side of the oval. The J6 design was unknown to Ørsnes. Cf. Fig. 14.

Epaulet-shaped plate brooches

H3 Pattern consisting of animal heads, Perpendicular symmetry axes, not diagonal as with most oval plate brooches. The design of type H3 brooches is the same as if a non-schematised type J5 brooch had been broken in two. They are, however, purposefully cast in this shape. Pin fasting lug generally at straight end, pin catch generally at rounded end. Cf. Fig. 15; *Tillväxten* 1954 Fig. 6:6; Ørsnes 1966 Fig. 127; Petré 1984b:134 no. 2; Waller 1996 XXVI:107; *AUD* 1997:219.

To further clarify this typological system, I have studied the size and width/length proportions of the brooches (table 1), where permitted by preservation. Many J brooches are fragmentary, permitting only the measurement of width. The discrepant numbers of observations for measurements and proportions are due to the fact that published drawings and photographs without scale allow the calculation of proportions but not the determination of absolute measurements.

The snake brooches form two groups: squatly proportioned, mostly short types (mean length 21.6-39.3 mm, L2 longer, mean W/L 0.69-1.01) including types L2, H3 and most subtypes of L1; and oblong mostly longer types (mean L 36.9-50.8 mm, mean W/L 0.47-0.56) including types J and L1b. Type L1d has members in both groups.

Table 1.

Brooch type	Length, mean ± stdev	Width, mean ± stdev	W / L, mean ± stdev
L1a	31.0±5.1 mm (n=16)	22.3±5.7 mm (n=17)	0.73±0.07 (n=20)
L1b1	36.9±6.8 mm (n=12)	21.2±3.9 mm (n=13)	0.56±0.05 (n=12)
L1b2	44.5±6.3 mm (n=9)	21.2±3.4 mm (n=10)	0.48±0.08 (n=13)
L1c	32.3±3.9 mm (n=15)	27.0±4.4 mm (n=17)	0.86±0.12 (n=18)
L1c1	29.1±2.1 mm (n=2)	28.7±1.6 mm (n=3)	1.01±0.01 (n=2)
L1c2	30.0±0.4 mm (n=4)	26.6±1.2 mm (n=4)	0.89±0.04 (n=4)
L1c3	32.2±1.8 mm (n=4)	22.2±1.1 mm (n=4)	0.69±0.01 (n=4)
L1c4	39.3±0.4 mm (n=2)	36.6±0.6 mm (n=2)	0.93±0.02 (n=2)
L1d	39.6±6.9 mm (n=3)	18.2±4.8 mm (n=3)	0.48±0.20 (n=3)
L1m	21.6±0.3 mm (n=2)	17.8±1.1 mm (n=2)	0.82±0.04 (n=2)
L2a	57.0 mm (n=1)	(n=0) 0.74 (n=1)	
J1	47.5±7.4 mm (n=10)	22.8±3.2 mm (n=12)	0.48±0.05 (n=11)
J2	47.8±3.8 mm (n=6)	24.1±2.6 mm (n=9)	0.53±0.03 (n=8)
J3	44.3±6.6 mm (n=27)	20.8±2.7 mm (n=32)	0.49±0.07 (n=29)
J4a	50.8±3.6 mm (n=9)	24.3±2.2 mm (n=12)	0.47±0.05 (n=11)
J4b	43.3±2.8 mm (n=5)	20.3±2.3 mm (n=4)	0.47±0.08 (n=4)
J5	44.9±4.4 mm (n=7)	23.5±1.9 mm (n=10)	0.52±0.06 (n=7)
J6	44.7±5.4 mm (n=2)	21.5±3.1 mm (n=2)	0.48±0.01 (n=2)
H3	37.7±5.3 mm (n=6)	27.9±2.3 mm (n=8)	0.76±0.05 (n=7)

Chronology

The brooches under study belong to a period called the Late Germanic Iron Age by south Scandinavian scholars. Having studied archaeology in Stockholm, I prefer the briefer term the Vendel Period.

The only part of south Scandinavia where numerous furnished graves of the Vendel Period are found is the island of Bornholm. Four different but compatible sequences (Ørsnes 1966; Høilund Nielsen 1987 & 1999; Jørgensen 1997) for these graves have been published, the latter three based on correspondence analysis and computer supported seriation. The one with the greatest material base is Jørgensen 1997, which uses the type definitions of Høilund Nielsen 1987 but adds the graves excavated at Nørre Sandegård Vest 1986-1989. Jørgensen also, in my opinion, offers the best-argued absolute chronology. I will use his phasing system as the chronological framework of this study.

Feveile & Jensen (2001) have cleared up the earlier confusion regarding the date of the first gripping-beast jewellery at Ribe. Jørgensen (1997:30-35) suggests an absolute date of AD 775 for the beginning of his phase 2C, which includes the first gripping-beasts on Bornholm. Following Thunmark-Nylén (1995)

and Wamers (1999), I would amend this to AD 790. Along with most earlier workers in this field (e.g. Almgren 1955:81-84; Høilund Nielsen 1987 & 1999), Jørgensen allocates the phase 2C material to the Vendel Period as it pre-dates the appearance of "classical Viking Period" types: the type Ljønes equal-armed brooch and the type P37 & P40 tortoise brooch. This is simply a question of nomenclature, but following Thunmark-Nylén (1995; WKG) I prefer to use the gripping-beast as the diagnostic type of the Early Viking Period. The "classical Viking Period" types appear to post-date the first historically documented Viking raids by several decades. These raids must in my opinion be included in the period if it is to be called the Viking Period rather than, e.g., "period VIII".

The occurrence of snake brooch types in the graves of Bornholm and Zealand is summarised in tables 2 & 3. As the sample contains only 13 datable graves we cannot assume the pattern to remain entirely stable as more graves are excavated in the future. There is, however, one notable trend: the squatly proportioned types (cf. table 1) occur only up to phase 1C, during which the oblong types proliferate. These survive until phase 1D2 and then disappear.

Looking at other areas with furnished graves, we find similar dates. Høilund Nielsen's (1999) sequence for mainland Sweden includes type L2a in phase SVKV1a (c. AD 540-570), and type L2b in phase SVKV1b (c. AD 570-600). Her sequence for Gotland includes type L1 in phase GOKV1, which I date to c. AD 540-600 (Rundkvist 2003a:68-69).

All south Scandinavian types of snake brooch are uncommon in, and some entirely unknown from, grave finds. This is largely because furnished graves are so uncommon in the area outside of Bornholm. Metal detector finds give us ample opportunity to study the artefact types that were used, but they do not occur in closed contexts that permit type combination studies. Instead we may look to the internal chronology of the artefacts and subject their typological elements to combination studies. Animal art lends itself readily to such treatment, as performed already by Ørsnes (1966:20-55). Høilund Nielsen (1991, 1997, 2002; Jensen & Høilund Nielsen 1997) has built upon and reaffirmed his results with computer aided statistics and new finds, but the full details of her analyses have as yet not been published. In the meantime, we must make do with Ørsnes' scheme.

Ørsnes divided south Scandinavian animal art of the Vendel Period (Salin's Style II and III) into five well-defined style groups with chronological significance: B, C, D, F and E. The art style groups relate to Jørgensen's sequence for Bornholm as shown in table 2 (cf. Jørgensen 1997:26, Fig. 16). The art style groups combine with our snake brooch types as shown in table 3.

As observed before by several scholars (e.g. Ørsnes 1966:144, 136), type L2 was the typological descendant of type L1, which in turn had Continental prototypes. Brooches similar to type L1a are known from south-western Germany, Roth & Theune's (Teune 1999 with refs.) phase C1 (AD 490-510). Type L1c appeared with their phase C2 (AD 510 onward). These brooches were, in turn, apparently the typological descendants of the Migration Period eagle brooches (Ge. *Adlerfibel*).

The snake heads of type L1b1 (e.g. Fig. 2), with their widely gaping curved jaws and large round eyes, have close parallels in Style I metalwork of the Migration Period (cf. Haseloff 1981). Such heads occur commonly, but not exclusively, on the foot-plates of relief

Table 2.

Date	Jørgensen phase	Ørsnes styles	Snake brooch types in graves on Bornholm & Zealand
AD 540-570	1A/1B1	-	L1c, L2a
AD 570-600	1B2	B	-
AD 600-630	1C	C	L1 frag, H3, J3, J4a, J4b
AD 630-660	1D1	C	J4a, J4b, L1b2
AD 660-700	1D2	C, D	J3, J5
AD 700-750	2A	C, D, E	-
AD 750-790	2B	D, F, E	-

Table 3.

Brooch type	Grave find phase	Style group
L1b1	-	Salin Style I
L1c	1A/1B1	Ørsnes B
L2	1A/1B1	Ørsnes B
L1a	-	Ørsnes B
L1m	-	Ørsnes B
L1d	-	Indeterminate
L1b2	1D1	Ørsnes B&C
J3	1D2	Ørsnes B&C
J1	-	Ørsnes C
J2	-	Ørsnes C
J6	-	Ørsnes C
H3	1C	Ørsnes C
J4a	1C & 1D1	Ørsnes C
J4b	1C & 1D1	Ørsnes C
J5	1D2	Ørsnes C

brooches. A fragment of a gilded silver ornament with this motif is part of the Nydam IV booty sacrifice from the Late Migration Period (Vang Petersen 1998; Rieck et al. 1999:28, Fig. 25). The punch decoration of the type L1b brooches, however, is typical of the Early Vendel Period. This suggests that type L1b1 may belong to the initial phase of the Vendel Period, Jørgensen's phase 1A/1B1, when Style II had been introduced on weaponry and horse trappings but not yet on jewellery. All other L1 types are, where determinable, decorated in Ørsnes style B. All type J brooches except some of type J3 are decorated in Ørsnes style C. Only three similar brooches are decorated in Ørsnes style D and none in styles F or E (i.e. Salin's Style III; see section *Uniques and Continental import pieces* below).

Summing up the available evidence, we may divide the snake brooches into an early

group in Jørgensen's phases 1A-C (types L1 and L2) and a late group in phase 1C-D (type H3 and J). Type L1 was introduced in south Scandinavia as part of the first Vendel Period assemblage c. AD 540, inspired by Continental brooches from the Alamannic area. It was superseded by types H3 and J during the first third of the 7th century, and these remained in production until c. AD 700. A few unique stragglers were produced in the early 8th century.

Function and social significance

All brooches perform two main tasks, embodied by their front and back sides respectively. They are ornaments, and as such broadcast aesthetic and ideological messages. They are also dress fasteners, often used to join parts of the dress to each other or to fasten other jewellery or small utensils to the dress. Snake brooches have no cavities of the kind typical for certain Viking Period brooch types on Gotland, and thus cannot be used as purses.

Snake brooches have never been found as identical pairs in south Scandinavian graves. As a rule, they appear to have been paired with a brooch of another type but the same moderate size. The pair was worn on either side of the chest, pins pointing upward. A third, larger brooch often accompanies the pair and was worn horizontally under the bearer's chin, fastening a cloak or shawl (Jørgensen 1997:55-59).

Judging from the grave finds all brooches of the period, including snake brooches, were female gender attributes (cf. Rundkvist 2003b chapter 3). However, an Early Vendel Period gold foil miniature figure from BO Sorte Muld (Watt 1999 Abb. 12:7a) depicts a bearded man with an horizontal 8-shaped object at his throat. This object has been interpreted by Jan Peder Lamm (personal communication, January 2003) as a type J or L2 snake brooch. It appears very likely that a metalworker of the time would also have seen this parallel. A similarly designed figure from the same site depicts a robed lady with a looped ponytail hairdo and a disc-on-bow brooch at her throat (Watt 1999 Abb. 12:7e). Two oval features on her chest may be interpreted as a pair of oval brooches (Ørsnes type J or N).

A man wearing a snake brooch would constitute a case of gender transgression, which would not be too much of a surprise in a Late Iron Age ritual context. However, the pose of both foil figures indicate that they have been hung – feet pointing downward, hands hanging limply at their sides (cf. Zachrisson 2003). The 8 at the man's throat, being the basic element of all decorative interlace, may thus also be interpreted as the noose with which he has been hung. This ambiguity may have been intentional.

The symbolism of Scandinavian animal art has spawned a large and in many cases rather speculative literature. Suffice to say, here, that formally speaking the motifs of snake brooches say only "snake", "snakes" or "amphisbaena biting itself". Any interpretation in isolation from the rare more complex figural compositions of the time seems futile.

Technical characteristics

Casting

All studied brooches are cast from copper alloy, with two exceptions. Two are cast from silver: an imported L1c brooch from Uppåkra (U3494; Branca et al. 1999 Fig. 4), and, if my information is correct, half an L1b1 brooch from SJ Stålmosegård that I have not seen. Mostly, original wax models were used to make

closed single-use clay moulds, but indistinctly cast brooches seem to be copies made through the application of mould clay to finished brooches (see section *Indistinct relief* below).

The back side of nearly all the brooches is flat and featureless. The brooches are generally very thin: the mean thickness of the early brooches measured at the edge is 1.6 (stdev ±0.5) mm and of the late ones 1.3 (stdev ±0.3) mm.

Types L1d and L1c3 have been omitted in the means calculations above as they deviate sharply from the pattern. The L1d brooch from SK Järrestad is the thickest of all snake brooches: 5.1 mm. The three L1c3 brooches, all found on Gotland, have a thin wall along the edge of the back side, bringing the thickness of the brooches up to 4.1-4.6 mm. Two of these brooches have a hole through the side wall next to the pin fastening lug, where a bead string or jewellery chain could be fastened.

Punched decoration

Punched decoration appears on all brooch types, as lines of repeated punch marks, as isolated dot-circles or both. Particularly regarding many of the dot-circles forming the eyes of the snakes, the marks appear to have been made in the wax models, whereas most linear punch work has been applied to the finished metal. Punch work is much more common among the early brooches (70%) than among the late ones (36%), reflecting the prevalence of this decoration technique in the first third of the Vendel Period. The punch work of the early brooches also uses a greater number of different punches and tends to cover large surfaces.

Tin plating and gilding

The front sides of many of the most finely modelled brooches are plated with a silvery corrosion-resistant metal that has been identified as tin (Gramtorp & Henriksen 2000, 2002). It is more common among the late brooches (43%) than among the early ones (22%). This technique worked in tandem with the tendency among the late brooches to a flat openwork surface with engraved details and sometimes bevelled edges. The early brooches more commonly feature rounded surface relief that would be hard to plate evenly with tin.

Four snake brooches are gilded: two Continental L1c brooches from Uppåkra (see section *Uniques and Continental import pieces* below), an L1a brooch as a latter-day sign of aristocratic pretensions from SJ Himlingøje (*AUD* 1994 p. 235), and an L1b2 brooch from SK Vesum. Here shall also be mentioned the gilded strap retainer of the rich find from Åker, Hedmark, Norway (Rygh 1885 no. 331; Gjessing 1934 Pl. I): its front side is designed just like an L1c brooch.

Inlay

Five snake brooches have inlay sockets. Three of them are Continental import pieces from Uppåkra: the previously mentioned L1c brooches, each with partially preserved garnet inlay, and a paragraph brooch (see section *Uniques and Continental import pieces* below). One is an L2a brooch from BO Bækkegård grave 155. Finally, there is an L1a brooch from Uppåkra (U11130) with an inlay socket marking the eye. Three of the brooches have lost their inlay entirely, but U11130 still retains a piece of waffled gold sheet on the bottom of the socket, similar to that of the empty sockets of the Continental L1c brooches. The gold

sheet originally reflected light through an inlaid piece of garnet or glass, just as in contemporaneous garnet cloisonné.

Fastening arrangements

On the back side of each brooch is a pin, fastened to the brooch with a transversal rivet through one or more lugs at one end of the brooch. At the other end is a pin catch that held the point of the pin when the brooch was worn.

There is generally only a single pin lug. Double lugs are very uncommon. Out of 124 determinable cases, 15 brooches have two lugs set side by side and one brooch has three. This is relevant to the question of regional metalwork traditions (see section *Interregional variation* below). As a rule, the lug has been cast as part of the brooch. However, in one certain and two doubtful cases the lug has been soldered to the brooch, probably due to repair (see section *Repair* below).

Pin catches have been preserved and studied on 110 brooches. As a rule the pin catch has been cast as part of the brooch and bent to the right when the brooch's back side is seen with the catch end upward. Only five brooches have catches bent to the left, and one of these cases is due to repair. Many pin catches have been broken, 24 of them to such an extent that their original bend direction cannot be determined. In most cases the base of the catch is on the centre-line of the brooch, and it would have been possible to bend it either left or right. There are a few brooches, notably the three Continental ones from Uppåkra, all L1c2 brooches and the J3 brooch NM 7191, where the catch has been placed off-centre on the left-hand side of the brooch, making it clear that it was purposely designed to be bent to the right.

The single lug of most snake brooches must have been rather similar to the as yet unbent catch when the mould was broken. The two could thus be used interchangeably by the artisan. However, the two ends of L1a, L1m and H3 brooches are not identical, and there are thus two ways to mount the pin on such brooches. As with most brooches of the period, this choice was subject to standardisation. All L1a brooches have the pin catch at the end toward which the animal's head is orientated. The two known L1m brooches have their pin fastening arrangements mounted at right angles to each other in relationship to the front motif, underlining that this is an uncommon type with no established standard. With one exception (NM C30747) all H3 brooches have the pin catch at the rounded end.

The pin was generally made of iron or steel. Only four brooches (two from Gotland, one from Öland, one from Uppåkra) have extant bronze pins. In many cases nothing remains of the pin except rust stains on the back side of the brooch. This might be taken to mean that the pin was made of iron, unless we had the Gotlandic brooch SHM 7480e. This brooch has heavy rust stains around the pin fastening lug, but the rust emanates from an iron rivet that secures an extant bronze pin. Rust stains at the pin lug are thus no certain indication as to the material of the pin. Stains at the pin catch, however, are. With these criteria, 61 brooches can be determined to possess or have possessed iron pins. The material used for the rivets is hard to study as rivets tend to be either missing or enveloped in rust concretions from the pin. Both iron and bronze rivets occur.

Where pins are well preserved, two different types can be observed: simple hinged ones and spring-loaded pins. The spring is a backward continuation of the pin that forms

a loop pressed against the back-side of the brooch. 17 iron and two bronze pins can be determined as spring-loaded.

Indistinct relief: wear and/or copying

Many snake brooches show signs of post-depositional abrasion and damage. 12% have indistinct relief pre-dating the formation of their present patina. The indistinctness that results from wear is, however, hard to tell apart from the indistinctness of brooches made as copies with the clay-on-metal method. Such copying may explain the extremely high ratio of indistinct relief on brooches of types L1c2 (50%) and L1c3 (67%). These subtypes have been resolved from the main L1c group on the grounds of their internal uniformity. Such uniformity together with a high incidence of indistinct relief indicates strongly that these brooches were mass-produced (see section *Production sites* below).

Repair

15 snake brooches, representing a cross-section of all types according to their frequency, bear witness to repairs. Only three of them are also worn, indicating that most of the repairs were made due to casting defects or other mishaps before the brooches left the original workshops.

In nine cases the catch has been repaired, in four cases the lug, and in two cases it cannot be determined which. In any case, the broken catch or lug has been removed, generally leaving a low protrusion. Three basic techniques have then been used to fasten a new catch or lug: a) a bronze replacement soldered to the brooch, b) a bronze or iron replacement riveted to the brooch through a single drilled hole and sometimes stabilised with solder, c) a replacement catch made of a bronze sheet strip, riveted at either end to the brooch through two drilled holes. The solder has a silvery sheen.

Production sites and typological innovation

As observed by Helgesson (2002:50, 53), the finds from Uppåkra of an unfinished L1c2 brooch and groups of identical L1 brooches (L1c1, L1c2) indicate strongly that these types were produced at the site. Broken casting moulds can be expected at future excavations. An unfinished Continental paragraph brooch (see section *Uniques and Continental import pieces* below) found at the site is puzzling as the type is otherwise unknown from the area.

An unfinished type J3 brooch from SJ Isefjord (MacGregor 1997 p. 53) indicates a production site on Zealand. The three uniform L1c3 brooches indicate at least one production site on Gotland. Both at Uppåkra and on Gotland, brooches were apparently mass-produced by copying (cf. section *Indistinct relief* above).

Type L2 brooches were made on the island of Helgö in Lake Mälaren. Three fragments of moulds for this brooch type have been identified among the Helgö finds (Waller 2002 with refs.).

As for the innovation of brooch types, two 6th century Continental L1c brooches (see section *Uniques and Continental import pieces* below) found at Uppåkra indicate that this was one of the places where the Scandinavian L1 brooch designs originated. The locally produced L1c2 brooches share uncommon details of the pin fastening arrangement (two lugs, off-centre catch) with their Continental prototypes. These details are absent from type

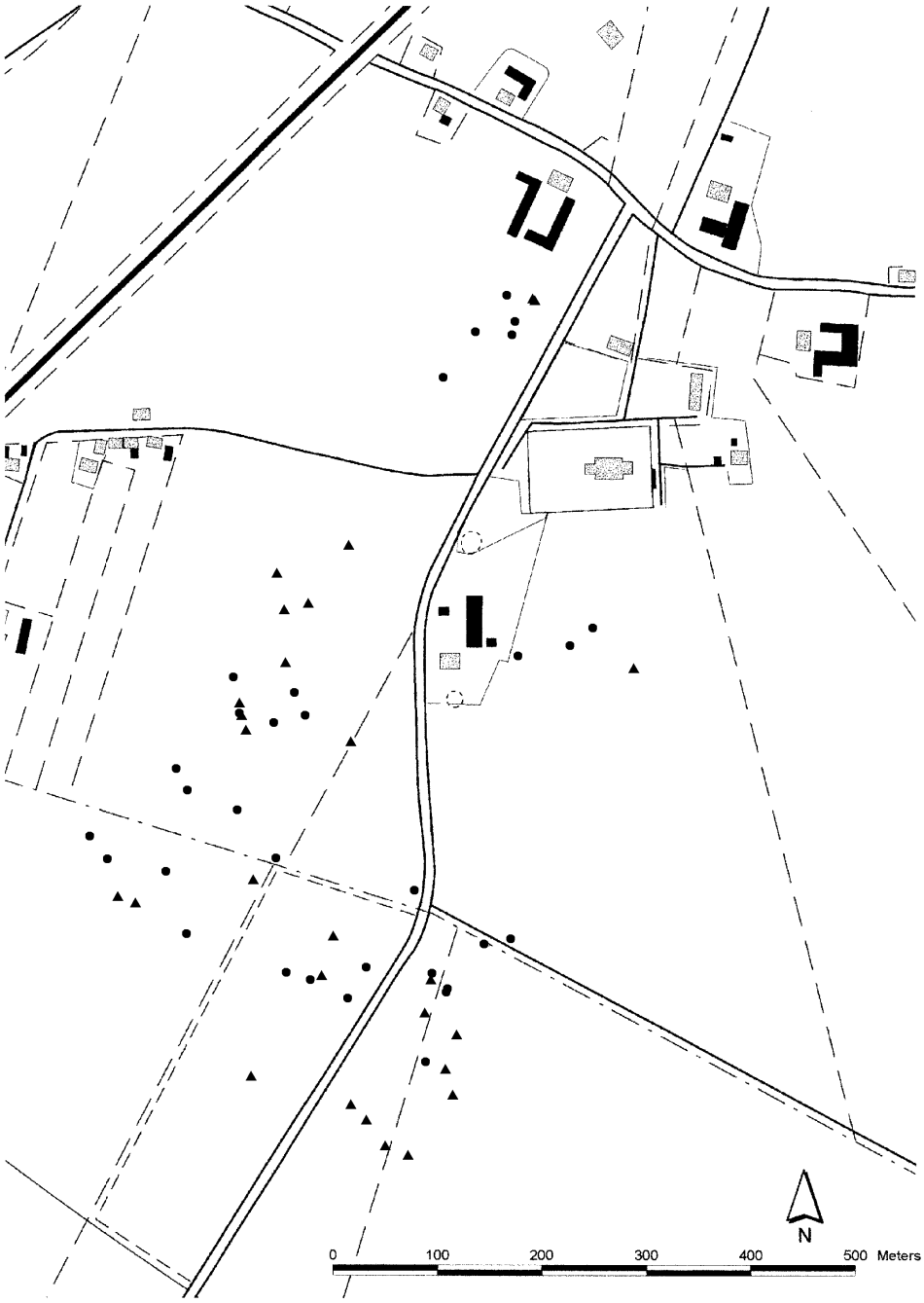

Fig. 16. Uppåkra. The distribution of type L1 (dots, 6th century) and J (triangles, 7th century) snake brooches. Map by Karl-Magnus Lenntorp.

L1c1, indicating that L1c2 represents the first generation of copies.

The most common schematised J5 design is the same as the basic pattern of Ørsnes's (1966 Fig. 126) single-member type H1, a Continental gold and garnet cloisonné brooch found on Zealand. Such Continental brooches were probably the prototypes of type J5.

These signs of typological innovation should come as no surprise at a central place of Uppåkra's magnitude. Uppåkra had both the resources to support skilled artisans and the influence necessary to ensure wide-spread adoption of its political imagery. Innovation was probably less common at lesser centres, and innovations made there would have had less impact on regional artistic styles.

Looking at the spatial distribution of snake brooches at Uppåkra (Fig. 16), we find that brooches of types L1 and J are found all over the site except northeast of the church, but that they tend to avoid each other on a smaller scale within individual search fields. This probably reflects the way settlement was rearranged at the site during the 6th and 7th centuries. The overall distribution at the site is similar to the ones of other contemporaneous brooch types: small equal-armed brooches (Arrhenius 1999 Fig. 7), duckbill brooches (Hårdh 1999 Fig. 2) and bird brooches (Branca 1999 Fig. 10).

Most recovered type J brooches from Uppåkra are damaged and most type L1 brooches are not, simply because the former with their thin plates and often delicate openwork are less sturdy than the latter. Unlike the case of the duckbill brooches at Uppåkra (Hårdh 1999 Fig. 13), the damaged snake brooches at the site do not cluster apart from undamaged ones of the same type.

Interregional variation and ideological connotations

As discerned already by Ørsnes (1966:135-136) before the age of metal detectors, there is interregional variation among the snake brooches of south Scandinavia (table 4).

I have divided the area into four regions: Jutland + Funen (JY & FY), western Zealand (VSJ), eastern Zealand + western Scania (ØSJ & VSK) and eastern Scania + Bornholm (ÖSK & BO). This is because Iron Age transportation was mainly performed by boat, which means that water connected people while woods and mountains separated them. I have also included Öland + Gotland (ÖL & GO) in the table, although my data collection is incomplete here, as the finds form an interesting contrast to those of south Scandinavia.

Early snake brooches

Typical of the early snake brooches from Jutland are their typological uniformity (2 types) and high incidence of tin plating. This indicates that they were high-status ideological badges. On western Zealand the early brooches are uncommon, less often punch decorated and rarely tin plated. This indicates that the brooches were avoided among the area's aristocracy, probably for political reasons.

The early brooches of eastern Zealand and western Scania are many and typologically varied (7 types), principally due to the location of the production site of Uppåkra in this area. As discussed in section *Production sites* above, the Uppåkra finds demonstrate Continental contacts and typological innovation. Probably as an effect of Continental influence, this area is the only one where early brooches with more than one pin lug are found. Brooches from this area are often punch decorated but

Table 4.

	JY & FY (n=42)	VSJ (n=46)	ØSJ & VSK (n=63)	ÖSK & BO (n=24)	ÖL & GO (n=9)
L1a	14%	0%	25%	21%	11%
L1b1	0%	4%	14%	0%	0%
L1b2	17%	7%	3%	4%	0%
L1c1	0%	0%	3%	4%	0%
L1c2	0%	0%	6%	0%	0%
L1c3	0%	0%	0%	0%	44%
L1c4	0%	0%	0%	0%	33%
L1d	0%	0%	2%	4%	11%
L1m	0%	0%	3%	0%	0%
H3	2%	15%	2%	8%	0%
J1	12%	7%	6%	0%	0%
J2	12%	0%	5%	17%	0%
J3	17%	43%	16%	4%	0%
J4a	14%	11%	5%	21%	0%
J4b	2%	2%	2%	13%	0%
J5	10%	9%	6%	4%	0%
J6	0%	2%	2%	0%	0%
Sum	100%	100%	100%	100%	100%
Br. pin	0%	0%	4%	0%	60%
Early >1 lug	0%	0%	19%	0%	0%
Early punched	75%	57%	78%	54%	56%
Early tinned	75%	17%	24%	17%	0%
Late >1 lug	47%	4%	6%	0%	-
Late punched	14%	43%	41%	50%	-
Late tinned	66%	49%	23%	0%	-
Percentages of determinable cases.					

rarely tin plated. Early snake brooches in this area may be seen as badges signalling support for the kings of Uppåkra.

Early brooches found in eastern Scania and Bornholm are similar to those of western Zealand: they are rather uncommon, less often punch decorated and rarely tin plated. This suggests that Uppåkra's influence was limited here.

The finds from Öland and Gotland diverge dramatically from those of south Scandinavia, reflecting the geographic distance. The Gotlandic brooches are mainly local types L1c3 and L1c4, bronze pins are common, punch decoration is less common and tin plating is

absent. This underlines the fact that although south Scandinavia had several competing royal centres, their artisans were all speaking dialects of the same symbolic language. Öland and Gotland were not closely integrated into this network.

Finds of type L2 are concentrated to the central Baltic area: south-western Finland, Gotland, the Lake Mälaren area, Småland and Öland (Åberg 1923 Fig. 265; Cleve 1927, 1943; Arrhenius 1960:70 ff; VZG 106-107, 914-915; Petré 1984a graves 30 & 378). Only two L2 brooches are known from south Scandinavia (cf. Ørsnes 1966:144-145), both of type L2a and both from Bornholm (Bækkegård grave 155 & metal detector find from Bukkegård). One has been found in Vorpommern (Mangelsdorf 2001).

The three members of type L1d form a tightly knit group of oddballs. Their animal decoration cannot be classified in terms of Salin's and Ørsnes's typologies, they span the divide between squat and oblong brooches, one of them is the thickest of all snake brooches, and another one has a feature that it shares only with one brooch from Gotland: a bronze spring pin fastened to the lug with a bronze rivet. Their easterly geographic distribution (western Scania, eastern Scania, Öland) and their lack of conformity with contemporaneous Scandinavian animal art suggest that our three brooches may be outliers of a distribution with its centre southeast or south of the Baltic Sea, possibly in an area without furnished burial at the time.

Late snake brooches

The various types of late snake brooches are more homogeneously distributed across south Scandinavia than the early ones, indicating that they were less important as symbolical media within the area. On the other hand, late snake brooches are entirely absent from Öland and Gotland. The following tendencies may be noted.

Type J3 peaks at 43% in west Zealand and falls off gradually to the west and east. Conversely, type J2 has peaks both in the west and the east, and avoids west Zealand.

Type J1 falls off gradually eastward from 12% in Jutland and Funen to 0% in east Scania and Bornholm. Conversely, type J4b peaks in the east and falls off westward.

The duckbill brooches appeared in south Scandinavia a few decades after the first snake brooches and fell out of use a few decades before the snake brooches did (Jørgensen 1997). As noted by Ørsnes (1966:125), and demonstrated in detail by Hårdh (1999:148-151) using metal detector finds, there is dramatic interregional variation in the pin fastening arrangements of duckbill brooches. The same goes for snake brooches, but the actual types of pin fastening typical for each area are not the same with both brooch categories.

The pins of most duckbill brooches are fastened to a long axis secured through two cast transversal tunnels, an arrangement that is unknown from snake brooches. Duckbill brooches with a single lug are strongly tied to Jutland and Funen, while those with two lugs are uncommon but peak on Zealand. As we have seen, early snake brooches with more than one pin lug are only known from east Zealand and west Scania. As for the late snake brooches, there is a strong peak (47%) for two lugs in Jutland and Funen, while this arrangement is hardly known at all from the rest of the area. The mean date of late snake brooches is later than that of duckbill brooches, but one can hardly suggest that most metalworkers of Zealand and west Scania migrated west in the early 7th century.

Apparently the metalworkers of the Early and Middle Vendel Period had definite but quite irrational ideas about which kind of functional design (back side of brooch) went with which aesthetic and symbolic design (front side of brooch). Jutish bronze casters in the 7th century were capable of furnishing their brooches with any kind of pin fastener they wanted, but they generally chose a single lug for duckbill brooches and two lugs for snake brooches. Their customers were far less partial to punched decoration than those in more easterly regions. On the other hand, tin plated late snake brooches was a Jutish speciality (66%), falling off eastward to 0% in east Scania and Bornholm.

Uniques and Continental import pieces

Uppåkra has yielded three imported snake brooches. Two are gilded L1c brooches with garnet inlay, one of them made of silver (U2660 & U3494; *Rikedomar* Fig. 38; Branca et al. 1999:60, Fig. 4; Hårdh 2002:45, Fig. 5). They are import pieces with close parallels in the circum-Alpine region (Branca et al. 1999:61-62 with refs.). In Roth & Theune's (Theune 1999 with refs.) chronological scheme for the *Reihengräberfelder* of south-western Germany, similar brooches occur in phases C2-F (AD 510-590). They occur in Koch's (1977) Stufe 3 (AD 565-600) for the cemetery of Schretzheim in Bavaria.

The third import piece from Uppåkra is a paragraph brooch (Hårdh 2002:46, Fig. 7), unfinished, with empty inlay sockets. Its area of origin was probably Thuringia or Pannonia, but, having never been finished it presents a puzzle. Why would a Continental craftsman discard a perfectly good brooch and sell it for scrap, and if Continental scrap metal reached Scania, then why are these exotic brooches not more common among the metal detector finds? As suggested by Hårdh, it may have reached the site as part of a travelling metalworker's store.

During my search through collections and literature I have come across eleven unique brooches with designs similar to those under study here. It is possible that some of them actually represent types that were once common somewhere but that have not come down to us in any numbers: either for depositional reasons or because we have not yet made metal detector surveys at the right sites. They are not, however, too different in design or workmanship from the common snake brooch types to have been made by the same artisans as them. Each may represent a glint of individual inspiration or a brief attempt at independent political imagery.

NM C32658 from SJ Allindemagle is a beautifully tin plated and punch decorated openwork style C brooch where two S-shaped eagle-headed amphisbaenas have been combined into a clockwise swastika (*AUD* 1993 p. 225).

The fragmentary brooch U7279 from Uppåkra looks like a ham-fisted attempt to make an L1b brooch. Uniquely, its back side is hollowed out according to the relief of the front side. The effect is like deeply embossed sheet metal, but the brooch has in fact been modelled from wax and cast in bronze.

NM C34346 from BO St. Kannikegård is a complete oval plate brooch without a snake motif. Instead its surface bears a pattern of punched dot-circles, similar to that of early oval domed brooches common in the Lake Mälaren area. NM C34911 is half another unique oval plate brooch from Bornholm.

NM ML0094 from SJ Tissø (Mellemstycket) is a fragmentary openwork style C brooch that may either have been rectangular or epaulet-shaped, but whose perpendicular-

symmetric motif is not previously known from either brooch type. NM C31843 from BO Møllegård is a squat solid brooch where the motif is two G-shaped interlaced snakes. The closest parallel to this motif that I know of is found on a Late Migration Period gold pendant from Uppåkra (U1266; Bergqvist 1999 Fig. 2).

U5547 from Uppåkra is a fragment of an openwork style C type J brooch where the snake's body appears, uniquely, not to have been divided into two contour lines. U6697 from Uppåkra is half a tin plated style C type J brooch where the inner contour line does not connect to the snake's head but instead forms a large disc-shaped spiral under its jaw. Such spirals are found on six other brooches of types J1 and J6 (where determinable), but none of them is as large or disc-shaped.

Finally, there are three isolated Late Vendel Period descendants of type J, identifiable by their style D decoration. NM C30740 from JY Bejsebakken (Johansen & Lerche Trolle 1994:25) is a fragmentary openwork oval plate brooch whose motif is an animal with a thin forelimb and a large feather-like hind limb or tail. U3115 from Uppåkra is a fragmentary 8-shaped plate brooch whose motif is a differently posed animal with a droplet-shaped fore-haunch, a thin forelimb and a large feather-like hind limb or tail. NM C31667 from JY Visse (Vang Petersen 1991 Fig. 5n) is a beautifully wrought and tin plated openwork oval plate brooch whose motif is two interlaced S-shaped snakes.

Acknowledgements

The research presented in this paper was generously funded by Helge Ax:son Johnsons stiftelse, Gunvor och Josef Anérs stiftelse and Jacob Lettersteds stipendiefond (KVHAA). I wish to extend my heartfelt thanks for help with accessing finds to Hampus Cinthio (LUHM), Hasse Hansen (LUHM), Lars Jørgensen (NM), Kirsten Lindhard (NM), and Kent Andersson (SHM); to Birgitta Hårdh and Lars Larsson for support and academic hospitality; to Karl-Magnus Lenntorp for the distribution map; and to the Accountancy Department of the National Heritage Board in Stockholm for temporary office space & resources, September through December 2002.

Abbreviations

Ashm – Ashmolean Museum, Oxford
BMR – Regional Museum of Bornholm, Rønne
BO – Bornholm
FY – Funen
GF – Regional Museum of Gotland, Visby
GO – Gotland
JY – Jutland
KLM – Regional Museum of Kalmar
KrM – Regional Museum of Kristianstad
LUHM – Historical Museum of the University of Lund
MM – City museum of Malmö
NM – National Museum of Denmark, Copenhagen
ÖL – Öland
Pres – preservation
Reg – region
SHM – Museum of National Antiquities, Stockholm
SJ – Zealand
SK – Scania
SSM – Stockholm city museum
U – Uppåkra, finds kept at LUHM.

References

Åberg, N. 1923. *Kalmar läns förhistoria. Södra Kalmar län I.* Kalmar.

AUD. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1984-2000. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Det Arkæologiske Nævn. Copenhagen.

Almgren, B. 1955. *Bronsnycklar och djurornamentik vid övergången från vendeltid till vikingatid.* Uppsala.

Arrhenius, B. 1960. En vendeltida smyckeuppsättning. *Fornvännen* 1960:2. KVHAA. Stockholm.

– 1999. De likarmade spännena från vendeltid funna på Uppåkraboplatsen. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkra-

studier 2. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 30. Lund.
Bergens Museums Årbok 1928:2. Bergen.
Bergqvist, J. 1999. Spår av religion i Uppåkra under 1000 år. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 30. Lund.
Branca, A. 1999. Fågelfibulor – en exklusiv grupp. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 30. Lund.
Branca, A.; Helgesson, B.; Hårdh, B. & Tegnér, M. 1999. Detektorfunna föremål från järnåldern. Översikt av materialet vid årsskiftet 1998/1999. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 30. Lund.
Brøndsted, J. 1936. Danish inhumation graves of the Viking Age. *Acta Archaeologica* VII. Copenhagen.
Cleve, N. 1927. Ögleformiga spännen i Finland. *Finskt Museum* XXXIV. Helsinki.
– 1943. *Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo. 1, Den yngre folkvandringstiden.* Finska Fornminnesföreningen. Helsinki.
Feveile, C. & Jensen, S. 2001. Ribe in the 8th and 9th century. A contribution to the archaeological chronology of North Western Europe. *Acta Archaeologica* 71, 2000 (antedated). Copenhagen.
Gabriel, I. 1989. Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburg. *Oldenburg – Wolin – Staraja Ladoga – Novgorod – Kiev. Handel und Handelsverbindungen im südlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters. Internationale Fachkonferenz der Deutschen Forschungsgemeinschaft, vom 5-9 Oktober 1987 in Kiel.* Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts 69 (1988). Mainz.
Gjessing, G. 1934. *Studier i norsk merovingertid. Kronologi og oldsakformer.* Skrifter, Norske videnskaps-akademi i Oslo, II, Hist.-filos. klasse, 1934:2. Oslo.
Gramtorp, D. & Henriksen, M.B. 2000. Fint skal det være. Om tinbelægning på bronzesmykker fra yngre germansk jernalder og vikingetid. *Fynske Minder* 2000. Odense Bys Museer. Odense.
– 2002. Fortinning af bronzegenstande fra yngre germansk jernalder og vikingetid. Henriksen, M.B. (ed.). *Metalhåndværk og håndværkspladser fra yngre germansk jernalder, vikingetid og tidlig middelalder. Rapport fra et seminar på Hollufgård den 22. oktober 2001.* Skrifter fra Odense Bys Museer 9. Odense.
Hårdh, B. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. Hårdh, Birgitta & Larsson, Lars (eds.). *Centrala platser, centrala frågor.* Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 28. Lund.
– 1999. Näbbfibulan – ett vendeltida vardagsspänne. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 30. Lund.
– 2002. Uppåkra in the Migration and Merovingian Periods. *Central places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001.* Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 39. Lund.
Haseloff, G. 1981. *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I.* Vorgeschichtliche Forschungen 17. Berlin.
Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner.* Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 38. Lund.
Hines, J.; Høilund Nielsen, K. & Siegmund, F. (eds.). 1999. *The pace of change. Studies in Early-Medieval chronology.* Cardiff Studies in Archaeology. Oxford.
Høilund Nielsen, K. 1987. Zur Chronologie der jüngeren germanischen Eisenzeit auf Bornholm. *Acta Archaeologica* 57. Copenhagen.
– 1991. Centrum og periferi i 6.-8. årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien. In Mortensen & Rasmussen 1991.
– 1997. Retainers of the Scandinavian Kings. An alternative interpretation of Salin's Style II (sixth-seventh centuries AD). *Journal of European Achaeology* 5:1. European Association of Archaeologists. Avebury.
– 1999. Female grave goods of southern and eastern Scandinavia from the Late Germanic or Vendel Period. In Hines et al. 1999.
– 2002. Den anden germanske dyrestil – og dens vej til Norge. *Frá haug ok heiðni. Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* 2002:2. Arkeologisk museum i Stavanger.

Jensen, C.K. & Høilund Nielsen, K. 1997. Burial data and correspondence analysis. *Burial & society. The chronological and social analysis of archaeological burial data.* Aarhus University Press.

Johansen, E. & Lerche Trolle, A. (eds.). 1994. *Lindholm Høje – gravplads og landsby.* Selskabet for Aalborgs Historie & Aalborg Historiske Museum.

Jørgensen, L. 1990. *Bækkegård and Glasergård. Two cemeteries from the late iron age on Bornholm.* Arkaeologiske studier 8. Copenhagen.

– 1997. Section 3.2. The women's graves. In Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997.

Jørgensen, L. & Nørgård Jørgensen, A. 1997. *Nørre Sandegård Vest. A cemetery from the 6th-8th centuries on Bornholm.* Nordiske Fortidsminder series B volume 14. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Copenhagen.

Koch, U. 1977. *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim.* Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit A13. Berlin.

MacGregor, A. et al. 1997. *Ashmolean Museum Oxford. A summary catalogue of the Continental collections (Roman Iron Age, Migration Period, Early Medieval).* BAR International Series 674. Oxford.

Mangelsdorf, G. 2001. Die Drachenfibel von Nehringen und das Problem der Vendelzeit in Vorpommern. Meyer, M. (ed.). *"… Trans Albim Fluvium". Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift für Achim Leube zum 65. Geburtstag.* Rahden/Westfahlen.

Mortensen, P. & Rasmussen, B.M. (eds.). 1991. *Høvdingesamfund og kongemagt.* Fra stamme til stat i Danmark 2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 22:2. Århus University Press.

Nielsen, J.N. 2002. Bejsebakken, a central site near Aalborg in northern Jutland. *Central places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001.* Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 39. Lund.

Nationalmuseets Arbejdsmark 1984. Copenhagen.

Ørsnes-Christensen, M. 1956. Kyndby. Ein seeländischer Grabplatz aus dem 7.-8. Jahrhundert nach Christus. *Acta Archaeologica* XXVI. Copenhagen.

Ørsnes, M. 1966. *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder.* Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-historisk række 11. Copenhagen.

Petré, B. 1984a. *Arkeologiska undersökningar på Lovö, del 2. Fornlämning RAÄ 27, Lunda.* Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North European Archaeology 8. Stockholm.

– 1984b. *Arkeologiska undersökningar på Lovö, del 3. Gravar, gravfält och boplatser på Lovö. Undersökningar 1976-1984.* Studies in North European Archaeology 9. Stockholm.

Rieck, F.; Jørgensen, E.; Vang Petersen, P. & Christensen, C. 1999. "…som samlede Ofre fra en talrig Krigerflok". Status over Nationalmuseets Nydamprojekt 1989-1997. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1999. Copenhagen.

Rikedomar. 1998. *Uppåkra – rikedomar ur jorden. Utställningskatalog.* Lunds Universitets Historiska Museum.

Rundkvist, M. 2003a. *Barshalder 1. A cemetery in Grötlingbo and Fide parishes, Gotland, Sweden, c. AD 1-1100. Excavations and finds 1826-1971.* Stockholm Archaeological Reports 40. Department of Archaeology, University of Stockholm.

– 2003b. *Barshalder 2. Studies of Late Iron Age Gotland.* University of Stockholm.

Rygh, Oluf. 1885. *Norske oldsager.* Christiania.

Salin, B. 1935. *Die altgermanische Thierornamentik. Typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik.* Neue Auflage. Stockholm.

Stjerna, K. 1905. Bidrag till Bornholms befolkningshistoria under järnåldern. *Antikvarisk tidskrift för Sverige* 18:1. Stockholm.

Strömberg, M. 1961. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen.* Acta Archaeologica Lundensia, series in quarto 4. Lund.

Theune, C. 1999. On the chronology of Merovingian-period grave goods in Alamannia. In Hines et al. 1999.

Thunmark-Nylén, L. 1995. Vendeltid eller vikingatid? Om datering av gotländska fornfynd kring år 800. *Tor* 27:2, 1995. Societas Archaeologica Upsaliensis.

Tillväxten 1954. Museum of National Antiquities. Stockholm.

Vang Petersen, P. 1991. Nye fund af metalsager fra yngre germansk jernalder. Detektorfund og danefæ 1966-1988. In Mortensen & Rasmussen 1991.

Vang Petersen, P. 1998. Der Nydam-III- und Nydam-IV-Fund. Bemmann, G. & Bemmann,

J. (eds.). *Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II.* Neumünster.
Vedel, E. 1886. *Bornholms oldtidsminder og oldsager.* Copenhagen.
– 1897. *Efterskrift til Bornholms oldtidsminder og oldsager.* Copenhagen.
VZG. Nerman, Birger. 1969-1975. *Die Vendelzeit Gotlands.* Tafeln & Text. KVHAA. Stockholm.
Waller, J. 1996. *Dräktnålar och dräktskick i östra Mälardalen. Kontinuitet och förändring under folkvandringstid och vendeltid.* Aun 23. Department of Archaeology, University of Uppsala.
– 2002. Published and unpublished moulds at Helgö – a brief overview. *Central places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001.* Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 39. Lund.
Wamers, E. 1999. Zwischen Salzburg und Oseberg. Zu Ursprung und Ikonographie des nordischen Greiftierstils. Freeden, U.; Koch, U. & Wieczorek, A. (eds.). *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Akten des 48. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. Bis 11. September 1997.* Bonn.
Watt, M. 1999. Gubber. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde.* Bd. 13, Greifvögel – Hardeknut. Berlin.
WKG. Thunmark-Nylén, L. 1995-. *Die Wikingerzeit Gotlands.* KVHAA. Stockholm.
Zachrisson, T. 2003. Den hängde med halsringen. Om en figurin från järnåldern funnen vid Kymbo Storegården i Västergötland. *Fornvännen* 2003:2. KVHAA. Stockholm.

Catalogue

I studied and photographed the metal detector finds of snake brooches from Uppåkra and other Scanian sites at the Historical Museum of the University of Lund (LUHM) on 18-20 September 2002. I had access to Uppåkra's metal detector finds up to number U37379. Rather than search through all of them, I relied largely on Birgitta Hårdh's and Bertil Helgesson's general type determinations in the main finds database. Full search through two randomly selected finds crates (U1-200 and U6201-6400) resulted in no new identifications of the brooch category. It appears safe to assume that any undetected snake brooches among the metal detector finds from Uppåkra will be badly fragmented and difficult both to identify and to classify.

On 7 January 2003 I studied and photographed selected finds from Gotland and the Swedish mainland north of Scania at the Museum of National Antiquities in Stockholm (SHM).

Denmark's metal detectorists currently submit 100-200 datable Vendel Period bronzes each year to their country's museums (cf. *AUD*). Very few of these finds have been published since Vang Petersen's (1991) survey of finds submitted 1966-1988. I studied and photographed the finds from SJ Tissø, JY Bejsebakken and other Danish sites at the National Museum in Copenhagen (NM) on 13-17 January 2003. I searched through all metal finds from the sites along the western shore of Lake Tissø (Fuglebrogård, Bulbrogård, Mellemstycket and Kalmargården) that were kept in Copenhagen. Some finds from the site were at this time kept at the regional museum of Kalundborg, and thus unavailable to me.

I have collected information on the snake brooches of other areas from the literature. The most important omissions in my first-hand inspection of the brooches are the finds from 1) JY Bejsebakken, to which I have only had partial access, and 2) JY Nørlev/Østergård and JY Gårestrup, which are kept at the regional museum in Hjørring where I have as yet never been.

Catalogue

#	Inv no	Reg	Provenance (Amt/Lskp, parish, site)	Context	Vid/	Type	Punch	Tinned	Pres	Lug	Catch	Pin	L	W	W/L	Th	Worn	Repair
1	NM C05682	bo	Ø-lars, Lousgård, gr. 39	gr	1	H3	1	0	100%	1	secondary rive	iron	41,5	29,3	70%	1,6	1	1
2	NM C32099	bo	Ø-lars, Nørre Sandegård	md		H3	0		25%				?	?	?			
3	NM C30747	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	H3	1	1	95%	1	cast, dx	?	31,2	26,5	85%	1,1	0	
4	NM C34048, FB0760	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	H3	1	1	25%	?	cast, dx	?	?	?	?	1,2	0	
5	NM (DF 1997) d	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md		H3												
6	NM C32167, KN0720	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	H3	0	0	95%	1	?	iron	31,1	24,5	79%	1,5	0	
7	NM C32167, KN1067	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	H3		0	75%	1	?	?: rusty lug	38,0	30,0	79%	1,8		
8	NM C32167, KN1500	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	H3	0	0	50%	3	?	?	?	26,7	?	1,6	?	
9	NM KU0018 & 19	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården		1	H3	0	0	60%	1	?	?	42,0	29,0	69%	1,5	0	
10	NM jnr 7980/97 (DF 1997)	sj	Præstø, Vester Egesborg, Vester Egesborg	md		H3	1		100%						76%			
11	SHM 25151:17		Sm, Ljungby, Harby, gr. 17	gr	1	H3	1	1	100%	1	cast, dx	iron	42,5	31,3	74%	1,3	0	
12			Up, Lovö, Söderby, Raä 28c, gr. 18	gr		H3	0		33%				?	?	?			
13	SSM 37193		Up, Spånga, Nälsta, gr. 4	gr		H3	1		90%			?	>35	26,0		1,2		
14	NM C34048, FB0663	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog			H3 var			100%									
15	NM jnr 6295/85	bo	Klemensker, Mølegård	md		J												
16	NM jnr 6580/87 (DF 1997)	bo	Åker, Sandegård	md		J												
17	NM C33025	bo	Åker, Smedegård			J	1		frag									
18	NM jnr 2498/78	fy	Svendborg, Gudme, Gudme II	md		J												
19	NM 7638/93 (DF 1993)	fy	Svendborg, Nyborg lds, Toftegård Sydøst	md		J												
20	NM C34702	jy	Hjørring, Saltum, Lille Norge	md		J												
21	NM C34703	jy	Hjørring, Saltum, Lille Norge	md		J												
22	Hjørring dep. NM C33609	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		J		1										
23	Hjørring dep. NM C34163	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		J												
24	NM C33495	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md		J												
25	NM C33497	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md		J												
26	NM jnr 4684/82 (DF 1996)	jy	Ålborg, Lindholm, Lindholm høje	md		J	1	1										
27	NM C34883	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole			J												
28	NM C34106	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole, syd for	md		J												
29	NM C34873	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole, syd for			J												
30	NM jnr 6636/87	jy	Ålborg, Sebber, Sebbersund	md		J												
31	NM jnr 6784/88 (DF 1992)	jy	Ålborg, Sønder Tranders, Postgården	md		J												
32	NM C35208	sj	F-borg, Kregme, Birkely			J												
33	NM C34048, FB0831	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md		J												
34	NM C34048, FB0834	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md		J		1										
35	NM C34048, FB1034	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md		J												
36	NM C32167, KN1212	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md		J												
37	NM C35144	sj	Khvn, Herslev, Herslev Bygade 2			J												
38	LUHM Gastelyckan	sk	Sk, Trelleborg, Stadsåga 2713	gr		J												
39	NM C31396	bo	Åker, Sandegård			J frag	0		25%									
40	NM C33511	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken		1	J frag	0	1	40%	?	?	?	?	14,5	?	1,4	0	
41	NM C30707	jy	Ålborg, Lindholm, Lindholm høje (vest)	md	1	J frag	0	0	33%	2	?	iron	?	?	?	1,4	?	
42	NM C32954	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole	md	1	J frag	0	0	33%	?	cast, dx	?	?	26,5	?	1,0	0	
43	NM C34048, FB0862	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J frag	1	0	45%	1	?	?: rusty lug	47,0	24,0	51%	1,3	0	
44	NM jnr 7701/94, FG3029	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J frag	0	0	33%	1	?	iron	?	?	?	1,5	0	
45	LUHM met-det Ravl F151	sk	Sk, Ravlunda, Ravlunda 23:3-4 (Maletofta)	md	1	J frag	1	0	40%	?	cast, dx	?		17,2		1,0	1	
46	LUHM U02851	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J frag	0	0	17%	?	?	?				1,4	0	
47	LUHM U03200	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J frag	?	0	20%	?	?	?				1,2		
48	LUHM U06715	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J frag	0	0	100%	1	cast, dx	iron	48,9	21,6	44%	1,7	1	
49	LUHM U07219	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J frag	0	0	20%	?	cast, dx	?				1,1	0	
50	LUHM U09878	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J frag	1	0	40%	?	cast, broken	?	?	24,1	?	1,0	0	
51	NM C34346	bo	Bodilsker, St. Kannikegård 4	md		J uniq	1		100%									
52	NM C34911	jy	Hjørring, Øland, Oxholm (Urbakke)			J uniq	0		50%									
53	NM C30740	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J uniq	0	0	75%	Sec iron + solder	?	?	?	18,6	?	1,5	0	1
54	NM C31667	jy	Ålborg, Nøvling, Visse	md	1	J uniq	0	1	100%	1	cast, dx	iron spring	45,0	16,5	37%	1,3	0	
55	LUHM U05547	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J uniq	0	0	33%	?	?	?		20,5		1,0	0	
56	LUHM U06697	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J uniq	0	1	50%	?	?	?		20,0		0,8	0	
57	NM C34704	jy	Hjørring, Saltum, Lille Norge			J?												
58	NM C06828	jy	Hjørring, Jerslev, Jerslev	gr	1	J1	0	1	100%	?	?	iron	53,6	26,8	50%	1,2	0	
59	NM C33525	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J1	0	0	60%	2	?	?: rusty lug	36,0	16,6	46%	1,1	0	
60	NM C30621	jy	Ålborg, Hasseris, Gl. Hasseris	str	1	J1	0	0	100%	1	cast, broken	?	40,5	20,8	51%	1,5	0	
61	NM C33550	jy	Ålborg, Lindholm, Lindholm høje		1	J1	1	1	95%	1	cast, broken	iron	57,0	23,4	41%	1,5	?	
62	NM C34136	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm	md	1	J1	0	1	100%	2	solder + iron ri	iron	43,1	19,3	45%	1,8	0	1
63	Oslo 23173	no	Hedmark, Vang			J1	0		100%						54%			
64	NM C34048, FB1085	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J1	0	1	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	47,2	24,6	52%		0	
65	NM C32167, KN1118	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J1	1	1	45%	1	?	?	45,0	21,0	47%	1,4	0	
66	NM C32167, KN1674	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J1	0	1	100%	1	?	iron	45,3	20,9	46%	1,2	0	
67	LUHM U02737	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J1	0	0	55%	?	?	?		22,5		1,3	0	
68	LUHM U03933	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J1	0	1	66%	?	?	?		25,4		1,0	0	
69	LUHM U07036	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J1	0	0	100%	1	cast, dx	iron	47,3	26,5	56%	1,5	0	
70	LUHM U07262	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J1	1	0	20%	?	?	?				1,2	0	
71			Oldenburg			J1	0		100%				60,0	26,0	43%			
72	NM C34418	bo	Nyker, Risenholm	md		J2	0		100%									
73	NM C34103	jy	Hjørring, Haverslev, Tanderup	md	1	J2	0	0	33%	?	?	?	?	21,5	?	1,4	0	
74	Hjørring dep. NM C33608	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård			J2	0		99%						57%			
75	NM C34918	jy	Hjørring, Øland, Oxholm (Vest)			J2	0		50%									
76	NM C09259	jy	Randers, Mariagerregnen	str	1	J2	1	1	100%	1	?	iron	53,6	27,7	52%	1,7	0	
77		jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken			J2	0		100%						51%			

Catalogue

#	Inv no	Reg	Provenance (Amt/Lskp, parish, site)	Context	Vidf	Type	Punch	Tinned	Pres	Lug	Catch	Pin	L	W	W/L	Th	Worn	Repair
78	Österlens M, Simrishamn	sk	Sk, Järrestad, Järrestad	str		J2	0		100%	1			50,0	25,0	50%			
79	SHM 06637	sk	Sk, Stora Köpinge, Stora Köpinge		1	J2	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	48,8	28,5	58%	1,7	0	
80	LUHM U01325	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J2	1	0	100%	1	cast, broken	?	43,2	21,1	49%	0,9	0	
81	LUHM U03432	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J2	1	0	75%	1	?	?		22,2		0,9	0	
82	LUHM U03608	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J2	0	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	44,4	23,1	52%	1,1	0	
83	LUHM 28429:1	sk	Sk, Vå	str		J2	0		45%					24,0				
84	LUHM 13030	sk?	Sk?	str	1	J2	1	0	100%	1	cast, dx	?	46,5	24,0	52%	1,7	1	
85	BMR 1409x349:54	bo	Ø-lars, Nørre Sandegård Vest, gr. 16	gr		J3	0		100%			?: rusty lug	56,0	23,0	41%			
86	NM 12358	jy	Sk-borg, Tamdrup, Enner	gr	1	J3	0	0	85%	1	cast, dx	iron	52,0	22,0	42%	1,0	0	
87	NM C33123	jy	Sk-borg, Østbirk, Østbirk	md		J3	0	1	50%								0	
88	NM 7360/92 (DF 1992)	jy	Viborg, Balle, Balleskolen	str		J3	0	1	80%				43,7	20,0	46%			
89	NM C30825	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J3	0	1	40%	?	cast, dx, sec i	?	?	18,5	?	1,5	0	1
90	NM C33466	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken		1	J3	0	1	100%	2	cast, dx	iron	32,0	21,4	67%	1,4	0	
91	NM C33507	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken		1	J3	0	0	20%	?	?	?	?	18,0	?	0,9	?	
92	NM C34909	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm			J3			50%		?	iron						
93	Oslo 17424-17431 a	no	Telemark, Seljord, Nordgården	gr		J3	0		95%						67%			
94	NM 07191	sj	F-borg, Frederikssundsegnen	str	1	J3	0	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	43,2	24,9	58%	1,3	0	
95	NM C26789	sj	F-borg, Kyndby, Kyndby, grav 1	gr	1	J3	1	0	99%	1	cast, dx	?: rusty lug	45,9	24,2	53%	1,0	0	
96	Ashm 1909.108	sj	Holbæk, Isefjord	str		J3	0	0	100%	1			45,5	21,5	47%			
97	NM C34048, FB0172	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J3	1	0	100%	1	solder?	iron	47,4	20,6	43%	1,7	0	1
98	NM C34048, FB0704	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J3	0	1	75%	?	?	?	46,0	21,7	47%	1,5	0	
99	NM jnr 7701/94, FG1890	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J3	1	1	95%	?	cast, dx	iron	43,1	22,1	51%	1,3	0	
100	NM jnr 7701/94, FG2198	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J3	0	1	80%	1	cast, dx	?: rusty lug	38,0	18,5	49%	1,3	0	
101	NM jnr 7701/94, FG2432	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J3	0	0	55%	?	?	iron	41,0	21,0	51%	1,3		
102	NM C32167, KN0102	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md		J3	1		50%						45%			
103	NM C32167, KN0670	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	0	0	100%	1	cast, dx	?	46,0	21,4	47%	1,5	0	
104	NM C32167, KN0868	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	1	1	50%	?	cast, dx	?	51,0	24,0	47%	1,5	0	
105	NM C32167, KN1129	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	?	0	33%	1	?	?	38,0	22,0	58%	1,5	?	
106	NM C32167, KN1301	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	1	1	90%	?	cast, sin	?	52,0	24,5	47%	1,4	0	
107	NM C32167, KN1429	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	1	1	75%	1	?	?	58,0	22,0	38%	1,9	0	
108	NM C32167, KN1569	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	1	1	60%	?	cast, dx	?	34,0	13,8	41%	1,2	0	
109	NM C32167, KN1690	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	1	0	95%	1	?	?	41,0	23,1	56%	1,5	?	1
110	NM C32167, KN1714	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	0	0	50%	?	cast, dx	?	50,0	23,3	47%	1,0	0	
111	NM C32167, KN1727	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	?	0	50%	1	?	?	34,0	14,0	41%	1,1	?	
112	NM KU1332	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J3	0	0	100%	1	?	?: rusty lug	46,0	21,4	47%	1,5	0	
113	NM C10025	sj	Holbæk, Tissø	str	1	J3	0	0	100%	1	cast, dx	?	45,8	21,6	47%	0,9	0	
114	NM C35428	sj	Præstø, Næstved, Åsen/Bag bakkerne			J3												
115	NM C34294	sj	Sorø, Boeslunde, Neble	md	1	J3	0	1	100%	solder?	solder?	?	44,0	21,1	48%	1,6	0	1
116	NM C34503	sj	Sorø, Magleby, Borreby			J3			50%									
117	LUHM U01354	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	1	1	50%	?	cast, sin	?		20,5		1,3	0	
118	LUHM U02741	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	0	0	25%	?	?	?				0,9	0	
119	LUHM U02907	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	0	1	60%	1	?	?: rusty lug		17,1		1,2	0	
120	LUHM U03015	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	1	0	80%	1	cast, dx	iron spring	45,0	21,0	47%	1,0	0	
121	LUHM U03195	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	1	0	55%	1	?	?: rusty lug		21,5		0,8	1	
122	LUHM U10778	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	0	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	33,3	16,3	49%	1,2	0	
123	LUHM U28518	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J3	0	0	90%	solder	cast, broken, s	?	44,0	19,7	45%	1,9	0	1
124	NM C09420	bo	Ø-lars, Bækkegård	gr		J4a	1		60%						33%			
125	NM C02326	bo	Ø-lars, Bækkegård, gr. 014	gr	1	J4a	1	0	66%	?	?	iron spring	?	?	?	1,3		
126	NM C02468	bo	Ø-lars, Bækkegård, gr. 109	gr	1	J4a	1	0	75%	1	?	?: rusty lug	?	?	?	1,3	0	
127	NM C31734	bo	Ø-lars, Rytterbakken	str		J4a	0		50%									
128	Horsens M, Lindeman 94	jy	N-Slesvig?	str		J4a	0		100%				54,0	26,0	48%			
129	NM C30573	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J4a	0	1	100%	2	cast, broken	?: rusty lug	52,6	26,5	50%	1,4	0	
130	NM C33528	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J4a	0	1	55%	2	?	?	52,0	25,5	49%	1,2	0	
131	NM C33535	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J4a	1	1	50%	?	solder	?	?	22,0	?	1,2	1	1
132		jy	Ålborg, Lindholm, Lindholm høje	md		J4a	0	1	80%									
133	NM C32950	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole	md	1	J4a	0	0	60%	2	?	iron	52,0	23,4	45%	1,0	0	
134	NM C30409	sj	Holbæk, Fårevejle, Hegnæsvang	str	1	J4a	1	1	100%	1	cast, broken, s	?: rusty lug	53,7	25,3	47%	0,8	0	1
135	NM C34048, FB0897	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J4a	0	0	45%	1	?	?: rusty lug	54,0	26,0	48%	1,5	0	
136	NM C34048, FB0913	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J4a	0	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	45,5	19,1	42%	1,8	1	
137	NM C32167, KN1159	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J4a	1	1	75%	?	cast, dx	?	48,0	24,5	51%	1,1	0	
138	NM jnr 4970/83 (DF 1989)	sj	Sorø, Boeslunde, Neble	md		J4a	0		95%						50%			
139	KrM 5758	sk	Sk, Köpinge, Ugerup			J4a	0		100%				45,0	22,0	49%			
140	LUHM U03009	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J4a	0	0	75%	1	?	iron		26,0		1,4		
141	LUHM U05176	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J4a	0	0	65%	2	?	?		25,3		1,0	0	
142	LUHM U28528	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J4a	1	0	25%	?	cast, broken	iron				1,3	0	
143	NM C02501	bo	Ø-lars, Bækkegård, gr. 141	gr	1	J4b	0	0	80%	?	cast, dx	iron	42,8	?	?	1,2	1	
144	BMR 1409x428	bo	Ø-lars, Nørre Sandegård Vest, gr. 20	gr		J4b	1		100%			iron	43,0	23,0	53%			
145	BMR 1409x465	bo	Ø-lars, Nørre Sandegård Vest, gr. 32	gr		J4b	0		100%		cast, dx	?	41,0	21,0	51%			
146	NM C34117	fy	Svendborg, Nyborg lds, Toftegård Sydøst	md		J4b	0		75%									
147	NM C34048, FB0721	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J4b	1	1	75%	1	?	?	48,0	17,4	36%	1,1	0	
148	LUHM U01224	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J4b	0	1	100%	1	cast, dx	iron, bronze rivet	41,7	19,9	48%	1,8	0	
149	NM C05909	bo	Ø-lars, Lousgård, gr. 09	gr	1	J5	1	0	100%	1	cast, dx	iron	48,5	22,9	47%	1,5	0	
150	NM C33534	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	J5	0	1	75%	?	cast, dx	iron	37,4	20,5	55%	1,2	0	
151	NM (DF 1993) a	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole	md		J5	0		70%									
152	NM C32944	jy	Ålborg, Nørholm, Nørholm skole	md	1	J5	0	0	60%	solder & rivet?	solder & rivet?	?	43,0	24,0	56%	1,7	1	1
153	NM C33363	jy	Ålborg, Nørre Tranders, Humlebakken	md	1	J5	0	1	95%	1	cast, broken	iron spring	42,0	26,0	62%	1,3	0	
154	NM C34048, FB0873	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J5	1	1	10%	?	?	?	?	?	?	1,0	0	

Catalogue

#	Inv no	Reg	Provenance (Amt/Lskp, parish, site)	Context	Vid/	Type	Punch	Tinned	Pres	Lug	Catch	Pin	L	W	W/L	Th	Worn	Repair
155	NM jnr 7701/94, FG1970	sj	Holbæk, Store Fuglede, Fugledeg / Bulbrog	md	1	J5	1	0	25%	1	?	?: rusty lug	50,0	23,0	46%	1,2	0	
156	NM C32167, KN	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J5	0	1	100%	1	secondary rive	?	45,2	23,7	52%	1,6	0	1
157	NM C32167, KN1555	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	J5	0	1	17%	1	?	iron	?	?	?	1,1	0	
158	Priv. Persson Nybo	sk	Sk, Glumslöv, Nedre Glumslöv	str		J5	1		100%				48,0	22,0	46%			
159	LUHM met-det Vesum F20	sk	Sk, Knästorp, Vesum	md	1	J5	0	0	33%	1	?	iron spring		23,0		1,2	0	
160	LUHM U01460	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J5	1	1	33%	?	?	?		23,0		1,2	0	
161	LUHM U03231	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	J5	0	0	50%	?	?	?		27,0		1,3	0	
162	NM C34281	sj	Roskilde, Himmelev, Veddelev	md	1	J6	1	1	99%	1	cast, dx	iron	40,8	19,3	47%	1,2	0	
163	NM C31260	sj	Sorø, Boeslunde, Neble, Grisebjerggård	md	1	J6	0	0	99%	1	cast, dx	?: rusty lug	48,5	23,7	49%	1,1	0	
164	NM jnr 8154/00 (DF 2000)	bo	Bodilsker, Lille Pilegård	md		L1												
165	NM (DF 1998)	bo	Ibsker, Hallebrønd	md		L1						extant						
166	NM jnr 6115/85	bo	Klemensker, Kistehøj / Simblegård	md		L1												
167	NM C31791	bo	Klemensker, Simblegård	md		L1	0		50%				?	?	?			
168	NM C35106	bo	Nyker, Ndr. Mulebygård			L1												
169	NM jnr 6296/85 (DF 1999)	bo	Nylarsker, Lille Myregård	md		L1												
170	NM jnr 7248/91 (DF 1996)	bo	Ø-lars, Bakkegård / Agerbygård	md		L1												
171	NM 7638/93 (DF 1997)	fy	Svendborg, Nyborg lds, Toftegård Sydøst	md		L1												
172	Hjørring dep. NM C32737	jy	Hjørring, Sct. Olai, Gårestrup	md		L1												
173	Hjørring dep. NM C33578	jy	Hjørring, Sct. Olai, Gårestrup	md		L1												
174	NM C31742	jy	Randers, Albøge, Kumlhøj	md		L1	1	1	70%						58%			
175	Trondheim 9827	no	N-Trøndelag, Innerøy, Hol	gr		L1												
176	NM jnr 4970/83 (DF 1994)	sj	Sorø, Boeslunde, Neble	md		L1												
177	MM 846	sk?	Sk?	str		L1												
178	BMR 1409x258	bo	Ø-lars, Nørre Sandegård Vest, gr. 09	gr		L1 frag	0		50%									
179	LUHM U07279	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1 uniq	0	0	90%	1	?	?	>38	14,7		2,8	0	
180	NM C32838	bo	Ibsker, Dalshøj	md		L1a			100%									
181	NM C35265	bo	Ibsker, Sylten 2			L1a	1		90%									
182	NM C31821	bo	Klemensker, Møllegård	md		L1a	1		100%						74%			
183	NM C31868	bo	Klemensker, Møllegård	md		L1a	1		99%						81%			
184	NM C34635	bo	Vestermarie, Ndr. Ellebygård NØ	md	1	L1a	1	0	100%	1	cast, dx	iron	29,8	20,3	68%	1,7	1	
185	Hjørring dep. NM C33569	jy	Hjørring, Sct. Olai, Gårestrup	md		L1a												
186	Hjørring dep. (DF 1992)	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1a	1		95%						77%			
187	Hjørring dep. NM C33614	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1a	1		95%									
188	Hjørring dep. NM C33588	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1a	1		90%									
189	Hjørring dep. (DF 1992)	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1a												
190	NM C33419	jy	Ålborg, Sønder Tranders, Postgården	md	1	L1a	1	1	90%	1	cast, dx	?: rusty lug	37,6	26,5	70%	1,5	0	
191	NM C23189	sj	Præstø, Glumsø, Åsø	str	1	L1a	1	0	95%	1	cast, sin	?	34,8	25,7	74%	1,3	0	
192	NM jnr 7750/94 (DF 1994)	sj	Præstø, Himlingøje, Himlingøje / Enghaven	md		L1a	1	0	95%						75%			
193	Priv. Persson Gässie	sk	Sk, Högaträs	str		L1a	1		100%				40,5	37,0	91%			
194	LUHM met-det Vesum F12	sk	Sk, Knästorp, Vesum	md	1	L1a	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	27,3	17,6	64%	1,2	1	
195	LUHM U01197	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	27,4	18,4	67%	1,4	0	
196	LUHM U01291	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	0	0	90%	1	cast, broken	iron spring	29,8	20,6	69%	1,7	0	
197	LUHM U03810	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	30,4	20,7	68%	1,7	0	
198	LUHM U03957	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	0	0	100%	1	cast, dx	iron	38,6	30,2	78%	2,4	0	
199	LUHM U05233	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	1	100%	1	cast, dx	iron	25,7	17,8	69%	1,3	0	
200	LUHM U06562	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	0	75%	1	?	?: rusty lug		18,4		0,9	1	
201	LUHM U06716	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	0	95%	1	cast, sin	iron spring	25,2	17,6	70%	0,9	0	
202	LUHM U06730	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	1	100%	?	cast, broken	?: rusty lug	24,2	15,0	62%	0,5	0	
203	LUHM U07085	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	1	100%	1	cast, broken	?: rusty lug	29,9	22,0	74%	1,1	0	
204	LUHM U07299	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	1	100%	1	cast, dx	iron	27,0	18,6	69%	1,9	0	
205	LUHM U10961	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	1	0	70%	?	cast, broken	iron	>22	>22		1,8	0	
206	LUHM U11130	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1a	0	0	100%	2	cast, broken	iron	30,8	25,2	82%	2,2	0	
207	SHM 05415c	öl	Öl, Torslunda psh or Norra Möckleby psh		1	L1a	1	0	100%	1	cast, dx	?	36,4	27,7	76%	1,7	0	
208	Hjørring dep. NM C33619	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1b	1		90%						50%			
209	LUHM 04412	?	?	str	1	L1b1	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	41,3	20,1	49%	2,0	0	
210	Bergen 7907	no	Hordaland, Hatlestranden, Li	gr		L1b1	1	0	100%			iron	56,0	30,0	54%			
211	NM C32167, KN1023	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	L1b1	1	0	100%	1	cast, dx	?	35,9	19,9	55%	2,0	0	
212	NM C32167, KN1677	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	L1b1	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	36,0	20,2	56%	1,9	0	
213	NM (DF 1989)	sj	Roskilde, Vindinge, Stålmosegård	md		L1b1	1	0	50%					28,0				
214	LUHM U01262	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	0	100%	secondary riveted	cast, dx	iron spring	35,7	20,0	56%	0,9	0	1
215	LUHM U00730	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	1	100%	1	cast, dx	iron spring	37,5	23,8	63%	1,3	0	
216	LUHM U02866	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	1	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	35,4	19,4	55%	1,0	0	
217	LUHM U03559	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	0	100%	1	cast, dx	iron	34,2	17,7	52%	2,7	0	
218	LUHM U03877	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	37,8	21,9	58%	1,0	0	
219	LUHM U05927	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	1	100%	1	cast, dx	iron	29,0	17,0	59%	1,1	0	
220	LUHM U11274	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	1	0	100%	1	cast, broken	iron spring, bronze rivet	32,9	17,5	53%	1,8	1	
221	LUHM U36886	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b1	?	0	100%	?	cast, broken	?	31,2	20,0	64%	1,8		
222	BMR 1409x558	bo	Ø-lars, Nørre Sandegård Vest, gr. 28	gr		L1b2	0		75%		cast, broken		43,0	19,0	44%			
223	Hjørring dep. NM C33570	jy	Hjørring, Sct. Olai, Gårestrup	md		L1b2			90%				53,5	21,7	41%			
224	Hjørring dep. (DF 1992)	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1b2	1		95%						54%			
225	Hjørring dep. NM C33597	jy	Hjørring, Skallerup, Nørlev/Østergård	md		L1b2	1		90%						50%			
226	NM C30561	jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken	md	1	L1b2	1	1	75%	1	?	?: rusty lug	40,0	15,0	38%	1,3	0	
227		jy	Ålborg, Hasseris, Bejsebakken			L1b2	0		100%						36%			
228	NM C33430	jy	Ålborg, Sønder Tranders, Postgården	md	1	L1b2	0	0	75%	1	?	?, iron rivet	54,0	23,5	44%	1,4	0	
229	NM C34814	jy	Ålborg, Sønder Tranders, Sønder Tranders			L1b2	0		50%									
230		no	Hedmark, Løten, Vestre Englaug	gr		L1b2	1		100%						59%			
231	NM 05497	no	Opland, Toten psh?	str	1	L1b2	1	0	99%	secondary iron	cast, dx	?	41,0	26,1	64%	2,0	0	1

Catalogue

#	Inv no	Reg	Provenance (Amt/Lskp, parish, site)	Context	Vidl	Type	Punch	Tinned	Pres	Lug	Catch	Pin	L	W	W/L	Th	Worn	Repair
232	Oslo 17271	no	Vestfold, Tjølling, Vik	gr		L1b2												
233	NM C32167, KN0144	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	L1b2	1	0	100%	1	cast, dx	iron	40,0	22,4	56%	2,2	0	
234	NM C32167, KN0572	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	L1b2	0	0	95%	1	cast, dx	?	35,5	17,1	48%	1,6		
235	NM C32167, KN1483	sj	Holbæk, Store Fuglede, Kalmargården	md	1	L1b2	0	1	70%	?	cast, dx	?	46,0	25,0	54%	1,1	0	
236	LUHM met-det Vesum F31	sk	Sk, Knästorp, Vesum	md	1	L1b2	1	0	50%	?	cast, dx	iron		22,0		0,9	0	
237	LUHM U03406	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1b2	1	0	85%	1	cast, dx	?: rusty lug	47,8	20,5	43%	1,3	1	
238	NM C31853	bo	Klemensker, Møllegård	md		L1c	1		100%						97%			
239	Oslo 17424-17431 b	no	Telemark, Seljord, Nordgården	gr		L1c	0		100%						100%			
240	NM jnr 8072/99 (DF 1999)	sj	Holbæk, Fårevejle, Herredsbækgård	md		L1c	1		100%						95%			
241	NM C30869	sj	Sorø, Boeslunde, Neble	md	1	L1c	0	0	100%	1	cast, broken	?: rusty lug	38,3	26,1	68%	1,6	0	
242	LUHM U02660	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c Cn	0	0	100%	2	cast, dx	iron spring	27,7	23,6	85%	1,6	0	
243	LUHM U03494	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c Cn	0	0	100%	2	cast, dx	?: rusty lug	32,6	28,5	87%	1,1	0	
244	NM C02932	bo	Ø-lars & Gudhjem, Melsted, gr. 4	gr	1	L1c frg	1	0	80%	1	?	iron	?	27,0	?	1,8	1	
245	LUHM met-det Ravl F091	sk	Sk, Ravlunda, Ravlunda 23:3-4 (Maletofta)	md	1	L1c1	1	0	100%	1	cast, dx	iron spring	30,5	30,5	100%	1,6	0	
246	LUHM U00563	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c1	1	0	100%	1	cast, dx	?: rusty lug	27,6	27,8	101%	1,2	0	
247	LUHM U03884	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c1	1	0	85%	1	cast, dx	iron		27,7		1,7	0	
248	LUHM U00043	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c2	0	0	100%	1	cast, dx	?	29,5	27,1	92%	2,0	0	
249	LUHM U04528	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c2	1	1	100%	2	cast, dx	iron spring	30,3	27,7	91%	1,6	0	
250	LUHM U04617	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c2	0	0	100%	2	cast, dx	?: rusty lug	29,9	25,0	84%	1,1	1	
251	LUHM U06570	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1c2	1	0	100%	2	cast, dx	iron	30,3	26,4	87%	1,4	1	
252	SHM 04696	go	Go, Ganthem, Gardese		1	L1c3	0	0	100%	1	cast, dx	iron	31,9	21,8	68%	4,1	1	
253	SHM 03898	go	Go, Ganthem, Gardese, VZG gr. 28	gr	1	L1c3	0	0	100%	1	cast, dx	?	33,5	22,9	68%	4,3	1	
254	SHM 07480e	go	Go, Sanda, Sandegårda, VZG gr. 036	gr	1	L1c3	0	0	100%	1	cast, dx	bronze, iron rivet	33,6	23,3	69%	4,6	0	
255	SHM 05368a 1	go	Go, Vallstena, Vallstenarum, VZG gr. 124	gr	1	L1c3	0	0	90%	1	?	iron spring	29,7	20,8	70%	1,7		
256	GF C9180	go	Go, Tingstäde, Trädgårds, VZG gr. 153	gr		L1c4	1		100%		cast, dx		39,0	37,0	95%			
257	SHM 08131:1	go	Go, Träkumla psh	str	1	L1c4	1	0	100%	1	cast, dx	bronze spring, bronze rivet	39,5	36,2	92%	2,7	0	
258	SHM 05368a 2	go	Go, Vallstena, Vallstenarum, VZG gr. 124	gr	1	L1c4	1	0	90%	1	cast, dx	?: rusty lug	?	?	?	1,9		
259	SHM 09822:818	sk	Sk, Järrestad, Järrestad	str	1	L1d	0	0	100%	1	cast, dx	?	46,8	17,1	37%	5,1	0	
260	LUHM U06039	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1d	0	0	80%	1	secondary bro	bronze spring, bronze rivet	39,0	14,0	36%	2,2	0	1
261	KLM 2878	öl	Öl, Räpplinge, Greby			L1d	1		100%		cast, dx	bronze	33,0	23,5	71%			
262	LUHM U06620	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1m	1	0	100%	1	cast, dx	iron	21,4	17,0	79%	1,2	0	
263	LUHM U11237	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	L1m	1	1	95%	1	cast, dx	?: rusty lug	21,8	18,6	85%	1,7	0	
264	NM C31055	bo	Rutsker, Bukkegård	str		L2a	0	1	100%						74%			
265	NM C02517	bo	Ø-lars, Bækkegård, gr. 155	gr	1	L2a	0	0	75%	1	?	iron spring	57,0	?	?	2,2	0	
266	NM C31843	bo	Klemensker, Møllegård	md		uniq	0		100%				32,0	25,5	80%		0	
267	NM jnr 7701/94, ML0094	sj	Holbæk, Store Fuglede, Mellemstycket	md	1	uniq	0	0	75%	1	?	iron spring	>32	23,0	?	1,7	0	
268	NM C32658	sj	Sorø, Allindemagle, Allindemagle	md	1	uniq	1	1	100%	1	cast, dx	iron spring	32,8	32,3	98%	1,4	0	
269	LUHM U07122	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	uniq	0	0	100%	2	cast, dx	?	35,6	24,1	68%	3,2	0	
270	LUHM U03115	sk	Sk, Uppåkra, Uppåkra	md	1	uniq	1	0	65%	?	cast, dx	?		18,3		1,2	0	

Eine pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra
Stilistische und kulturhistorische Betrachtungen

Sunhild Kleingärtner

Abstract

A horseshaped fibula from Uppåkra
Stilistic and culture-historical considerations

A horseshaped fibula was found as a detectorfind in the settlement area of Uppåkra. Because no stratigraphic context exists a temporal determination is possible with the help of stylistic comparisons and chronological-chorological considerations only.
Presented object fits in the spectrum of horseshaped fibulas which are liked during Vendelstyle C/Style II corresponding to phase 2A of the younger Germanic iron age in the end of the 7th and the beginning of the 8th century.
Best parallels are derived from women's graves in Nørre Sandegård Vest, Sund and Groß Strömkendorf as well as from detector sites in Neble II and Katrinelund.
In consideration of literal and iconographical sources the function as an amulet can be assumed. Concerning its culture-historical context a connection can be seen between horseshaped fibulas and central places where these object were produced and worn. It can be supposed that presented horseshaped fibula which was found in Uppåkra was made even there.

Sunhild Kleingärtner. Institut für Ur- und Frühgeschichte, Christian-Albrechts-Universität. D-24098 Kiel.

Einleitung

Unter den zahlreichen Fibeln aus Uppåkra[1], die mit Hilfe von Metalldetektoren bei regelmäßigen Begehungen lokalisiert wurden, fand sich ein pferdegestaltiges Exemplar (Fig. 1). Obwohl derartige Fibeln sowohl für die Vendel- als auch für die Wikingerzeit im skandinavischen Raum mehrfach belegt sind, gibt es bisher keine Gewandspange vergleichbarer Ausgestaltung.

Da es sich bei vorzustellendem Objekt um einen unstratifizierten Streufund aus dem Siedlungsareal von Uppåkra handelt, kann eine zeitliche Bestimmung lediglich mit Hilfe stilistischer Vergleiche vor dem Hintergrund chronologisch-chorologischer Betrachtungen vorgenommen werden; anschließend folgt eine kulturhistorische Bewertung.

Hinsichtlich chorologischer Fragestellungen stellen in Siedlungen lokalisierte Fibeln eine wichtige Ergänzung zu den aus Grabfunden stammenden Gewandspangen dar, die grundlegend für die Erstellung von Chronologien sind.

Fig. 1. Fibel aus Uppåkra, U6074, L. 50 mm. Photo B. Almgren LUHM.

Angesichts der in jüngster Zeit – dank des Einsatzes von Detektoren – rasch angestiegenen und noch nicht publizierten Metallfunde Skandinaviens muss die Vorläufigkeit des Artikels betont werden, der einerseits den Publikationsstand, nicht aber die ehemalige Fundverteilung pferdegestaltiger Fibeln aufzeigt[2] und andererseits die Gebiete hervortreten lässt, die durch regelmäßige und flächendeckende Detektoruntersuchungen besonders gut erforscht sind.

Charakteristika

Die Fibel besteht aus gegossener und anschließend versilberter Bronze, deren Kontur einem – vom Betrachter aus gesehen – nach links gewendeten Pferd entspricht (L:50 mm; B:30mm; D:1 mm).

Ein großes rundes Auge dominiert den Kopf, die Mähne wird durch je einen „Stirn-" und „Kopfzipfel" angegeben sowie eine Haarpartie im Nackenbereich. Das Maul ist auf die ausladende Brust gesenkt, so dass eine runde Krümmung des Halses entsteht. Der bandartige Rumpf verjüngt sich ein wenig, bevor er – ohne gesonderte Angabe eines Hinterteiles – in den hinteren Schenkel mündet, wodurch die vordere Partie in Zusammenschau mit dem Vorderlauf gewichtiger wirkt. Sowohl der in vier spitzen Zehen endende Vorder- als auch der mit zwei unterschiedlich ausgeformten Zehen versehene Hinterlauf sind nach vorn gerichtet und angewinkelt. Als Binnengliederung findet sich beim vorderen Oberschenkel ein Kreis, beim hinteren eine Spirale. Der Körper weist abwechselnd dünne und etwas dickere Streifen auf; die Körpergestalt wird durch eine parallel zur Außenkontur verlaufende eingravierte Linie betont. Angaben von Reitzeug in Form von Sattel oder Zügeln finden sich nicht. Aufgrund der Ausprägung des Kopfes mit Angabe einer Mähne und aufgrund seiner Gesamtproportion ist das Tier eindeutig als Pferd identifizierbar[3].

Die Versilberung ist an mehreren Stellen abgerieben, an drei Stellen ist die Rückenkontur beschädigt. Rückseitig ist am Hals des Pferdes die Nadelachse und auf Höhe des zum Hinterteil umbiegenden bandförmigen Körpers der Nadelhalter angebracht; die Nadel ist nicht erhalten.

Pferdegestaltige Fibeln[4]

Pferdedarstellungen unterschiedlicher Funktionen sind zu verschiedenen Zeiten und in unterschiedlichen Regionen ein beliebtes Thema der Kunst, sowohl in der schriftlichen Überlieferung als auch auf Bildträgern diverser Materialien und Formen (Gjessing 1943:5pp.; Salin 1959:150pp.; Nancke-Krogh 1978:187-189; Ørsnes 1988:98).

Die meisten vorwärts blickenden pferdegestaltigen Fibeln Nordeuropas (Typ L 4) – nach Ørsnes (1966:143) zur Gruppe der flachen tierförmigen Fibeln gehörend – werden dem Vendelstil C nach G. Arwidsson (1942:19-20; Olsén 1945:79), also der Spätphase des Stils II nach B. Salin (1904) zugewiesen und somit in das 7. und beginnende 8. Jahrhundert datiert (Ørsnes-Christensen 1955:112; Nancke-Krogh 1978:181), was der zweiten Phase der jüngeren germa-

nischen Eisenzeit in Dänemark entspricht (Ørsnes 1969:93; Høilund Nielsen 1999:160). Pferdegestaltige Fibeln fanden eine sehr große Verbreitung sowohl im südgermanischen (Salin 1959:151 Fig. 38; Werner 1961 Pl. 55; Nancke-Krogh 1978:184 Anm. 24; Roth 1986:115pp.; 121) und angelsächsischen Gebiet als auch im südskandinavischen Raum mit einem Schwerpunkt im nördlichen Jütland (Olsén 1945:79 Fig. 347-356; Ørsnes 1966:143; 147 Anm. 67-71; 1988:97; Nancke-Krogh 1978: 184-187 Anm. 24-41) und auf Bornholm[5].

Forschungsgeschichtliche Schwerpunkte

Die erste systematische Erforschung der Tierstile und Unterteilung in Stil I und II erfolgte durch B. Salin (1904) aufgrund von an Köpfen, Schenkeln und Füßen vorgenommenen Detailstudien. Eine zusätzliche, jedoch auf das uppländische Gebiet begrenzte Differenzierung in die Stile A-E erfolgte anhand des Fundmaterials der reichen Bootgräber von Vendel (Arwidsson 1942) und Valsgärde (Olsén 1945, 87).

Für den südskandinavischen Bereich definierte M. Ørsnes (1966) die Stile B bis F mit den Hauptphasen 1-3. Von K. Høilund Nielsen (1987:47pp.) erfolgte eine erneute Unterteilung in acht Phasen, auf die sich spätere Bearbeiter berufen (Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997:24). Dieses vorwiegend aus bornholmischen Gräbern stammende und somit eine bewusste Auswahl darstellende Fundgut (Ørsnes 1966:10) wurde in der Bewertung überproportional berücksichtigt (Høilund Nielsen 1987:47; 1999:160). Aufgrund des oben geschilderten Fundzuwachses ist es nun um die Vielzahl an Siedlungsfunden vom südschwedischen Festland, besonders aus Schonen – beispielsweise aus Uppåkra –, aber auch von den dänischen Inseln und Jütland zu ergänzen und neu zu interpretieren.

Eine Neubearbeitung des dank des gezielten Einsatzes von Metalldetektoren in Dänemark gewonnenen Sammelfundmaterials (Vang Petersen 1991:49pp.) wurde jüngst von K. Høilund Nielsen (1991:127pp.; 2000:167) vorgelegt, die Salins Stil II aufgrund bestimmter Kombinationselemente mit Hilfe computergestützter Korrespondenzanalysen in vier „Unter-Stile“ (EGK 1-4) gliederte (Høilund Nielsen 1999:162pp.).

Stilistische Einordnung

Die im Vergleich zu anderen flachen tierförmigen Fibeln – wie beispielsweise vogel- (Typ L 3), schlangen-, schleifen- (Typ L 2) und s-förmigen Fibeln (Typ L 1) – in geringer Anzahl bekannten pferdegestaltigen Gewandspangen fanden in den auf der Basis vendelzeitlichen Frauenschmuckes erstellten Chronologiesystemen (Høilund Nielsen 2000:162 Fig. 1) in der Regel keine Berücksichtigung[6]. Eine typologische Einordnung wird daher im Folgenden anhand der oben genannten, im Laufe der Forschungsgeschichte herausgearbeiteten stildefinierenden Kriterien vorgenommen.

Nach der auf stilbildenden Details (Kopf, Schenkel, Füße) beruhenden Einteilung Salins (1904) kann die pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra aufgrund des großen runden Auges (Salin 1904:246 Fig. 542), des birnenförmigen Oberschenkels mit Kreis- und Spiralverzierung (Salin 1904:247 Fig. 543c.f) und der in langen Fortsätzen endenden Füße (Salin 1904:247 Fig. 544h) dem Stil II[7] zugewiesen werden. Abweichend von der während des Stils II noch als Schnabel ausgebildeten Maulpartie (Salin 1904:246 Fig. 542), erinnert die der pferdegestaltigen Fibel aus Uppåkra eher an für Stil

III charakteristische Mäuler (Salin 1904:272 Fig. b). Doch zeigt der Vergleich mit anderen pferdeförmigen Fibeln (Olsén 1945 Fig. 347-356), dass es sich um eine für diese Artefakt-Gruppe typische Gestaltung handelt.

Die Ausgestaltung des hinteren Fußes ist keinem der bei Salin (1904) aufgeführten Beispiele zuzuordnen; gleiches gilt für die die Mähne darstellenden Fortsätze an Stirn, Kopf und Nacken.

Entsprechend der nicht auf Einzelmerkmalen beruhenden, sondern zuerst von J. Werner (1935, 47 Anm. 1) aufgrund von Kompositionsprinzipien als stildefinierend angesehenen Kriterien, kann die pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra dem Stil C nach M. Ørsnes (1966:42pp.) zugewiesen werden. Nach P. Olsén (1945:79) zeichnen sich pferdeförmige Fibeln in dieser Zeit durch einen breiten Vorderkörper, eine gerade Bauchlinie, einen ausgeprägten Winkel zwischen Nacken- und Rückenlinie sowie nach hinten gerichtete Schenkel aus. Abweichend davon ist der Hinterschenkel des Pferdes aus Uppåkra nach vorn gewandt. Hinzu kommt die leicht abweichende Körperproportion des eher s-förmigen Uppåkra-Tieres von den typischen Stil C-Pferden, beispielsweise denen auf den Saxscheiden aus Vendel und Valsgärde (Olsén 1945:86 Fig. 50), die „dreikantig" (Olsén 1945:77) angelegt sind.

Unter Berücksichtigung der von S. Nancke-Krogh (1978:181; 187) aufgrund des Verhältnisses der Halsführung zum Körper erstellten zeitlichen Abfolge[8] kann die vorgestellte Fibel noch in die späte Vendelzeit datiert werden, obwohl der für die Vendelzeit charakteristische Winkel zwischen Nacken und Rücken sowie der ausgeprägte Vorderkörper bei einem schmal zulaufenden Hinterteil (Arwidsson 1942:19; Olsén 1945:79 Fig. 347)[9] bei der pferdeförmigen Fibel aus Uppåkra nur noch ansatzweise erhalten sind. Hier zeigen sich bereits ein deutlich längerer Hals und eine weniger dominierende dreieckige Vorderpartie, was die für die spätere Zeit charakteristischen Ausprägungen ankündigt. Genannte Abweichungen von den typischen Stil C-zeitlichen Ausprägungen finden ihre Entsprechungen in zwei pferdeförmigen und nur in Details voneinander abweichenden Metallarbeiten aus Grab 854 in Birka (Arwidsson 1989:57 Fig. 275-276), die allerdings hinsichtlich der detailreichen Binnengliederung, der zusätzlich dargestellten Schlange sowie der Fußleiste auch deutliche Unterschiede im Vergleich zu dem pferdegestaltigen Exemplar aus Uppåkra aufweisen.

Die bisher beste Parallele stellt die in einem Grabhügel bei Sund, Stenhagen, Åland-Inseln, Finnland (Kivikoski 1973 Pl. 43 Fig. 406), gefundene pferdeförmige Fibel aus Bronze dar. Obwohl Kopf und Vorderlauf nicht mehr erhalten sind, sind die s-förmige Anlage und Gesamtproportion des Körpers, der nach vorne gerichtete Hinterlauf mit zehenartigem „Huf", der birnenförmige Oberschenkel und das Vorhandensein eines Nackenschopfes mit den Charakteristika der pferdeförmigen Fibel aus Uppåkra vergleichbar. Da es sich bei diesem Objekt um eine Fremdform in Finnland handelt, die eindeutig aus Skandinavien eingeführt worden ist, kann diese Parallele lediglich allgemein dem Vendelstil C zugewiesen werden, jedoch keinen Hinweis auf eine absolute Zeitstellung liefern.

Überregionale Elemente

Die engen Kontakte zwischen Skandinavien und dem Kontinent während der Vendel- bzw. Merowingerzeit wurden mehrfach im Rahmen kunsthandwerklicher Vergleichsstudien und vor allem im Zusammenhang mit der Unter-

suchung von Bildsteinmotiven hervorgehoben (Böhner1968:168pp.; 1982:101pp.). Seit dem 6. Jahrhundert bestanden weiterhin skandinavisch-insulare Beziehungen (Vierck 1972: 42pp.)[10], die ebenfalls an kunsthandwerklichen Produkten abzulesen sind.

Die Doppelkontur, die Querstreifen des Körpers sowie die Spirale am Hinterschenkel der pferdegestaltigen Fibel aus Uppåkra sind als Mittel zur Datierung ungeeignet, da es sich um langlebige überregionale Elemente handelt, die vor dem Hintergrund der zur Vendelzeit auffälligen Gleichheit von Motiven in verschiedenen Gebieten zu betrachten ist[11].

Chronologie und Chorologie

Die Erstellung einer Chronologie pferdegestaltiger Fibeln ist durch die Weiträumigkeit des Verbreitungsgebietes erschwert, das mehrere lokal gültige Chronologieschemata umfasst. Weiterhin wurden pferdegestaltige Fibeln lediglich in geringem Umfang gefunden und gerade die große Gruppe pferdegestaltiger Fibeln mit Fußleiste (Liste 2) ist typologisch so unempfindlich, dass sie beispielsweise in dem von K. Høilund Nielsen (1999:164pp.) erst jüngst erstellten überregionalen Chronologieschema für Bornholm, Gotland und Festlandschweden keine Berücksichtigung findet.

Die auf dem Gräberfeld von Nørre Sandegård Vest (Grab 23) gefundene pferdeförmige Fibel (Fig. 2) wird von L. Jørgensen & A. Nørgård Jørgensen (1997, 29 Fig. 18 Pl. 11:7) in Phase 2A und somit in die Zeit um 700 datiert (Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997, 31). Durch das große runde Auge, die Querstreifen, die dreieckige Vorderpartie und den mit konzentrischen Kreisen verzierten Oberschenkel ist diese mit der pferdegestaltigen Fibel aus Uppåkra vergleichbar, obwohl erstere zusätzlich mit zwei Schlangen umgeben ist

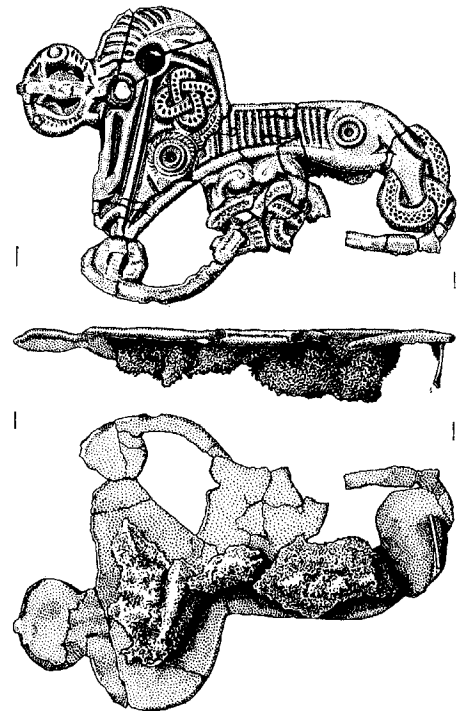

Fig. 2. Fibel aus Nørre Sandegård Vest. Nach Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997:202, Pl. 11, Fig. 7.

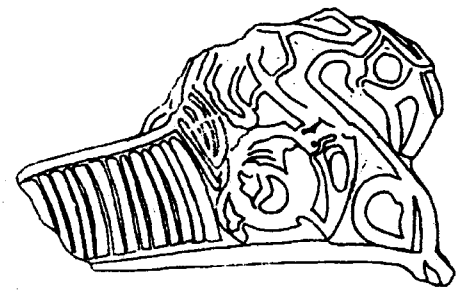

Fig. 3. Fibel aus Neble. Nach Nielsen 1992:127, Fig. 39.

und sich somit im Darstellungsmotiv unterscheidet. Ebenfalls vergleichbar ist die Fibel aus Neble II (Nielsen 1992, 127 Fig. 39), die sowohl Querstreifen und Doppelkontur als auch ein rundes Auge sowie eine dreieckige Vorderpartie aufweist (Fig. 3). Abgesehen von den Querstreifen gilt Gleiches für die Fibeln

Fig. 4. Fibel aus Groß Strömkendorf. Photo Archäologisches Landesmuseum Mecklenburg-Vorpommern, Schloß Wiligrad, Lübstorf.

Fig. 5. Fibel aus Katrinelund. Photo Helga Schütze, Nationalmuseum Kopenhagen.

aus Groß Strömkendorf (Fig. 4) und Katrinelund (Fig. 5)[12]. Bei letzterer ist wie bei dem Exemplar aus Uppåkra die Schnauzenpartie auf die Brust gesenkt, und die Hufe sind krallenartig ausgebildet. Die Ähnlichkeiten zwischen den Fibeln aus Sund und Uppåkra wurden oben bereits beschrieben.

Aufgezählte Charakteristika lassen auf eine vergleichbare Zeitstellung schließen, somit kann die Fibel aus Uppåkra ebenfalls in Phase 2A der jüngeren germanischen Eisenzeit datiert werden. Ob die darüber hinaus vorhandenen Unterschiede regional oder temporär bedingt sind, kann aufgrund der geringen Fundmenge nicht entschieden werden.

Die pferdeförmigen Fibeln mit Fußleiste (Liste 2) werden im Allgemeinen dem Vendelstil C zugewiesen, einige wenige stammen aus der Wikingerzeit.

Die Verbreitung der mit dem Uppåkra-Tier vergleichbaren Fibeln (Liste 1) beschränkt sich – abgesehen von dem Exemplar aus Finnland – auf das südschwedische/altdänische Gebiet (Høilund Nielsen 2000:164). Neben drei Fibeln aus Gräbern (Nørre Sandegård, Groß Strömkendorf, Sund) fanden sich drei in Siedlungen (Uppåkra, Katrinelund, Neble II)(Fig. 6).

Die Verbreitung aller übrigen pferdeförmigen Fibeln (Liste 2-4) zeigt eine gleichmäßige Verteilung auf das schwedische Festland, die schwedischen Inseln und Nor-wegen. Weniger dicht ist die Verbreitung auf den Åland-Inseln und im südlich der Ostsee gelegenen Küstengebiet Mecklenburg-Vorpommerns. Soweit die Fundzusammenhänge bekannt sind, stammen die meisten pferdegestaltigen Fibeln aus Gräbern. In Jütland und auf den dänischen Inseln fanden sie sich – bedingt durch die regelmäßigen Metalldetektoreinsätze primär in Siedlungszusammenhänge (Liste 2). Während M. Ørsnes (1988:103) Ende der 80er Jahre noch die Gegend um Bejsebakken als Zentrum einer umfangreichen Produktion pferdeförmiger Fibeln herausstellte, zeigen sich nun auch auf Bornholm und im Siedlungsgebiet von Tissø mehrere Exemplare. Durch die rege Detektortätigkeit (Vang Petersen 1991;51 Fig. 2) in Dänemark treten die Gebiete hervor, in denen es einerseits einen gewissen Reichtum an Metallarbeiten gegeben hat und andererseits eine regelmäßige und flächendeckende Detektortätigkeit gibt. Inwieweit die sich herauskristallisierenden altdänischen Zentren durch zukünftige Funde bestätigt oder möglicherweise durch Funde aus schwedischem Gebiet ergänzt werden, bleibt abzuwarten.

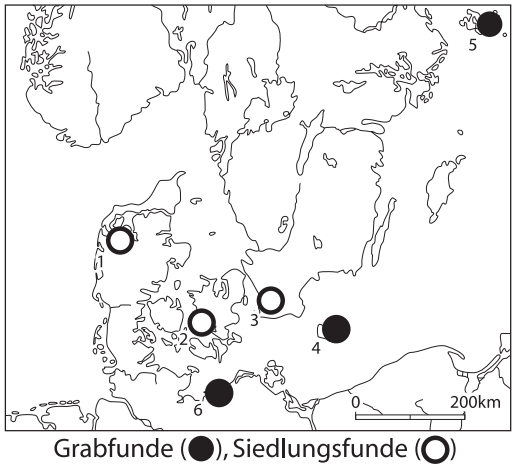

Fig. 6. Verbreitung pferdegestaliger Fibeln (siehe Liste 1).

Kulturhistorische Bedeutung

Im Gegensatz zu Darstellungen von Pferden mit Lanzenreitern (Holmqvist 1939:110pp.; Nancke-Krogh 1978:183) oder den im Stil C häufig vorkommenden Pferden mit Schlangen (Ørsnes 1988:96 Fig. 3) ist die pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra weder mit einem weiteren Lebewesen noch mit zusätzlichen Gerätschaften (Wagen, Zaumzeug, Joch usw.) dargestellt, die Hinweise auf konkrete Tätigkeiten (Ackerbau) oder Funktionen (Last- oder Reittier) geben.

Vor dem Hintergrund der altnordischen Mythologie wird Pferden häufig eine magisch-religiöse Rolle zugeschrieben, wobei sie zumeist mit Odin, seltener mit Frey, in Verbindung gebracht werden (Olsén 1945:85 u. Anm. 2; Ørsnes 1988:98-99).

Bereits P. Olsén (1945, 85) schreibt den pferdeförmigen Fibeln eine amuletthafte Funktion zu. Die genaue Bedeutung pferdeförmiger Fibeln, die sowohl dem Betrachter als auch dem Träger bekannt gewesen ist, muss allerdings spekulativ bleiben. Möglich wäre, dass das Pferd als Träger bestimmter Charakteristika oder aber in Zusammenschau mit den ebenfalls um 700 verstärkt auftretenden gotländischen Bildsteinen mit Reiterbildern (Lindqvist 1941:82pp.; Olsén 1945:83; 85) als pars pro toto für die Ankunftsszenen in Wallhall fungierte.

Die pferdeförmigen Fibeln lassen sich aufgrund ihres Darstellungsmotivs in zwei Typen trennen: Einerseits ist die Mehrzahl der Pferde – wie auch die ursprünglich aus dem koptischen Bereich stammenden Reiterheiligen (Holmqvist 1939 Pl. 23:1) – auf einer Leiste schreitend dargestellt (Liste 2) und andererseits gibt es solche, deren angewinkelte Extremitäten ein Laufschema andeuten (Liste 1). Dem Einzug nach Wallhall erscheint die erste Darstellungsform aufgrund des feierlichen Charakters angemessen, die im Lauf dargestellte zweite Gruppe und somit das Pferd aus Uppåkra könnte eher Eigenschaften des Pferdes symbolisieren. Während erstere Gruppe recht naturnahe Darstellungen und zumeist einfache Bronzearbeiten umfasst, besteht die quantitativ sehr viel kleinere Gruppe linear und ornamental verzierter Fibeln aus vergoldeten oder versilberten Kupferlegierungen.

Die geringe Anzahl pferdeförmiger Fibeln im Vergleich zu anderen zeitgleichen Fibel lässt auf eine bewusste Exklusivität der entsprechenden Schmuckformen schließen. Ob religiöse, modische, praktische oder statusanzeigende Momente Ursache dafür sind, kann aufgrund der geringen Fundmenge nicht entschieden werden. Vor dem Hintergrund, dass Pferde und entsprechende Ausrüstungsgegenstände (Steigbügel, Sattel, Joche, Trensen) im Grabkontext allgemein mit gehobenen Schichten in Zusammenhang gebracht werden, kann auch für die pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra ein solcher Zusammenhang angenommen werden.

Deutlich wird die Bindung von pferdeförmigen Fibeln an Frauengräber. Ob sie

möglicherweise im Kult eine wichtige Rolle gespielt haben oder ob Witwen diese als Andenken an ihre gefallenen Männer trugen, bleibt spekulativ[13].

Die aus Siedlungskontexten stammenden pferdegestaltigen Fibeln fanden sich stets an küstengebundenen „zentralen Plätzen" des 7./8. Jahrhunderts, die sich durch nichtagrare Prägung sowie Handwerk und Handel auszeichnen (Böhme 2001:483) und durch Handelswege miteinander verbunden waren (Becker 1953:153 Fig. 19; 1955:33 Fig. 22). Die Handelswege gewährleisteten einen Austausch von der friesischen Küste bis nach Uppland, und trotz Bewahrung regionaler Besonderheiten brachte dies eine Art „Internationalisierung" der hergestellten Produkte mit sich. Vor diesem Hintergrund sind die Ähnlichkeiten der pferdegestaltigen Fibeln aus Uppåkra, Groß Strömkendorf, Sund, Katrinelund, Neble II und Nørre Sandegård zu sehen.

Schon M. Ørsnes (1955:154) bemerkte, dass es sich dabei nicht um eine zufällige Verteilung von Schmuckproduktionsorten handelte, sondern um eine Bindung des Handwerks an politisch und religiös führende Zentren mit Fernhandelsbeziehungen (Böhme 2001:483). Für Westschonen ist als solches Zentrum Uppåkra (Larsson & Hårdh 1998: 57pp.) zu nennen, für Seeland Tissø (Becker 1955:32; Jørgensen & Pedersen 1996:22pp.), für Fünen Gudme/Lundeborg (Høilund Nielsen 1991:1 51) und für Jütland das am Limfjord gelegene Bejsebakken (Vang Petersen 1991:61; Høilund Nielsen 1991:143 Fig. 14-17).

Aufgrund der geringen Fundmenge und des Mangels an Gussformen und Halbfertigprodukten als Zeugnisse einer Produktion vor Ort können die Produktionsorte genannter pferdegestaltiger Fibeln nicht nachgewiesen werden[13]. Möglicherweise wurden alle fünf Fibeln an verschiedenen Orten hergestellt oder aber sie gehen alle auf ein gemeinsames Vorbild zurück, wurden an einem gemeinsamen Ort gefertigt und gelangten durch nicht mehr nachzuvollziehende Vorgänge (Handel, Heirat usw.) an ihren jeweiligen Fundort. Unklar bleibt ebenfalls, ob die Fibeln an diesen „zentralen Plätzen" lediglich produziert und zum Kauf angeboten bzw. verhandelt oder auch getragen wurden. Für letzte Möglichkeit spricht der Grabfund aus Groß Strömkendorf, wo sich direkt bei einem Handelsemporium ein Körpergräberfeld fand, auf dem eine Frau mit einer pferdeförmigen Fibel bestattet war (Kleingärtner & Jöns 2000 Fig. 1).

Pferdegestaltige Fibeln sind wie auch die s- und vogelförmigen Fibeln Bestandteil der skandinavischen Tracht, nicht nur im skandinavischen Kerngebiet, sondern auch im südlichen Gebiet der Ostsee, wo Ende des 7. und Anfang des 8. Jahrhunderts – vermutlich auf skandinavische Initiative zurückzuführende – Küstensiedlungen mit zugehörigen Gräberfeldern entstanden (Brather 1996:81 Liste 1; Mangelsdorf 2001:485; Dulinicz 2001:106 Fig. 53). Skandinavische Bestattungen in Booten und die Mitgabe skandinavischer Fibeln auf dem Gräberfeld von Groß Strömkendorf zeigen, dass Fibeln nicht im Rahmen des Handels verbreitet wurden, sondern dass der skandinavische Fundniederschlag im kontinentalen Küstengebiet eine Folge der auf der Basis von Handel gegründeten frühstädtischen Siedlungen und deren skandinavischen Bevölkerungsanteils ist. Wären die Fibeln reine Handel- oder Importgüter, wären sie nicht in Trachtlage in den Gräbern gefunden worden. Ob die Fibel allerdings in skandinavischer Tradition stehend im skandinavischen Kernland oder südlich der Ostsee gefertigt wurde, kann nicht entschieden werden.

Obwohl es keine archäologischen Hinweise auf die Fertigung der pferdegestaltigen Fibel

aus Uppåkra an ihrem Fundort gibt, kann dies dennoch angenommen werden. Denn Uppåkra gehört zu den politisch, religiös und sicher auch modisch führenden Zentren, die sowohl durch rege Handelsaktivitäten über notwendige Rohmaterialien verfügten als auch handwerkliche Produktion vor Ort ausführten. Die zur Herstellung pferdeförmiger Fibeln notwendigen Verfahrensschritte (Guss, Versilberung, Löten usw.) stellen herkömmliche handwerkliche Arbeiten dar, so dass alle Voraussetzungen einer Eigenproduktion in Uppåkra gewährleistet waren.

Zusammenfassung

Vorliegender Artikel beinhaltet die Vorstellung sowie stilistische und kulturhistorische Einordnung einer pferdegestaltigen Fibel aus dem Siedlungsareal von Uppåkra. Aufgrund des Mangels an exakten Parallelen und der Tatsache, dass es sich um einen unstratifizierten Detektorfund handelt, wird die Vorläufigkeit der Einordnung und Interpretation betont.

Trotz Singularität und Langlebigkeit des Motivs ist die pferdegestaltige Fibel aus Uppåkra aufgrund von Detailstudien sowie der Gesamtanlage ihrer Komposition dem Vendelstil C zuzuweisen, die der Phase 2A der jüngeren germanischen Eisenzeit in Dänemark entspricht.

Obwohl sich die Funktion des Pferdes aufgrund mangelnder Attribute nicht gleich erschließen lässt, ist sowohl eine amuletthafte als auch eine statusbedingte Funktion der pferdegestaltigen Fibel aus Uppåkra wahrscheinlich.

Fünf Ähnlichkeiten aufweisende pferdegestaltige Fibeln, die ebenfalls mit angewinkelten Extremitäten im Laufschema dargestellt sind, zeigen eine an das altdänische Gebiet gebundene Verbreitung und Bindung an „zentrale“ Plätze. Dass vorgestellte Fibel in Uppåkra hergestellt wurde, ist wahrscheinlich, jedoch nicht belegbar. Zur Beantwortung dieser und weiterer Fragen bedarf es weiterer Funde. Das noch unpublizierte Fundmaterial und das im Zusammenhang mit den Detektoruntersuchungen zu erwartende, werden zeigen, ob das Bild bestätigt wird oder revidiert werden muss.

Noten

[1] Hårdh (1998:116; 1999a:145-162); Branca (1999:163-175); Callmer (1999:201-220).

[2] Dabei handelt es sich zwar um ein allgemeines Problem der Archäologie, doch unter Berücksichtigung der regelmäßigen Detektoruntersuchungen und des dadurch schnell und kontinuierlich anwachsenden Bestandes an Metallarbeiten kann die Gültigkeit der Aussagen in diesem Fall besonders kurz sein.

[3] Die zoologische Bestimmung ist in diesem Fall eindeutig, da die Hals-Körperproportion sowie Maul- und Mähnengestaltung denen eines Pferdes entspricht. Abweichend vom natürlichen Vorbild ist der Vorderfuß nicht als Huf ausgebildet, sondern mit spitzen krallenartigen Fortsätzen versehen. Zum Problem der nicht immer möglichen zoologischen Bestimmung der im Stil II dargestellten Tiere und der dadurch bedingten Begrenztheit inhaltlicher Deutungen siehe: Roth (1986:111pp.).

[4] Jüngst befassten sich mit diesem Thema: Kleingärtner & Jöns (2000).

[5] Die bereits seit längerer Zeit bekannten pferdegestaltigen Fibeln sind bei Ørsnes (1988:97p.) mit entsprechenden Literaturangaben aufgeführt. Die bei Kleingärtner & Jöns (2000 Anm. 7) aufgezählten Neufunde Dänemarks sind um die noch unpublizierten wikingerzeitlichen Funde aus Dalshøj II, Ibsker sn., und Madsebakke, Allinge-Sandvig sn., sowie die ebenfalls noch unpublizierten Detektorfunde aus den Siedlungsarealen von Soldatergård, Aaker sn., Bornholm, und Sandegård, Aaker sn., Bornholm, zu ergänzen. Diese Auskunft verdanke ich der freundlichen Mitteilung durch Dr. Finn Ole Nielsen und Dr. Margrethe Watt. Aus Sønderø stammt ebenfalls

eine pferdegestaltige Fibel (Jensen & Ulriksen 1989:6).

[6] Eine Ausnahme findet sich bei: Jørgensen & Nørgård Jørgensen (1997:29 Fig. 18).

[7] Zur Forschungsgeschichte von Stil II und methodischen Vorgehensweisen sowie Herkunfts- und Datierungsvorschlägen einzelner Forscher siehe Speakes (1980:10pp.) und Haseloff (1984: 109pp.). Die jüngste Übersicht zur absoluten Chronologie der Tierstile findet sich bei: Jørgensen & Nørgård Jørgensen (1997:30pp.).

[8] Pferdegestaltige Fibeln mit hochgerecktem, schlankem Hals gehören der Wikingerzeit an, die mit einer niedrigen, breiten Ausformung der Vendelzeit und die halbbogenförmig angelegten der Völkerwanderungszeit (Nancke-Krogh 1978: 182; 187).

[9] Als typische Beispiele können für das südskandinavische Gebiet das Exemplar aus Veggerslev (Olsén 1945 Fig. 347) und für den uppländischen Bereich die Pferde auf den Saxscheiden von Vendel und Valsgärde (Olsén 1945) angeführt werden.

[10] Für die Beziehungen zwischen insularem und skandinavischem Gebiet während des 5. und 6. Jahrhunderts siehe: Hines (1984) mit Rezension bei Welch (1987:251pp.). Auch Olsén (1945: 96pp.) und Ørsnes-Christensen (1955:110pp.) zeigen auf, dass viele Voraussetzungen der skandinavischen Stil-C-Gruppe im insularen Ornamentmaterial zu suchen sind.

[11] Dieser umfangreichen Frage nachzugehen, ist im Rahmen dieses Artikels jedoch nicht zu leisten.

[12] Dem Nationalmuseum Kopenhagen und dem Archäologischen Landesmuseum Mecklenburg-Vorpommern, Schloß Wiligrad sei für die Bereitstellung der Photos gedankt.

[13] Eine erschöpfende Analyse pferdegestaltiger Fibeln und deren Deutung kann im Rahmen dieses Artikels nicht durchgeführt werden, da es dazu der zusätzlichen Berücksichtigung weiterer zeitgleicher und ebenfalls mit Pferdedarstellungen verzierter Fibeln bedarf.

[14] Lediglich Ribe kann mit Sicherheit als Produktionsort bezeichnet werden, da sich dort eine fragmentierte Gussform für pferdeförmige Fibeln mit Fußleiste fand (Nancke-Krogh 1978:180 Fig. 1).

Literatur

Arwidsson, G. 1942. *Vendelstile. Email und Glas im 7.-8. Jahrhundert.* Valsgärdestudien 1. Acta Musei Antiquitatum Septentrionalium Regiæ Universitatis Upsaliensis 2. Uppsala – Stockholm – Berlin.

- 1989. Verschiedene Schmuckgegenstände. Arwidsson, G. Birka: *Untersuchungen und Studien 2: Systematische Analysen der Gräberfunde*, 55-62. Stockholm.

Bakka, E. 1973. Eit gravfunn frå Fosse i Meland Hordaland og det arkeologiske periodeskiljet mellom merovingartid og Vikingatid. *Honos Ella Kivikoski.* Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 75, 9-17. Helsinki.

Becker, C. J. 1953. *Zwei Frauengräber des 7. Jahrhunderts aus Nørre Sandegaard, Bornholm.* Acta Archaeologica 24, 127-155. København.

- 1955. *Smykkefundet fra Ørby. Et glimt fra Sjællands glemte storhedstid.* Nationalmuseets Arbejdsmark 1955, 26-34. København.

Bjerring Jensen, K. 1994. *Katrinelund.* Arkeologiske Udgravninger i Danmark 1994, 184-185. København.

Böhme, H. W. 2001. Gedanken zu den frühen Markt- und Handelsplätzen in Südskandinavien. Pohl, E., Recker, U. & Theune, C. (eds.), *Archäologisches Zellwerk: Beiträge zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für Helmut Roth zum 60. Geburtstag.* Internationale Archäologie: Studia honoraria 16, 483-498. Rahden/Westfalen.

Böhner, K. 1968. Beziehungen zwischen dem Norden und dem Kontinent zur Merowingerzeit. *Sveagold und Wikingerschmuck [Ausstellung des Statens Historiska Museums Stockholm vom 12. Juli bis 15. Oktober 1968 im Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz]*, 168-198. Mainz.

- 1982. Die Reliefplatten von Hornhausen. *Festschrift Hans-Jürgen Hundt zum 65. Geburtstag. Teil 3: Frühes Mittelalter. Text.* Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 23/24, 1982, 89-138. Mainz – Bonn.

Branca, A. 1999. *Fågelfibulor - en exklusiv grupp.* Hårdh, B. 1999, 163-175. Stockholm.

Brather, S. 1996. *Merowinger- und karolingerzeitliches „Fremdgut“ bei den Nordwestslawen.*

Gebrauchsgut und Elitenkultur im südwestlichen Ostseeraum. Prähistorische Zeitschrift 71, 46-84. Berlin.

Callmer, J. 1999. *Vikingatidens likarmade spännen.* Hårdh, B. 1999, 201-220. Stockholm.

Dreijer, M. 1960. *Arkeologiskt nytt från Åland 1959.* Årsbok. Åländsk Odling 21, 136-141. Mariehamn.

Dulinicz, M. 2001. *Kształtowanie się słowiańszczyzny Połnocno-Zachodniej.* Warszawa.

Gjessing, G. 1943. *Hesten i førhistorisk kunst og kultus.* Viking 7, 5-143. Oslo.

Haseloff, G. 1984. Stand der Forschung: Stilgeschichte Völkerwanderung- und Merowingerzeit. Høgestøl, M. et al. 1984. *Festskrift til Thorleif Sjøvold på 70-årsdagen.* Universitetes Oldsaksamlings Skrifter. Nye rekke 5, 109-124. Oslo.

Hines, J. 1984. *The Scandinavian Character of Anglian England in the pre-Viking period.* BAR British Series 124. Oxford.

Hårdh, B. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.) 1998. *Centrala platser, centrala frågor: samhällsstrukturen under järnåldern: en vænbok till Berta Stjernquist.* Acta Archaeologica Lundensia: Series in 8° 28. Uppåkrastudier 1, 113-127. Lund.

Hårdh, B. (ed.) 1999. *Fynden i centrum: keramik, glas och metall från Uppåkra.* Acta Archaeologica Lundensia: Series in 8° 30. Uppåkrastudier 2, 163-175. Stockholm.

Hårdh, B. 1999a. *Näbbfibulan - ett vendeltida vardagsspänne.* Hårdh, B. 1999, 145-162. Stockholm.

Høilund Nielsen, K. 1987. *Zur Chronologie der jüngeren germanischen Eisenzeit auf Bornholm. Untersuchungen zu Schmuckgarnituren.* Acta Archaeologica 57, 1986, 47-86. København.

Høilund Nielsen, K. 1991. Centrum og periferi i 6.-8. årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien. Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (eds.), *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark 2.* Jysk Arkæologisk Selskab Skrifter 22, 2, 127-154. Aarhus.

- 1999. Female grave goods of Southern and Eastern Scandinavia from the Late Germanic Iron Age or Vendel Period. Hines, J., Høilund Nielsen, K. & Siegmund, F. (eds.), *The pace of change.* Studies in Early-Medieval Chronology, 60-194. Exeter.

- 2000.' *The Political Geography of Sixth- and Seventh-Century Southern and Eastern Scandinavia on the Basis of Material Culture.* Archaeologija Baltica 4, 161-172. Vilnius.

Holmqvist, W. 1939. *Kunstprobleme der Merowingerzeit.* Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 47. Bonn – Lund.

Jensen, V. & Ulriksen, J. M. 1989. *Sønderø, - en anløbsplads fra yngre jernalder og vikingetid.* Romu 1988, 5-14. Roskilde.

Jørgensen, L. & Nørgård Jørgensen, A. 1997. *Nørre Sandegård Vest: a Cemetery from the 6th-8th Centuries on Bornholm.* Nordiske fortidsminder: Serie B 14. Kopenhagen.

Jørgensen, L. & Pedersen, L. 1996. *Vikinger ved Tissø. Gamle og nye fund fra et handels- og håndværkscenter.* Nationalmuseums Arbejdsmark, 22-36. København.

Kivikoski, E. 1947. *Die Eisenzeit Finnlands 1. Bilderatlas und Text.* Porvoo – Helsinki.

- 1973. *Die Eisenzeit Finnlands.* Bildwerk und Text. Helsinki.

Kleingärtner, S. & Jöns, H. 2000. *Eine Pferdefibel aus Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwest-Mecklenburg.* Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch 48, 279-293. Berlin.

Larsson, L. & Hårdh, B. 1998. *Uppåkra - ein eisenzeitlicher Zentralplatz in Südschweden.* Frühmittelalterliche Studien 32, 57-71. Berlin.

Lindqvist, S. 1941. *Gotlands Bildsteine I.* Stockholm.

Mangelsdorf, G. 2001. Die Drachenfibel von Nehringen und das Problem der Vendelzeit in Vorpommern. Meyer, M. (ed.), *„... trans albim fluvium". Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie [Festschrift Achim Leube].* Internationale Archäologie. Studia honoria 10, 493-504. Rahden/Westfalen.

Nancke-Krogh, S. 1978. *Ribehesten og dens slægtninge.* Kuml 1978, 179-191. Århus.

Nerman, B. 1969. *Die Vendelzeit Gotlands II. Tafeln.* Stockholm.

Nielsen, H. 1992. Boeslunde – et sjællands Gudme? *Sjællands jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København.* Arkæologiske Skrifter 6, 113-132. København.

Olsén, P. 1945. *Valsgärdestudien 2. Die Saxe von Valsgärde 1.* Acta Musei Antiquitatum Septentrionalium Regiæ Universitatis Upsaliensis 3. Uppsala – Stockholm – København.

Ørsnes, M. 1966. *Form og Stil i Sydskandinaviens Yngre Germanske Jernalder.* København.

- 1969. *Südskandinavische Ornamentik in der jüngeren germanischen Eisenzeit.* Acta Archaeologica 40, 1-121. København.

- 1988. Hestebilleder. Nogle nye fund fra Bejsebakken ved Ålborg. *Festskrift til Olaf Olsén på 60-års dagen den 7. Juni 1988*, 93-104. København.

Ørsnes-Christensen, M. 1955. *Kyndby. Ein seeländischer Grabplatz aus dem 7.-8. Jahrhundert nach Christus.* Acta Archaeologica 26, 69-162. København.

Roth, H. 1986. Stil II - Deutungsprobleme. Skizzen zu Pferdemotiven und zur Motivkopplung. Roth, H. (ed.), *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 15. bis 19. Februar 1983,* 111-128. Sigmaringen.

Salin, B. 1904. *Die Altgermanische Thierornamentik. Typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik.* Stockholm.

Salin, E. 1959. *La Civilisation Mérovingienne 4.* Paris.

Schetelig, H. 1910. *Smaa spaender fra folkevandringstiden.* Oldtiden 1, 51-99. Stavanger.

Speake, G. 1980. *Anglo-Saxon animal art and its Germanic background.* Oxford.

Vang Petersen, P. 1991. Nye Fund af Metalsager fra Yngre Germansk Jernalder. Detektorfund og danefæ fra perioden 1966-88. Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (eds.), *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark 2.* Jysk Arkæologisk Selskab Skrifter 22, 2, 49-66. Aarhus.

- 1995. *Danefæ 1995: Oldtid.* Arkæologiske Udgravninger i Danmark, 232-249. København.

- 1998. *Danefæ 1998: Oldtid.* Arkæologiske Udgravninger i Danmark 253-270. København.

Vierck, H. 1972. *Redwalds Asche. Zum Grabbrauch in Sutton Hoo, Suffolk.* Offa 29, 20-49. Neumünster.

Welch, M. G. 1987. *Reflections on the archaeological connections between Scandinavia and Eastern England in the Migration Period.* Studien zur Sachsenforschung 4, 251-259. Oldenburg – Hildesheim.

Werner, J. 1935. *Münzdatierte austrasische Grabfunde.* Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 3. Berlin – Leipzig.

- 1961. *Katalog der Sammlung Diergardt (Völkerwanderungszeitlicher Schmuck) 1: Die Fibeln.* Berlin.

Liste 1: Pferdeförmige Fibeln mit angewinkelten Extremitäten (Laufschema)

Siedlungsfunde
Dänemark
1.) Katrinelund (Bjerring Jensen 1994:185)
2.) Neble II (Nielsen 1992:127 Fig. 39)
Schweden
3.) Uppåkra (Fig. 1)

Grabfunde
Dänemark
4.) Nørre Sandegård Vest, Grab 23 (Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997:202 Pl. 11:7)
Finnland
5.) Sund, Stenhagen, Grabhügel 34 (Kivikoski 1973 Pl. 43 Fig. 406)
Deutschland
6.) Groß Strömkendorf (Jöns & Kleingärtner 2000 Fig. 1)

Liste 2: Pferdeförmige Fibeln mit Fußleiste (Schreitschema)

Siedlungsfunde
Dänemark
7.) Bejsebakken, Jylland (Ørsnes 1988:98 Fig. 6)
8.) Bejsebakken, Jylland (Ørsnes 1988:98 Fig. 7)
9.) Bejsebakken, Jylland (Ørsnes 1988:99 Fig. 9)
10.) Tissø, Fuglegård, Sjælland (Vang Petersen 1998:258)
11.) Tissø, Bulbrogård, Sjælland (Vang Petersen 1998:258)
12.) Tissø, Kalmergården, Sjælland (Vang Petersen 1995:241)
Åland Inseln/Finnland
13.) Finström, Storhagen (Kivikoski 1947 Pl. 46:407)
14.) Saltvik, Kohagabacken, Kvarnbo (Dreijer 1960:138 Fig. 3:2)

Grabfunde
Dänemark
15.) Veggerslev, Jylland (Ørsnes 1966 Pl. 163)
Schweden
16.) Bergby, Ksp. Vendel, Uppland (Olsén 1945 Fig. 354)
17.) Birka, Bj. 854, Uppland (Arwidsson 1989: 57 Fig. 275-276)
18.) Löta, Ksp. Bettna, Södermanland (Arwidsson 1942 Fig. 44)
19.) Löta, Ksp. Bettna, Södermanland (Arwidsson 1942 Fig. 44)
Norwegen
20.) Myklebostad, Ksp. Eid, Sogn og Fjordane (Olsén 1945 Fig. 356)
21.) Kvelle, Ksp. Hedrum, Vestfold (Olsén 1945 Fig. 355)

Unbekannte Fundumstände
Schwedische Inseln
22.) Bläsinge, Ksp. N. Möckleby, Öland (Olsén 1945 Fig. 349)
23.) Ringvide, Ksp. Fole, Gotland (Nerman 1969 Pl. 153:1312)
24.) Amunde, Ksp. Burs, Gotland (Nerman 1969 Pl. 308:2430)
25.) Södra Sandby, Ksp. Sandby, Öland (Olsén 1945 Fig. 348)
26.) Unbekannter Fundort, Öland (Olsén 1945 Fig. 350)
Norwegen
27.) Skaugholmen, Gildeskaal (Schetelig 1910: 91 Fig. 78)
28.) unbekannter Fundort (Schetelig 1910:91 Fig. 77)
29.) Kaupang, Vestfold (Nancke-Krogh 1978:183)

Liste 3: Pferdeförmige Fibeln (verschiedene Schemata)

Siedlungsfunde
Dänemark
30.) Bejsebakken, Jylland (Ørsnes 1988:97 Fig. 4)
31.) Bejsebakken, Jylland (Ørsnes 1988:97 Fig. 5)
32.) Bejsebakken, Jylland (Ørsnes 1988:99 Fig. 8)

Grabfunde
Schweden
33.) Löta, Ksp. Bettna, Södermanland (Arwidsson 1942 Fig. 44)

Liste 4: Aussehen unbekannt

Siedlungsfunde
Dänemark
34.) Dalshøj II, Ibsker sn. (mündliche Mitteilung)

Late Iron Age Metal Craft Ceramics at Uppåkra

Ole Stilborg

Abstract

Late Iron Age Metalcraft Ceramics at Uppåkra

Central to the discussions of Iron Age cast jewellery are the questions concerning the role and social setting of the craftsmen who made them. As pointed out by some scholars, the way to identify the craftsmen is by studying the technical details of the products. To this the study of the ceramic objects used in the craft may be added. This article seeks to approach the casters working in a part of Uppåkra during a period in the 7th century AD through a study of the craft-related ceramics. Different types of activities are identified and their physical arrangement and the quality of the craftsmanship are studied. The other ceramic finds in the area reflecting the social setting of the workshop as well as relations to another Scanian casting site at Dagstorp and to the site of Sorte Muld on Bornholm are discussed.

Laboratory for Ceramic Research, Dept. of Quaternary Geology, Lund University, Tornavägen 13, SE-223 63, Lund.

Background

The status and role of the craftsman and the professionalisation of the crafts is a much debated topic in Scandinavian archaeology especially relating to the later part of the Early Iron Age and the Late Iron Age, where trading sites and central places start to emerge and develop. Studies of products and casting refuse at sites like Helgö and Gene as well as of singular objects made of precious metals and to a lesser extent bronze have all in some way related to this issue (Lamm 1977; Ramqvist 1983; Hjärthner-Holdar 2000). The discussion has usually revolved round some basic oppositions – Free versus un-free, Master versus workman and Stationary versus mobile.

Among discussions of the status and organisation of bronze casting in the Late Iron Age, we find J. Callmers argument that despite the difficulties in interpreting the specific archaeological sites, the spread of different types of products as well as information from the written sources speak in favour of mobile craftsmen (Callmer 1995,65). In a recent article, Callmer adds that even the masters making the highest quality jewellery for a limited elite clientele needed to be itinerant in order to keep up the standard of their workmanship and be up to date on the design developments (Callmer 2003).

In his dissertation on Roman Iron Age gold smithing in Scandinavia, K. Andersson reviews the same debate, and concludes that the status of smiths, bronze casters and gold smiths may not have been wholly high and

free or always low and un-free (Andersson 1995,115ff). It is quite possible that not only were there craftsmen with very different social positions related to the status of their products and the uniqueness of their craftmanship but the status of the craftsman may very well have changed perhaps more than once in his/her lifetime. In order to develop the discussion about this question, he points to the need for detailed studies of the craft techniques as they are represented on the products. At least for the more exclusive jewellery fx with filligran and punched ornaments, this would make it possible to start delineating the professional goldsmiths/workshops involved.

Another thing needed to move forward are fairly complex models suggesting what physical remains we should expect from different kinds and different organisational levels of metalworking activities.

On the basis of both medieval descriptions and archaeological finds, K. Ravn Hedegaard has suggested six different types of organisation for Late Iron Age bronze casting (Hedegaard 1992). The six types, ordered hierarchically after the scale of production and its relation to societal structures, are defined by the physical structures of the production place, the type and procurement of raw materials, the quality and quantity of products and the refuse (excerpt taken from Hedegaard 1992 and translated by the author).

1. The administered urban and professional casting – is defined by permanent workshops possibly situated in special craft quarters of the town; by imported high quality raw materials; by mass production of practical objects and by locally accumulating waste mixed with household refuse.
2. Trading and casting of semi-products – is defined by rudimentary constructions – like a single casting pit – without any relation to more permanent structures; by using reusable simple stone moulds; by a production of weights and metal bars and by a limited refuse consisting of a few crucibles, lead for the weights and scrap metal. The craftsman is often itinerant.
3. Professional casting – is defined by a few pits and rarely more permanent constructions: by clay of high quality for moulds and crucibles; diverse range of products – some of which are mass produced and by a refuse containing few tools and little scrap metal. The professional caster moves around to trading places in an area with his main outcome secured in one of the settlements within this area.
4. Court casting – is defined by a permanent workshop placed at or near the residence/administrative centre of the local ruler, by the raw material being supplied by the ruler; by a broad production including unique, high-quality objects and by a limited amount of waste per year, because of the limited quantities produced.
5. Socially determined casting – is defined by rudimentary structures in or at some distance outside the settlement; by the limited production of practical standard objects but often in local designs and in an uneven quality and by the repeated use of the same site for the activity accumulating refuse over time.
6. Household casting – is defined by the use of any old pit as a work place; by local raw materials and limited knowledge of alloys; by the production of simple everyday objects and adornments as well as repairs and finally by a small amount of refuse with a heterogeneous composition and mixed with household refuse.

To this I would like to add that while the craftsman in examples 1, 3 and 4 could be

prone to engage in experiments for example with alloys and for this reason make or acquire special tools i.e. crucibles and moulds of different wares, the other types of casters ought to be less so. When it comes to the independent urban caster and earlier on the itinerant professional caster their willingness to do something out of the ordinary is of course dependent on the existence of a good market for the eventual product. Furthermore, we are more likely to find fragments of crucibles in the refuse from the stationary caster – be he/she professional or not – than in the waste left behind by the itinerant craftsman. Reusable crucibles – even those, that needed some mending before they could be used again – was of course curated rather than thrown away.

The Site and the Finds

Following up on recognisance finds of bronze casting moulds south of the church in the eastern part of the Uppåkra site in 1998, a 160x80 m large area (Fig.1) – Uppåkra 99:1-2 - was investigated in the following year (Lindell 1999,2ff). In the southeast corner of the area surface finds and geomagnetic readings had indicated concentrations of craft activities. Here an L-shaped trench of 16 m^2 was totally excavated in m^2-squares. The squares were named 1a-1d through 4a-4d (Fig.2). In the remainder of the area, the plough soil was removed in five 2x200 m large trenches. Within these trenches, some selected features as well as seven 1x1,4 m large test pits into the culture layer were totally excavated. Both the 16 m^2 section and the test pits were dug in 10 cm levels (Lindell up.cit., ARK341 1999).

The finds of Late Iron Age casting refuse were concentrated in the L-shaped trench. No clear features were encountered in the upper 20 cm of the culture layer in the 1a-4d squares. The thickness of the culture layer is up to 0,5 m in this part of Uppåkra. In the northern part of the area near the bottom of the culture layer, a pit (A 77) and a stone layer were found (Lindell 1999,4). The pit and part of the stone layer were excavated. A limited number of features – mostly pits and post-holes - were found in the up to 0,7 m thick culture layer of the seven test pits (Lindell 1999,5ff).

The Late Iron Age casting refuse was concentrated to the upper two levels in the m^2-dug trench. In addition to the casting refuse, the first level mainly contained a large amount of bones besides some pottery, some burnt clay, metal slag, a lump of melted metal, and objects of iron and bronze. The iron objects included a guard from a sword, a chisel, a pin, needles, nails, small rings and a rod. Among the bronze objects were a partly gilded rivet plate and a needle (ARK341 1999,5f; Lindell 1999,4). Furthermore, some shards of glass, a red glass bead and a piece of red glass paste were found. The second level produced largely the same finds albeit generally less bone and more pottery. One well preserved bronze fibula datable to the latter part of the late Roman Iron Age or the beginning of the Migration Period was found in square 1c. In the levels below (level 3-4) the amount of bones declined while the amount of pottery increased. The number of finds of slag, iron, other metals and glass were few including an iron arrow head, a needle and a glass bead. In the lowest level only scant finds of bone and pottery were encountered except for the pit A77, which contained a fair amount of bone, pottery, burnt clay, metal slag, crucible fragments and some unidentified iron and bronze objects.

Generally, the amounts and types of finds as well as the variation down through the layers are the same in the test pits in the

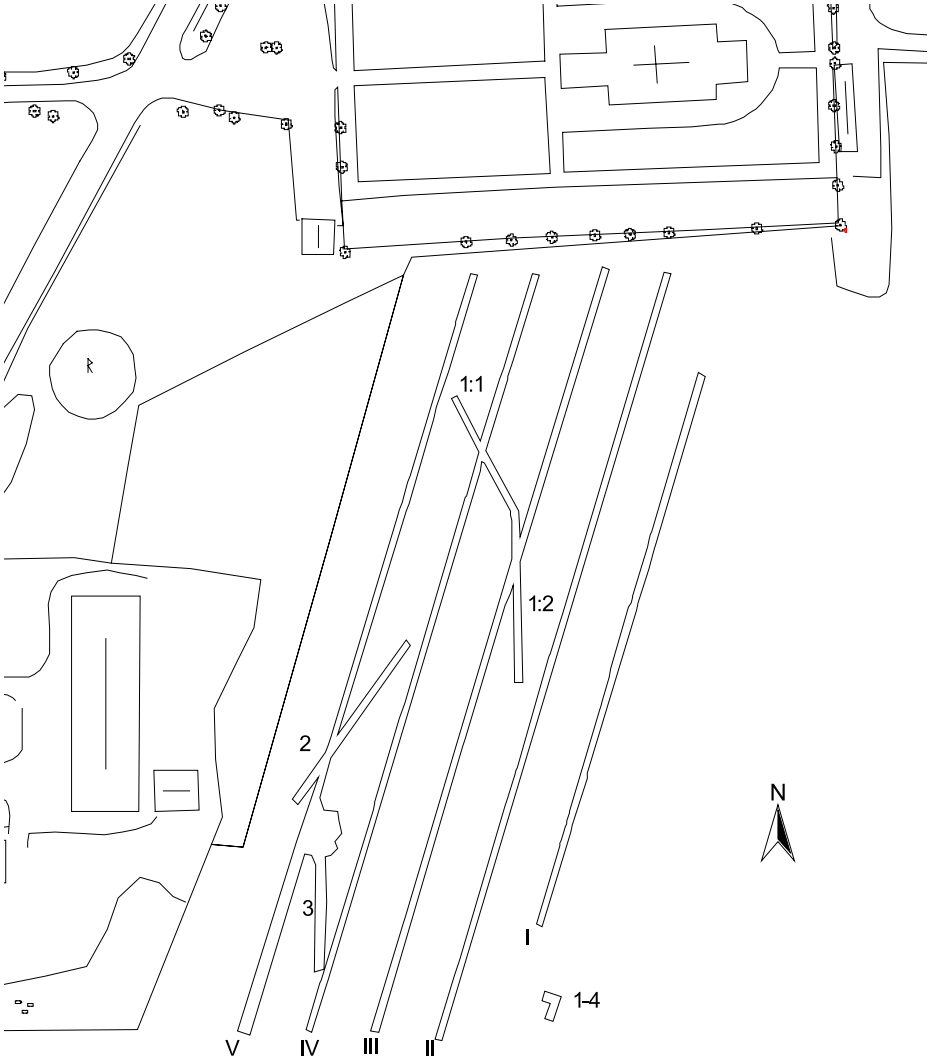

Fig. 1. Plan of excavated areas at Uppåkra in 1999.

trenches I-V. The two top levels of test pit III:1 seem to be somewhat richer with finds of a piece of gold foil, bronze fittings and glass (Lindell 1999,8f). Remarkable, datable finds from this area include a Migration period gilded bronze relief brooch in test pit II:1(level 2) and a 6th-8th century AD gold foil figurine in test pit IV:2 (level 5) (Lindell 1999,23f). Furthermore, a series of lances (5) and spear-heads (4) in the top levels of trenches II, IV and V were datable to the first half of the Late Roman Iron Age (C1b/C2, 3rd century AD)(Lindell 1999,24f). Later weapon finds in the area date from the 4th to the 7th century (Larson 2002).

In 2001 a larger area in the south part of the area traversed by the trenches was excavated (Larsson 2002). Among the finds were the remnants of an extraordinary wooden building encompassing several building phases and an exclusive deposition of a metal beaker and a glass bowl dug into the latest floor level. The

main period of use of the building probably falls within the 6th century, but it may also be partly contemporary with the concentration of crucibles and moulds in Uppåkra 99:1-2 ca 70 meters to the Southeast. Even here fragments of moulds and crucibles were found (K.-M. Lenntorp personal comm.). The ceramics find material from this excavation has not been included in the present study.

The Research Questions

The overriding question of course relates to the problem of the organisation of the craft as sketched in the introduction to this paper. However, in order to approach this goal, we have to start with simpler and more easily answerable questions concerning distribution and variation within the physical remnants of the activity.

In the case of the finds from Uppåkra 99:2, we are interested in establishing whether the material is homogenous or not – in the sense of being the result of one or more casting activities/workshops separated in time or space. Furthermore – what was this part of Uppåkra used for, when the casting activity was going on. Was the casting done at a farm; in a metal craft or general craft area or in a more or less un-used area in the outskirts of the settlement? Questions to the activity itself concern which processes involving ceramics may be discerned and what level of professionalism is revealed in the ceramics technology.

How does the level of technology represented at Uppåkra compare with the finds at Dagstorp 1:2-3 och 5:31, Dagstorp sn, which was analysed earlier on (Kresten et al 2000)? The latter find has been discussed as the remnants of the activity of a professional craftsman coming from Uppåkra (Hårdh 2001; Becker forthcoming). The disclosure of identical technologies at Uppåkra and Dagstorp would go a long way to prove the existence of this type of itinerant craftsmen (see Calmer 2003 for a longer discussion).

The Ceramic Setting

An important aspect in understanding the organisation of the craft is the analysis of the other ceramic finds encountered in the same layers as the moulds and crucibles. This will enable us to see whether the remnants of the craft were thrown out as part of (or at least in the same area as) a normal household refuse or a refuse from an extraordinary household (dominated by fine-wares); together with a special selection of pottery deriving from a craft area or not associated with any other pottery refuse. In addition to the social information that may be gleaned from this, it also provides an indication of the distance between the original activity area and the deposition of the refuse. In the two first instances it is more likely that an open refuse dump was placed some distance from the living quarters, while there might have been less compelling reasons for tidying up areas designated for handicrafts. An earlier study of the excavation unit 98:2 in the western part of Uppåkra (Stilborg 2003) has shown that such specialised areas existed here at least from the Late Roman Iron Age into the Migration and Vendel periods. These different discard situations have implications not only for the composition of the ceramics refuse, but also for the level of fragmentation. Normally, the discard of pottery away from the primary activity areas would result in a low degree of fragmentation. However, a study of the finds from Uppåkra 8:3 showed a combination of highly fragmented fine-ware pottery and refuse from comb production (Dahlström, 1999; Lindell,

2001, 11f). The fragmented pottery clearly originates from an area with high activity – possibly a house floor from which it was swept together with a primary refuse from comb making.

The pottery and other ceramic finds from the excavations Uppåkra 1999:1 and 1999:2 (MLUHM 31089 and 31125) were recorded with regard to number of sherds, sherd thickness variation, ware types, shapes, ornamentation, fragmentation and traces of use in order to discuss the questions to the ceramic setting posed above. What kind of ceramic refuse is represented; what is the dating and what is the connection to the Vendel period moulds and crucibles? The latter were examined through a separate, more detailed recording of their technical traits, which will be presented below.

If we start by looking at the lower levels 3-5 in the m^2-square area, the amount of pottery is generally low to medium - from a few sherds up to 40 sherds per level plus a varying amount of split sherds and fragments (< 2 cm^2). The overall fragmentation is high with a large amount of fragments, quite a few split sherds and few sherds larger than 5 cm across. Very few sherds within any level can be seen to derive from the same vessel. The material from the pit A77 (bottom of square 3d) not surprisingly deviates from this general picture. The pit contained both small and larger sherds as well as larger parts of one thin-walled, coarse-tempered, burnished vessel. The pottery remnants represented a good selection of both fine ware including one ornamented sherd and coarser household ware including one coarse-slipped body sherd. The variation in sherd thickness between 4 and 14 mm likewise indicates a household inventory with both small, medium sized and large vessels. However, the pit also contained one sherd of a probably fairly large crucible, discoloured by the use for bronze casting. The adjacent stone layer A57 (bottom of square 3c) contained - among the few finds - a vitrified piece of ceramics which most likely also indicates metal craft activities in the vicinity. In the levels 3-5 above even the more fragmented pottery material represents what appears to be a comparable selection of pottery encompassing smaller fine ware vessels as well as medium sized and larger vessels. This is based on 8 reconstructed rim diameters between 8 and 20 cm and a sherd thickness variation between 4 and 12 mm. There is, however, an over-representation of small vessels, which partly may be caused by the fragmentation, partly by an actual lack of large vessels. Both rim, neck and body sherds are represented in reasonable proportions, while bases are under-represented, which is not un-normal for household refuse (Bergenstråhle & Stilborg 2002; Stilborg 2003). Whole lower parts of broken vessels are very likely to be reused for other purposes often away from the household. There is no concentration of burnished, reduced fired, fine-ware (as for example was the case in the top levels of Uppåkra 8:3, (Dahlström 1999; Stilborg 2003) and only a few sherds carry any ornamentation. Nearly all levels contain some pieces of burnt clay – in some cases identifiable as daub or oven wall material – but not more than what may considered as background "noise"(Bergenstråhle & Stilborg 2002). Thus there is nothing to indicate that this ceramic refuse represents anything else than a normal household refuse. There are, however, a few traces of metal craft which seems to predate the Vendel Period craft activity. Besides the crucible and the vitrified ceramic fragment in the features A77 and A57 pieces of metal slag appeared in level 4 of squares 2b, 3d and 4c as well as a vitrified piece of ceramics in level 5 of square 3b.

The dating of the ceramics from these levels must rely on a few general characteristics in the development of the pottery design – a development, which has been confirmed locally by the stratigraphic observations of the pottery from trench D in the excavation by B.M. Vifot (Vifot 1936; Stilborg 2001,128f). The main chronological features are the thickened, multi-facetted rims in the end of the Pre-Roman Iron Age and around the Birth of Christ and the ornamentation with bands of double-lines containing a line of simple impressions in between in the Early Roman Iron Age. A fairly rich ornamentation with groups of slanting lines and impressions belong in the early part of the Late Roman Iron Age, while later on towards the end of the same period it is largely replaced by a plastic ornamentation with broad grooves and cordons on the fine ware vessels. The pottery of the ensuing Migration period is badly known both on Uppåkra and in Scania as a whole. The amount of pottery refuse on the sites is reduced compared to the previous period and the grave finds are just as scarce (Stjernquist 1955; Stjernquist 1977; Stilborg 2003). The shapes and ornamentation of the fine ware vessels are largely a continuation and slow gradual development of the designs in the last part of the Late Roman Iron Age. The continental innovation of the ornamentation – introducing the boss-ornamentation – in the middle of the 6th century did not really catch on in Scania (Stilborg 2002). However, the good stratigraphy of the trench Uppåkra 98:2, makes it possible to refer a rich ornamentation with cordons and different combinations of line ornaments to the Migration period (Stilborg 2003). The Vendel period is not much richer in pottery finds on the settlement sites but does display some characteristic elements such as complex motifs of stamped ornaments and a biconnical shape with a short, straight upper part (Brorsson 2002; Stilborg 2002).

If we look at the finds in the lower levels, most of the pottery that do carry no specific chronological information. Among the few sherds that do we find a sherd with an ornament typical for the Early Roman Iron Age in feature A77. From the same pit a thickened, facetted rim may be dated around the Birth of Christ. The same date or earlier is likely for facetted rims from feature A57 and square 3b (level 4) and for a thickened, multi-facetted rim in square 1a (level 4) while a heavily thickened rim in square 4a (level 5), is securely placed within the Early Roman Iron Age. However, rims from Early Roman Iron Age vessels have even been found in level 2 and 1, squares 4b and 4d respectively. Sherds indicating Late Roman Iron Age appear in the upper three levels - 1b, level 3; 1d, level 1 (small sherds with line ornaments); 3c, level 3 (neck sherd with broad grooves) and 4d, level 1 (sherd decorated with slanting lines and impressions). No sherds had shapes or ornaments by which they could be dated to the Migration or Vendel periods. Furthermore, the composition of the pottery find material in the upper levels in terms of variation in ware types, sherd dimensions (5-13 mm), representation of vessel parts and rim diameters (7-25 cm), does not deviate in any significant way from the pottery in the lower levels.

To summarise the ceramic setting in the m^2-square area, the activities documented by the excavation seem to start by the end of the Pre-Roman Iron age and continue through the Roman Iron Age. During this period or perhaps later there was quite a lot of activity in the area not only adding to but also disturbing the stratigraphy of the culture layer visible in the mixing of sherds with different dating and in the high fragmentation of the

material. Compared to the good stratigraphy of trench D in Vifots excavation which was sealed by an early Migration Period house floor and of trench Uppåkra 8:2 dug in 1997, the major disturbance of this area is clear (Stilborg 2001). The fairly high number of split sherds might be a result of breaks in the growth of the culture layer leaving sherds exposed to frost on the ground. A major hiatus, however, seems to occur between the transition Late Roman Iron Age/ Migration Period (around 400 AD) and the 7th century metal craft activities in the area. This activity does not seem to be associated with any pottery refuse as far as it is possible to date the pottery found.

The pottery finds from the test pits to the west of this area generally give the same picture – a ceramic household refuse mainly dating between 0 and 400. In the top levels of test pit III:1 (level 2) and IV:1 (level 1) (Fig.1) a few richly ornamented sherds (Ref. Stilborg 2003, Fig. 8,E) might date to the Migration period but no indisputable Vendel Period pottery was observed. Finds of 3rd- 4th century spearheads in the top levels of the culture layer in trenches II, IV and V (Lindell 1999,24f) and of a 6th-8th century AD gold foil figurine in IV:2, level 5 attest to the heavy disturbance of even this area.

Metal craft activities are evidenced in the ceramics finds at the basal levels of test pit III:1 (i.e. feature 101) dated to Early Roman Iron Age as well as in the top levels (1-3) of the same test pit and in the top levels of test pits III:2 (levels 1-3); IV:1(level 1); IV:2 (levels 1-3) and V:1 (levels 1-3). In most cases, the finds consist of vitrified fragments possibly from furnace walls, clay-covered hearths or bellow protections and crucibles. Pieces of one or more casting moulds only appeared in the top level of test pit V:1. They seem to be contemporary with the moulds in the m^2-area.

It seems that the larger area had been used during the same period and had been exposed to as much disturbance as the m^2-excavated area. In the Early Iron Age, the refuse consisted of household pottery including some remnants of metal craft activities. Later on, as it seems – the pottery gives no further chronological clues – the ceramic traces of metal craft activities become more widespread in the middle and western trenches, while the two eastern trenches only contain ceramic household refuse. The only remnants of moulds, which judging from the quality of the ware should be contemporary with the Vendel Period casting, are found in test pit V:1 – furthest away from the m^2-excavated area.

To conclude, the ceramic setting of the Vendel Period casting seem to include a prehistory of the area dominated by household activities with the odd metal craft event, followed by an increasing spread of (presumably) low activity metal craft albeit still in the vicinity of the households. The Vendel Period casting, which seems to have been carried out in the same area where the refuse later was deposited, may have been situated in an by that time almost empty area, the nearest contemporary activity being the casting evidenced in test pit V:1 110 meters to the North by Northwest and activities around the building further South (Larsson 2002).

The analysis of moulds and crucibles and other technical ceramics

All fragments of moulds and crucibles as well as all vitrified fragments from the m^2-area and from the top level of test pit V:1 were studied on the basis of a detailed recording of a range of parameters. For the crucibles and mould

fragments the maximum thickness, the weight and the max grain-size of the non-plastic inclusions were measured; the ware quality, the existence of more than one layer and the quality of preservation evaluated. Nearly all fragments of moulds with preserved casting surface and a selection of crucibles were photographed through a binocular microscope at enlargements from X6-X15. Where possible the rim diameter of the crucibles and the ingates of the moulds were calculated. In the former instance the resulting rim diameter is only relevant for the cylindrical type of crucible. Because of the heavy fragmentation it is not known how many of the crucibles were made in this shape. Vitrified fragments, fragments of furnace walls and bellow protections were counted, weighed and their ware noted and recorded if different from the ordinary coarse natural tempered clay.

The distribution (based on weight) of all metal craft activity related refuse in the upper two levels of the m^2-area indicates two concentrations (Fig.3). One larger in squares 1a-2b and one smaller in 4a-d and possibly 3c. The specific delineation of these two concentrations is even based on the distribution of certain special finds such as repaired crucibles, crucibles for glass melting (?), kaolin crucibles and crucibles with gold drops. We will return to these finds later on. In squares 1c, 1a and 1d we find the highest frequency in both number and weight of crucible fragments and in 1c, 1d and 2a the highest frequency in number as well as weight of mould fragments. In both cases the South concentration is the more marked (Fig.4,5). The average weights for crucibles per square is higher (1,1 – 3 g) in the South concentration than in the North concentration (0,6-1,9 g) and only slightly less for moulds in the South than in the North (1,4 – 3,6 g against 2,1-3,7 g)

The moulds

The material excavated in the top layers of the m^2-area consisted of 347 pieces with a total weight of 580g. Of these 21 (53 g) were pieces of ingates. The greatest thickness of mould fragments with preserved casting surface and preserved outside was measured to give an idea of the size variation of the moulds. The variation was largely the same in the two concentrations – 5-20 mm to the south and 6-16 mm to the North. Most of the moulds were between 6 and 10 mm thick or thicker (Fig.6). Even the diameters of the ingates are of limited variation. Six of the 10, for which the original diameter could be calculated, had a diameter between 2,2 and 2,8 cm. The remaining four had diameters of 1,5; 3; 3,5 and 4 cm. Judging from microscope examination of polished sections, a very coarse, sorted clay with a max grain size less than 1 mm and a varying amount of mica grains was the all-dominant ware in the material. Only 11 fragments seemed to have been made of unsorted clays and/ or clays with a larger max. grain size and these aberrations could easily be explained even by small variations in the same clay bed. No moulds seemed to have been made with more than one layer (two-layer moulds are known in southern Scandinavia from the Late Bronze Age onwards). This impression of homogeneity is corroborated by the remnants of the imprints on the casting surface. The identifiable two-part moulds of beakshaped brooches (Hårdh 1999; Hårdh 2001:198 f.) have been found in several squares – 1a, 1b, 2a, 2c and 4d. Other mutually resembling complex prints (like Fig.7a) have been found in both 1b, 2a and 3a. There was no discernible difference in the material between the 2-3 layers, which contained mould fragments.

The seven mould fragments and one ingate with a total weight of 39 g unearthed in the

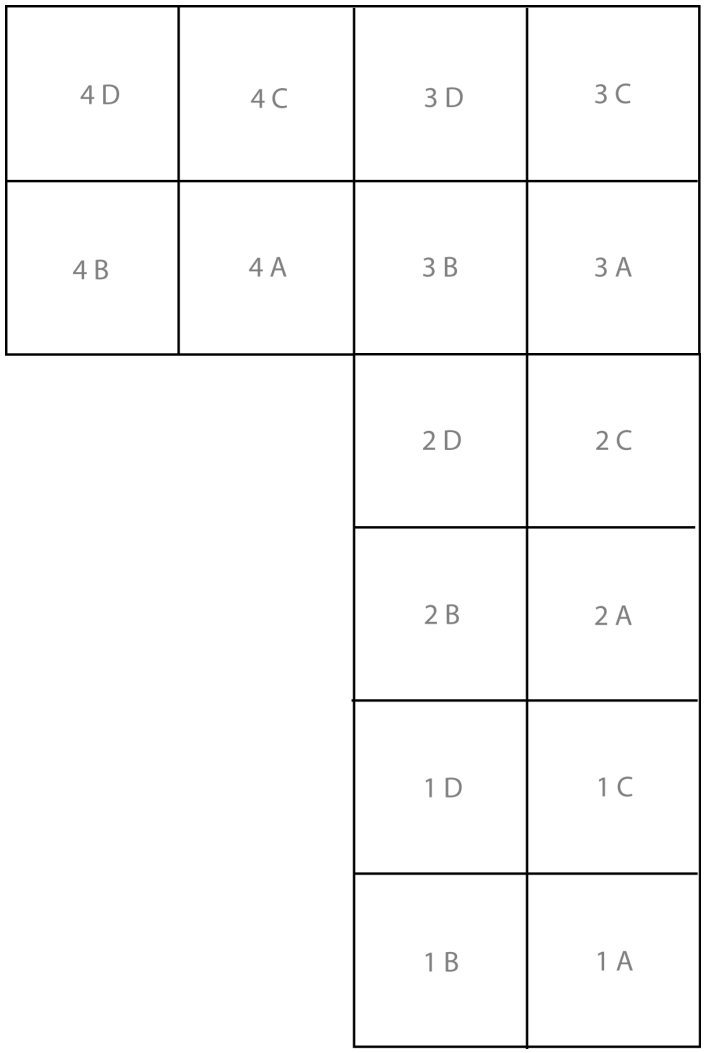

Fig. 2. Plan of m²-excavated area.

test pit V:1 may derive from just two moulds. The quality of the ware was the same as in the m²-area, but the ware contained quite a few white inclusions and seemed lighter in weight. The imprint has not yet been identified (pers. comm. B. Hårdh).

The crucibles

More variation was expected and indeed found among the fragments of crucibles. The functional demands are high but fairly simple - the ability to withstand high temperatures as many times as possible – and the ways to meet these standards equally diverse. A total of 152 crucible fragments weighing 266 g were found in the top layers of the m²-area. There was a significantly larger amount of fragments in the southern than in the northern concentration (Fig.4,5). Even here a ware consisting of a coarse, sorted clay with a max grain size less than 1 mm was the most frequent but a fifth or more of the fragments were made of unsorted and/or coarser clays.

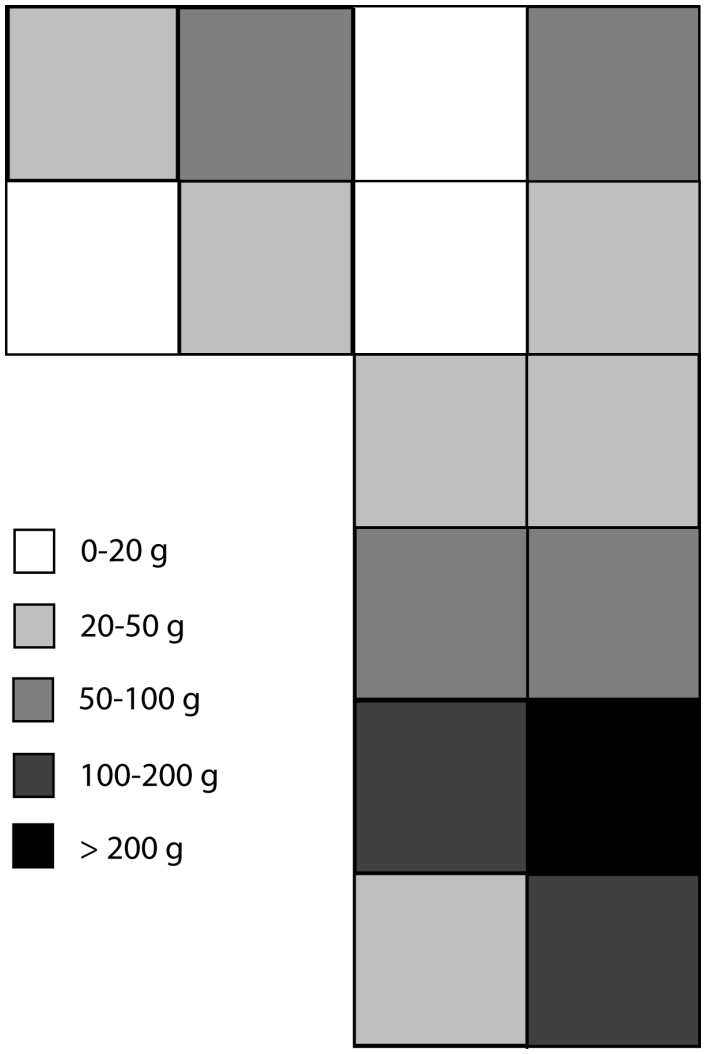

Fig. 3. Plan showing the concentrations of ceramics refuse (Moulds, crucibles, vitrified fragments) connected to the casting activity.

Four fragments found in squares 1b, 1c, 2a and 4a (Fig. 8, 9) deviated by their white-greyish firing colour, which could indicate that they were made of a kaolin-rich clay since clay with this composition is often poor in iron oxides. The outside of two of these fragments, furthermore, had long thin, swaying impressions, which could have been made by hair – an additive not unknown in technical ceramics (Hulthén 1991; Lindahl 1993). Generally, the crucibles seem to have been small. The thickness of the walls varies between 3 and 16 mm. Crucibles with walls thicker than 5 mm are more frequent than crucibles with walls thinner than 5 mm. The few larger crucibles with walls from 10 mm up to 16 mm are mainly found in the southern concentration. The seemingly overall small size is supported by the calculated diameters of 2- 4,5 cm with an outlier in square 1d of 8 cm. These diameters of course are totally dependent on the crucibles having had a round

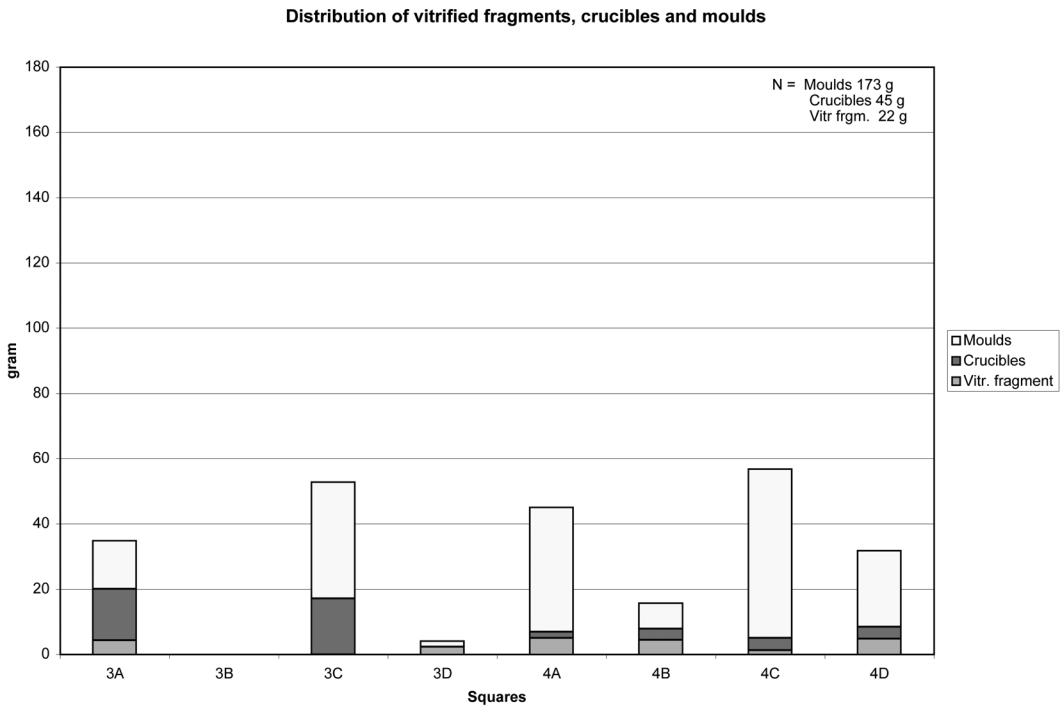

Fig. 4. Diagram of the distribution of moulds and crucibles (weigth) in the northern part of the m^2-excavated area.

shape. No whole or almost whole crucibles were found and the indications of the original shape of the crucibles are scant in the fragmented material. Most of the crucibles seem to have been small and open with a small flat standing surface (one example from 3a, Fig.10). No fragments of lids were found. What should probably be interpreted as knobs used to hold the crucible with the tongs are found on both smaller (squares 1a, 1d, 2a, 3c and 4b) and one larger crucible (Fig. 11). One crucible of which the foot was found in square 1c (Fig. 12) appear to have been eggcup-shaped. Another crucible apparently of the same shape was found in the plough-soil in the same area during metal detector surveying (B. Helgesson pers. comment)

This and nine other crucibles in the southern concentration but none in the northern part had been repaired at one time during their use. Most often a coarser, unsorted clay was used to repair a crack or hole in the crucible wall from the outside (Fig. 13). In the case of the eggcup-shaped crucible, the foot seems to have been strengthened or stabilised with the addition of a lump of coarse clay after which the crucible was used again one or several times more. In other cases, the inside of the crucible had been renewed with a layer of clay of an equally coarse but more fine grained quality than the original ware.

Most of the crucible fragments carried no traces of use other than the vitrification of the ware and sometimes glazing primarily of the outer surface. This shows us that the heat was applied from the outside. Some crucibles, however, had the red tinting from contact with copper oxides, while several (23) had mm-thick layers of red, brownish, black greenish and yellow glass smeared on the in-

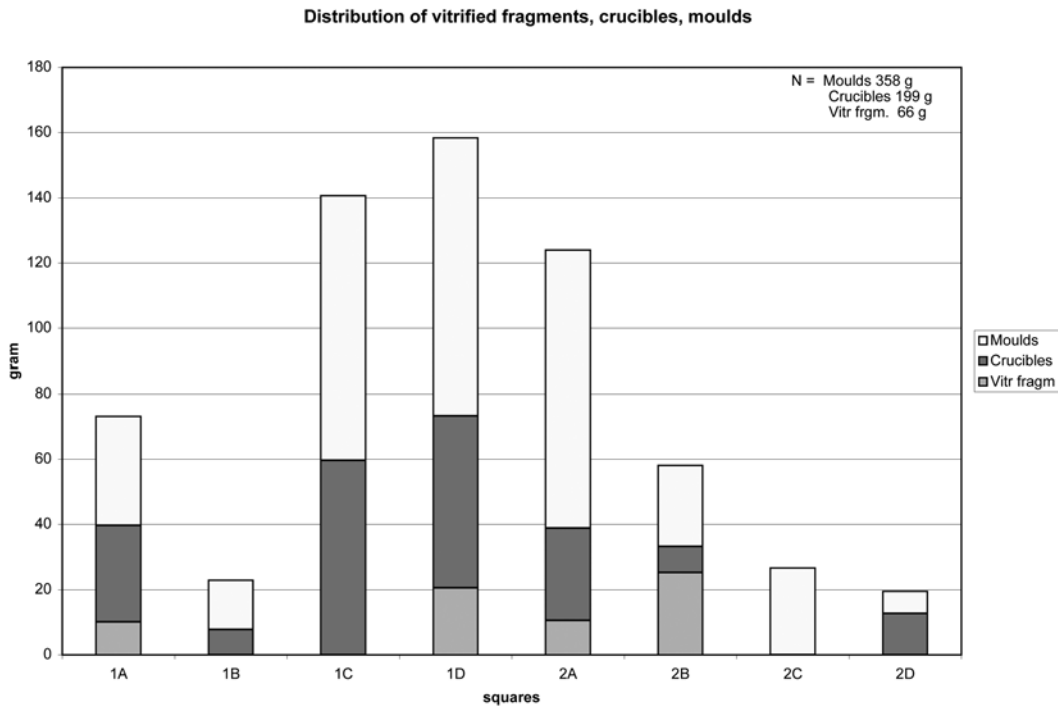

Fig. 5. Diagram of the distribution of moulds and crucibles (weigth) in the southern part of the m^2-excavated area.

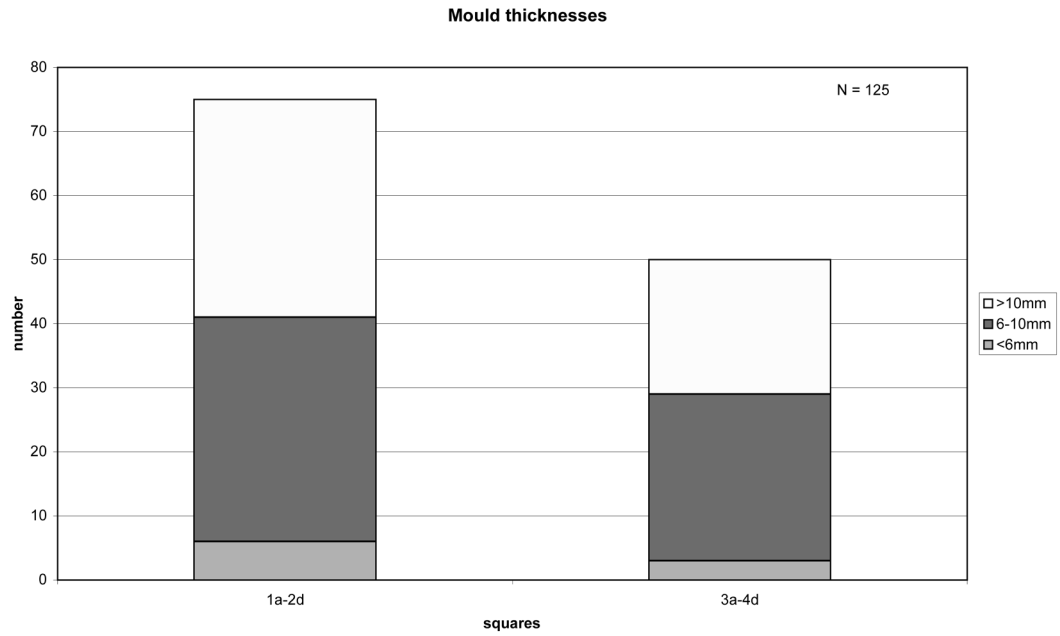

Fig. 6. Diagram of the variation in the thicknesses of moulds.

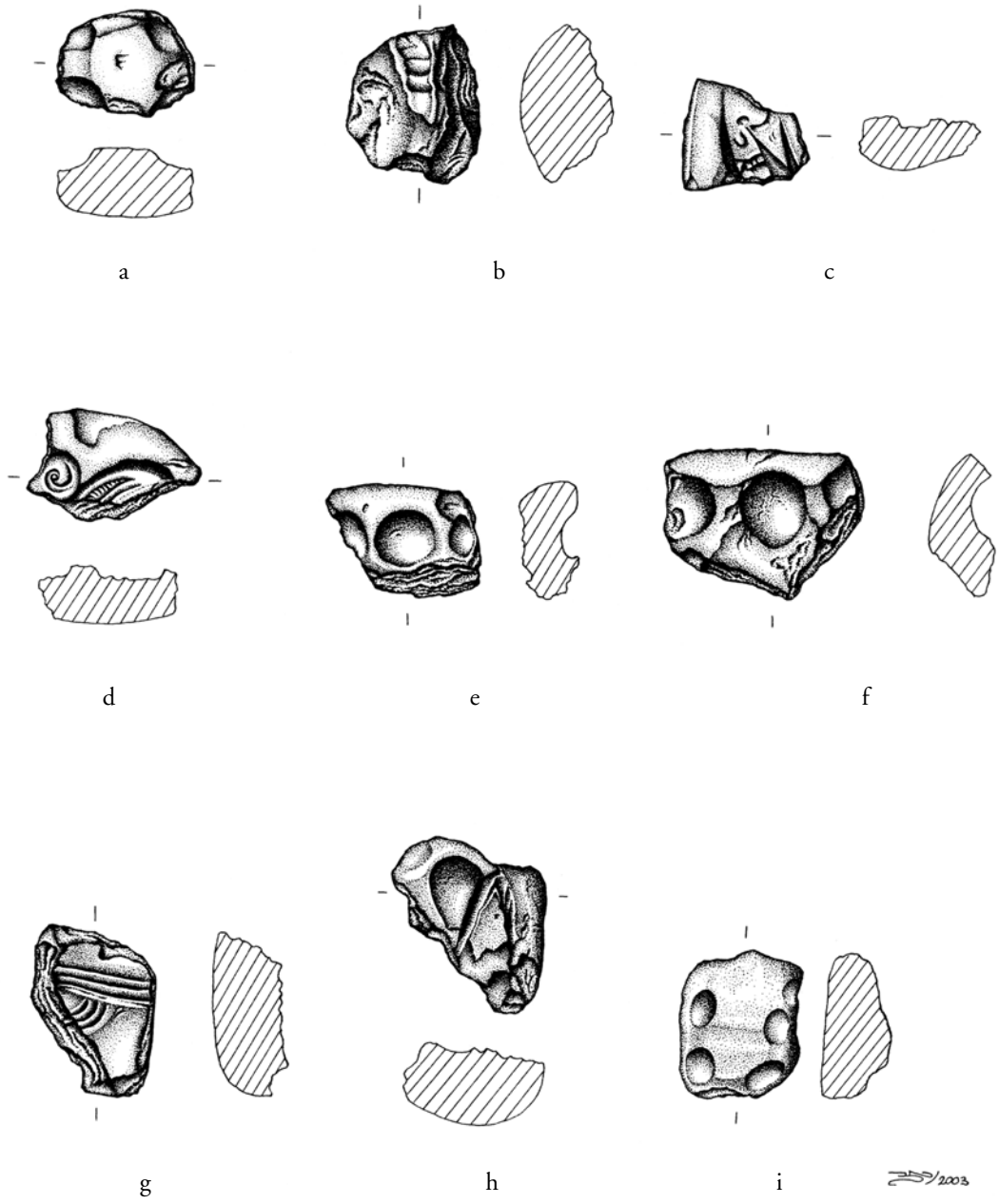

Fig. 7. Selection of casting moulds a (2a),b (1a),c (1c),d (1c),e (3c),f (4a),g (4a),h (4d), i (2a). 1:1. Drawing by Björn Nilsson.

and/or outside (Fig. 14b). In one instance a drop of glass had been running on the outside of the crucible (Fig. 14a). These ”glass”-crucibles are generally small. The wall thickness varies between 3 and 6 mm, with the exception of one sherd from square 2b measuring 9 mm and one measuring 10 mm from square 1a. The estimated diameters of two ”glass”-crucibles were 2,5 and 4,5 cm. I imagine that these crucibles may have been used for smelting down glass paste of different colours to be cast in shapes appropriate for inlays in metal jewellery. As yet, I have come across no published studies of comparable finds. Chemical analyses of the content of the glass layers and some loose pieces of glass paste found in squares 1a and 1c are planned but awaits funding to be carried through. The ”glass”-crucibles are found in both concentrations but are most numerous in squares 1a-1d to the South.

The inside of two small fragments of thin-walled and presumably fairly small open crucibles (diameter 3 cm near the base on one of the them) carried very small granules of what is most likely gold. No analyses to test this has been done yet. One of ”gold”- crucibles, which were found in squares 1b and 1c, had been mended by applying a layer of clay to the outside (Fig.15 a,b).

Thin section analysis

On the basis of the results of the recording described above seven mould fragments and seven fragments of crucibles were chosen for thin section analysis[1]. The method is described in Lindahl 2002 (Lindahl 2002,45f).

In accordance with the observations made in the recording, the microscopy of the six mould fragments from squares 1c, 1d, 4a and 4c revealed very similar wares (Table 1). The clay chosen was very coarse with large amounts of silt and fine sand (60-80 % volume) – max grain size 0,3-0,5 mm. The clay was very well sorted which can be seen from the limited variation in the medium max grain size (average of 5 largest grains excluding the largest) – 0,25-0,3 mm. All samples also contained quite a few plates of muscovite (white mica), but only singular grains of dark minerals like zircon and/or amphibolites/pyroxenes. The ware was very homogenous (Fig.16) and no signs of a construction with two or more layers were seen. There is no discernible difference between the moulds in the northern and southern concentrations. The technology and presumably the crafts man /woman behind these moulds was clearly the same.

A very different technological concept – although the quality in terms of coarseness is almost the same – is revealed by the analysis of a mould fragment from the find in test pit V:1. The mould was made from a highly calciferous, very coarse, silt and fine-sand rich clay or gyttja. The content of clay is estimated to 25-30 % of the volume of the material. Belonging to the natural clay/gyttja or deliberately added was a number of organic fragments – possibly seeds of different kinds. Both origins make sense – the seeds could be a natural component of a gyttja and adding organic material to calciferous clays is both logical from a technical point of view and well-known from prehistoric Scandinavia (Hulthén 1980; Hulthén 1984). In order to test the idea of the use of gyttja, a sample of clayey calcium-rich gyttja from western Scania was fired to 500°C, cooled of and then briefly exposed to 800°C (10 min.) attempting to simulate a casting situation. As expected the calciferous material disintegrated fairly rapidly after this treatment because of lime-spalling.

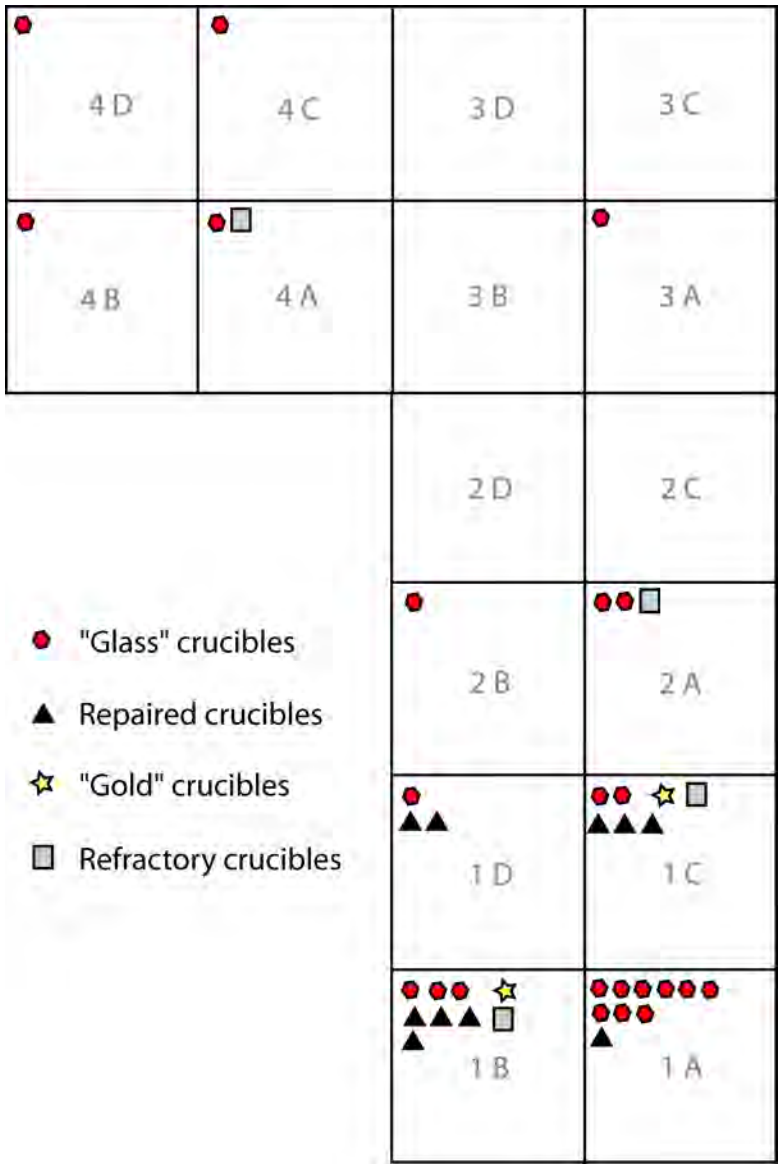

Fig. 8. Distribution of refractory crucibles, crucibles used for gold and for glas melting, and repaired crucibles.

However, one must bear in mind that this test did not simulate the reducing environment of the casting evidenced by the grey colour of the mould fragments found at Uppåkra. This environment could have been crucial for the survival of this/these moulds. Thin section analysis of the fired calcium-rich gyttja showed a material less coarse than what was used for the moulds in terms of stone inclusions albeit unsorted with several large grains of different types of rock. The mineralogy was clearly different from the Uppåkra sample and no remnants of charred organic material were found in the gyttja. On the other hand, the

Table 1. Results of the microscope analysis of thin sections from Uppåkra 99:1-2 (TS 1-14) and Dagstorp 1:2-3, 5:31 (TS 1-5).

INFO			CLAY										TEMPER		
TS	Feature	Object	Coarseness	Silt	Fine-sand	Sand	Sorting	Calcium carbonate	Iron oxide	Mica	Accessory minerals	Organic material	Temper	Max. grain-size mm	Mediummax. grainsize mm
1	1C	Mould	VC	+	+		S				O,MU		Nat	0,5	0,3
2	1D	Mould	VC	+	+		S				O,MU,Z,A/P		Nat	0,4	0,3
3	1D	Mould	VC	+	+		S		*	*	O,MU,A/P		Nat	0,3	0,25
4	4A	Mould	VC	+	+		S				O,MU		Nat	0,3	0,25
5	4A	Mould	VC	+	+		S		*	+	O,MU,Z,A/P		Nat	0,4	0,3
6	4C	Mould	VC	+	+		S				O,MU		Nat	0,4	0,3
7	4A	Crucible	C	+	*		S				O		Nat[1]	0,7	0,5
8	1C	Crucible A/B[2]	VC/ C	+/ +	+/ *	/ -	S/ US				O,Z/		Nat/ Nat	0,3/ 0,7	0,3/ 0,5
9	1C	Crucible	C	*	+	*	US				O		Sand	3,7	1,2
10	1A	Crucible	VC	++	+		S				O,Z		Nat	0,3	0,2
11	1A	Crucible	VC	+	+	*	US				O,Z,A/P		Nat	1,2	0,9
12	4C	Crucible	VC	+	+	-	US				O,Z		Nat/ Sand	1,1	0,7
13	V1	Mould	VC	+	+	-	S	++			O,A/P	*	Nat	0,7	0,5
14	1D	Crucible A/B[2]	VC / VC	+/ +	+/ +	*	S/ US				/ O,Z	/ --	Nat/	0,5/ 2,1	0,3/ 1,3
Dagstorp															
1		Mould	C	++	*	--	S		+		O,MU,Z,A/P	*	Nat	0,5	0,3
2		Mould	C	++	*	--	S		+		O,MU,Z,A/P	*	Nat	0,3	0,3
3		Crucible	VC	+	+		S						Nat	0,3	0,2
4		Crucible	VC	++	*	-	US				Z		Nat	0,7	0,6
5		Crucible	VC	-	+	*	US						Nat	0,7	0,6

Abbrev. : F= fine, C=coarse, VC= very coarse; - = poor *= presence, += rich; O= ore, MU = muscovit Z= zirkon, A/P= amfibols/pyroxenes, Gr= granite, Nat =Natural temper. [1]Possibly small amount of crushed rock added, [2] second layer/repair layer.

calcium-rich matrix and its content of pieces of carbonate rocks and fossils has clear similarities to the ware of the Uppåkra mould. It is thus quite possible that the latter was made of a gyttja albeit coarser, with a different sorting and possibly with an added amount of organic material in order to delay the burning out of calcium inclusions.

The ware is strange indeed, being a kind of material people with a basic knowledge of clay would possibly choose for daub but never for any ceramic product during the whole of prehistory in Southern Scandinavia. The facts that the quality of the ware is the same as for the other moulds and that the reduction of the ware is total which could only have been brought about by a perfect reduction of the molten metal, clearly refuse the thought of the caster as an inexperienced craftsman. I get the impression that the choice of raw material was made very consciously by a craftsman in control of the special properties of the material and of the way

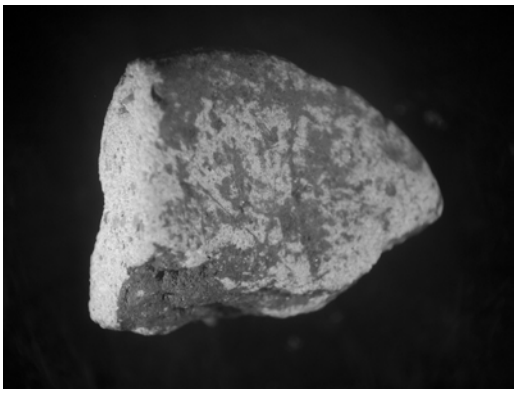

Fig. 9. Microscope photo of crucible made from a white firing highly refractive clay – probably rich in kaolin – square 1b x4.

Fig. 10. Microscope photo of the base of a crucible from square 3a x2.

Fig. 11. Microscope photo of crucible with knob attachment seen from the side. Square 3c x2,5.

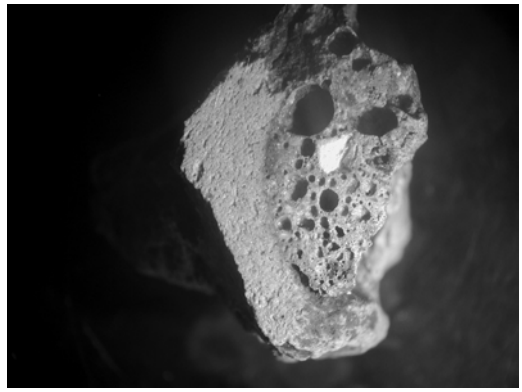

Fig. 12. Microscope photo of polished section of foot of eggcup-shaped crucible from square 1c, repaired with a coarser clay and reused x5.

to handle it. Thus this caster was most likely not the same as the one responsible for the main concentration of moulds and crucibles.

No crucibles were found in connection with the mould fragments in testpit V:1. The 7 thin sections of crucibles were made exclusively on fragments from the two concentrations in the m^2-area. Among them was one crucible of suspected kaolin-rich clay (TS 7), three repaired crucibles (TS 8, 9 and 14) and three "glass"-crucibles (TS 10, 11 and 12). Considering the lower demands on the quality (fineness) of the crucibles and apparent variation in the demands on their thermal properties, it was not surprising to find a higher degree of variation in sorting and coarseness of the crucible wares.

Four crucibles have a homogenous ware (1 layer construction). Two of them are made of clays with a coarseness fairly similar to the material used for the moulds. However, the clay is different in both cases. The small crucible TS 7 was made of a sorted coarse, silt rich clay with some fine-sand (max grain size

Fig. 13. Microscope photo of polished section of crucible wall repaired with a coarse, unsorted clay because of a crack in the old crucible wall. Square 1d x5.

0,7 mm). Because of its grey-white colour and impressions on the outside, the clay was suspected of being kaolin rich and possibly tempered with hair. While the thin-section analysis disclosed no traces of hair in the ware, thermal analyses showed that the ware although shrunken was otherwise unaffected at a temperature of 1450°C which is well above the temperature by which most surface clays melt/fuses. Clearly, the clay would have withstood at least 1500°C, which is a fair indicator that kaolin is a substantial component of the clay raw material. The other fine-grained ware - in a ”glass”-crucible - was made of a sorted, very coarse, silt and fine-sand rich clay, which in contrast to the mould clays contained no muscovite, but more grains of zircon. The other two crucibles of a homogenous ware (TS 11 and 12) were made of fairly similar very coarse, unsorted, silt and fine-sand rich clays with some sand (max grain size 1,1 and 1,2 mm) (Fig. 17). In the case of TS 12 a minor amount of sand might have been added to an originally sorted clay. There are slight differences in the content of accessory minerals between the two clays. Interestingly, the use of a coarser sandy ware is not associated with the size of the crucible. The wall thickness of the two fragments is 10 and 5 mm respectively. Both seem to have been used as ”glass”-crucibles.

Three crucibles had a heterogeneous ware due to repairs of the in- and outside respectively. TS 8 represents a thin walled (4 mm) crucible made of a sorted, very coarse, silt and fine-sand rich clay (max grain size 0,3 mm). The clay is of the same fineness as the mould clays, but contains more zircon and no muscovite. A damage on the outside of the crucible had been repaired using an unsorted, coarse clay with some sand (max. grain size 0,7 mm). After this the crucible had been used again. TS 14 on the other hand was a large, thick walled crucible (12 mm) made of an unsorted, very coarse, silt and fine-sand rich and sandy clay (max grain size 2,1 mm). At one time, the inside had been repaired using a finer, sorted, silt and fine-sand rich clay (max grain size 0,5 mm), and the crucible used again.

Finally, the outer part of TS 9 consists of an unsorted, coarse clay with silt, fine-sand and sand alternatively a better sorted clay tempered with 10-15 % unsorted sand (max grain-size of 3,7 mm). The inner part is heavily vitrified but seems to contain fewer sand grains. The line between the two layers is clear macroscopically, but more difficult to ascertain in the thin section. It is possible that this crucible was made as a two-layer construction from the start with a coarse grained outer section and a finer inner layer.

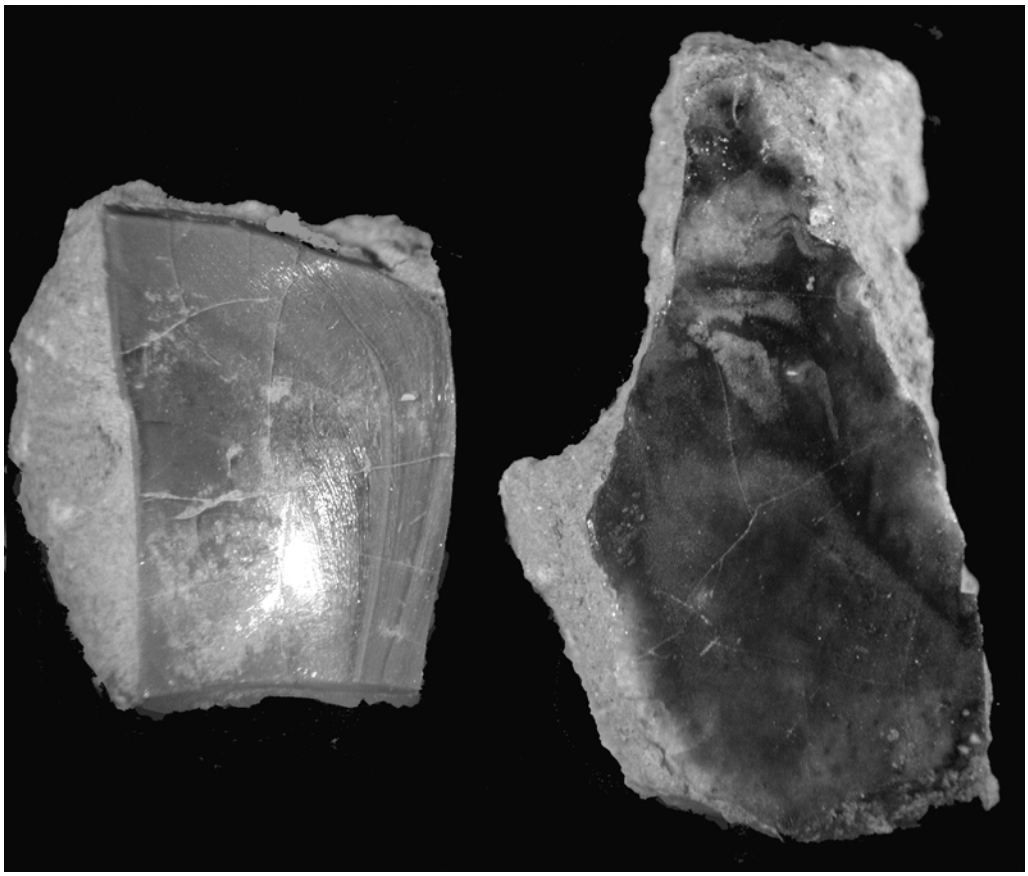

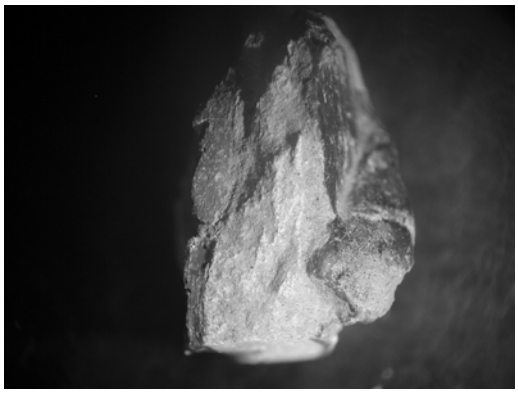

Fig. 14. Microscope photo of section of crucible wall from square 1d (a) x5 and of the insides of two small crucibles from square 1a x10. The crucibles have been used for melting glass probably for inlays.

With two samples from squares 4a, 4c and five samples from squares 1a, 1c and 1d, the analysis of the crucibles was not optimal for a comparison between the two concentrations of material in the m^2-area. However, TS 7 (4a) represent the "kaolin" crucibles, which were also found in squares 1b, 1c and 2a and the "glass"-crucible TS 12 (4c) is made from a ware closely comparable to the ware of TS 11 from square 1a. Thus, is seems that the ware variation in the crucibles crosscut the spatial division of the material.

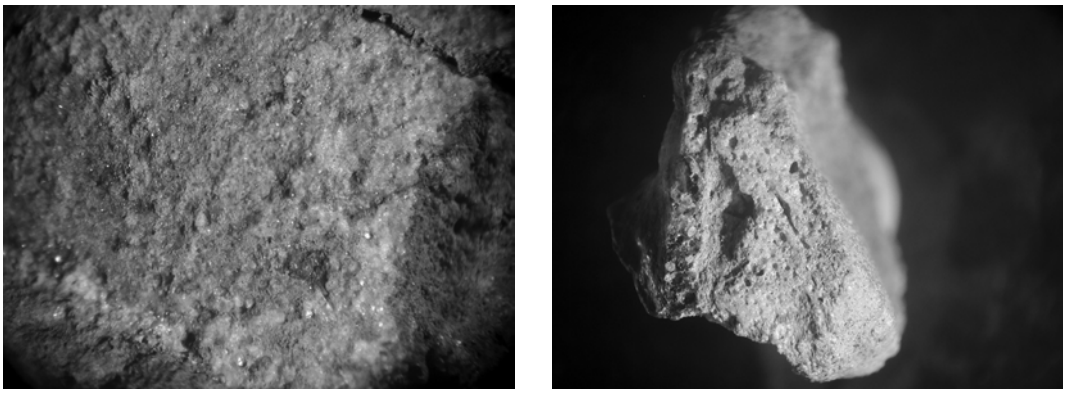

Fig. 15. Microscope photo of inside of crucible with small round drops most likely of gold (a) x15 and polished section of the same crucible showing an outer repair layer to the left (b) x4. Square 1b.

The analysis of the crucible wares showed two general characteristics for the choice of raw materials. The craftsman/men normally chose different raw materials for the moulds and the crucibles although in some cases material of the same quality. Secondly, a wider range of clay qualities were acceptable as raw materials for crucibles except for certain crucibles probably intended to be used at higher temperatures. For the latter, a kaolin rich stone ware-clay was chosen capable of withstanding temperatures far higher than was likely needed. One possible cause could be smelting of a silver/copper alloy, which demands somewhat higher temperatures than usual tin/copper alloys (Ken Ravn Hedegård pers. comm). Silver/copper alloys have been found at Uppåkra in the analyses carried out recently by Kresten et al (Kresten et al 2001, 151f). Kaolin rich clays are found in Scania, but are generally not easily accessible (Lidmar-Bergström et al. 1997). Some of the larger primary deposits in northern and northeastern Scania might have been accessible, as well as a secondary mixed deposit somewhat closer to Uppåkra in eastern Scania. On Bornholm, on the other hand, some deposits are more easily accessible and kaolin clays are furthermore known to have been used from time to time during the prehistory. I will return to the question of a likely origin later on.

Crucibles with minor damages were curated and either repaired on the outside often with coarse, unsorted clays or on the inside with layers of finer grained clays. The latter type of repair is known already from the Early Bronze Age onwards.

The local organisation

The spatial distribution at Uppåkra 99 delineated three concentrations of casting refuse from the Vendel Period suggesting even three separate work areas. The qualitative recording of the material revealed differences in the frequency of ”glass”- and ”kaolin”-crucibles as well as in the presence of ”gold”-crucibles and repaired crucibles, which were only found in the southern concentration. The fragments of moulds on the other hand appeared to have been made of the same type of ware – with the exception of the fragments from test pit V:1. The thin section analyses confirmed and strengthened this picture. The moulds in both concentrations were made of the same clay, while the mould fragments from V:1 were made from a calcium rich clay or gyttja.

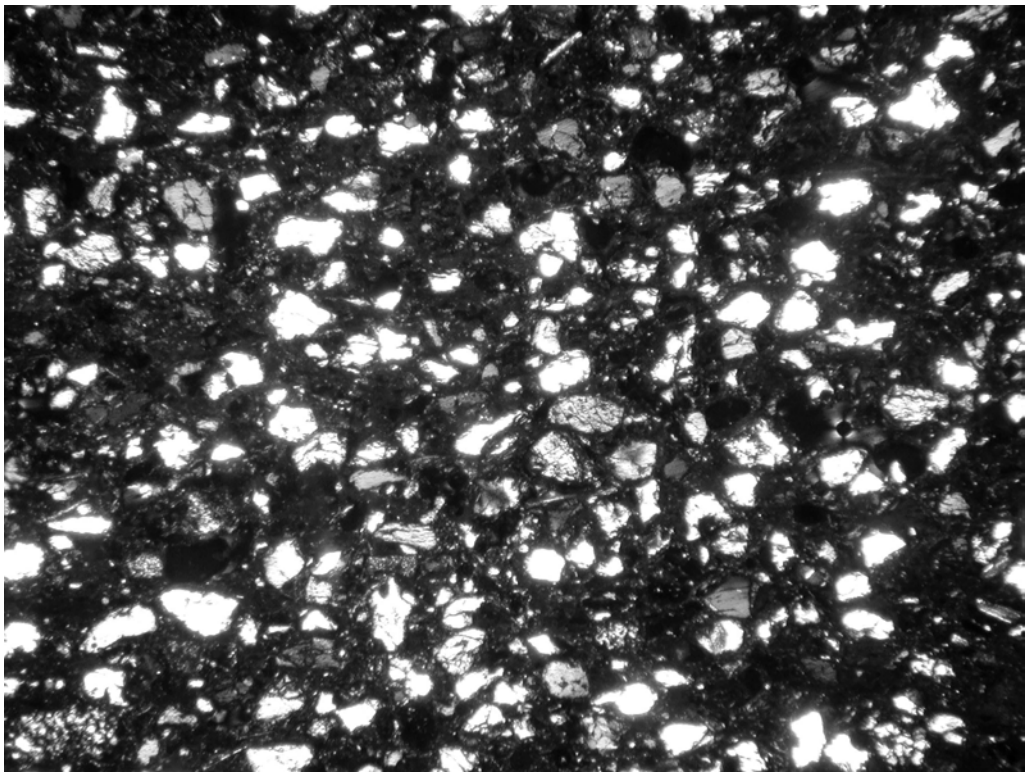

Fig. 16. Microscope photo of thin section of mould made from a very coarse, sorted clay. Crossed nicols x30.

The crucibles were made from other clays with a larger variation in ware quality. For four small crucibles a kaolin-rich clay had been chosen, probably because they were destined to be used in smelting processes using higher temperatures than usual. What remain as a clear difference between the two concentrations of casting refuse in the m^2-area are the repaired crucibles in the southern concentration. However, the seeming homogeneity and the differences may be reconciled in a fairly simple model. One craftsman or one casting workshop casting jewellery of different copper alloys and making inlays of glass paste at one time moved the activity some 5-10 meters to the South bringing along all useable equipment including crucibles, which only needed superficial repairs to be once again functional. The resettled workshop made the same kinds of objects possibly extended with the casting of gold objects. Another craftsman with a very different choice of raw material for his moulds operated for a short period of time to the Northeast.

The first workshop seemed to have been in use for a longer period than this latter casting activity. The workshop appears to have been situated in an area, which may have been out of use as a settlement for a long time. The culture layers dating from the birth of Christ into the Migration Period were disturbed which might indicate farming or gardening of the area (Regnell 2001,117) perhaps for as long a period as between the 5th and the beginning of the 7th century. Of course there might have been cultivation here even

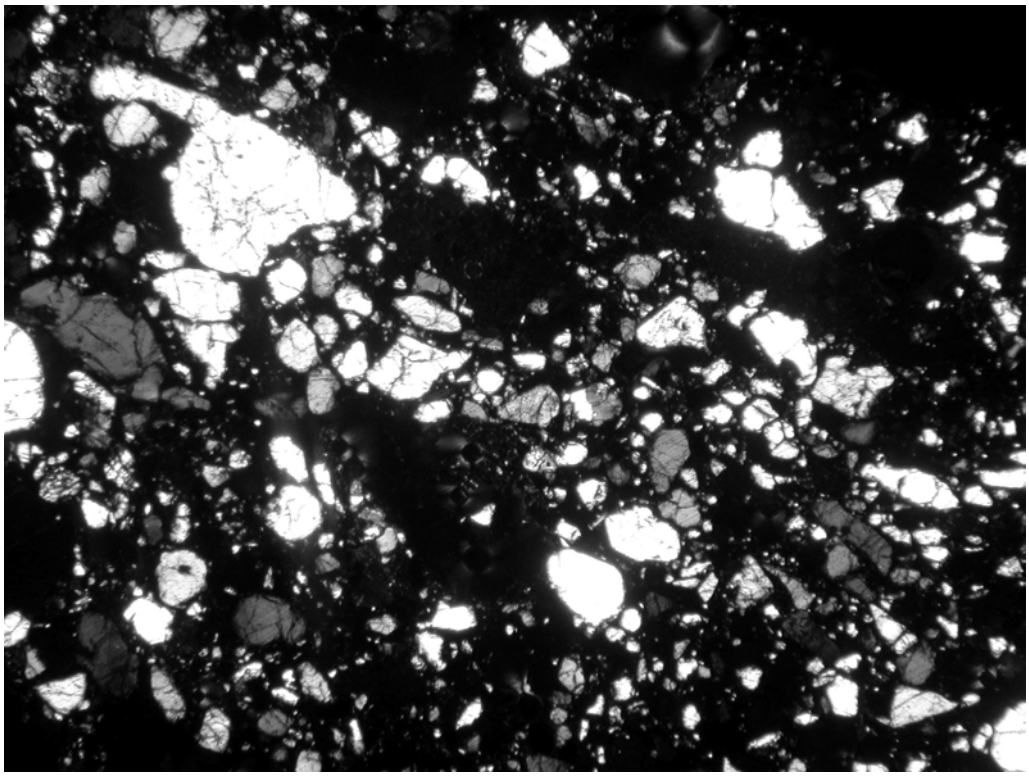

Fig. 17. Microscope photo of thin section of crucible showing a ware made of a very coarse, unsorted clay. Crossed nicols x30.

earlier when the area was used as a dump for household refuse, but certainly not after the 7th century activities, the refuse layers of which have been left undisturbed (Lindell 1999,14f). Indications of Early and Late Iron Age buildings have been found further to the west together with household refuse but even associated with remnants of Early and Late Iron Age metal craft and 2nd-3rd century weapon offerings. Thus, metal craft had a history in the area albeit as it seems in a small scale, but no traces of continuity either chronologically or technologically with the Migration Period casting were observed.

The workshop, which was situated at Uppåkra 98:2, appears to have been operating at a high professional level. The choice of raw materials was refined and adapted to the different functions of the ceramic objects. One clay with a high amount of silt and fine-sand and a noticeable mica content was used for the moulds because of its good shaping and thermal properties. A wider range of coarse clays were used for the crucibles except for the crucibles made for smelting alloys with higher thermal demands, for which a kaolin-rich clay was chosen. Alternatively, the latter may have been imported since this type of clay is fairly difficult to obtain in Scania. Other crucibles were probably used for smelting glass paste for inlays and a few for smelting small amounts of gold. Crucibles were curated and repaired when necessary with appropriate types of clay. The production includes a mass item at Uppåkra – the beak brooches, but even a range of other objects

not yet clearly identified from the mould fragments. The workshop does not seem to have been attached to any farm or other type of household be it lowly or high class, as did for example the comb making activity in 8:3 (Dahlström 1999; Lindell 2001,11f). However, the special building with the rich deposition excavated in 2001 is only 70 meters away (Larsson 2002). On the other hand moulds and crucibles were found even here and thus possibly another workshop (K.-M. Lentorp pers. comm.). Future investigations will hopefully ascertain whether this is contemporary with the Uppåkra 99:1-2 workshop, or possibly its predecessor.

As a whole, the remains of the jewellery workshop give the impression of both competent professionalism and relative permanence that would fall into the category of "Professional casting" as defined by Ravn Hedegård. However, there are no real traces of experimentation in the ceramic material although metallurgical experiments are evidenced in the metal finds from Uppåkra as a whole (Kresten et al 2001,163f).

Even the other caster leaving behind the fragments of one or two moulds found in test pit V:1 may belong to this professional category albeit perhaps rather as an itinerant craftsman. Clearly, he or she was in control of the odd material – calciferous clay or gyttja -, that was chosen for the moulds. The thermal properties of the material make it very difficult to handle at temperatures above 600°C, where the lime spalling begins. This in connection with the fact that no contemporary crucibles were found here gives an indication that this might indeed by the traces of a travelling professional craftsman bringing along his crucibles.

This picture – including both the permanent professional workshop and the itinerant craftsman – is well in accordance with the conclusions of the recent analyses of metal finds from Uppåkra (Kresten op. cit.)

Regional comparisons

Finds of technical ceramics related to bronze casting do not abound in Scania. Most finds like the mould finds in Västra Torp 32:10, Lilla Isie parish near Trelleborg[2] (Jeppson 1995) and in Kvärlöv 6:3 & 8:5, Saxtorp parish (Ericsson Borggren & Becker 1997) as well as a number of more anonymous crucible finds are singular and carry little technological information even when they may be determined as to type of Beak-shaped brooch (Hårdh 2001,197f). The recent find of a larger concentration of crucible and mould fragments at Dagstorp 1:2-3 & 5:31, Dagstorp parish (Becker forthcoming) therefore makes an interesting comparison to the finds at Uppåkra. In addition to this, the find of kaolin-rich ware among the crucibles at Uppåkra, naturally turned the attention towards contemporary sites with casting refuse on Bornholm. The most prominent of these is the site of Sorte Muld famous for the finds of more than 2000 gold foil figurines (Watt 1991). Finds of both moulds and crucibles have been made here and I was permitted by the excavator Margrethe Watt and the Bornholm Museum to look through the material.

In an oblong pit (A13545) near house no 2 at Dagstorp, 5 fragments of moulds and 35 small fragments of crucibles were found together with pieces and drops of slag from smithing in the vicinity (Becker forthcoming; Kresten et al 2000). Two additional fragments of crucibles were found in a pit-house (A9996) and in another pit (A11638) near by (Becker forthcoming). Samples of both the moulds and the crucibles were analysed at KFL (Kresten et al 2000). The results of the microscope analysis

of the thin sections are given at the bottom of table 1.

To the very specific question of whether the same craftsman was working at both Dagstorp and at Uppåkra, a look at the microscope analyses of the wares tells us that even if the quality (max grain size and content of silt, fine-sand) is almost the same and wares at both sites are characterised by their content of mica, the sorting for one is different. Furthermore, spongia needles (silicium fossils) were found in one of the samples at Dagstorp, but in none of the Uppåkra samples. Since the clay choice at both sites seems very rigorous, it is fair to conclude that the Dagstorp and the Uppåkra moulds were not made from the same clay. While this of course could be explained by the visiting craftsman choosing the locally available clay most similar to what he/she uses at the home workshop, the presence of presumably added fine organic material in both Dagstorp moulds (but in no Uppåkra moulds) discloses different "recipes" behind the mould wares at the two sites. As mentioned, the quality of the clays chosen is very similar from a technical point of view, which leaves no logical reason for adding organic material to the Dagstorp clays and not to the Uppåkra clays.

Even if we are not dealing with the same person, there are significant similarities in the structure of the technical set-up of the ceramic tools. At both sites, moulds are made from mica-rich clays with a better sorting and less max grain size than the clays used for crucibles. While the same clay is constantly sought for the moulds, larger variation is accepted when it comes to crucibles. However, we must add that in the refuse left by an itinerant craftsman, the larger variation in crucible ware could be caused by the curation of crucibles, which may thus be of different age. The clay moulds, on the other hand, would probably have been freshly made within a short period of time. However, it is still my impression that the two craftsmen are working with the technical ceramics in roughly the same way. According to the metallurgical analyses even the craftsman at Dagstorp must be considered as a professional caster with full control of his craft (Kresten et al 2000). The difference between the refuse and presumably the activities at the two sites lies primarily in the lack of crucibles for special purposes like the kaolin- and "glass paste"- crucibles at Dagstorp (a gold "droplet" was found even here (Becker forthcomming; Kresten et al 2000,7). Furthermore, the activities at Dagstorp seem to have been associated with or at least located close by a contemporary iron smithy, while the Uppåkra workshop appears to have been isolated.

Sorte Muld

The macroscopic study of the mould and crucible finds from excavations at Sorte Muld during a visit to Bornholms Museum resulted in interesting parallels to the Uppåkra find. I refer to the published and forthcoming articles on Sorte Muld for general information about the site and the excavations carried out (Watt 1991). Here, I will only relate the general observations made and discuss the relation to the Uppåkra find.

All the mould fragments excavated at Sorte Muld seem to have been made from the same silty clay, which is however of a significantly finer quality than the Uppåkra and Dagstorp moulds. Among the crucibles, I found two fragments, which – judging from their colour – could very well have been made of a kaolin-rich clay[3]. Even one of the mould fragments had remnants of an outer layer of white clay, which could also have been a kaolin clay[4]. Furthermore, four of the crucibles had thick

layers of red, yellow and brown coloured glass like the finds in Uppåkra[5].

A cautious conclusion from this limited study, is that the professional casters at Sorte Muld and Uppåkra to a large extent worked with the same materials using similar ceramic tools. Their ideas on the ideal clay for the moulds differed but both used crucibles of kaolin rich (?) clay and smelted glass paste in small crucibles for inlays.

Beyond the region

The scanian sites discussed here are already incorporated in a more encompassing ongoing Swedish project on the Late Iron Age metalworking – Metalworking in the Germanic Iron Age 400-700 AD and its role in the early state formation in Scandinavia - headed by E. Hjärthner-Holdar, K. Lamm and B. Magnus (Hjärthner-Holdar et al 2002). Technical ceramics from sites in middle Sweden, studied within this project has been analysed by the author (Hjärthner-Holdar et al 1999). Both comparable and more complex technologies than the Uppåkra examples were identified in this material, which will be presented in a later article.

The regional comparisons between the three finds in Scania and Bornholm to my mind, indicate different levels of contact and interaction among the craftsmen. Only a deeper investigation into craft traditions of both metallurgy and technical ceramics and the ways in which these traditions interact at different levels of complexity – from traces of the activity of the same caster at different locations to the spread of important innovations across larger distances - on the regional level as well as in Scandinavia at a larger scale could provide us with the necessary fundamental knowledge about the Late Iron Age casters and the organisation of their work. In his article in Uppåkra studies 7, Johan Callmer is pointing in the same direction for future studies of the character of the professional craftsmen and the social context in which they worked. It seems that Callmer imagines these craftsmen as singular individuals possibly with apprentices (2003). However, later descriptions of other crafts like potting and leatherwork show us whole families involved in the craft each responsible for a certain element of the complex crafts (Räf forthcomming). I think it is a perfectly reasonable thought to imagine the professional caster as the head of a family business in which the different specialised skills were divided between the members.

Acknowledgements

I would like to thank Margrethe Watt and Finn Ole Nielsen at Bornholm Museum for the permission and help to look at the Sorte Muld material. Thanks are also due to Eva Hjärthner-Holdar, Margrethe Watt and Birgitta Hårdh for most useful comments on the manuscript.

In addition, I would like to correct an earlier regrettable omission in my article in Uppåkra Studies 7. The material from Lockarp 7H was included courtesy of Anette Rosberg, Öresundsförbindelseprojektet, Malmö Heritage to whom thanks are due.

Notes

[1] Thin sections 1-14 carry the numbers 58-71 in the collection of thin sections from the Uppåkra ceramic studies

[2] This is the same find of fragments of moulds (from beak shaped brooches) in a pithouse, which is wrongly named Östra Torp by B. Hårdh (2001) and Lilla Isie in the publication "Hus och Gård" (Kyhlberg et. al. 1995).

[3] Find numbers R3:9b and R9:9b

[4] Find number CC9:7c

[5] e.g. find number R13-K4

References

Andersson, K. 1995. Romartida Guldsmide i Norden III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper. AUN 21. Uppsala.

ARK341 1999. Rapport för arkeologisk utgrävning av fornlämning RAÄ-nr: Stora Uppåkra 5. Lund, Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet: 20.

Becker, N. (forthcomming). Metallhantverk och specialisering. *Jernalderbønder ved Øresund.* Carlie, A. (ed) Riksantikvariämbetet UV Syd.

Bergenstråhle, I., Stilborg, O. (2002). Klörup - romartida bägare och bostäder. Carlie, A. (ed.) *Skånska Regioner.* RAÄ UV Syd. Skrifter nr. 40. Lund.

Brorsson, T. 2002. Vendeltid 550-800 e. Kr. Lindahl, A. Olausson, D., Carlie, A. (eds.) *Keramik i Sydsverige - en handbok för arkeologer.* Monographs on Ceramics. Lund. KFL.

Callmer, J. 1995. Hantverksproduktion, samhällsförändringar och bebyggelse. Iakttagelser från östra Sydskandinavien ca. 600-1100 e.Kr. Gjöstein Resi, H. (ed.), *Produksjon og samfunn. Beretning fra 2. Nordiske jernaldersymposium på Granavolden 7-10 mat 1992.* Varia 30. Universitetetes Oldsakssamling. Oslo.

- 2003. Wayland. An Essay on Craft Production in the Early and High Middle Ages in Scandinavia. Larsson, L., Hårdh, B. (eds.), *Centrality - Regionality. The social structure of southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier 7.* Acta Arch. Lundensia Ser. in 8º, No 40. Lund.

Dahlström, H. 1999. Skärvor från Uppåkra, en analys av ett keramikmaterial. Hårdh, B. (ed.), *Fynden i Centrum. Keramik, Glas och Metall från Uppåkra. Uppåkrastudier 2.* Acta Arch. Lundensia Ser. in 8º, No 30. Lund.

Ericsson Borggren, T. B.& Becker,N. 1997. Plats 7B:1 - Boplats från järnålder och boplatslämningar från trattbägarkultur. Karsten, P. Svensson, M. (eds.) *Skåne, Malmöhus Län, Järnvägen Västkustbanan. Avsnittet Landskrona-Kävlinge 1996-97.* M. RAÄ UV Syd Rapport: 1997:83. Lund.

Hedegaard, K. R. 1992. Bronzestøberhåndværket i yngre germanertid og tidlig vikingetid i Skandinavien. *Lag.*

Hjärthner-Holdar, E., Larsson, L., Englund, L-E., Lamm, K. & Stilborg, O. 1999. Järn- och metallhantering vid en stormannagård under yngre järnålder och tidig medeltid. Husby, Glanshammars sn, Närke. Uppsala, Geoarkeologiskt Laboratorium.

Hjärthner-Holdar, E., Lamm, K., Grandin, L. 2000. Järn- och metallhantering vid en stormannagård under yngre järnålder och tidig medeltid. Olausson, M (ed.). *En bok om Husbyar.* Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 33. Örebro, Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen.

Hjärthner-Holdar, E., Lamm, K., Magnus, B. 2002. Metalworking and Central Places. Larsson, L., Hårdh, B. (eds.). *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No.39, Uppåkrastudier 6. Lund.

Hulthén, B. 1980. Ertebøllekulturens lampor. *Ale. Historisk Tidsskrift för Skåneland* 4.

- 1984. Temper variations in ancient ceramics - technological or cultural or cultural origin. *Third Nordic Conference on the Application of Scientific Methods in Archaeology.* ISKOS 5. Mariehamn, Åland, Finland.

- 1991. *On ceramic ware in Northern Scandinavia during the Neolithic, Bronze and Early Iron Age.* Archaeology and Environment 8. Umeå, University of Umeå. Department of Archaeology.

Hårdh, B. 1999. Näbbfibulan - ett vendeltida vardagsspänne. Hårdh, B. (ed). *Fynden i Centrum. Keramik, Glas och Metall från Uppåkra. Uppåkrastudier 2.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No 30. Lund.

- 2001. Produktion och spridning. Näbbfibulor i Skåne. Hårdh, B (ed.) *Uppåkra. Centrum och Sammanhang, Uppåkrastudier 3.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No 34. Lund.

Jeppson, A. 1995. Arkeologisk förundersökning. Skåne, Lilla Isie och Östra Torp socknar. Valedning Smygehamn-Simmermarken. Riksantikvarieämbetet UV-Syd rapport. Lund, Riksantikvarieämbetet UV-Syd.

Kresten, P., Hjärthner-Holdar, E. & Stilborg, O. 2000. Vendeltida metallurgi i Dagstorp, Skåne. Västkustbanan SU 21, Dagstorp 1:2-3, 5:31, Dagstorp sn, Skåne., Geoarkeologiskt Laboratorium.

Kresten, P., Hjärthner-Holdar, E. & Harryson, H. 2001. Metallurgi i Uppåkra: Smältor och halvfabrikat. Larsson, L. (ed.). *Uppåkra. Centrum*

i analys och rapport . Uppåkrastudier 4. Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No. 36. Lund.

Lamm, K. 1977. Early Medieval Metalworking on Helgö in Central Sweden. Oddy, W. A. (ed.). *Aspects of Early Metallurgy. Proceedings of a symposium held at the British Museum on 22 and 23 April 1977.* London.

Larsson, L. (2002). Uppåkra - Research on a Central Place. Recent Excavations and Results. Hårdh, B. & Larson ,L. (eds.) 2002 *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No. 39. Lund.

Lidmar-Bergström, K., Olsson, S. & Olvmo, M. 1997. Paleosurfaces and associated saprolites in southern Sweden. Widdowson, M. (ed). *Paleosurfaces: Recognition, Reconstruction and Paleoenvironmental Interpretation.* Geological Society Special Publications No 120.

Lindahl, A. 1993. Keramiska material. Hjärthner-Holdar, E. *Järnets och järnmetallurgins introduktion i Sverige.* AUN 16. Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.

- 2002. Analysmetoder. Lindahl, A., Olausson, D. & Carlie, A. (eds.). *Keramik i Sydsverige. En handbok för Arkeologer.* Monographs on Ceramics. Lund. KFL.

Lindell, M. 1999. Arkeologisk undersökning. Fornlämning 5, Uppåkra sn., Skåne. Lund, Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet: 34.

- 2001. Utgrävningar i Uppåkra - en översiktlig beskrivning av de inledande utgrävningarna utförda under åren 1996-98. Larsson, L. (ed.). *Uppåkra. Centrum i analys och rapport. Uppåkrastudier 4.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No. 36. Lund.

Ramqvist, P. H. 1983. *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in northern Sweden.* Archaeology and Environment 1. Umeå.

Regnell, M. 2001. Gård, åker, äng - den centrale platsens triviala bas. Larsson, L. (ed.). *Uppåkra. Centrum i analys och rapport. Uppåkrastudier 4.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, No. 36. Lund.

Räf, E. Forthcoming. Bara skinn och ben? Att söka efter hantverksspår. Räf, E. et al eds. *ABC-projektet.*

Stilborg, O. 2001. Keramiken i centrum. Keramik som indikator på centralplatsstatus. Larsson,L. (ed.). *Uppåkra - centrum i analys och rapport. Uppåkrastudier 4.* Acta Arch. Lundensia Ser. in 8º, No 36. Lund.

- 2002. Folkvandringstid 400-550 e.Kr. Lindahl, A., Olausson, D. & Carlie, A. (eds.) *Keramik i Sydsverige - en handbok för arkeologer.* Monographs on Ceramics. Lund. KFL.

- 2003. Pottery as a source of structural information - Internal structure and external contacts of Uppåkra 0-400 AD. Larson, L. & Hårdh, B. (eds.). *Centrality - Regionality. Uppåkrastudier 7.* Acta Arch. Lundensia, Ser. in 8º, no 40. Lund.

Stjernquist, B. 1955. *Simris. On cultural connections of Scania in the roman iron age.* Acta Arch. Lundensia Ser. in 4º, No 2. Lund.

- 1977. Chronologische Probleme der Völkerwanderungszeit in Südschweden. Kossack, G. et al. (eds.). *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkervanderungszeit.* Antiquitas: Reihe 3. Band 20. Bonn.

Watt, M. 1991. Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder. Martens, P. & Rasmussen, B. M. (eds.). *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt.* Århus.

Vifot, B.-M. 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. *MLUHM.*

Fünf Miniaturen

Torsten Capelle

Abstract

Five miniatures

Five miniatures are presented in this article. Three of them are in the shape of swords, one is a spearhead and one is a pair of scissors. They are all between 19 and 26 mm long. Parallels to the objects are well known from Scandinavian and continental settlements and graves. As the Uppåkra items have been found in the plough layer their dating must rely on similar finds from dated contexts which put them in the period between 4th and 6th century A.D. The miniatures were probably amulets with a protective purpose.

Torsten Capelle, Seminar für Ur- und Frühgeschichte, Robert-Koch-Str. 29, D 48149 Münster.

Bisher wurden in Stora Uppåkra mit Hilfe von Metalldetektoren vier Miniaturen von Waffen und eine von einem Gebrauchsgerät entdeckt (Abb. 1 - 5), die alle im Vergleich zu andernorts bekannt gewordenen Miniaturen - welche vorwiegend aus Gräbern und seltener aus Siedlungen stammen - besonders klein sind. Da diese nicht aus Gold gefertigt wurden und wegen ihres geringen Gewichtes, ihrer unscheinbaren Größe und der unprätentiösen Machart sind sie auch mit Hilfe eines modernen technischen Suchgerätes nur schwer aufzuspüren. Daher ist es durchaus möglich, dass noch weitere Exemplare in einer der Fundkonzentrationen (Hårdh 1998) auf der Anhöhe verblieben sind. Die bisher geborgenen Stücke sind alle im Hinblick auf ihre Form problemlos anzusprechen. Dabei handelt es sich um folgende Gegenstände:

a. Schwertminiatur U1926 (Abb. 1)

Diese 26 mm lange Miniatur ist aus Silber hergestellt. Die breite Klinge endet in einem nahezu rechtwinkligen Ort. Beide Schneiden sind durch Abschrägung geschärft. Die plane Klingenmitte ist auf der Vorderseite flächendeckend mit einem tief eingebrachten Punktmuster übersät, auf der Rückseite linienförmig. Dadurch sollte wohl eine Klingenstruktur angedeutet werden, wie sie linienförmiger bei damaszierten Schwertern auftritt. Eine 71 mm lange Schwertminiatur aus Stössen und eine 32 mm lange aus Schönebeck (Abb. 6), beide in Thüringen, zeigen das etwas deutlicher in Form von unregelmässigen Kreuzschraffuren (Koch 1970, Abb. 1,6 und 9). Eventuell könnte damit auch angezeigt werden, dass derart verzierte Miniaturen die Schwerter in der Scheide wiedergeben (so Koch 1970:289),

doch zeigt ja bereits das Material Silber bei dem hier vorgestellten Exemplar, dass ein besonders kostbares Schwert imitiert worden ist. Die sehr breite Griffpartie der Miniatur von Stora Uppåkra wird begrenzt von einer kräftigen Parierstange und einem grossen halbrunden, nicht untergliederten Knauf. Eine besondere Aufhängevorrichtung ist nicht vorhanden, doch könnte eine unter den Knauf geführte Schnur eine Befestigung an einem Trägerobjekt ermöglichen.

b. Schwertminiatur U6016 (Abb. 2).

Die mit noch 25 mm Länge bewahrte Miniatur besteht aus gegossener Bronze. Die verhältnismässig breit wirkende Klinge endet in einem sehr spitz zulaufenden Ort. Auch hier sind die Schneiden durch Abschrägung geschärft. Besonders betont ist die auffallend starke, leicht nach oben gewölbte Parierstange, die durch zwei horizontale Linien als Zierelemente untergliedert wird. In vergleichbarer Weise ist das auf einer Schwertminiatur aus Bronzeblech (Abb. 7) aus Eketorp zu erkennen (Näsman 1973, Fig. 3). Die Griffstange der Miniatur von Stora Uppåkra ist nur noch als kurzer Dorn erhalten, so dass über die zugehörige Knaufform (die vielleicht ähnlich verziert war wie die Parierstange) und über eine eventuell vorhanden gewesene Aufhängevorrichtung keine Aussagen gemacht werden können.

c. Schwertminiatur U7127 (Abb. 3).

Diese mit nur 19 mm Länge besonders kleine Miniatur ist ebenfalls aus Bronze gegossen. Die parallelen Langseiten sind auch bei diesem Exemplar deutlich abgeschrägt. Der Ort ist allerdings rundlich stumpf, sodass hier eher der Eindruck eines unteren Scheidenabschlusses entsteht. Für die Wiedergabe einer Schwertscheide könnte auch die obere Partie dieser Miniatur sprechen. Denn die langen beiderseitigen Einschnürungen direkt unter der breiten Parierstange werden wohl kaum ein Ricasso angeben, sondern eher anzeigen, dass dieses der oberste Teil der eigentlichen Klinge ist, zumal auch dieser geschärft wirkt. Vom Griff selbst ist nur noch ein breiter flacher Dorn bewahrt, das heisst Knauf und eventuelle Aufhängevorrichtung fehlen.

d. Speer/Lanzenminiatur U6381 (Abb. 4).

Diese 24 mm lange Miniatur aus Bronze stellt entweder einen Speer oder eine Lanze dar. Da die Grösse der nachgebildeten Spitze nicht bekannt ist, lässt sich eine Entscheidung zwischen Wurf- und Stosswaffe nicht treffen. Die rhombisch-abgerundete, fast weidenblattähnliche flache Spitze ist nahe der geschlitzten Tülle durch Fazettierung verstärkt, aber die Tülle reicht nicht bis in das Blatt hinein. Die Tülle ist hohl und mit seicht eingebrachten umlaufenden Rillen verziert. Ein relativ grosses Nietloch unter der Tüllenmündung wird zur Aufhängung gedient haben. Im Umriss nahestehende einfache Formen von Miniaturspitzen finden sich in verschiedenen Perioden.

e. Scherenminiatur U6537 (Abb. 5).

Die 26 mm lange Bronzeminiatur repräsentiert einen besonders oft in den ersten Jahrhunderten nach Christus vorkommenden Typ von Grabbeigaben. Es handelt sich um eine der häufigeren Varianten von Bügelscheren (Beilke-Voigt 1998, Abb. 6 c), die in ihrer einfachen Grundform jedoch ziemlich zeitlos sind; sie begegnen vor allem als symbolisches Toilettegerät zur Haarpflege in Brandgräbern

Abb. 1. Schwertminiatur U1926. L: 2,6 cm. Photo B. Almgren, LUHM.

Abb. 2. Schwertminiatur U6016. L: 2,5 cm. Photo B. Almgren, LUHM.

Abb. 3. Schwertminiatur U7127. L: 1,9 cm. Photo B. Almgren, LUHM.

Abb. 4. Speer/Lanzenminiatur U6381. L: 2,4 cm. Photo B. Almgren, LUHM.

Abb. 5. Scherenminiatur U6537. L: 2,6 cm. Photo B. Almgren, LUHM.

der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit (Thieme 1978; Beilke-Voigt 1998). Diese Miniatur konnte problemlos am Bügel aufgehängt werden.

Im Norden Europas zählen Miniaturen - abgesehen von der Wikingerzeit (Zeiten 1997) - nicht gerade zu den häufigsten Objekten aus gesicherten archäologischen Grabungsbefunden. Immerhin sind sie dort aber über einen größeren Zeitraum des ersten Jahrtausends sowohl aus einem Hort (Voss 1954) als auch aus einem Siedlungsbefund (Näsman 1973) und weiterhin ebenfalls aus Gräbern (Arrhenius 1961; Magnus 1975) bekannt. Für keine dieser Kategorien können sie aber als typisch bezeichnet werden. Folglich ist das Vorkommen von fünf Stücken an einem einzigen Fundort bereits als ungewöhnlich anzusehen.

Die chronologische Stellung der fünf Miniaturen aus Stora Uppåkra ist nicht sehr genau zu umreissen und damit natürlich auch nicht die Frage zu beantworten, ob sie alle demselben engen Zeithorizont angehören. Das liegt zum einen daran, dass es sich jeweils um eine ziemlich zeitlose Form handeln kann und zum anderen an der sehr vereinfachten Darstellungsweise ohne allzu charakteristische Merkmale. Das gilt auch für viele andere Miniaturen des ersten Jahrtausends. Dennoch können einige Hinweise aufgezeigt werden.

Metallene Miniaturen sind besonders charakteristisch für das erste nachchristliche

Jahrtausend in der germanischen Welt, das heisst für die Hauptnutzungszeit der Anhöhe von Stora Uppåkra als Siedlungs- und Gewerbeplatz mit internationalen Kontakten (Hårdh 2003). Allerdings gibt es für diesen langen Zeitraum verschiedene, von einander abweichende Schwerpunkte im Formenspektrum, in der Verwendungsweise und in der Überlieferungsart (RGA 2002). So begegnen in der Römischen Kaiserzeit vornehmlich Kleinstgeräte wie Schere, Messer, Kamm und Pinzette (Raddatz 1969; Thieme 1978; Beilke-Voigt 1998) als körpernah genutzte Geräte in Brandgräbern; in Osteuropa kommen in Frauengräbern auch Waffenanhänger hinzu (Godłowski 1980). In der Völkerwanderungszeit und in der Merowingerzeit sind es oft symbolisch schützende Miniaturwaffen in Frauengräbern (Koch 1970; Meaney 1981) und in der Wikingerzeit kommen einwandfreie religiöse Symbole wie Thorshämmer (Wamers 1997) und Miniaturstühle als Thronnachbildungen (Drescher und Hauck 1982) hinzu (Arrhenius 1961; Fuglesang 1989; Zeiten 1997).

Die drei zweischneidigen Schwerter aus Stora Uppåkra sind sicher wie diejenigen von Eketorp (Näsman 1973) und die aus den Reihengräberfeldern vorliegenden Beispiele (Koch 1970) trotz ihrer gedrungen und damit verkürzt wiedergegebenen Form als frühmittelalterliche Spathen anzusprechen, während eine wikingische Zeitstellung für diese nicht in Frage kommt. Für eine Datierung in die Völkerwanderungs- oder Merowingerzeit sprechen beim Schwert a. (Abb. 1) der halbrunde Knauf und der sanduhrförmige Griff; bei sicher wikingischen Schwertminiaturen (Zeiten 1997, Fig. 18 - 19) wäre dagegen eine erkennbare Untergliederung in Wülste zu erwarten. Beim Schwert b. (Abb. 2) legt die horizontale Verzierung der Parierstange einen Vergleich zum Beispiel mit Originalschwertern aus dem Opferfund von Ejsbøl in Jütland nahe (Ørsnes 1988, Taf. 65, 72 und 73) und am Schwert c. (Abb. 3) ist es der untere rundliche Abschluss, der an bekannte Ortbänder (Ørsnes 1988, Taf. 100 und 101) der Völkerwanderungszeit denken lässt. Vergleichsstücke für die Speer/Lanzenminiatur d. (Abb. 4) lassen nicht eine so enge zeitliche Fixierung zu (Capelle 1994: 31 f.), da die Umrissform bereits um 400 n.Chr. (Abb. 9) belegt ist, mit fazettiertem Übergang zwischen Blatt und Tülle aber erst im 6. Jahrhundert beispielsweise im Moorfund von Kragehul auf Fünen (Engelhardt 1867, Taf. III, 7); bei etwas jüngeren Spitzen reicht die Tülle oft deutlich bis in das Blatt hinein (Nørgård Jørgensen 1999:88). Für die Schere e. (Abb. 5) wurden oben bereits Hinweise auf eine Datierung in die Römische Kaiserzeit oder Völkerwanderungszeit gegeben. Alles spricht demnach dafür - und nichts spricht dagegen -, dass die fünf Miniaturen von Stora Uppåkra aus der Zeit vom 4. bis spätestens zum 6. Jahrhundert stammen.

Im Hinblick auf die Anzahl gemeinsam angetroffener Miniaturen bildet die goldene Miniaturenkette der frühen Völkerwanderungszeit aus Szilágysomlyó (Şimleul Silvaniei) im heutigen Rumänien (früher Ungarn) eine geradezu extreme Ausnahme (Capelle 1994). An ihr finden sich 45 Miniaturen von Waffen, Werkzeugen und Geräten, die mit einer Rauchtopaskugel als ergänzendem Amulett zu einem eindrucksvollen Würdezeichen aus Symbolen der wichtigen Lebensbereiche einer grösseren Gemeinschaft kombiniert worden sind. Vertreten sind dort auch alle bisher in Stora Uppåkra belegten Formen, allerdings in wesentlich detaillierterer Ausführung (Abb. 8 - 10).

Zur Tragweise von Miniaturen gibt es nur wenige Anhaltspunkte in den archäologischen

Abb. 6. Schwertminiatur von Schönebeck (nach Koch). L: 3,3 cm.

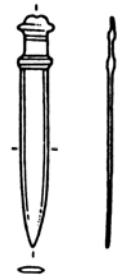

Abb. 7. Schwertminiatur von Eketorp (nach Näsman). L: 3,1 cm.

Abb. 8. Schwertminiatur von Szilágysomlyó (nach Capelle). L: 4,5 cm.

Abb. 9. Speer/Lanzenminiatur von Szilágysomlyó (nach Capelle). L: 3,25 cm.

Abb. 10. Scherenminiatur von Szilágysomlyó (nach Capelle). L: 4,3 cm.

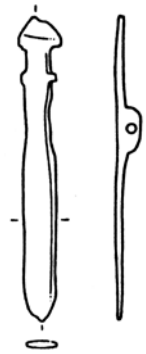

Abb. 11. Schwertminiatur von Eketorp (nach Näsman). L: 4,1 cm.

Befunden. Die Brandgräber der Römischen Kaiserzeit lassen lediglich die Zusammengehörigkeit von Miniaturen erkennen, zuweilen als Ensembles an einer gemeinsamen Aufhängevorrichtung (Godłowski 1980). In der Merowingerzeit deutet die Fundlage in den Körpergräbern darauf hin, dass Miniaturen an einem Gürtelgehänge zusammen mit anderem Zierrat (Martin 1997) sichtbar getragen wurden. Und in der Wikingerzeit sind Tragweisen als Halsschmuck oder am Handgelenk belegt (Arrhenius 1961; Zeiten 1997).

Nur wenn keine Öse oder andere Befestigungsmöglichkeiten vorhanden sind, wird an eine folglich unsichtbare Verwahrung etwa in einem Beutel zu denken sein. Letzteres könnte für zwei der völkerwanderungszeitlichen Schwertminiaturen von Eketorp zutreffen (Näsman 1973, Fig. 2 - 3), die auf der Rückseite plan sind (Abb. 7), während zwei weitere Schwertminiaturen von demselben Fundplatz (Näsman 1973, Fig. 4 - 5) durch eine mitgegossene Öse (Abb. 11) auf der Rückseite als Anhänger zu identifizieren sind. Ein Typenunterschied ist bei den beiden Gruppen nicht zu erkennen.

Bei der insgesamt gesehen grossen Vielfalt der in Miniaturen überlieferten Formen werden einige von ihnen sicher als Amulette oder sogar als religiöse Symbole gedeutet werden können. Zunächst einmal ist aber jede Miniaturausführung eines Gegenstandes, wenn sie in ihrer deutlich verkleinerten Form die eigentliche Funktion nicht erfüllen kann, nur ein einfaches Abbild von diesem, ohne dass daraus bereits ersichtlich wird, warum sie in dieser Grössenordnung angefertigt worden ist.

Der Frage, ob es sich bei solchen Miniaturen lediglich um profane Kleinausgaben, um Symbole mit ideellem Wert, um Amulette oder gar um Objekte mit einer ganz anderen Bedeutung gehandelt hat, kann auf rein archäologischem Wege nur mit Hilfe des Fundkontextes nachgegangen werden. Ein solcher ist leider in Stora Uppåkra nicht gegeben, so dass nur entsprechende Vermutungen angeführt werden können.

Die Miniaturen von Stora Uppåkra zeigen aber immerhin, dass sie in der Alltagswelt eine Rolle gespielt haben müssen. Und in dieser Alltagswelt waren eben auch in einer unbefestigten offenen Siedlung wie Stora Uppåkra - ähnlich wie für die befestigte Anlage von Eketorp auf Öland vorgeschlagen (Näsman 1973:100) - vor allem Waffen im frühen Mittelalter sicher allgegenwärtig. Dass bisher nur ein Gebrauchsgerät, aber vier Waffen als Miniaturen in Stora Uppåkra entdeckt worden sind, mag reiner Zufall sein, doch kann dieses Zahlenverhältnis auch die Bedeutung von Waffen und deren verkleinerter Symbole unterstreichen.

Keine der fünf Miniaturen wird als Altmetall zur Wiederverwendung angesehen werden dürfen, da alle - bis auf kleine, leicht abbrechbare Griffpartien an den Schwertern b. (Abb. 2) und c. (Abb. 3) - komplett sind. Vielmehr wird es sich um Verlustgegenstände von Bewohnern oder Besuchern Stora Uppåkras handeln, die ihnen aus einem Beutel oder einer Tasche entglitten sind, da diese Kleinstteile keine besonderen Befestigungsvorrichtungen aufweisen, mit Hilfe derer sie an einem Trägerobjekt hätten arretierrt werden können.

Für die Waffenminiaturen ist am ehesten anzunehmen, dass sie als Amulette mit symbolischer Schutzfunktion gedient haben. Die Scherenminiatur, die sonst als typische Grabbeigabe belegt ist, gehört dagegen in einen anderen Vorstellungskontext, in dem die Lebenskraft des menschlichen Haares eine Rolle gespielt haben wird.

Literatur

Arrhenius, B. 1961. Vikingatida miniatyrer. *Fornvännen.*

Beilke-Voigt, I. 1998. *Frühgeschichtliche Miniaturobjekte mit Amulettcharakter zwischen Britischen Inseln und Schwarzem Meer.* Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 51. Bonn.

Capelle, T. 1994. *Die Miniaturenkette von Szilágysomlyó* (Şimleul Silvaniei). Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 22. Bonn.

Drescher, H. und Hauck, K. 1982. Götterthrone des heidnischen Nordens. *Frühmittelalterliche Studien* 16.

Engelhardt, C. 1867. *Kragehul Mosefund.* Fynske Mosefund I. Kopenhagen.

Fuglesang, S.H. 1989. Viking and medieval amulets in Scandinavia. *Fornvännen.*

Godłowski, K. 1980. Zur Frage der Miniaturgeräte in der Przeworsk-Kultur. *Beiträge zur Archäologie Nordwestdeutschlands und Mitteleuropas.* Festschrift für Klaus Raddatz. Hildesheim.

Hårdh, B. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. *Centrala platser - centrala frågor.* Uppåkrastudier 1. Lund.

- 2003. The Contacts of the Central Place. *Centrality - Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age.* Uppåkrastudier 7. Lund.

Koch, R. 1970. Waffenförmige Anhänger aus merowingerzeitlichen Frauengräbern. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 17.

Magnus, B. 1975. *Krosshaugfunnet.* Stavanger Museums Skrifter 9. Stavanger.

Martin, M. 1997. Die goldene Kette von Szilágysomlyó und das frühmerowingische Amulettgehänge der westgermanischen Frauentracht. v. Freeden, U. und Wieczorek, A. (Hrsg.*), Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen.* Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 1. Bonn.

Meaney, A. 1981. *Anglo-Saxon Amulets and Curing Stones.* British Archaeological Reports, British Series 96. Oxford.

Näsman, U. 1973, Vapenminiatyrer från Eketorp. *Tor* 15.

Nørgård Jørgensen, A. 1999. *Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n.Chr.* Nordiske Fortidsminder Serie B 17. Kopenhagen.

Raddatz, K. 1969. Miniaturgerät als Grabbeigabe. *Wissenschaft, Wirtschaft und Technik.* Festschrift für Wilhelm Treue. München.

RGA 2002. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 20, s.v. Miniaturgeräte. Berlin.

Thieme, W. 1978. Beobachtungen zur Beigabensitte bei Sachsen und Angelsachsen. Ahrens, C. (Hrsg.), *Sachsen und Angelsachsen.* Hamburg.

Voss, O. 1954. The Høstentorp Silver Hoard and its Period. *Acta Archaeologica* 25.

Wamers. E. 1997. Hammer und Kreuz. Typologische Aspekte einer nordeuropäischen Amulettsitte aus der Zeit des Glaubenswechsels. Müller-Wille, M. (Hrsg.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts.* Stuttgart.

Zeiten, M.K. 1997. Amulets and Amulet Use in Viking Age Denmark. *Acta Archaeologica* 68.

Ørsnes, M.1988. *Ejsbøl I. Waffenopferfunde des 4.-5. Jahrh. nach Chr.* Nordiske Fortidsminder Serie B 11. Kopenhagen.

Vier Mitteleuropäer

Torsten Capelle

Abstract

Four Middle Europeans

Four small decorated metalobjects are briefly discussed here. These are (i) a rectangular bronze brooch of a common form meanwhile well known in variations from several carolingian and ottonian places, (ii) a strapend of silver with carolingian plant ornament, (iii) a rare silver loop which belonged to a carolingian spur fitting of high quality, and (iv) a book-formed piece of silver which must be seen as a miniature in connection with early christianisation and which has its best parallels in westslavonic Moravia. These pieces indicate that it must have been possible in Uppåkra to obtain different precious objects from central Europe in the 9th and early 10th century AD.

Torsten Capelle, Seminar für Ur- und Frühgeschichte, Domplatz 20-22, D-48143 Münster.

Zu den bereits 2001 vorgestellten drei verzierten Stücken karolingischer Provenienz unter den zahllosen Detektorfunden von Stora Uppåkra (Capelle 2001) gesellen sich inzwischen vier weitere Exemplare, die in chronologischer und in regionaler Hinsicht dem karolingischen Umfeld beziehungsweise einem unmittelbaren östlichen Nachbargebiet entstammen.

Den eher schon als alltäglich zu bezeichnenden Stücken ist der Fund U 5318 zuzurechnen. Dabei handelt es sich um das Fragment einer bronzenen Rechteckfibel mit vorspringenden Rundeln an den Ecken (Fig. 1).; der einzige bewahrte Rundel wird von einem umlaufenden Steg begrenzt und durch eine zentrale Erhebung betont. Die maximale Länge des erhaltenen Abschnittes beträgt 26 mm. Bei dieser Größe wird im Vergleich zu anderen Fibeln anzunehmen sein, dass die ursprüngliche vollständige Form eher quadratisch als länglich gewesen ist. Dafür spricht auch das enge Beieinander der in das Mittelfeld vorgeschobenen halbrunden Stege, die auf anderen Fibeln stets nur einzeln mittig pro Seite vorkommen. Eingerahmt wird das zentrale Zierfeld von einer kästchenförmig unterteilten Randleiste aus ebensolchen Stegen. Auf der planen Rückseite ist - abgesetzt von der Mittelachse - die doppelte Nadelhalterung noch vorhanden. Die beschädigten schnittartigen Kanten der Fibel deuten auf eine absichtliche Zerstörung.

Rechteckige und quadratische Bronzefibeln mit geometrischem Dekor sind in den letzten Jahren vielerorts in großer Zahl bekannt geworden (Bergmann 1999; Först 1999; Frick 1992/93; Spiong 2000; Wamers 1994) und auch aus Stora Uppåkra liegt bereits eine Variante vor (Capelle 2001, 215).

Fig. 1. U 5318. Fragment einer bronzenen Scheibenfibel.

Fig. 2. U 3959. Silberne Riemenzunge.

Die Untergliederung der Schauflächen durch schmale markante Stege spricht dafür, dass die dadurch abgesenkt erscheinenden Felder mit farbigen Massen ausgefüllt waren. In der Regel wird es sich dabei - wie zuweilen nachgewiesen - um Emaileinlagen gehandelt haben (z.B. Stiegemann und Wemhoff 1999, 367 Nr. VI.66). Viele dieser Fibeln werden durch die auffallenden Halbkreise in der Mitte der Längs- und Schmalseiten bestimmt (Först 1999, 251, Nr. 17 - 18; Frick 1992/93, 451, Nr. 7, 20, 21, 25; Spiong 2000, 265, Nr. 21, 24, 25; Wamser 1992, 329). Das vorliegende Stück gehört zur Gruppe der gegossenen Rechteckfibeln mit stark ausgezogenen Ecken (Wamers 1994, 128 ff.), die hier als Rundeln gestaltet sind.

Trotz der Neuzugänge hat sich an der Kenntnis der bereits besprochenen Tragweise (Capelle 2001, 215) solcher Fibeln als Einzelstücke an der weiblichen Tracht nichts geändert. Im Hinblick auf die Datierung werden sie nach wie vor besonders auf Grund der wenigen Grabfunde überwiegend der Mitte und der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts zugewiesen werden dürfen (Frick 1992/93, 280 ff.; Wamers 1994, 131), doch sind sie gemäß einer neueren Studie (Spiong 2000, 62) auch noch im 10. Jahrhundert vertreten gewesen.

Nahezu vollständig erhalten ist die Riemenzunge U 3959. Das 39 mm lange Exemplar besteht aus massivem vergoldeten Silber (Fig. 2). In den tiefer gelegenen Partien ist die Vergoldung noch sehr gut bewahrt. Die Schauseite wird von einer breiten punktierten Leiste eingefaßt. Das rückwärtige gerade Ende ist leicht nach oben ansteigend gewölbt. Im Zentrum des Zierfeldes befindet sich ein fast symmetrisch aufgebauter breiter und erhabener vegetabilischer Stamm, der an beiden Enden in ein nicht gleichgroßes lilienförmiges Blatt ausläuft. Beiderseits des Stammes, aber nicht mit diesem auf erkennbare Weise organisch verbunden, sind aus wesentlich schmaleren Leisten gestaltete Blätter gleichsam als unterliegendes Ornament flächendeckend mitgegossen worden. Am geraden Ende ist zusätzlich eine Reihe kurzer paralleler Kerben angefügt, die sich in ähnlicher Form auch auf dem kurzen hinteren Seitenrand finden. Die wannenförmig ausgehobene, vorn und an den Längsseiten von einer schmalen Leiste begrenzte Rückseite war zur verschiebungsfreien Aufnahme eines Riemens geeignet, der mittels vier aufrecht stehender Ösen befestigt werden konnte. Von letzteren ist nur noch eine bewahrt, doch sind auch die ehemaligen Standorte der drei anderen, die offensichtlich gezielt entfernt worden sind, noch gut zu erkennen.

Auffallend ist an diesem Exemplar, dass die an vergleichbaren Stücken sonst in der Regel vorhandenen Niete - meistens fünf - am rückwärtigen geraden Ende fehlen - wie

ausnahmsweise auch bei den Riemenden aus dem nahegelegenen Filborna bei Hälsingborg (Arbman 1937, Taf. 51) - und die Halterung eines Riemens stattdessen durch die Ösen errfolgte. Das ist vereinzelt auch an rechteckigen (Wamers 1981, Abb. 12, 3), ovalen (Wamers 1981, Abb. 5, 2) und kleeblattförmigen (Wamers 1981, Abb. 2, 1 und 5, 1) Beschlägen zu beobachten, die ursprünglich zu karolingischen Schwertgurtgarnituren gehört haben (Capelle 1974).

Ungewöhnlich ist auch der zweischichtig wirkende Dekor auf der Schauseite, da bei den karolingischen pflanzlichen Ornamenten Blätter und Stiel/Stamm stets zusammengehörig sind. Eine direkte Parallele mit beiden entsprechenden Bestandteilen kann daher auch nicht benannt werden. Eine zum Teil vergleichbare Ausführung des Stammes findet sich aber auf einem ovalen Beschlag von Claughton Hall in Lancashire (Fraenkel-Schoorl 1978, Fig. 8 a) und die gedrungene Form sowie die Gesamtkomposition lassen die Riemenzunge von Stora Uppåkra wie eine vereinfachte Variante der Riemenenden von Kinnekulle (Wamers 1981, Abb. 8, 5), Lolland (Wamers 1981, Abb. 9, 2) oder gar des Prunkexempalres von Rijs (Fraenkel-Schoorl 1978, Fig. 17) erscheinen. Diese Anhaltspunkte rechtfertigen ihre Einreihung unter die karolingischen Metallarbeiten mit Pfalnzenornamentik der Stilgruppen V oder VI nach Lennartsson, die beide die Mitte und die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts geprägt haben (Lennartsson 1997/98).

Ausgesprochen selten ist die Art des Riemenläufers, der als Nr. U 3945 registriert ist. Das stark gewölbte hohl gegossene Stück von kurzer zungenartiger Form aus Silber hat eine Länge von lediglich 18 mm; es ist nur leicht durch einige kleine Ausbrüche beschädigt (Fig. 3). Die große Öffnung am fast

Fig. 3. U 3945. Riemenläufer einer Sporengarnitur.

senkrechten geraden Ende ist primär. Die ganze von einem Perlrand eingerahmte Kuppe wird auf der Schauseite von einem kräftigen Relief aus tiefen, in den unteren Bereichen noch vergoldeten Kreisaugen beherrscht, die halbkreisförmig um ein erhabenes dreizipfeliges Ornament mit je einem spitzovalen augenähnlichen beiderseits der mittleren Rippe gruppiert sind. Auf der Unterseite überspannt ein winklig geführter Bügel den Hohlraum. Durch diese Vorrichtung konnte der frei bewegliche Läufer zur Fixierung eines losen Riemenendes über einem anderen Riemen an die gewünschte Stelle geschoben werden.

Solche auch als Durchzug, Laschen oder Schlaufen bezeichneten Läufer gehörten jeweils in Verbindung mit einer Schnalle und einem Riemenende zu karolingischen Sporengarnituren im ausgehenden 8. und im 9. Jahrhundert (Lennartsson 1997/98 , Abb. 11 b). Wie so häufig in Verbindung mit karolingischen Pretiosen sind die aussagefähigsten Befunde jedoch nicht aus dem karolingischen Kerngebiet bekannt, da dort die christliche Bestattungssitte die Beigabe kompletter Ausrüstungen nicht mehr vorsah, sondern nur aus benachbarten Regionen, in denen eine statusbetonende Ausstatung in Anlehnung an die Erscheinungsweise des ostfränkischen Adels (Werner 1969, 505) noch eine Rolle spielte. Doch kann als kunsthandwerklich herausragendes einzelnes Exemplar ohne Fundkontext immerhin das goldene sogenannte Seeheimer Schmuckstück, das aus der Nähe von Lorsch und damit aus der

Kernlandschaft des karolingischen Reiches stammen soll, angeführt werden (Werner 1969).

Aus den südöstlichen und östlichen Nachbargebieten sind jedoch einige vollständige Paare von Sporengarnituren überliefert, die auch im Dekor die einzelnen metallenen Bestandteile als auf einmal geschaffene zusammengehörige Garnituren erkennen lassen. Vor allem aus Kroatien sind sowohl schlichte Ausführungen (Vinski 1983, Abb. 12 und 17, 6 - 13) als auch prunkvolle Ensembles (Stiegemann und Wemhoff 1999, 18) belegt. Als hervorragender Exponent eines solche Statusbefundes kann auch das Prunkgrab von Kolin in Böhmen aus der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts genannt werden, in dem allerdings zwei verschiedene Riemenschlaufen geborgen wurden (Wieczorek und Hinz 2000, 221 e und h).

Das ungewönlichste Fundstück aus der kleinen Reihe karolingerzeitlicher kontinentaler Metallarbeiten von Stora Uppåkra hat die Fundnummer U 3044. Dieses besteht aus einem großenteils noch flächendeckend vergoldetem, gefalteten rechteckigen Silberblech mit röhrenförmigem Rücken, der durch drei aufgelegte schmale Wülste in annähernd gleichgroße Abschnitte untergliedert wird (Fig. 4). Auf der 16 mm langen Vorderseite ist ein zusätzliches dünnes ebenfalls vergoldetes Zierblech am äußeren offenen Längsrand mit drei großen, jeweils von einem gekerbten Draht umgebenen gewölbten Nietköpfen befestigt. Die drei Niete selbst führen bis zur Rückseite hindurch, wo sie umgebörtelt sind und damit einen gleichbleibenden Abstand für den bei der Biegung des Bleches entstandenen Hohlraum gewährleisten. Trotz der unproportional großen, geradezu dominierenden Nietköpfe ist bei der Gestaltung dieses Objektes ohne Zweifel eine Buchform angestrebt worden. Kleine Ausbrüche an beiden

Fig. 4. U 3044. Buchförmiges Zierstück aus Silber.

Enden des Rückens sind alte Beschädigungen, die wohl dazu führten, dass das Stück als unbrauchbar galt.

Insgesamt sind bisher nur sehr wenige buchförmige Zierstücke bekannt geworden. Das älteste, nur 8,5 mm große Exemplar stammt aus dem Goldschatz des 6. Jahrhunderts von Hög Edsten in Bohuslän (Arbman 1950). Die Vorderfläche trägt bei diesem ein Filigranmuster, die Seiten sind längsgeriefelt um Buchseiten anzudeuten und der Rücken ist in Längsrichtung durchbohrt, so dass das 'Miniaturbuch' als Anhänger getragen werden konnte. Ein Anhänger war auch das goldene, mit Filigran und Almandinen verzierte 2,75 cm lange Exemplar aus einem Männergrab des 8. Jahrhunderts von Merching in Schwaben (Reinecke 1911, 198). Solche Anhänger - zu denen auch ein Stück von Stará Kouřim in Tschechien zählen dürfte (Wieczorek und Hinz 2000, 216 d) - sind als Kaptorgen/Reliquienbehälter oder auch nur wegen ihrer Form als Symbol des geschriebenen Wortes mit der Ausbreitung des Christentums in Verbindung gebracht worden (Corsten 1991); für den Endverbraucher von Hög Edsten ist ein entsprechender Zusammenhang so früh allerdings kaum vorstellbar.

Auch für den Fund von Stora Uppåkra ist eine Funktion als Anhänger denkbar, da durch den hohlen Rücken eine Schnur geführt werden kann. Die drei starken durchgehenden Niete verweisen jedoch eher auf eine Verwendung als Riemenende. Eine solche Deutung wird unterstütz durch vier im westslawischen

Bereich gefundene Exemplare des 9. Jahrhunderts von Mikulčice in Mähren, die sowohl in der Gestaltung der Buchrücken als auch wegen der großen gewölbten Nietköpfe als beste Parallelen heranzuziehen und unzweifelhaft als Nachbildungen von Codices zu erkennen sind. Ein Exemplar (Wieczorek und Hinz 2000, 230 f.) fand sich in Hüfthöhe in einem Frauengrab, drei weitere durch Größe und Dekor zusammengehörige lagen mit Schnallen und Gürtelbeschlägen im Beckenbereich eines Männergrabes (Wieczorek und Hinz 2000, 233 f.).

Unabhängig von der Tragweise als Anhänger oder Riemenende wird zumindest den Beispielen seit dem 8. Jahrhundert primär ein Amulettcharakter (Corsten 1991) zugesprochen werden können, da ein Codex das Sinnbild für die Verkündigung von Gottes Wort war und von einem solchen Gegenstand schützende Wirkung ausgehen konnte. Gelangte er allerdings in die falschen, das heißt heidnischen Hände, so konnte die Wirkung auch umgekehrt sein - zumindest wird das im 9. Jahrhundert für Birka einem verzweifelten Vater gegenüber als Begründung für mehrfache Todesfälle in seiner Familie überliefert: Sein Sohn hatte ein Buch als Beute mit nach Hause gebracht und nur das konnte die Ursache für das Leid sein (gemäß Vita Anskarii cap. 18). Sollte die Buchminiatur von Stora Uppåkra wegen eines solchen Grundes aus dem Verkehr gezogen worden sein?

Die vier neuen Zierstücke des 9. Jahrhunderts, die alle mitteleuropäischer Herkunft sind, zeigen dass die Metallverarbeiter in Stora Uppåkra nicht nur Schrott von Billig- oder Massenwaren sammelten, sondern auch Zugang zu erlesenen Einzelstücken aus weit entfernt liegenden Kulturgebieten gehabt haben müssen. Damit spiegeln auch diese Stücke die große Mobilität von Personen und/oder Objekten in der Karolinger- und Wikingerzeit.

Referenzen

Arbman, H. 1937. *Schweden und das Karolingische Reich. Studien zu den Handelsverbindungen des 9. Jahrhunderts.* KVHAAH 43. Stockholm.

- 1950. Verroterie cloisonnée et filigrane. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1949-50.

Bergmann, R. 1999. Karolingisch-ottonische Fibeln aus Westfalen. Stiegemann C. und Wemhoff, M. (Hrsg.*), Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn* 1999. Mainz.

Capelle, T. 1974. Die umgearbeiteten importierten Riemenbeschläge der Wikingerkultur. *Fornvännen* 69.

- 2001. Drei Karolinger. Hårdh, B. (Hrsg.), *Uppåkra - Centrum och sammanhang.* Lund.

Corsten, M. 1991. Die buchförmigen Anhänger des frühen Mittelalters - Ein Beitrag zur Amulettforschung. *Fornvännen* 86.

Först, E. 1999. Die frühmittelalterlichen Fibeln vom Balhorner Feld bei Paderborn. *Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe* 9 C.

Fraenkel-Schoorl, N. 1978. Carolingian Jewellery with Plant Ornament. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 28.

Frick, H. 1992/93. Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. *Offa* 49/50.

Lennartsson, M. 1997/98. Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik. *Offa* 54/55.

Reinecke, P. 1911. Spätmerowingisch-karolingische Grabfunde aus Süddeutschland. *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* 5.

Spiong, S. 2000. Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 12. Bonn.

Stiegemann C. und Wemhoff, M. (Hrsg.). 1999. *Katalog der Ausstellung Paderborn : 799 - Kunst und Kultur der Karolingerzeit.* Mainz.

Vinski, Z. 1983. Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 30.

Wamers, E. 1981. Ein karolingischer Prunkbeschlag aus dem Römisch-Germanischen Museum, Köln. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 9.

- 1994. Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz. *Mainzer Archäologische Schriften* Bd. 1. Mainz.

Wamser, L. 1992. Zur archäologischen Bedeutung er Karlburger Befunde. Lenssen, J. und Wamser, L. (Hrsg.), *1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit*. Würzburg.

Werner, J. 1969. Sporn von Bacharach und Seeheimer Schmuckstück. Otto, K.-H. und Herrmann, J. (Hrsg.), *Siedlung Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*. Berlin.

Wieczorek, A. und Hinz, H.-M. (Hrsg.). 2000. *Katalog: Europas Mitte um 1000*. Stuttgart.

Drakar i Uppåkra

Anne-Sofie Gräslund

Abstract

Dragons from Uppåkra

With a flat, two-sided dragon's head from Uppåkra as the point of departure, a number of similar heads from various central places/trading centres around the Baltic Sea are presented. Stylistically the dragons are produced in the Ringerike style. The function of the dragon heads is discussed as well as the symbolic content.

Anne-Sofie Gräslund, Institutionen för Arkeologi och antik historia. Uppsala universitet, S:t Eriks Torg 5, SE 754 37 Uppsala

Bland de fascinerande vikingatida fynden från Uppåkra finns några små drakhuvuden och drakar, U2684, U1305, U1850, U1182 och U9859. Här skall jag i korthet behandla drakhuvudet U2684, ett platt, dubbelsidigt huvud av brons, med dekoren plastiskt utförd i låg relief, närmast i Ringerikestil. Djurhuvudavslutningar är något som järnålderns skandinaver var mycket förtjusta i redan från romersk järnålder; man kan se sådana på olika föremål som t.ex. dräktspännen, armringar, söljor och svärdskidebeslag. Under folkvandringstiden uppkommer den nordiska djurornamentiken där de biologiskt helt obestämbara djuren med huvuden och kroppar underordnas ett ornamentalt syfte.

Att detta djurhuvud från Uppåkras vikingatid och dess likar på andra håll kommit att gå under beteckningen drakar, torde bero på deras lätt skräckinjagande uppsyn med öppen mun och blottade stora tänder, ibland också som i fallet U2684 med en markerad tunga. Men vad är egentligen en drake? Ett fabeldjur, "ett ursprungligen fornorientaliskt fabulöst kräldjur, som emellertid i skilda miljöer uppfattats och skildrats så olika att en generell definition svårligen kan ges" (Bernström 1958:267). Det har tydligen i Nordeuropa uppfattats som en stor orm – berättelserna om Beowulf, Sigurd Fafnesbane och Ragnar Lodbrok skildrar dessa som drakdödare, men odjuren är uppenbarligen jätteormar, vilket också kan ses på runristningar med motiv ur Sigurdssagan, t.ex. den bekanta Ramsundsristningen Sö 101. Den fyrbenta, bevingade och ibland eldsprutande draktyp som hör hemma i den kristna konsten och litteraturen återgår snarast på någon sorts ödla eller möjligen krokodil och har sannolikt sitt ursprung i någon subtropisk miljö där sådana djur utgjorde ett verkligt hot mot människor och tamdjur och således sågs som symboler för ondska och död. Ikonografiskt förekommer ormar i två olika sammanhang i den skandinaviska sena järn-

Fig. 1. Drakhuvud U2684 från Uppåkra. L. 35 mm. Foto B. Almgren, LUHM.

ålderskonsten. Ormen uppfattas som ”det onda” när den ses i kamp med ett fyrfotadjur, med Jellingestenen som det mest bekanta exemplet, fyrfotadjuret står då för Kristus eller allmänt för ”det goda”. Men ormen kan också vara ett rent dekorativt element, som används i olika slingor och flätornament; den typen av ormar kan följas tillbaka till den folkvandringstida nordiska djurornamentiken. På 1000-talet förenas dessa två typer av ormar och glider utan svårighet in i en dekorativ tradition med en större orm med två fötter och en smalare orm utan extremiteter, som dock under århundradet blir gradvis utkonkurrerad av den vingade draken (Bergendahl Hohler 1968:4 ff). Dessa två ormar är ett mycket vanligt motiv på runstenar, speciellt i Mälarområdet och i södra Norrland. Kroppen på den större ormen, som ibland är försedd med två fötter, utgör själva runslingan medan den mindre ormen blir ett extra inslag i kompositionen, ibland synnerligen viktigt för att det karakteristiska mönstret för en viss stilgrupp skall uppstå (Gräslund 1991, 1998). Detta

Fig. 2. Drakfigurer från Uppåkra. U1182, l. 50 mm, U 1850, l. 64 mm, U1305, l. 50 mm, U9859, l. 31. mm, U2684, l. 35 mm. Foto B. Almgren, LUHM .

innebär att den fråga som ofta ställs huruvida runstenar verkligen kan uppfattas som kristna monument när det viktigaste motivelementet är en orm, inte är relevant, eftersom själva rundjuret/runslingan återgår på det stora fyrfotadjuret, som ju symboliserade Kristus/det goda. Lennart Karlsson har understrukit att de runbärande djuren på runstenarna ofta skall uppfattas som ornamentaliserade fyrfotingar (Karlsson 1983: 69). Enligt min åsikt behöver man således inte tillgripa tolkningen att ”ormen” (dvs rundjuret) är ond men på runstenen

besegrad av korset (se Christiansson 1995; Lager 2002) för att förstå rundjuret som en del i den kristna ikonografin.

Det är först i samband med kristnandet som den bevingade draken dyker upp i den skandinaviska konsten. Bevingade fyrfotadjur finns från 800-talets början i träskärning från Oseberg och på Sparlösastenen (Capelle 1985: 136 f.). Under 1000-talet uppträder tydligt bevingade ormar eller drakar på några uppländska runstenar (U 107 Altuna i Ed, U 295 Skånela kyrka, U 305 Bensta i Skånela, U 604 Stäket i Stockholms-Näs, U 839 Ryda kungsgård i Nysätra, U 887 Skillsta i Skogstibble, U 1043 Onslunda i Tensta och U 1142 Åbyggeby i Vendel). Någon gång är det själva rundjuret som fått vingar som på U 107 och U 305, men vanligen är det en biorm. Samtliga här uppräknade runstenar med bevingade ormar/drakar tillhör stilgrupperna Pr 3 – Pr 4 och därmed andra halvan av 1000-talet (Gräslund 1992).

Det finns flera nära motsvarigheter till Uppåkradraken U2684 (Fig. 3). Vid 1970-1971 års undersökning i Birkas hamnområde framkom ett drakhuvud av brons, avbrutet i halspartiet, nu 3,6 cm högt (Kyhlberg 1973: 172 ff.). Vid de senaste årens utgrävningar i den s.k. garnisonen i Birka påträffades i västra delen av den stora hallbyggnaden bl.a. skärvor av glasbägare, två svärdshandtag och ett ca 4 cm högt drakhuvud i brons. Fynden har föranlett tolkningen att detta var platsen för högsätet (Holmquist Olausson 2001:15). Också från andra samtida handelsplatser finns liknande drakhuvuden, ett tillverkat av bly från Rjurikovo Gorodišče i Novgorod (Nosov 2001: 65 f.), ett av brons från Ralswiek på Rügen, där draken påträffades inne i hus 135/25, helt nära hamnen (Herrmann under tryckning). Bland fynden från Hedeby finns ett snarlikt drakhuvud som utsmyckning på en 16 cm lång bronsnål (Elsner 1992: 9). Ett 5 cm högt drakhuvud av brons påträffades i fyllningen till en större hög på gravfältet Slinkbacken, Söderby i Danmarks socken, Uppland (Wexell 1997: 232). Högen innehöll tre olika brandbegravningar, två av dem mansgravar med svärd, det ena av H-typ, det andra av X-typ. Även från Gotland föreligger ett drakhuvud, ca 5 cm högt, tyvärr med okänd fyndort; liknande huvuden men med kraftigare böjning på halsen finns på två nålar (?)(Thunmark-Nylén 1998: Taf. 288:1-3).

Gemensamt för dessa drakhuvuden är att de bör ha varit fästade på någonting men ändå suttit fria, så att båda sidor har varit synliga. Gorodiščedraken är försedd med en mycket grund holk, Ralswiekdraken har halsen förlängd till en sorts tånge. De flesta av dem har en ögla, ett litet hålförsett utskott längst ner på baksidan av halsen (Birka, Gorodišče, Slinkbacken, Gotland, möjligen också Ralswiek). På draken från Slinkbacken sitter en ring i detta hål. De två gotländska drakarna med krumböjda halsar har istället liknande öglor på framsidan nertill på halsen. Draken från Birkas hamnområde har inte hela halspartiet bevarat, varför det inte går att avgöra om även den haft en liknande ögla längst ner på halsen, men däremot har nacktofsen varit genomborrad och av rostmärken att döma har en järnring suttit där. Draken på bronsnålen från Hedeby saknar utskottet nertill på halsen men har en påtaglig ögla framtill i munnen, placerad utanför tänderna. Huvudet från Gorodišče och de två från Birka har munöppningen och tänderna utformade så att man kan uppfatta det som att en ögla bildas. Sådana tydliga utstickande öglor vid munöppningen saknas på de övriga drakhuvudena, men den uppspärrade käften har i de flesta fall ändå en hel framlinje så att det uppenbarligen har funnits möjlighet att fästa t.ex. en tråd eller en smal

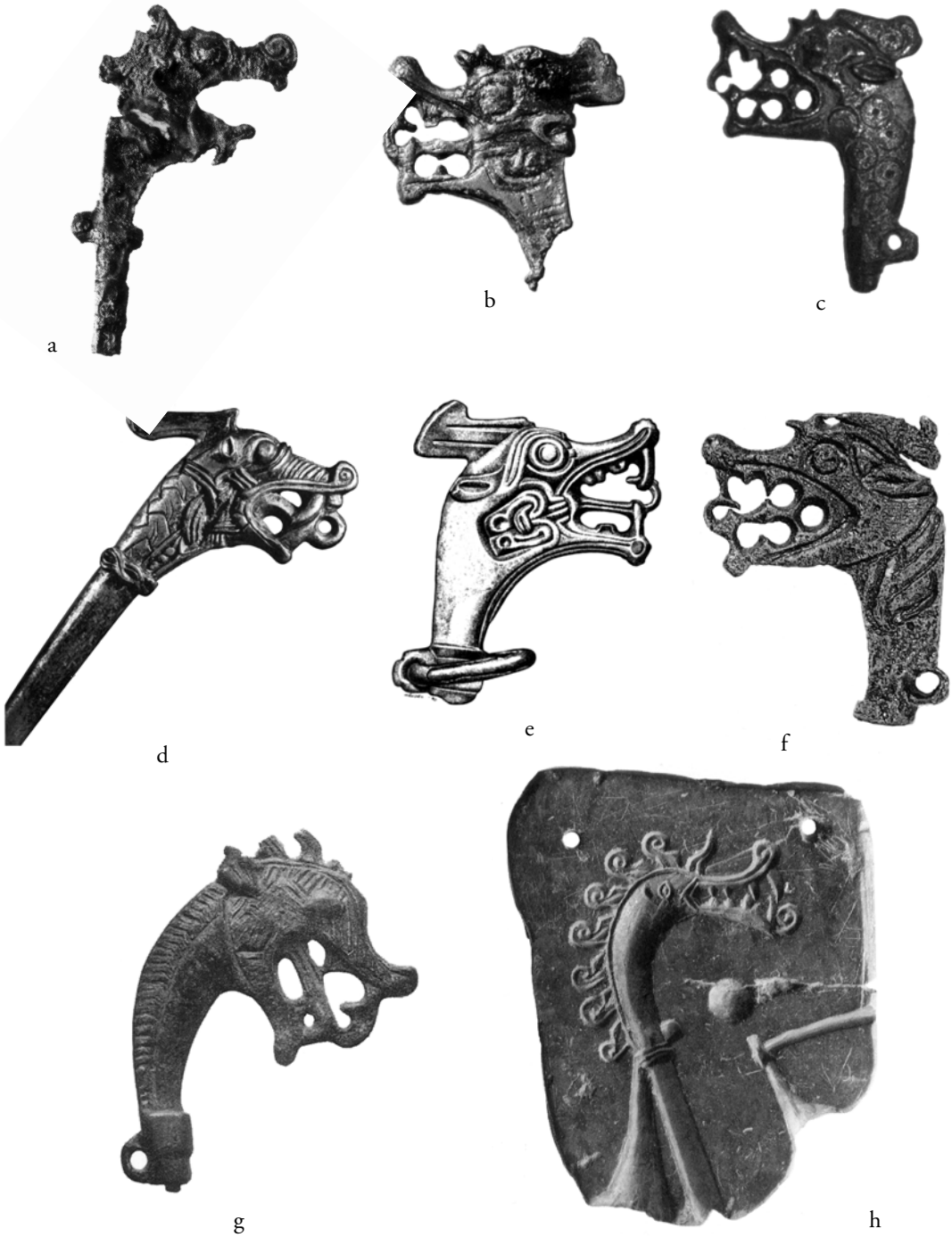

Fig. 3. Liknande drakhuvuden från andra platser runt Östersjön. a) Ralswiek, Rügen, brons. Foto Klaus Hamann, DAI. b) Birka, hamnområdet, brons. Foto Nils Lagergren ATA. c) Birka, garnisonen, brons. Efter Holmquist Olausson 2001. d) Hedeby, brons. Efter Elsner 1992. e) Slinkbacken, brons. Efter Wexell 1997. f) Gorodišče, Novgorod, bly. Efter Nosov 2001. g) Gotland, brons. Efter Thunmark-Nylén 1998. h) Birka, troligen Svarta Jorden, gjutform. Efter Roesdahl & Wilson 1992.

rem. En annan möjlighet är att någon sorts dekorband varit fäst där; här kan man jämföra med det plastiska djuret på spetsen av Källungeflöjeln, som liksom de övriga flöjlarna har hål längs den svängda nederkanten, tolkade som fästpunkter för dekorband utifrån en ristning av en vikingaflotta från Bryggen i Bergen (Fig. 4). Källungedjuret har även ett sådant hål i nacktofsen/kammen, och dessutom bildas ett hål i munnen, bakom de stora huggtänderna. Ett eventuellt dekorband i munnen skulle kanske vara ett sätt att framställa eld? Tyvärr är Uppåkradraken fragmentarisk, nedre delen av halsen är avbruten och större delen av underkäken saknas, varför det är omöjligt att avgöra om även den haft sådana fästmöjligheter på halsen och i munnen.

Det är påfallande att de två drakhuvudena från Birka, från hamnområdet och garnisonen sinsemellan är mycket lika och dessutom har stora likheter med drakhuvudet från Gorodišče. Detta i sin tur har en utformning av nacktofsen som ligger nära drakhuvudet från Slinkbacken som annars har sin närmaste motsvarighet i nålhuvudet från Hedeby. Ralswiekdraken är kraftigt korroderad och dessutom fragmentarisk men hör ändå nära ihop med alla dessa huvuden, liksom Uppåkradraken. Vad gäller nacktofsens utformning förefaller Uppåkradraken vara mest lik den från Ralswiek. Manen markeras tydligt på drakarna från Uppåkra, Gorodišče och Hedeby, liksom också på Gotlandsdraken. Drakarna från Slinkbacken, Hedeby, Gorodišče och Gotland har alla någon sorts halsring.

En gjutform till ett mycket spektakulärt drakhuvud finns bland de tidiga Svarta jordenfynden; det har kommit att användas som logotype för 1990-95 års stora Birkautgrävning. Det skall dock påpekas att föremålet, trots att det ingår i Erik Sörlings katalog över Stolpes Svarta jordenfynd i Statens Historiska Museum, inte härrör från Stolpes grävningar i Svarta jorden, utan är ett lösfynd, inlämnat senare. Gjutformshalvan är tillverkad av mörkgrå täljsten. Djurhuvudet har uppspärrat gap med stora tänder och en man bestående av glesa spiralformade lockar av samma typ som förekommer som stävprydnad i järn på några vendeltida båtar i Valsgärde och på det vikingatida danska Ladbyskeppet. Nertill runt halsen på gjutformsdraken sitter en halsring (och framför den en rund knöl – kanske utgångspunkten för en ögla?).

Det är lockande att koppla ihop dessa drakhuvuden med de stävprydnader till vikingaskepp som vi känner till genom avbildningar på gotländska bildstenar och från Bryggen i Bergen. På Bryggenristningen ser man också några vikingaskepp med orm/drakhuvud i stäven som ger en vision av hur Olav Tryggvasons berömda skepp Ormen Långe kan ha sett ut. Att dessa skulpterade stävprydnader hade en avvärjande kraft framgår av bestämmelsen i Landnámabók att man skulle ta ner sådana gapande stävprydnader när man kom mot land för att inte skrämma landvättarna. Men inte bara från avbildningar utan och också genom faktiska fynd känner vi till sådana djurhuvuden, t.ex. ”draken” snidad i trä från det belgiska Schelde. De kan kanske också sättas i samband med ”högsätesstolpar” av Osebergtyp. Sådana djurhuvuden uppträder i flera sammanhang i Osebergsgraven, på slädar, på sängen och som lösa skulpturer. Djurhuvuden med stora runda ögon, öppna käftar och stora tänder har säkerligen haft en symbolisk betydelse och givit tydliga signaler om ägarens makt och status till omvärlden.

Flera av dessa djurhuvuden har föreslagits vara vargar. Björn Ambrosiani har i flera sammanhang framhållit att djurfigurer föreställande örn, varg och galt skulle kunna vara anspelningar på Uppsalakungarnas makt –

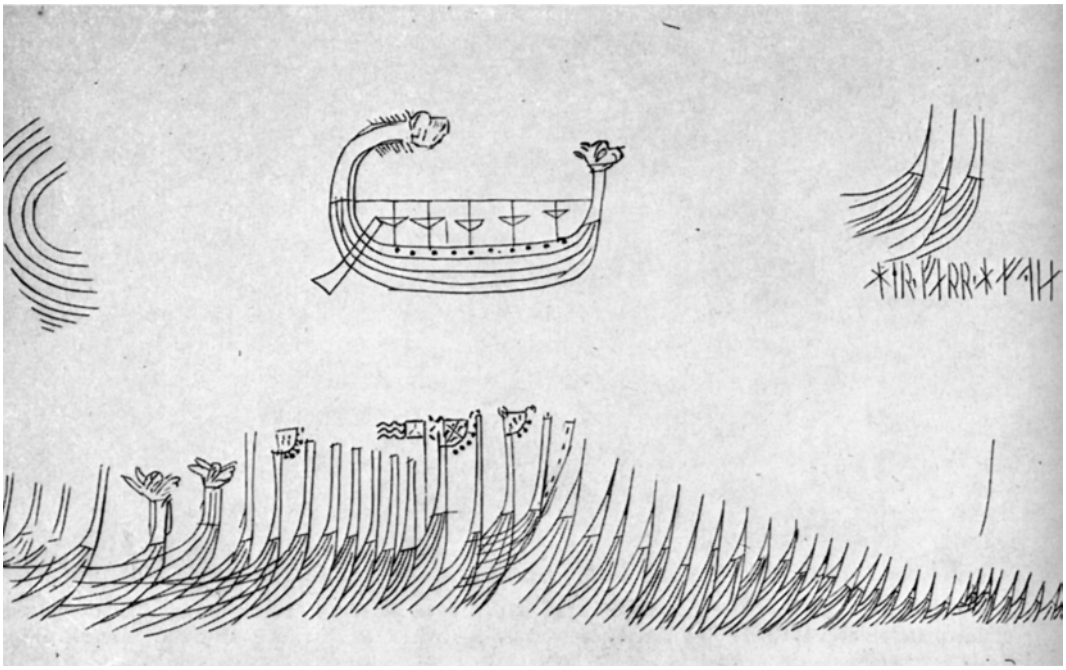

Fig. 4. Ristning på träkäpp från Bryggen, Bergen från Håkon Håkonsson regeringstid (1217-1263). Här ses skepp med djurhuvuden som stävprydnader liksom också skepp med vindflöjlar. På vindflöjlarnas kanter sitter fladdrande band. Efter Herteig 1969.

han utgår då från att örnen och möjligen också vargen är en symbol för Oden och att Oden enligt Snorre är stamfader för Uppsalakungarna; galten skulle då representera Frö (Ambrosiani 1983:26 med anf. litt., 1996:54 f.). Att avbildningarna i många fall visar rovdjurshuvuden förefaller klart. Enligt min mening är det dock lika troligt att man avsåg att avbilda fabeldjuret draken.

Jag har i ett tidigare arbete behandlat några expressiva djurhuvuden från kvinnogravar i Valsgärde och Birka och antytt möjligheten att dessa kvinnor haft en funktion i kulten (Gräslund 1999:95 ff.), analogt med vad man föreslagit när det gäller kvinnan/kvinnorna i Oseberg (Ingstad 1992:224 ff.). En liten plastisk djurhuvudskulptur från Valsgärdegraven 85, skuren i ben eller horn och med ögon av utstående runda karneolskivor, har sina bästa motsvarigheter i Osebergsfyndet. Påtagligt är här det öppna gapet med stora tänder och de runda ögonen. Huvudet har suttit fästat på något, kanske en stav. Graven var en brandgrav, den begravda var en gammal kvinna och hennes smyckeutrustning daterar graven till 900-talet. I Birkagraven Bj 523, en kammargrav med en kvinna som även hon genom smyckeutrustningen kan dateras till 900-talet, ingick bland gravgodset bl.a. ett bronskärl, delvis fyllt med gräs och inlindat i ett stycke linnetyg (Arbman 1943:157 ff.). I kärlet påträffades en träskål och en träbägare men också ett unikt litet drakhuvud av trä, 5,3 cm långt (Arbman 1940: Taf. 214:3). Precis som Uppåkradraken och dess likar är det platt men dubbelsidigt och har sannolikt varit fäst på något föremål.

Från Hedeby finns exempel på prylar och nålar av ben som avslutas upptill med drakhuvuden (Elsner 1992:102). Två redan nämnda

gotländska föremål, sannolikt nålar, har liknande djurhuvuden men med kraftigt krumböjd hals, de härrör från Sjonhem i Sojvide resp. Krasse i Guldrupe (Thunmark-Nylén 1998:Taf. 288: 2-3). Liksom från Hedeby finns i Birkamaterialet exempel på benverktyg upptill avslutade av ett djur-(drak?-)huvud. Ett litet benhuvud från brandgraven Bj 308 bör särskilt nämnas, eftersom det har tydligt utskurna tänder och en bronsring i munnen (Arbman 1940: Taf. 154, 2). Fynden i den graven medger ingen könsbestämning, men de ger en viss idé om begravningsritualen: i brandlagrets mitt stod ett lerkärl med brända ben blandade med äggskal (Arbman 1943:90). Det lilla djurhuvudet låg bland benen i kärlet. Överst låg en torshammarring. I brandlagret påträffades bl.a. nitar och spikar, beslagsfragment av brons och järn samt numera förkomna remändebeslag och knivslidebeslag men också en slaggbit och hasselnötter, båda dessa kategorier kan liksom äggskalen i urnan sättas i samband med transformationen från liv till död och med uppståndelse.

Vad gäller utbredningsbilden för Uppåkradraken och dess likar är det påtagligt att de hittills kända exemplaren har en nära anknytning till Östersjön och dess maktcentra/handelsplatser: Uppåkra, Hedeby, Ralswiek, Birka, Gotland och Novgorod. Draken från Slinkbacken skiljer ut sig genom att fyndplatsen inte är direkt knuten till handel, den är också det enda fyndet i anslutning till en grav, men den kan förmodligen ses som ytterligare ett argument för betydelsen av Söderbyområdet under yngre järnålder (Gräslund 1992b:186; Wexell 1997; Lamm, Hydman & Axboe 2000). Söderby i Danmarks socken skall naturligtvis ses i ljuset av Gamla Uppsala och Uppsalaregionen, varför Slinkbackendraken ändå passar in i den allmänna bilden.

Dateringen är problematisk om man accepterar stilbestämningen till Ringerikestil, eftersom den i stort sett tillhör 1000-talets första hälft, och drakarna från Birka, Hedeby, Ralswiek och Gorodišče bör dateras till 900-talet – här får man då tänka sig slutet av det århundradet.

Ifråga om funktionen så har man för exemplaret från Birkas hamnområde föreslagit att de skulle varit fästa på gavelspetsen till ett litet husformat relikskrin (Kyhlberg 1973:173 f. och där angiven litt.). Kyhlberg hänvisar också till Skogbonaden, där såväl kyrkan som klockstapeln är försedda med ”drakhuvuden” vid gavelspetsarna. Skogbonaden är numera 14C-daterad till senare hälften av 1200-talet (Franzén & Nockert 1992:101). Att drakhuvuden mycket väl kan förekomma i rent kristna miljöer visas för övrigt av de norska stavkyrkorna, t.ex. Lom och Borgund. Bayeuxtapetens inledande scen framställer den kristne engelske kungen Edvard Bekännaren sittande på sin tronstol, prydd med djurhuvuden (Rud 1996:38 f.). Ett konkret exempel på något liknande Edvards tron om än betydligt enklare är den s.k. biskopsstolen från Suntak, Västergötland. Också det sena 1100-talets och 1200-talets biskopar i Sverige avbildas ofta på sitt sigill sittande på en stol med djurhuvuden, så t.ex. år 1191 ärkebiskop Peter i Uppsala, på 1220-talet biskop Bengt i Skara, år 1244 ärkebiskop Jarler i Uppsala och år 1270 biskop Erik i Skara (Hildebrand 1862-67, andra serien, pl. 1-3). Under medeltiden uppfattades uppenbarligen draken inte enbart som ond, utan också som en välvillig, skyddande makt.

I sitt arbete om den romanska konstens ikonografi och symbolinnehåll poängterar Lise Gotfredsen ormens/drakens ambivalenta innebörd. I rent bibliska scener är det oftast ingen tvekan om att ormen/draken symboliserar det onda, medan den i andra samman-

Fig. 5. Sigill för biskop Erik i Skara 1270. Biskopen sitter i en stol med drakhuvuden. Efter Hildebrand 1862-67.

hang kan kombineras med och t.o.m. utgöra en del av livets träd och därmed vara god (Gotfredsen 1988:111 ff.). I några fall ställs två ormar mot varandra och då är den ena (vanligtvis större) god, den andra ond. Hon refererar ett uttalande av Isidorus av Sevilla, en kyrkofader (ca 560-636) med stor betydelse för den medeltida bildvärlden, att Kristus är den nya ormen som övervinner den gamla (1988:118 not 5). Detta har Brita Malmer tagit fasta på i sin tolkning av mittfältet på några nordiska 1020-talsmynt (Knut och Hardeknut), där en större orm gapar över en mindre (Brita Malmer, föreläsning i Roskilde 2003-02-05). På de äldsta nordiska mynten däremot står ormen mot en hjort och där symboliserar ormen djävulen (Malmer 2002:182).

Att draken under medeltiden i Sverige kunde uppfattas som en god och vaksam väktare framgår t.ex. av den lilla plastiska järndrake som är anbragt på nyckelhålsskylten till kyrkporten i Sala (Karlsson 1988:245, 254) eller de många exemplen på sannolikt apotropeiska drakar på takkrön, kronstänger och hisskonsoler till dopfuntslock i den romanska träornamentiken (Karlsson 1976:114 ff.).

Beträffande funktionen hos Uppåkradraken och dess likar finns som nämnts förslaget att de skulle härröra från taknocken på ett husformigt relikskrin. Ett annan tanke vore, analogt med bronsnålen från Hedeby, att de utgjort nålhuvuden, även om fastsättningen på själva nålen ter sig besvärlig eftersom inte något av de här redovisade exemplaren har ordentlig holk eller tånge. Men oavsett vilken praktisk funktion dessa drakhuvuden har haft torde den symboliska innebörden ha varit väl så viktig. Deras förekomst i maktcentra runt Östersjön liksom deras sällsynthet antyder att de ingalunda bör uppfattas som var mans egendom.

Referenser

Ambrosiani, B. 1983. Helmets, crowns and warriors' dress – from the Roman emperors to the chieftains of Uppland. Lamm, J.P. &. Nordström, H.Å (red.), *Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium in Stockholm, February 2-3, 1981*. Stockholm, 11-16.

- 1996. Djursymboler. Ambrosiani, B. & Eriksson, B.G. (red.), *Birka Vikingastaden*, volym 5. Stockholm, 51-57.

Arbman, H. 1940-1943. *Birka I. Die Gräber*, Tafeln (1940), Text (1943). Stockholm.

Bernström, J. 1958. Drake. *KLMN* 3. Malmö, 267-270.

Capelle, T. Drache. Archäologisches. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 6, 136-137.

Christiansson, H. 1995. Den onda ormen: Runstensornamentikens kristna budskap. Ett tolkningsförsök. *Tor* 27:2, 449-457.

Elsner, H. 1992. *Wikinger Museum Haithabu: Et portraet av en tidlig by*. Neumünster.

Franzén, A.M. & Nockert, M. 1992. *Bonaderna från Skog och Överhogdal och andra medeltida väggbeklädnader*. Stockholm.

Gotfredsen, L. 1988. *Troens billeder*. København.
Gräslund, A-S. 1991. Runstenar - om ornamentik och datering. *Tor* 23, 113-140
- 1992a. Runstenar – om ornamentik och datering II. *Tor* 24, 177-201
- 1992b. Lokala bebyggelsecentra i Uppland – runstenar och åkerjord. *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e.Kr. Åkerseminaret, Hamar 1990*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter, ny rekke 13, 181-188.
- 1998. Ornamentiken som dateringsgrund för Upplands runstenar. Dybdahl, A. & Hagland, J.R. (red.). *Innskrifter og datering*. Senter for middelalderstudier, skrifter 8. Trondheim, 73-91.
- 1999. Is there any evidence of powerful women in Late Iron Age Svealand? von Freeden, U., Koch, U. &. Wieczorek, A. (red.). *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*. Akten des 48. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. bis 11. September 1997. Bonn, 91-98.
Herteig, A. 1969. *Kongers hav og handels sete*. Oslo.
Herrmann, J. under tryckning. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland*. Teil III. Lübstorf.
Hildebrand, B.E. 1862-1867. *Svenska sigiller från medeltiden*. I. Stockholm.
Hohler, E.B. 1968. Ormer, ikon. *KLMN* 13. Malmö, 4-8.
Holmquist Olausson, L. 2001. Birkas befästningsverk – resultat från de senaste årens utgrävningar. Olausson, M. (red.). *Birkas krigare*. Stockholm, 9-15.
Ingstad, A. S. 1992. Oseberg-dronningen – hvem var hun? Christensen, A. E., Ingstad, A. S. & Myhre, B. (red.). *Oseberg-dronningens grav: vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*. Oslo, 224-257.
Karlsson, L. 1976. *Romansk träornamentik i Sverige*. Stockholm Studies in History of Art 27. Stockholm.
- 1983. *Nordisk form. Om djurornamentik*. Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 3. Stockholm.
- 1988. *Medieval Iron Work in Sweden* I-II. Stockholm.
Kyhlberg, O. 1973. Brons, guld, silver exkl mynt och viktlod. *Birka. Svarta Jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970-1971*. Ambrosiani, B., Arrhenius, B., Danielsson, K., Kyhlberg, O. & Werner, G. Riksantikvarieämbetet, rapport C1 1973, 155-196
Lager, L. 2002. *Den synliga tron. Runstenskors som en spegling av kristnandet i Sverige*. Opia 31. Uppsala.
Lamm, J.P., Hydman, H. & Axboe, M. 2000. ”Århundradets brakteat” – kring fyndet av en unik tionde brakteat från Söderby i Danmarks socken, Uppland. *Fornvännen* 94 (1999), 225-243.
Landnámabók. *The Book of Settlements, Landnámabók*. Transl. with introduction and notes by Pálsson, H. & Edwards, P. University of Manitoba, Icelandic Studies 1. Manitoba 1972.
Malmer, B. 2002. Karolingisk mission och nordiska mynt. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 9-10, 182, 191.
Nosov, E.N. 2001. Ein Herrschaftsgebiet entsteht. Der Vorgeschichte der nördlichen Rus' und Novgorods. Müller-Wille, M., Janin, V.L,. Nosov, E.N. &. Rybina, E. A. (Hrsg.). *Novgorod. Das mittelalterliche Zentrum und sein Umland im Norden Russlands*. Neumünster, 13-74.
Rud, M. 1996. *Bayeuxtapetet og slaget ved Hastings 1066*. København.
Roesdahl, E. & Wilson, D. M. (red) 1992. *From Viking to Crusader. Scandinavia and Europe 800-1200*. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
Thrainsson, Th. 1994. *Vid Urdarbrunnen. Om Urnesstilens ikonografi*. CD-uppsats, institutionen för arkeologi, Uppsala universitet.
Thunmark-Nylén, L. 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands* II. Typentafeln. Stockholm.
Wexell, A. 1997. Slinkbacken, ett gravfält från yngre järnålder i Uppland. Åkerlund, A., Bergh, S., Nordbladh, J. & Taffinder, J. (red.). *Till Gunborg. Arkeologiska samtal*. Stockholm Archaeological Reports 33. Stockholm, 229-236.

Kungligt beslag? - ett huvud i Mammenstil - och ett huvud till

Birgitta Hårdh

Abstract

A royal mounting? - a head in Mammen style - and another head

A small animal head of gilded silver has parallels among the end mountings of the famous Danish harness bows from Late Viking Age. More parallels are to be found in the bronse animals heads at the caskets from Kamien and Bamberg and at the belt mountings from the tomb in the Jelling church. Thus, the Uppåkra head belongs to a prestigeous group of ornaments with connections to royal power in the formation of Denmark in the 10th century.

In 1998 a gilded bronze head was found. It is a predatory animal with long sharp teeth. In the mouth it holds a small gripping beast. Also for this head the best parallel are to be found at the harnes bows mountings. The motive with the big animal with a small gripping beast in the mounth is also known from the harness bows from Mammen.

Birgitta Hårdh. Institutionen för arkeologi och antikens historia. Lunds Universitet, Sandgatan 1, SE 223 50 Lund.

Redan under en av de allra första dagarna av detektorsökning på Uppåkraboplatsen, i april 1996, hittades ett förgyllt djurhuvud i silver, U1031. Trots alla sensationer dagen bjöd på i övrigt är det ingen överdrift att säga att detta fynd framstår som exceptionellt.

Det är fråga om ett litet föremål, 34x22x12 mm, tillverkat av silver med förgylld yta och format som ett djurhuvud. Nosen är spetsig, ögonen ovala och välvda och öronen runda och upprättstående. Munnen gapar vitt. Halsen är räfflad och avgränsad från huvudet med en pärlad list, som sannolikt imiterar filigran. Utförandet är i hög grad plastiskt. Baksidan är slät och lätt konkav. Mitt på baksidan är ett oregelbundet hål med brutna kanter (Figs. 1-3). Detektorfynd saknar ju kontext och det är nödvändigt att hitta så goda paralleller som möjligt för att man över huvud taget ska kunna utläsa något av fyndet. I detta fallet var det emellertid ingen tvekan om var jämförelsematerialet stod att finna. Föremålet tillhör, som vi ska se, en exklusiv grupp av liknande konstprodukter och de flesta av dem har hittats i prestigefulla sammanhang.

Paralleller till Uppåkrahuvudet

Nära paralleller till Uppåkrahuvudet men i större format utgörs av ändbeslag i form av djurhuvuden på selbågar. Elva sådana huvuden är kända från Mammen på Jylland, Møllemosegård och Søllested på Fyn och från Elstrup på Als (Müller-Wille 1975, Figs. 1–6; Graham-Campbell & Kidd 1980, Figs. 28, 89; Graham-Campbell 1980:143; Näsman

Fig. 1. U1031. Foto Bertil Almgren LUHM. 2:1.

Fig. 2. U1031. Foto Bertil Almgren LUHM. 2:1.

Fig. 3. U1031. Fram- och baksida. Foto Bertil Almgren LUHM. 1:1.

1991, Figs. 1–2; Pedersen 1997, Figs. 12-15; Andersen 1999:6). Alla selbågbeslagen är mycket lika även om de skiljer sig åt i detaljer. Utmärkande är att de består av stora djurhuvuden som suttit i båda ändarna av selbågar, som också varit försedda med krönbeslag, genom vilka tömmarna löpt. Huvudena är gjutna i brons och förgyllda, alla lejonlika med upprättstående, rundade öron. Utformningen är starkt plastisk med detaljer i kraftig relief. Ögonen är stora, runda eller ovala. Huvudena från Søllested och särskilt från Møllemosegård visar särskilt tydliga likheter med vårt huvud. Djuren på båda dessa selbågar har ovala ögon och förhållandevis stora öron. Djuren på Mammenbågarna har runda ögon och relativt sett mindre öron. Gemensamt för samtliga är emellertid pärllister runt djurens halsar. Ett beslag i form av ett djurhuvud i förgylld kopparlegering från Brösarp i Skåne har också anknytning till gruppen [1)].

Det har förts en omfattande debatt om stil och datering på dessa selbågar. Somliga forskare har fört dem till Jellingstilen medan andra menar att de hör till Mammenstilen. Beträffande kronologin har första hälften, mitten eller andra hälften av 900-talet har föreslagits (Näsman 1991:234 med refs.).

I SHM förvaras ett massivt bronshuvud, som bör nämnas i detta sammanhang. Det är kraftigt profilerat, har ovala ögon, upprättstående öron och en rundad nos. Ovansidan är förgylld. Horn Fuglesang upptar huvudet bland exempel på Mammenstilen och placerar det stilistiskt mellan Mammen- och Søllestedbeslagen. Tyvärr är fyndort och fyndomständigheter okända (Horn Fuglesang 1991:93, Fig. 27). Beslaget mäter 50x35x30 mm. Ändbeslagen från Søllested är t.ex. 75 och 76 mm långa och huvudena från Mammen 77, 78 79 och 81 mm långa medan det bevarade ändbeslaget från Elstrup mäter 63 mm.

Fig. 4. Beslag från graven under kyrkan i Jelling. Foto Kit Weiss, Nationalmuseet, Köpenhamn. L. 30 resp. 75 mm.

Beslaget från Brösarp är 8 cm långt (Strömberg 1961 II:11). Beslaget i SHM är alltså klart mindre än sina danska motsvarigheter men större än den följande gruppen.

En grupp mindre huvuden visar nära stilistisk släktskap med selbågsbeslagen. De har suttit som beslag på skrin eller liknande. De mest välkända av dessa är de på skrinen från Bamberg och Kamien. Båda skrinen har behandlats i en utförlig artikel av Muhl, som hänför båda till Mammenstilen (Muhl 1990:272, 321; jfr Horn Fuglesang 1991:90 och Wilson 1995:127). De två skrinen är praktfullt ornerade med djurfigurer i relief på benplattor och med bronsbeslag med plastiska djurhuvuden, fåglar och däggdjur. Däggdjurshuvudena på Bambergskrinet har slutna munnar och runda ögon medan djuren på Kamienskrinet har vidöppna gap och ovala ögon. En överensstämmelse är att djurhuvudena på båda skrinen har rundade och upprättstående öron.

I ett fynd från Tjele, Jylland, tolkat som ett smedsfynd, med smidesverktyg och skrotmetall, finns ett par järnhaspar med avslutning i form av gjutna bronshuvuden. De kan ha tillhört ett skrin. Huvudena har stora likheter med t.ex. Bambergskrinets bronsbeslag. Det ena Tjelebeslaget har på undersidan en tapp, som kan ha tjänat till att låsa skrinet (Leth-Larsen 1984:93, Fig. 4). Hålet på baksidan av Uppåkrahuvudet kan tyda på att det haft en liknande tapp som brutits bort. Haspar liknande dem från Tjele, men med enklare djurhuvuden är också kända från Birka (Arwidsson & Tornberg 1989, Abb. 23:2,3,4,5).

I den välkända graven under kyrkan i Jelling kommer två magnifika beslag i massivt silver (Krogh 1983, Figs. 22, 23, 24; Vierck 1984, Fig. 198:3). Det ena är ett avlångt remändebeslag med två plastiska huvuden, ett i var ände. Det har varit fastsatt vid en rem med en nit. Det andra beslaget har likaså varit fastsatt med en nit. Det kan ha fungerat som en remhållare, remmen skulle då ha löpt igenom djurets vidöppna gap. Båda beslagen är gjorda av förgyllt silver och utgör i själva verket de bästa parallellerna till Uppåkrahuvudet. Gemensamma drag är den höga reliefen, de ovala ögonen, pärlade och räfflade lister liksom räfflingen på halsarna. Även användningen kan ha varit densamma (Fig. 4).

Parallellernas fyndförhållanden

Gravfyndet från Søllested, Fyn gjordes 1861 och grävdes ut osakkunnigt vilket medfört att fyndomständigheterna är dåligt kända. Fyndet består, förutom beslagen till de två selbågarna,

av bland annat dragkedjor, betsel och seldon, som kan tyda på att gravläggningen gjorts i en vagnsinfattning och att hästar ingått i graven. Vidare hör en sporre, skrin, ornerade beslag, ett bronsfat, en kopparspann, möjligen av orientaliskt ursprung och ett vaxljus till gravutrustningen (Pedersen 1997). Gravgåvornas sammansättning och utförande tyder på att föremålen var avsedda för tillfällen då en ståndsmässig framtoning krävdes. Servisen anger också festliga sammanhang (Pedersen 1997:91). Vaxljuset knyter Søllestedgraven samman med en rad ståndsmässiga gravar från 900-talet, däribland Mammen- och Jellinggravarna (Pedersen 1997:89 f.).

Møllemosegårdfyndet gjordes redan 1826 vid grustäkt i en gravhög. Fyndomständigheterna är bristfälligt kända och av den uppenbarligen praktfulla gravutrustningen är bara spridda delar bevarade. Graven tycks ha innehållit ett selbågspar varav endast några beslag, däribland ett ändbeslag i form av ett huvud, finns kvar. Vidare finns rester av betsel och kedjor medan en sköldbuckla och en dolk är försvunna. De sparsamma upplysningarna talar vidare om människo- och hästben, som nu är försvunna medan rester av ett stort bronsfat finns bevarade. Möjligen har ett vaxljus ingått också i denna gravens utrustning. Parallellerna med den närbelägna Søllestedgraven är påtagliga (Andersen 1999:5 ff.).

Åtta förgyllda bronsbeslag från Elstrup, Als, bland dem ett ändbeslag i form av ett plastiskt djurhuvud, har tillhört en selbåge. Samlingen av beslag är ett lösfynd som ingått i en privatsamling. Den kan vara delar av en gravutrustning (Müller-Wille 1974:144 f.)

Mammenfyndet är en skrotmetalldepå som påträffades 1871. Den innehåller beslag till två selbågar, som emellertid hittats utan inbördes sammanhang, monteringen, som man vanligen ser i litteraturen, är en rekonstruktion. I depån ingår beslag till skrin, olika pressbleck, en patris av kopparlegering samt fragment av flera kärl av likaså av kopparlegering. Depån tolkas som en metallhantverkares undangömda råmaterial (Näsman 1991:217 ff.). Sammansättningen av depån speglar, enligt Näsman, tydligt välståndet på en dansk storgård vid mitten av 900-talet. Den ger ett intryck av rikedomen och de vidsträckta europeiska förbindelserna hos de högsta sociala skikten i Danmark, som kanske också stod i kontakt med det kungliga hovet i Jelling (Näsman 1991:252 f.).

Bambergskrinet hörde åtminstone från 1743 till Bambergs domskatt (Muhl 1990:243). Av tradition har man antagit att det är ett sydskandinaviskt arbete. Muhl är mycket försiktig att ange något ursprungsområde. Han diskuterar olika möjligheter och kommer fram till slutsatsen att Bamberg och Kamienskrinen tillverkats i nära anslutning till varandra, av samma hand eller i samma verkstad även om de skiljer sig något åt i tid. Tillverkningen bör dock ägt rum inom ett område präglat av vikingakultur (Muhl 1990:295).

Om Kamienskrinet nämns i en källa från 1617 att det då ägdes av domen i Kamien. Hur och när det kommit dit är däremot okänt. Muhl visar på de nära kontakter som funnits mellan Skandinavien och det sydliga östersjöområdet, vilket också ger talrika möjligheter för att skrinet kan ha kommit till Kamien som vara, gåva, hemgift, byte eller med en världslig eller andlig invandrare (Muhl 1990: 328 f.). Som bekant existerar numera bara kopior av skrinet. Kring båda skrinen har det under århundradenas lopp utvecklats en rik mytbildning och skrinen har tillskrivits en rad olika kungliga personer eller kyrkliga dignitärer som kejsarinnan Kunigunda, Gunhild, Knut den Stores dotter, den heliga Cordula eller biskop Otto von Bamberg (Muhl

1990:243 ff.; 296 ff.). Detta visar främst skrinens särställning under århundraden. Deras praktfulla utförande gör också att de ofta tolkats som diplomatiska gåvor (Muhl 1990 med refs.).

Tjelefyndet framkom 1850 vid trädplantering. Det är en samling smedsverktyg, hammare, tänger, små städ, filar, mejslar, dragjärn och en uppsättning viktlod. Dessutom finns det föremål som av Munksgaard tolkats som smedens varulager. Bland dessa finns bland annat skäror, en yxa, nitar, en nyckel samt beslag till en hjälm. De ovan nämnda djurhuvudförsedda hasparna har, liksom andra skrindetaljer också tolkats som exempel på smedens produkter (Munksgaard 1984:85 ff.).

Vid utgrävningar 1976-1979 i kyrkan i Jelling framkom en timrad gravkammare, som uppenbarligen byggts samtidigt med den äldsta träkyrkan på platsen. Kammaren, som mätte 4x2,5 meter innehöll skelettet av en man. Bland benen hittades ca. 500 tunna guldtrådar, som sannolikt härrör från en dräkt samt två magnifika remändebeslag i förgyllt silver (Krogh 1983, Figs. 22-24). Enligt Kroghs tolkning byggdes den första kyrkan i Jelling av Harald Blåtand och mannen i graven skulle vara hans fader Gorm den gamle, som överförts från sitt första gravläge i nordhögen i Jelling (Krogh 1983: 204 ff.). Staecker, som nyligen granskat debatten kring Jellingmonumenten är tveksam till translationsteorin och också, bl.a. av kronologiska skäl, till att den gravlagde i kyrkan skulle vara Gorm. Det kan istället vara någon medlem av den kungliga familjen, kanske Haralds bror Knud (Staecker 2001 med refs.). Remändebeslagen från Jelling är, som ovan nämnts, de närmaste parallellerna till Uppåkrahuvudet, som jag känner till.

Stil och datering

Som redan framgått har det förts en långvarig och omfattande debatt om till vilken stil dessa föremål ska föras. Diskussionen är senast sammanfattad av Pedersen, som också framhåller att förhållandet mellan de vikingatida stilarterna, deras innebörd och datering är föremål för fortsatt diskussion (1997:91 ff.).

Huvudena i Mammendepån påminner, enligt Näsman, slående om dem, som påträffas i Jellingstilen, t.ex. på Jellingbägaren med runt öga och nosflik. Han framhåller att dessa djurhuvudena är mer naturliga än de på beslagen från Elstrup, Møllemosegård och Søllested (Näsman 1991:224). Näsman menar också att Mammen- och Elstrupbågarna stilistiskt sett är tidigare än de från Søllested och Møllemosegård (Näsman 1991:234). Enligt Näsman visar huvudena på selbågarna från Mammen flera drag som är typiska för Jellingstilen, medan han för Møllemosegård- och Søllestedbågarna till Mammenstilen (Näsman 1991:234 ff.).

Selbågarna från Søllested framhålls däremot av Graham-Campbell som exempel på ett lysande arbete i Jellingstil (Graham-Campbell 1980:143) medan Horn Fuglesang vill föra Søllested- liksom Møllemosegårdbågarna till Mammenstilen, som hon daterar till andra halvan av 900-talet (Horn Fuglesang 1991:92, 103). Wilson menar att Søllestedbågarna uppenbarligen visar en överlappning mellan Jelling- och Mammenstilarna (Wilson 1995:121).

Muhl uppfattar Bamberg- liksom Kamienskrinet som uttryck för utvecklad Mammenstil. Han menar att man kan spåra element från Ringerikestil i ornamentiken på Kamienskrinet, vilket borde betyda att det är något yngre än Bambergskrinet som han för till andra hälften av 900-talet medan Kamien-

skrinet dateras till sent 900-tal eller början av 1000-talet. Dateringen av Bambergskrinet baserar Muhl på jämförelser med den stora Jellingstenen (Muhl 1990:293, 321, 335).

Jansson diskuterar kronologin i den mellersta och sena vikingatiden med utgångspunkt från nyare undersökningar, framför allt dendrokronologiska dateringar av några av de centrala monumenten. De eponyma objekten eller monumenten i Jelling- eller Mammenstil tycks höra till en tämligen begränsad period, omkring ett tredjedels århundrade ungefär. Han frågar sig om det verkligen är rimligt att indela föremål från ett så kort skede i olika stilar så som Jelling- eller Mammenstil (Jansson 1991:271 ff.). Hans slutledning blir att Jellingkungarna hade en mycket större repertoar av mönster och konststilar än vad som anges genom traditionell stilindelning. Perioden tycks ha varit en övergångstid, då element av skandinavisk djurornamentik utvecklades i olika riktningar (Jansson 1991:276).

Uppåkrahuvudet har sina främsta paralleller i selbågsbeslagen från Søllested och Maglemosegård, i Kamienskrinets beslag samt beslagen från Jellinggraven. Om det finns någon tidsskillnad inom gruppen som helhet bör det alltså höra hemma bland de yngre företrädarna. Efter genomgången av dateringsunderlaget sammanfattar Pedersen att Søllestedgraven, av selbågarna att döma anlagts mellan 950 och 970, i samma tidsrum som gravläggningarna i nordhögen i Jelling och i Bjerringhøj i Mammen (Pedersen 1999:95). Uppåkrahuvudet bör alltså kunna placeras i detta tidsrummet. (För diskussionen kring datering av vikingatidens stilar hänvisas till Müller-Wille 2001).

Ornamentikens innebörd

Selbågsbeslagen visar som helhet en bildlig framställning av kända religiösa föreställningar samtidigt som influenser från kristendomen är märkbara (Schmidt-Lornsen 1986:302). Mammenfyndets djurhuvudbeslag har samma grundmotiv som den stora Jellingstenen - ett stort lejonaktigt djur omslingrat av ormar, ett motiv som också återfinns i Ringerike- och Urnesstil (Näsman 1991:225 med refs., jfr Helgesson 1999). Samma motiv visar faktiskt ett litet silverlejon från Uppåkra. Detta är sannolikt av västeuropeiskt ursprung och dateras till omkring 800. I detta fallet har motivet satts i samband med kristna föreställningar (Helgesson 1999). Selbågsbeslagen från Mammen visar i övrigt en uppsättning av figurer som anknyter till hedniska föreställningar som särskilt kan sättas i förbindelse med fruktbarhet och död, en kvinna med en växt, kanske en lök och ett odjur som slukar en människa, kanske en framställning av Ragnarök (Näsman 1991:235 ff., Schmidt-Lornsen 1991:261)

På krönen av selbågsparet från Søllested finns två stora djur, som ingår i en byggnad. Mitt i denna finns ett fönster med två figurer, en man och en kvinna. De har av Schmidt-Lornsen tolkats som avbildning av Odin och Frigg medan Steinsland menar att det är en avbildning av föreningen mellan en gud och en jättekvinna. Søllestedbeslaget skulle kunna föreställa furstesätet som platsen för det heliga bröllopet och motivets placering på selbågsbeslagen kan ange en rituell brudfärd (Schmidt-Lornsen 1986:298 f.; Näsman 1991:235 med cit. litt.).

Det ideologiska innehållet i bildvärlden på såväl Mammen- som Søllestedbeslagen kan ses som ett betonande av sambandet mellan gudomlig och världslig makt och därigenom

en aktiv legitimering av fursteslåkternas position som gudarnas representanter på jorden (Näsman 1991:2379).

Kungliga beslag?

Djurhuvudena från Bamberg, Kamien, Jelling och Tjele är mycket lika till utseende, ornamentik och utförande. De kan möjligtvis vara produkter från samma verkstad, Muhl uppfattar åtminstone att detta kan var fallet med skrinbeslagen (Muhl 1990:289). Eftersom de huvudsakligen hittats inom danskt område menar Müller-Wille att denna verkstad kan ha samband med jellingdynastin (Müller-Wille 1986:165 f.).

Att selbågsbeslagen, praktskrinen och silverbeslagen från Jelling tillhört personer i samhällets översta skikt råder det ingen tvekan om. Andersen har för søllestedsgravens vidkommande talat om en ”drottningbegravning” och menar att den gravlagda hör till samma familj som de gravlagda i båtkammargraven i Hedeby och i Ladbyskeppet (Andersen 1985). Denna dynasti, ”Olafdynastin”, skulle i första delen av 900-talet ha haft inflytande inte bara i Hedebyregionen utan också bl.a. över Fyn. Dateringarna av søllestedgraven, som främst bygger på selbågsbeslagen, anger dock att graven är för sen för detta sammanhang och snarare ska associeras med Jelling och andra praktfynd från andra halvan av 900-talet.

Beslagen från Jelling har associerats med kung Gorm och även om detta inte kan bevisas tyder dock placeringen i kyrkan i Jelling på att den gravlagde haft nära förbindelser med kungadynastin. Beslagen beskrivs av Gabriel som kungliga ädelmetallprodukter i hovverkstadens stil (Gabriel 1989:227). Vierck framhåller det nära sambandet mellan Jellingbeslagen och Bambergskrinets utsmyckning. Skrinet är av en form och typ som associeras med det ottonska kejsarhovet och han ser det som ett uttryck för ottonskt inflytande på den danska hovkulturen. Detta gör det rimligt att skrinet fungerat i något politiskt sammanhang (Vierck 1984:414 f.). Vierck visar vidare på den välkända kröningsbilden av Knut den Store from New Minster, där kungens mantel är försedd med remmar med beslag, och föreslår att Jellingbeslagen skulle kunna vara någon form av regalier (Vierck 1984:415 f.). Gabriel beskriver praktbälten som kungliga ornat. Från ottonsk tid är t.ex. ett rött, guldstickat sidenbälte känt och som tillhörde riksklenoderna. Ändarna hade ändtungor av guld formade som lejonhuvuden. Detta bälte ingick i den dräktuppsättning som Otto I bar vid kröningen och som anspelade på den gammaltestamentliga ökersteprästen och därmed underströk den kristne härskarens anspråk på att vara” rex et sacerdos” (Gabriel 1989:225).

Vierck gör här åtskillnad mellan föremål i Jelling- och i Mammenstil. Han framhåller att eftersom bara ett fåtal föremål är kända i Mammenstil och dessa dessutom är av exklusiv karaktär, kan de representera en exklusiv hovkonst i kontrast till den mer spridda Jellingstilen, som då kan representera föremål som tillhört bredare grupper av befolkningen (Vierck 1984:416).

Uppåkrahuvudet, tidsställning och tolkning

Det lilla silverhuvudet från Uppåkra tillhör alltså ett exklusivt sällskap. Dess paralleller återfinns i de mest prestigefyllda sammanhangen i det sena 900-talets Danmark i praktfullt utrustade gravar varav en i kunglig miljö. Övriga paralleller finns på de båda

skrinen från Bamberg och Kamien, som också associerats med kungliga eller kyrkliga ledare.

Undersidan av Uppåkrahuvudet är, som nämnts skadad och ingen otvetydig tolkning av dess funktion är möjlig. Storleken talar för att det är ett skrinbeslag men remändebeslag är likaså en möjlig tolkning. Frågan är naturligtvis hur huvudet kommit till Uppåkra eller om det rent av kan vara tillverkat där. Det fragmentariska tillståndet gör att det mycket väl kan vara fråga om metall för återvinning. Den geografiska tyngdpunkten för huvudets närmaste paralleller är Jylland och Fyn, varför ett samband med centret i Jelling är ett rimligt antagande, vilket styrks av dateringen av gruppen som helhet.

Jellingdynastin har uppenbarligen haft intressen i västra Skåne, staden Lund antas ju vara grundlagd av Sven Tveskägg i sent 900-tal. I flera fall har spår av exklusivt hantverk i en stil som ofta setts som ett hovhantverk under andra halvan av 900-talet kunnat knytas till en begränsad del av västra Skåne. En produktion av smycken i Hiddenseestil och den något äldre Terslevstilen är belagd genom fynd av gjutformar och patriser från Borgeby, Lund, Uppåkra och Malmö i västra Skåne (Capelle 1999; Svanberg 1998; 2000, Fig. 22) Jansson talar, angående några guldföremål i denna stil om den konstkrets som utvecklats kring den danske kungen Harald Blåtand och hans stormän (Jansson 1991:279) medan Vierck ser produktionen av skivfibulor i Terslev- och Hiddenseestil i Norden som ett resultat av en omfattande reception av kristet präglad kontinental hovkultur (Vierck 1984; om Terslev- och Hiddenseesmycken se vidare Eilbracht 1999). De anger en exklusiv produktion, sannolikt inom den kungliga intressesfären.

Silverhuvudet från Uppåkra har uppenbarligen ett samband med hovkonsten i Jelling och med exklusiva föremål som regalier och diplomatiska gåvor. Hur det än hamnat i Uppåkras jord, ska det ses i samband med verkstäder knutna till det kungliga hovet i Jelling och därmed också i samband med konsolideringen av kungamakten i 900-talet i det som skulle bli det danska riket.

Ett förgyllt bronshuvud

Det föremål, som går under beteckningen U9859 uppfattades när det påträffades som förbryllande. Det föreföll vara ett djurhuvud med långa vassa hörntänder, men där något hänger ut framför munnen och till en början närmast drog tankarna till mulen på en älg. En möjlighet kunde också vara att föremålet var kraftigt skadat. Vid närmare påseende visade det sig emellertid vara betydligt mer spännande, ”mulen” har ben och tassar.

Det rör sig om ett djurhuvud av förgylld brons, 31 mm långt. Det är avbrutet vid nackpartiet. Gapet är uppspärrat med små fyrkantiga tänder i över och underkäken på båda sidorna och framtill. Det är försett med fyra långa vassa hörntänder som går omlott. Ögonen markeras av två framskjutande knoppar och nackpartiet är räfflat. Djuret håller något i munnen, som vid närmare påseende visade sig vara ett litet gripdjur. Större delen av djuret hänger framför gapet. Två tassar tar spjärn mot det stora djurets överläpp. Innanför hörntänderna, symmetriskt på båda sidor av huvudet, finns en höft och baktass av det lilla djuret. Dess huvud är avbrutet. Typiska gripdjursdrag är de kraftiga höfterna, de fyra tassarna med tydliga tår och att djuret vridits kraftigt i midjepartiet, så att två ben pekar uppåt och två nedåt (Figs. 5 - 8).

Det tämligen långsträckta rovdjurshuvudet med långa hörntänder har flera vikingatida motsvarigheter. De plastiska djuren på flöjlarna, särskilt på den från Källunge, Gotland

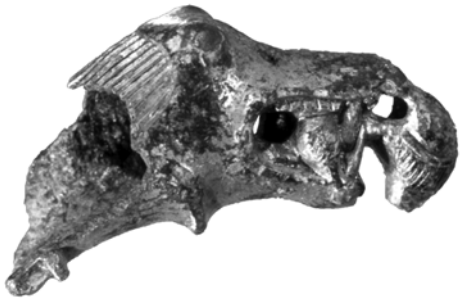

Fig. 5. U9859. Foto Bertil Almgren LUHM. 2:1.

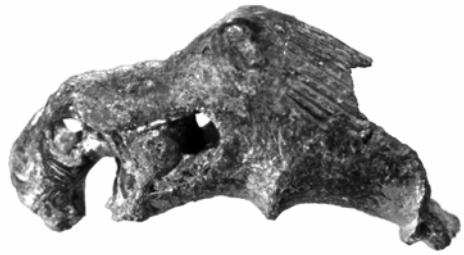

Fig. 6. U9859. Foto Bertil Almgren LUHM. 2:1.

Fig. 7. U9859. Detalj. Foto Bertil Almgren LUHM. 4:1.

Fig. 8. U9859 Detalj. Foto Bertil Almgren LUHM. 4:1.

har ett huvud som liknar Uppåkrahuvudet. Samma slags rovdjurshuvud finns också på en välkänd gjutform från Birka eller på djuret på stenen från S:t Paulskyrkogården, London eller på runstenen från Tullstorp i Skåne (Wilson 1995, Figs. 115, 137, 138, 166).

Selbågskrönen från Søllested har beslag med rovdjurshuvuden försedda med långa vassa tänder. Här finns också en viss släktskap med uppåkrahuvudet. Motivet, ett rovdjur som slukar ett annat djur, kan ge anvisning om i vilket sammanhang vårt huvud hör hemma. Ändbeslagen på selbågarna från Mammen består av stora djurhuvuden, mest liknande björnar eller lejon, som i det uppspärrade gapet håller ..”ett typiskt gripdjur, som vilar huvudet mot det stora djurets nosspets och alltså ser åt samma håll som det stora djuret. Gripdjuret har ett tydligt djurhuvud med nos, gap och stora ögon. Det håller sig fast i det stor djurets läppar med framtassarna, medan bakkroppen, som med gumpen vilar mot det stora djurets underkäft är tillbakavriden, och baktassarna griper om djurets egen hals. Fram- och bakkropp är streckad” (Näsman 1991:222 f.). Mammenbeslagens motiv är alltså identiskt med uppåkrahuvudets (Fig. 9).

Selbågen från Elstrup har sannolikt också detta motiv. Vid näsborrarna och i det öppna

Fig. 9. Selbåge från Mammen. Efter Näsman 1999, Fig. 1. Utan skala.

gapet finns delar av ett eller flera mindre djur..."Beiderseits der Nüstern ein von der Manschette eingefasster Tierfuß mit drei Zehen. Maul mit eingerollter Zunge, an den Seiten Spiralhaken mit beinartigem Fortsatz" (Müller-Wille 1975;147).

Uppåkrahuvudet är emellertid mindre än hälften så stort som Mammenbeslaget, och har alltså inte hört till ett liknande ändbeslag. Utformningen visar dessutom ett mycket slankare och mer långsträckt huvud, kanske snarare likt en varg än ett lejon. Djuren på Mammenbågarna saknar långa huggtänder men en räfflad bård, som löper längs djurets hela gap är uppenbarligen en stiliserad framställning av tänder. De liknar påtagligt de mer naturalistiskt utformade tänderna på uppåkradjuret. Uppåkradjurets räfflade nackparti har också vissa likheter med Mammenhuvudena. Nacken på uppåkradjuret är bruten i två nära nog symmetriskt halvmånformade brott. Det kan ha varit två upprättstående öron som brutits av, men detta är naturligtvis en hypotes som inte kan bekräftas.

De långa spetsiga rovdjurständerna har uppåkrahuvudet däremot gemensamt med djuren på selbågsbeslagen från Søllested och Møllemosegård. Dessa har också långa vassa rovdjurständer och Møllemosegårdhuvudena har också små fyrkantiga tänder innanför

huggtänderna. Uppåkrahuvudets tydligt angivna mindre tänder saknas emellertid på Søllestedhuvudena. Uppåkrahuvudet har små runda utstående knoppliknande ögon medan selbågarnas huvuden har runda eller ovala ögon, välvda men inte knoppliknande. Søllesteddjuren har, liksom andra djurhuvuden från selbågar, stora runda nosar medan uppåkradjurets nos, som ovan nämnts, är slankare. Utmärkande för alla djurhuvuden på selbågarna är deras stora upprättstående öron. Om sådana funnits i de avbrutna partierna på Uppåkrahuvudet är omöjligt att uttala sig om. Materialet, förgylld brons, är gemensamt för selbågsbeslagen djurhuvuden och uppåkrahuvudet.

Uppåkrahuvudet visar därmed så många likheter med beslagen från Søllested och Mammen att det är berättigat att sätta det i samband med dessa. Vad uppåkrahuvudet suttit på är däremot oklart. Med sin längd på 31 mm är det mindre än hälften så stort som selbågarnas ändbeslag. Däremot är det betydligt större än huvudena på de djur som finns på bågarnas ryggbeslag.

Motivet med ett stort djur som håller ett litet gripdjur i munnen är gemensamt för Mammen och Uppåkra. Överensstämmelsen i framställningen är påtaglig. Det lilla djuret vrider sig så kraftigt att det ena paret ben pekar uppåt och det andra nedåt i förhållande till kroppen. Det tar i båda fallen kraftigt spjärn med framtassarna mot det stora djurets tänder. Kroppshållningen har stora likheter med t.ex. gripdjuren på Broabeslagen (jfr Wilson 1995:41, Bild 15E, F; Wilson 2001, Fig 3c). Gripdjuret från Uppåkra har kraftiga höftpartier, som avsmalnar jämnt mot fötterna. De är släta medan kroppspartiet är räfflat.

Uppslukningsmotivet finns förövrigt också på selbågarna från Mammen i form av en människa som slukas av ett drakliknande djur (Näsman 1991:228, Fig. 15). Här har flera tolkningsförslag framlagts med hednisk eller kristen bakgrund (Näsman 1991:237 med refs.). Också på Søllestedbågarna finns ett uppslukningsmotiv. Djuren på ryggbeslagen är i färd med att sluka ett ben, som på något sätt är sammanflätat med toppbeslagets djur.

Kanske ska tolkningen av motivet med det lilla gripdjuret i det stora djurets gap sökas i de konststilar som beslagen representerar. Mammenstilen skapades, enligt Horn-Fuglesang, i Danmark och bygger i lika mått på inhemska element och på nya motiv och stildrag utifrån. Hon ser ett orsaksmässigt sammanhang mellan den danska skapelsen av en ny typ av ornamentik och tankemönster från den västeuropeiska kristenheten. Den nya ornamentiken skapats för att fylla nya funktioner med utsmyckning av kungens monument och möjligen också hans kyrkobyggnad (Horn Fuglesang 2001:164 ff.). Gripdjuret har uppfattas som en helt skandinavisk skapelse, en skandinavisk innovation och, enligt Wilson, en lysande sådan (Wilson 1995:61; Wilson 2001:145). Enligt Wamers, däremot, uppkom gripdjursstilen omkring 800 genom inspiration från plastisk, karolingisk konst (Wamers 1999:218).

Gripdjursstilen tillhör den äldsta delen av vikingatid medan Jelling - och Mammenstilarna hänförs till yngre vikingatid. Vilka dateringskriterier man än använder är det en tidsmässig diskrepans mellan rovdjuret och gripdjuret Müller-Wille 2001:244 ff.). Att de i några fall, som bland annat på Uppåkrabeslaget, gjutits tillsammans är i sig värt att uppmärksamma.

Horn Fuglesang framhåller att det är värt att reflektera över att under tiden för de aggressiva vikingaräderna mot Västeuropa dominerades djurmotiven med det lekfulla gripdjuret. Introduktionen av rovdjursmotivet

sammanfaller med, och kan vara en del av införandet av en ny uppsättning idéer angående religion och kungamakt (Horn Fuglesang 2001:192). Wamers ser gripdjursstilen som ikonografiskt en något försenad variant av en kontinental, insulär och medelhavspräglad tassilokalkstil. Dess ursprung finns alltså i den kristna sfären men Wamers antar att det symboliska innehållet gått förlorat under 800-talet i Skandinavien och att motivet snarast uppfattats som en anknytning till det stora mäktiga imperiet i söder. Kanske motivet med det stora rovdjuret som försöker sluka det lilla gripdjuret speglar tidens omvälvande samhällsförändringar.

Avslutning

Det är väl värt att beakta att dessa två huvuden kommit fram i Uppåkra. Deras närmaste paralleller förekommer i synnerligen prestigefyllda miljöer i 900-talets Danmark. Båda är fragmentariska och kan ha brutits loss från sitt sammanhang. Det går inte att förneka möjligheten att båda är skrotmetall. De högkvalitativa Mammenbeslagen stammar från en skrotdepå, där kvaliteten på skrotet talar för association till en stormansgård, vilket styrks genom karaktären på graven i Bjerringhøj (Näsman 1991:252). Näsman betonar sambandet mellan lyxhantverk och stormän (Näsman 1991:253). Vare sig det är fråga om skrotmetall för återvinning eller om det är fråga om högkvalitativa föremål som gått sönder av en eller annan anledning visar de ändå på samband med de ledande skikten i det Danmark som konsolideras i sen vikingatid. Föremålen har därmed också ett direkt samband med de storpolitiska händelser som förknippas med platser som Uppåkra och Lund, kanske också Borgeby och Trelleborg.

Noter

[1)] LUHM 12810. Ett hjärtligt tack till Bertil Helgesson, som gjort mig uppmärksam på beslaget.

Referenser

Andersen H. H. 1985. Hedenske danske kongegraver og deres historiske baggrund. *Kuml 1985.*

Andersen, H. 1999. En hjerteformet materie. *Skalk* 1999, Nr. 5.

Arwidsson, G. & Tornberg, H. 1989. Kästen und Schachteln. *Birka II:3. Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm.

Capelle, T. 1999. Zwei wikingische Modeln aus Stora Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Lund.

Eilbracht, H. 1999. *Filigran- und Granulationskunst im wikingischen Norden. Untersuchungen zum Transfer frühmittelalterlicher Gold- und Silberschmiedetechniken zwischen den Kontinent und Nordeuropa.* Köln.

Gabriel, I. 1989. Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, Bd 69, 1988.

Graham-Campbell, J. 1980. *The Viking World.* New York.

Graham-Campbell, J. & Kidd, D. 1980. *The Vikings.* London.

Helgesson, B. 1999. Helge - ett spår av en tidig kristen mission i Uppåkra? Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Lund.

Horn Fuglesang, S. 1991. The axehead from Mammen and the Mammen style. Iversen, M. (ed.). *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid.* Århus.

- 2001. Animal ornament: the late Viking Period. Müller-Wille, M. & Larsson, L. O. (Hrsg.). *Tiere - Menschen - Götter. Wikingerzeitliche Kunststile und ihre neuzeitliche Rezeption.* Göttingen.

Jansson, I. 1991. År 970/971 och vikingatidens kronologi. Iversen, M. (ed.). *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid.* Århus.

Krogh, K. 1983. The Royal Viking-Age Monuments at Jelling. *Acta Archaeologica*, Vol. 53. 1982.

Leth-Larsen, B. 1984. Selected Objects from the Stock of the Tjele Smith. *Offa* 41.

Munksgaard, E. 1984. A Viking Age Smith, his Tools ad his Stock-in-trade. *Offa* 41.

Muhl, A. 1990. Der Bamberger und der Camminer Schrein. Zwei im Mammenstil verzierte Prunkkästchen der Wikingerzeit. *Offa*, Bd 47.

Müller-Wille, M. 1975. Das Krummsiel von Elstrup (Alsen). *Acta Archaeologica*, Vol 45, 1974.

- 1986. Bild und Bildträger. Beispiele im Borre und Jellingestil. Roth, H. (Hrsg.). *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*. Sigmaringen.

- 2001. Tierstile des 8.-12. Jahrhunderts im Norden Europas. Dendrochronologie und kunsthistorische Einordning. *Tiere - Menschen - Götter. Wikingerzeitliche Kunststile und ihre neuzeitliche Rezeption*. Müller-Wille, M. & Larsson, L. O. (Hrsg.). Göttingen.

Näsman, U. 1991. Mammen 1871. Ett vikingatida depåfynd. Iversen, M. (ed.). *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Århus.

Pedersen, A. 1997. Søllested - nye oplysninger om et velkendt fund. *Aarbøger* 1996.

Schmidt-Lornsen, J. 1991. Zur Bildwelt des Mähnerstuhlpaares aus Mammen. Iversen, M. (ed.). *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Århus.

Staecker, J. 2001. Monumenten i Jelling - myter och realiteter. *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*, Andrén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. (red.). Lund.

Strömberg, M. 1961. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen*. I, II. Lund.

Svanberg, F. 1998. Exclusive Jewellery, Borgeby and western Scania c. 950-1050. *Fornvännen* 1998/2.

- 2000. Skåne och Själland 800-1050. Svanberg, F. & Söderberg, B. (red.). *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Lund

Vierck, H. 1984. Mittel- und westeuropäische Einwirkungen auf die Sachkultur von Haithabu/Schleswig. Jankuhn, H. & Schietzel, K. & Reichstein, H. (Hrsg.). *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jahrhundert v. Chr. bis zum 11. Jahrhundert n. Chr.*, Bd. 2. Bonn.

Wamers, E. 1999. Zwischen Salzburg und Oseberg. Zu Ursprung und Ikonographie des nordischen Greiftierstils. v. Freeden, U. & Koch, U. & Wieczorek, A. (Hrsg.). *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*, Bonn.

Wilson, D. M. 1995. Vikingatidens konst. *Signumns svenska konsthistoria*. Lund.

- 2001. The earliest animal styles of the Viking Period. Müller-Wille, M. & Larsson, L. O. (Hrsg.). *Tiere - Menschen - Götter. Wikingerzeitliche Kunststile und ihre neuzeitliche Rezeption*. Göttingen.

Vikingetidige korsemaljefibler fra Uppåkra

Jens Ulriksen

Abstract

Viking Age enamelled cross brooches from Uppåkra

Among the roughly 12,000 metal objects found in the fields of Uppåkra there is a small number of enamelled brooches from the Viking Age. There are two different Carolingian-Ottonian types, and there is an Irish mounting which was furnished with a needle after arriving in Scandinavia. In Scania and Denmark the brooches belong to an exclusive group of imported ornaments from the 9th–11th centuries, and with their decoration they serve as a point of departure for a discussion of Christian symbols and the presence of Christianity in Scandinavian Viking Age.

Jens Ulriksen, Roskilde Museum, Skt. Ols Gade 15, DK-4000 Roskilde, Denmark.

Indtil udgangen af 2001 er der ved hjælp af metaldetektor blevet opsamlet henved 12.000 metalgenstande på markerne ved Uppåkra. Variationen i typer og datering er stor (Hårdh 1999), og selvom hovedparten af fundene har paralleller andre steder i Skandinavien, er der en portion af genstande, der tenderer det ekstraordinære. Blandt de mere specielle fund er fire korsemaljefibler, der under ét kan beskrives som et skiveformet støbt underlag af bronze med et ligearmet korsmotiv i indlagt celle- eller grubeemalje som dominerende dekoration. Tre af Uppåkrasmykkerne hører til gruppen af karolingisk-ottonske skivefibler (Frick 1992/93; Wamers 1994), mens den fjerde er af irsk-skandinavisk type (Ulriksen i tryk C).

Karolingisk-ottonske korsemaljefibler

De karolingisk-ottonske korsemaljefibler har deres primære udbredelsesområde i Tyskland og Holland med Rhinen-Nedre Main og Mosel som grænse mod syd og sydvest, mens Elben og Saale udgør grænsen mod nord og øst. Der er grund til at formode, at de også er fremstillet indenfor dette område, hvor de kendes i forskellige varianter fra slutningen af det 8. årh. til det 11. årh.

De karolingisk-ottonske korsemaljefibler omfatter dels flade eksemplarer i grube- og celleemalje, der af Egon Wamers er blevet inddelt i syv typer (Wamers 1994), dels plateauopbyggede grubeemaljefibler, der ligeledes kan opdeles i flere typer. Sidstnævnte er uinteressante i nærværende forbindelse; der kendes nemlig ingen fra Uppåkra. Det er til gengæld tilfældet for et eksemplar af Wamers Type 2 og to eksemplarer af Wamers Type 5.

Wamers Type 2 defineres som en celleemalje på en flad skive- eller cirkulært kasseformet bagplade af støbt bronze på mellem 11,5 til 23 mm i diameter. Det ligearmede

kors er bredest ved enderne og har rundede eller peltaformede korsarmskiler samt glat eller kærvskåret rand (Wamers 1994:52f). Stykket fra Uppåkra (Fig. 1) er 17 mm i diameter, 3 mm tykt og har glat rand. Dekorationen er udført i hvidlig celleemalje omkring fire peltaformede blikstykker, der angiver et ligearmet kors.[1] Type 2 dateres af Egon Wamers til tiden omkring år 800 og første del af 800-tallet (Wamers 1994:53 ff.), mens Hans-Jörg Frick angiver anden halvdel af 9. årh. og 10. årh. som datering (Frick 1992/93:261 ff.). Type 2 er overvejende fundet ved Den mellemste Rhin, Nedre Main og Mosel (Wamers 1994, Abb. 31). I nordvest er der gjort to fund i Friesland, og fra Danmark kendes to smykker, som er fundet i Kirke Hyllinge (Ulriksen 2000). (Se Fig. 4.)

Wamers Type 5 defineres som en grubeemalje i en flad skiveformet bagplade af støbt bronze på mellem 17 og 24 mm i diameter. Det ligearmede kors, hvis arme er bredest ved enderne, har peltaformede korsarmskiler (Wamers 1994:63 f.). Det ene eksemplar fra Uppåkra (Fig. 2) er 20 mm i diameter, og fremstillet på en usædvanlig tynd – 0,5 mm – støbt bagplade af bronze med hvid grubeemalje.[2] Det andet eksemplar (Fig. 3) er 21 mm i diameter og 1 mm tykt med hvidlig grubeemalje.[3] Type 5 henføres til anden halvdel af 9. årh., fortsættende ind i 10. årh. (Wamers 1994:64), og har nogenlunde samme geografiske udbredelse som Type 2.

Korsemaljefibler af irsk-skandinavisk type

Beslag af bronze med forgyldning eller indlagt glas, halvædelsten og emalje er et kendetegn for irsk kristent kunsthåndværk i 8.-9. årh.[4], og da vikingerne begyndte at hjemsøge de

Fig. 1. Korsemaljefibel af Wamers Type 2 (inv.nr. U923).

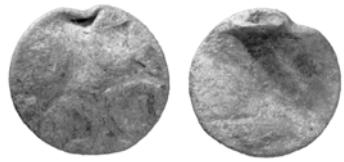

Fig. 2. Korsemaljefibel af Wamers Type 5 (inv.nr. U11135).

Fig. 3. Korsemaljefibel af Wamers Type 5 (inv.nr. U6243.).

irske kyster omkring år 800, var disse beslag blandt plyndringsgodset, som kom med hjem. 'Hjem' var især Vestnorge, hvor disse såkaldte *insulære beslag* kendes fra ganske mange gravfund fra 9. årh. (Wamers 1985). Det er imidlertid karakteristisk, at de sekundært er blevet forsynet med nåleanordning, så de fik en ny anvendelse som fibel. De korsprydede irske emaljearbejder er altså først blevet til fibler i Skandinavien.

Uppåkrafiblen er 32 mm i diameter og 2 mm tyk, og fremstillet af en støbt, let hvælvet, bronzeskive med et ligearmet kors i celleemalje.[5] Korsarmene er forbundet med det kvadratiske centrum med tynde strenge, alt udført i sort/hvid tern med en rød bort på

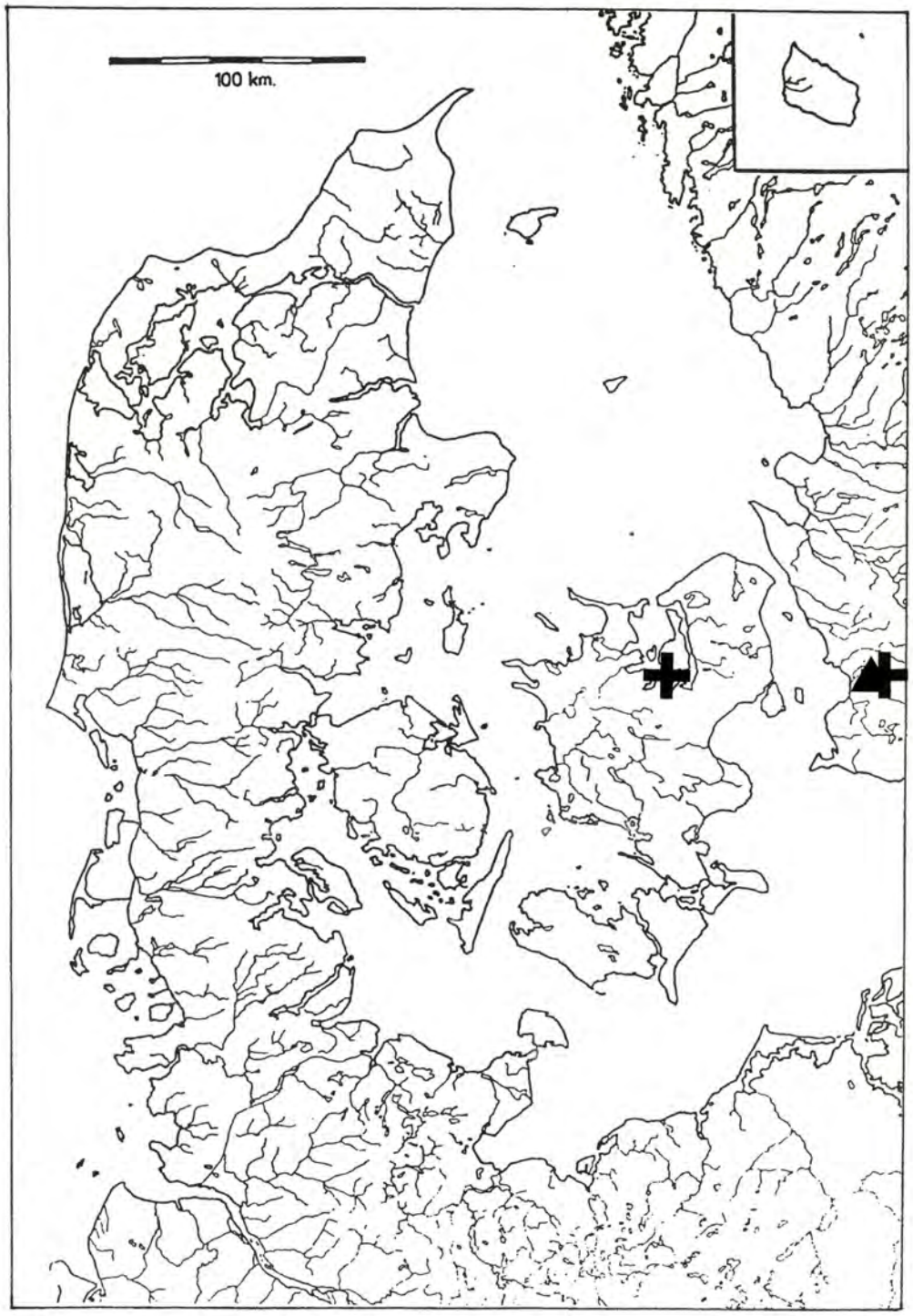

Fig. 4. Udbredelse af Wamers Type 2 (✚) og 5 (▲) i Skåne og Danmark.

Fig. 5. Irisk emaljebeslag, U260. Foto B. Almgren, LUHM. Beslagets diamer 32 mm.

blåsort baggrund. Desuden er der i hver korsarmskile et skråtstillet 'T' i gul emalje (Fig. 5).

Dateringen af de irsk-skandinaviske korsemaljefibler er vanskelig ud fra de dansk-skånske fund, ikke mindst set i lyset af, at der oprindelig er tale om beslag, der kan have en vis egenalder, inden de er blevet afmonteret fra deres tiltænkte placering og hjemtaget til Skandinavien.

Uppåkrafiblens karakteristiske korsform genfindes på en dyrehovedformet remende fra 9. årh., fremstillet af bronze med indlægninger af glas og emalje, og fundet i County Antrim, Irland (Young 1989, Fig. 55). Et stykke, der er beslægtet med Uppåkrafiblen, kendes fra Tårland i Rogaland, Norge (Arne 1911, Fig. 125; Wamers 1985, kat.nr. 102).

Udover nærværende fibel er der flere fragmenter af emaljerede genstande af irsk oprindelse blandt Uppåkrafundene, som dog så fragmenterede, at deres oprindelige form og dekoration kun vanskeligt kan bedømmes. I Danmark er der fundet korsemaljefibler af irsk-skandinavisk type på anløbspladsen Vester Egesborg 10 km syd for Næstved (Ulriksen i tryk A) og i Sebbersund ved Limfjorden (Christensen & Johansen 1992). (Se Fig. 6.)

Korsemaljefiblernes udbredelse

I Europa kendes de karolingisk-ottonske korsemaljefibler i mere end 200 eksemplarer, hyppigst som løsfund, dernæst fundet i bebyggelser, suppleret af omtrent 20 gravfund, hvor ikke mindst sidstnævnte har været af stor betydning for kronologien (Frick 1992/93, Abb. 2). For gravfundenes vedkommende gælder, at i de tilfælde hvor kønnet har kunnet bestemmes, er der hovedsagelig tale om personer af hunkøn, som aldersmæssigt dækker hele spektret fra *infans* til *senil* (Frick 1992/93, Tab. 3). Bebyggelsesfundene dækker over en stor variation af lokaliteter fra byer over handels- og markedspladser, borganlæg til mere ordinære agrare lokaliteter som f.eks. de frisiske terper.

I Skåne og Danmark er korsemaljefibler af karolingisk-ottonske og irsk-skandinaviske typer endnu en sjælden foreteelse med 26 eksemplarer. Hvis man ser nærmere på hvilken slags lokaliteter, der omfatter vikingetidige korsemaljefibler, er der nogle tendenser, som bør bemærkes. (Se Fig. 7).

De steder, hvor der er gennemført systematiske, gentagne detektorundersøgelser og/eller arkæologiske udgravninger, viser det sig generelt at være pladser, som rummer et righoldigt fundmateriale, hvad vikingetidens metalgenstande angår. I særklasse er Tissø-komplekset i Vestsjælland, der dels er karakteriseret af et gårdanlæg med ekstraordinært store huse og værkstedsområde, dels er særdeles rig på detektorfund (Jørgensen 1998)[6]. Det samme kan siges om Uppåkra, der dog endnu ikke er udgravet på en måde, der tillader konklusioner vedrørende pladsens struktur. Stentinget i Nordjylland kommer ikke kvantitativt op på siden af de to nævnte lokaliteter, men kvalitativt er fundmaterialet på næsten samme niveau (Nilsson 1992). Løsfundene har bl.a. givet anledning til, at Stentinget i nogle sammenhænge bliver kaldt en 'indlands handelsplads', men det er endnu for tidligt at konkludere noget sådant. De foreløbige udgravninger har påvist en del af et langhus

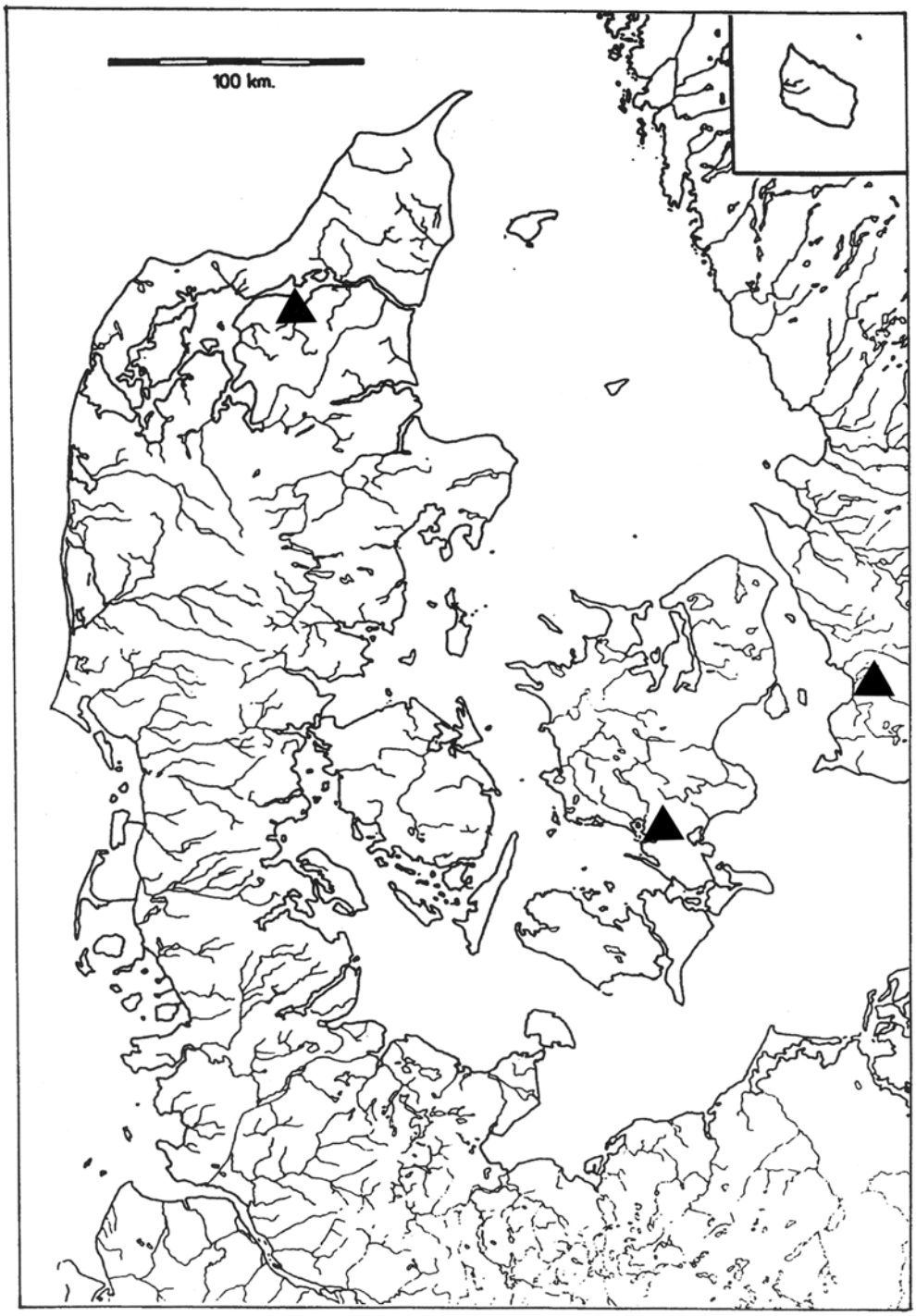

Fig. 6. Udbredelse af irsk-skandinavisk type i Skåne og Danmark.

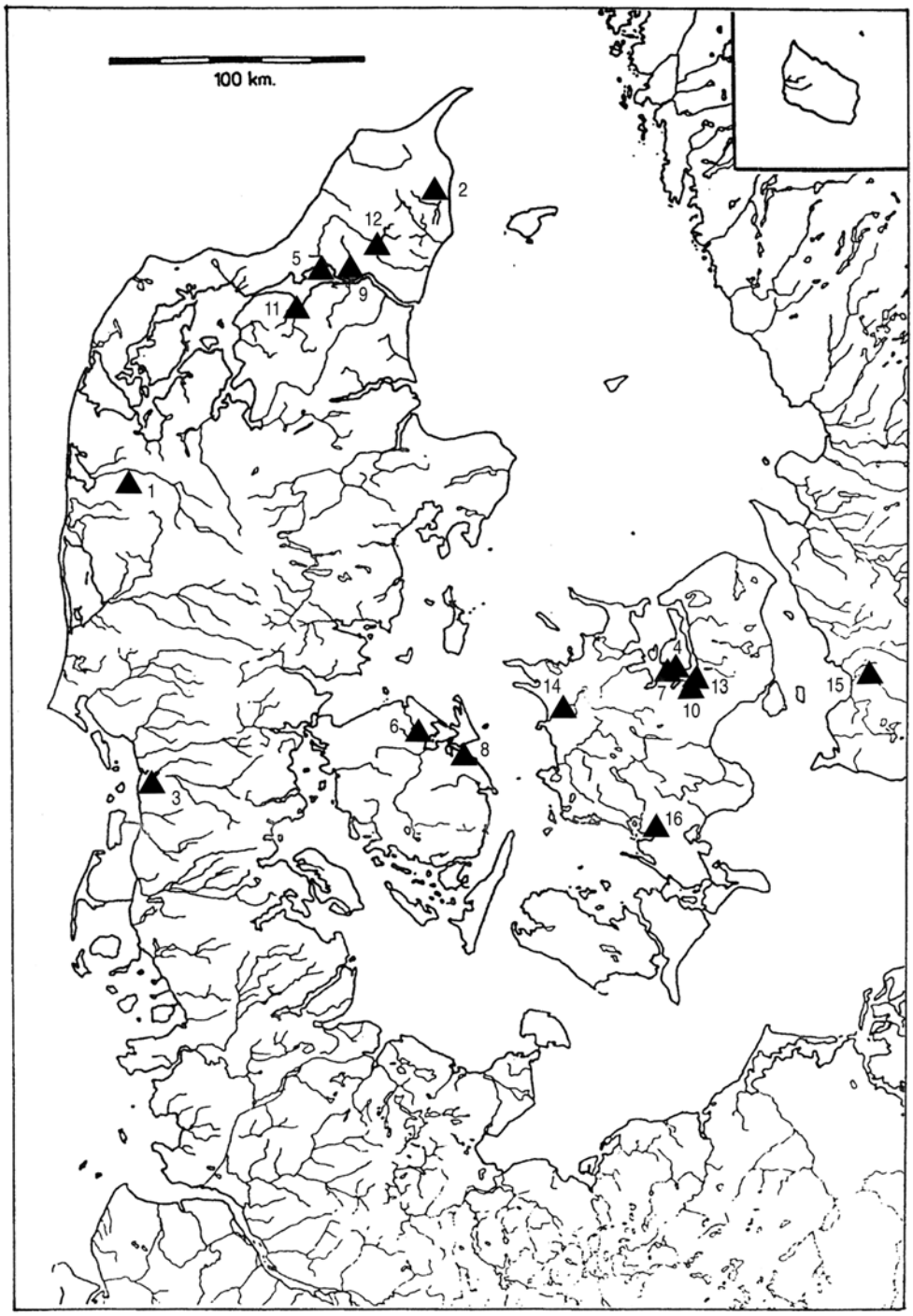

Fig. 7. Lokaliteter med korsemaljefibler fra vikingetid. 1) Dalgård Syd, 2) Ejstrup, 3) Gammel Hviding, 4) Gershøj, 5) Gjøl Mark, 6) Horsebækvej, 7) Kirke Hyllinge, 8) Ladby-Gammeltofte, 9) Lindholm Høje Vest, 10) Roskilde, 11) Sebbersund, 12) Stentinget, 13) Sønderø, 14) Tissø-komplekset, 15) Uppåkra, 16) Vester Egesborg.

fra yngre germansk jernalder, 13 grubehuse fra vikingetid samt hegn, men pladsens karakter kan endnu ikke bedømmes. En anden lokalitet med genstande af høj kvalitet er Vester Egesborg i det sydlige Sjælland, der sammen med Sebbersund, Sønderø, Gershøj og Gjøl Mark udgør gruppen af kystnære pladser med korsemaljesmykker (Ulriksen i tryk A). Gammel Hviding er ikke direkte kystnær[7], men har en lokalisering, der minder stærkt om de friske langwurt-bebyggelser, som er knyttet til handel og håndværk (Brandt 1977 og 1985). Gammel Hviding er en gård, der gennem flere generationer har ligget på en landtunge på marskkanten. Udgraveren har foreslået, at gårdens beboere, udover landbruget, har beskæftiget sig med handel, og derved nydt godt af de livlige forbindelser, der har været over Nordsøen i perioden (Jensen 1987 og 1990).

I Kirke Hyllinge på Sjælland er der fundet fire korsemaljefibler på en særegen lokalitet, der omfatter en mindre gård og 16 grubehuse, der ligger meget spredt indenfor et område på 500 x 600 m, bundet sammen af talrige detektorfundne metalsager fra 6.-12. årh. (Ulriksen 1999 og i tryk B).

Hvad angår 1000-tallets bydannelser i Norden må de nødvendigvis kategoriseres som specielle, al den stund at der er tale om nyskabelser uden rod i vikingetidens kærneopbyggede handelspladser. Til denne gruppe hører naturligvis Roskilde, hvor en korsemaljefibel af Wamers Type 3 er blevet fundet i Algade 26. Fiblen skal imidlertid dateres til 9.-10. årh., så hvis ikke der er tale om en 'antikvitet', der er blevet tabt eller nedlagt i 1000-tallet, kan fiblen og byen ikke sammenkædes. Og hvad der fandtes på stedet forud for bydannelsen, er endnu spekulationer.

Ovennævnte lokaliteter er generelt rige på fund, og kan i de fleste tilfælde knyttes til samfundseliten. Hertil kommer nogle lokaliter, der er vanskeligere at bedømme. Prøvegravninger af Dalgård Syd i Vestjylland har endnu ikke blotlagt strukturer fra en bebyggelse fra den relevante periode, og mængden af detektorfund er meget beskeden og uden højkvalitetsgenstande. Det samme gælder for Ladby-Gammeltofte på Fyn, hvor der er gjort detektorfund 7-800 m fra stranden, men hvilken bebyggelsestype der er tale om, kan ikke afgøres på det foreliggende grundlag. Skibsgraven, der ligger nærmere kysten, og Ladby-Gammeltofte behøver ikke nødvendigvis at have noget direkte med hinanden at gøre, og det vil indtil videre være halsløs gerning at overføre den gravlagtes stormandsstatus på en detektorlokalitet en halv kilometer væk[8].

Betydning

I Europa syd for Skandinavien ses korsemaljefiblerne i sammenhæng med den dragtskik, der, sammen med kristendommen, trængte nordpå i det nuværende Tyskland i 7.-8. årh. (Frick 1992/93, 348f). Den flere århundreder lange tradition for en dragtmode med flere tilhørende fibler afløstes efterhånden af en klædedragt med kun enkelt fibel, der for kvindens vedkommende sad midt på brystet, mens den for mandsdragtens vedkommende holdt kappen sammen ved højre skulder. I det karolingisk-ottonske rige havde korsemaljefiblerne en nordlig udbredelsesgrænse langs Elben. I området mellem Elben og Danevirke kendes ingen fibler af denne type, bortset fra i Ditmarsken og Hedeby med opland. Det er nærliggende at kæde denne omstændighed sammen med det faktum, at Karl den Store standsede sit nordgående 'korstog' ved Elben i 804, hvor sachserne blev endeligt slået, tvangskristnede og i nogen udstrækning endog eksileret til områder længere sydpå, tilpas fjernt fra Jylland, hvorfra sachserne adskillige gange

havde fået hjælp mod frankerne. En del af området, det østlige Holsten, blev overladt til de hedenske wagrier, der var af den slaviske obodriterstamme. Den anden halvdel, det vil sige det vestlige Holsten, blev et grænseland mellem Danmark og Frankerriget, hvor begge parter søgte at gøre deres indflydelse gældende. Den danske kong Godfred voldomkransede Hedeby og forstærkede Danevirke, mens frankerne opførte borgen Esesfeld ved Stør, en biflod til Elben. Det er fristende at se fundene af korsemaljefiblerne fra Ditmarsken som et resultat af påvirkningen fra det kristne støttepunkt.

At opfatte de dansk-skånske korsemaljefibler som udtryk for lignende forhold ligger vel lige for. Fra flere sider er der argumenteret for en tydelig kristen indflydelse på de skandinaviske vikingetidssamfund både i 800- og 900-tallet (f.eks. Wamers 1997). Bevisførelsen har været kristne symboler som paradistræet, ørnen, duen og korset på nordisk fremstillede genstande, ligesom importstykker med kristen symbolik er blevet foreslået som tegn på egentlig missionsvirksomhed i Norden (f.eks. Helgesson 1999 og 2002). Den kristne mission i Norden omtales ganske rigtigt i samtidige skriftlige kilder. Men når ophavet til oplysningerne skal søges i bispesædet Hamborg-Bremen, hvis afgørende eksistensgrundlag netop var den nordiske missionsmark, skal man næppe undervurdere propagandaen som drivkraft. Hvad angår en eventuel irsk mission i vikingernes hjemlande, bør konklusionerne fremlægges med forsigtighed. Fund af pragtgenstande af anglo-irsk oprindelse, der måske – måske ikke – har siddet på relikvieskrin og hellige bogomslag, er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at skrin og bøger rent faktisk har været på fundstedet. Muligheden for, at fornemt kirkeligt kunsthåndværk er blevet hentet hjem til Skandinavien som plyndringsgods fra de talrige togter til De britiske Øer, såvel som fra Kontinentet, er åbenbar. De relativt mange vestnorske gravfund fra 9. årh. med omarbejdede insulære beslag kan næppe tages som udtryk for veneration for den kristne tro (Wamers 1998).

Fortolkninger af symbolikken i f.eks. smykkeudstyret fra 6. til 11. årh. kan føre vidt. De zoomorfe fibler fra 6.-8. årh. vil i nogen grad kunne sættes i forbindelse med asetroen (Hedeager 1999), og deres forsvinden i løbet af 700-årene kunne måske ses som udtryk for et samfund, der er under forandring og massiv påvirkning fra det kristne og stadigt stærkere Frankerrige. Erkendelsen af kristne symboler på vikingetidens skandinaviske genstande kan ikke afvises. Men det kan afgjort diskuteres, hvilken betydning de har haft for den nordiske befolkning.

Ligearmede kors er almindeligt forekommende dele af udsmykningen på genstande fra 7. og 10. årh., og symbolet kan ikke, med en historie, der strækker sig tilbage til bronzealderen, alene tages til indtægt for kristen ideologi. Skiveformede fortinnede bronzefibler med et ligearmet kors i stempelornamentik fra 7. årh. kendes f.eks. fra Kirke Hyllinge og Lejreområdet, og der er næppe tvivl om, at de er fremstillede i Danmark (Ulriksen 2000, Fig. 7). Det samme gælder for et antal hængesmykker af bronze fra 10. årh., hvoraf nogle er forgyldte, og hvis hovedmotiv er et ligearmet kors, der dannes af fire peltaer. Nogle har endda et miniaturekors i centrum, heriblandt et eksemplar fundet på den hedenske gravplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid ved Tollemosegård nord for Frederikssund på Sjælland.[9] Dekorationen genfindes på korsemaljefibler af Wamers Type 5, men at tilskrive de danske vedhæng et kristent symbolindhold vil ikke være korrekt. Smykketypen er relativt almindelig i modsætning til umiskendelige beviser for den udøvende kristendom.

Et kristent motiv som 'Daniel i løvekulen', der kendes fra flere sydskandinaviske fund fra 6.-7. årh., udført i udpræget nordisk stil, er naturligvis udtryk for påvirkning fra det kristne Europa (Gärtner & Ulriksen 2000). Motivet er imidlertid 'omformuleret', og på de nordiske stykker ser man Daniel som aktivt kæmpende med bæsterne i modsætning til den kristne gengivelse, hvor Daniel som regel er passiv. Et lignende eksempel på et kristent motiv, modificeret til nordisk stil, er et beslag fra Vester Egesborg, hvor et ligearmet kors med en kvadratisk ramme, har et menneskehoved for enden af hver korsarm (Ulriksen i tryk A). Forlægget for dette stykke kan findes i Böhmen, hvor disse 'firehovedkors' kendes i 9. årh., og entydigt opfattes i en kristen sammenhæng (Wieczorek & Hinz 2000, Fig. 09.02.08 og Fig. 10.01.10.). Det kan ikke siges at være tilfældet for fundet fra Vester Egesborg, der i grundtrækkene minder om et kristent beslag, men har været udsat for en markant motivisk bearbejdning, der tydeligt viser en skillelinje mellem forlæg og 'kopi'. En parallel hertil er skandinavernes 'lån' af karolingernes trefligede beslag fra den frankiske krigers sværdophæng. Men i Norden blev det ikke knyttet til mandens våben- eller dragtudstyr. Det blev i stedet udstyret med nordiske ornamentstile og placeret på kvindens bryst som smykke. Den oprindelige funktion og betydning var fuldstændig udslettet i skandinavisk sammenhæng, men en ny mening blev føjet til. Formen var fremmed, men indholdet lokalt og forståeligt.

På denne baggrund kan motivvalget alene ikke tages til indtægt for kristendom som religiøs del af de skandinaviske samfund i 7.-10. årh. Dette understreges klart i periodens gravskik. Brandgrave er et kendt – og meget lidt kristent – fænomen, og det samme kan siges om højlagte stormænd og -kvinder så sent som i 10. årh., hvor også nord-syd-orienterede jordfæstegrave kendes. Som eksempel på forekomsten af smykker med et kristent symbolindhold og hedensk gravskik i samme kontekst tjener lokaliteten Kirke Hyllinge (Ulriksen i tryk B). Der er fire korsemaljefibler i det righoldige genstandsmateriale fra bebyggelsen, og i år 2000 undersøgtes 25 hedenske begravelser fra 9.-10. årh. på den tilhørende gravplads. Der var tale om nord-sydorienterede jordfæstegrave med gravgods i form af smykker, knive, hvæssesten, madoffer og stumper af brændte ben. Samme forhold gør sig gældende for Gammel Lejre, hvis tilknytning til Asetroen er sagnomspunden (Christensen 1991), men hvor de arkæologiske fund af genstande med korsmotiver, der er samtidige med den hedenske gravplads ved skibssætningen, taler deres tydelige sprog.

I den almindelige bebyggelse, landsbyer og gårde, er hverken kirker eller kristne begravelsespladser elementer, der trænger sig på. Man kan med god ret hævde, at de nustående kirker, der altovervejende er opført fra slutningen af 11. årh. til begyndelsen af 13. årh., kan dække over én eller flere forgængere, som det er påvist flere steder i Danmark (Krogh & Voss 1961; Møller & Olsen 1961). Imidlertid er ingen af disse kirker dateret til før år 1000. Ej heller indirekte, i form af de let genkendelige støbegruber fra fremstillingen af kirkeklokker, er der noget, som tyder på kristendom som en forankret og udøvet religion i Skandinavien før omkring år 1000. Det skal medgives, at kristne grave, ældre end år 1000, kendes fra Sydskandinavien, men der er tale om ganske få eksempler, der er knyttet til periodens særlige handels- og håndværkspladser som Ribe (Feveile 1994:93) og Sebbersund (Birkedahl 2000:38).

Kristendom forklarer ikke forekomsten af korsemaljefibler i Skåne og Danmark. Kontakterne til de europæiske naboer mod vest og syd har været hyppige og nære, men ikke mindst forholdet til karolingisk-ottonske konger og kejsere var også præget af modsætninger og krig. Særligt Karl den Stores indlemmelse af Sachsen i Frankerriget og den samtidige tvangskristning af den sachsiske befolkning har ikke ligefrem virket beroligende på skiftende danske konger. Påvirkningen fra det kulturelt og økonomisk rige karolingiske hof har dog ikke ladt danskerne uberørt, selvom trosretningerne var forskellige.

Karolingiske genstande – smykker, beslag og glas – er på ingen måde ukendte på danske lokaliteter, hvor de seneste 20 års brug af metaldetektor til markrekognosceringer har forøget antallet smykker og beslag væsentligt. Korsemaljefiblernes tilstedeværelse på vore breddegrader tyder på, at de mere har indgået i smykkeudstyret som farvestrålende sjældenheder, end som udtryk for en tilknytning til en kristen menighed.

Noter

[1] Lund Universitets Historiska Museum, inv.nr. U.923.

[2] Lund Universitets Historiska Museum, inv.nr. U.11135

[3] Lund Universitets Historiska Museum, inv.nr. U.6243.

[4] Jeg er Dr. Raghnall Ó Floinn, National Museum of Ireland, stor tak skyldig for informationer vedrørende irske emaljebeslag.

[5] Lund Universitets Historiska Museum, inv.nr. U.260.

[6] Betegnelsen 'Tissø-komplekset' dækker over en sammenhængende bebyggelse fra yngre jernalder og vikingetid, der i litteraturen også kan ses benævnt 'Kalmergården' og 'Store Fugledegård'.

[7] En diskussion begrebet 'kystnær lokalitet' i Danmarks yngre jernalder og vikingetid findes i Ulriksen 1998.

[8] Skibsgraven fra Ladby er bl. a. publiceret i Sørensen, A. C. 2001 Ladby. A Danish Ship-grave from the Viking Age. *Ships and Boats of the North, vol. 3.* Roskilde.

[9] Arkæologiske udgravninger i Danmark 1998, 119 løbenr. 12: Tollemosegård. Søren A. Sørensen og Lotte Lai Sørensen.

Litteratur

Arkæologiske udgravninger i Danmark 1998. Udg. af Rigsantikvarens Sekretariat og Det arkæologiske Nævn. København.

Arne, T. J. 1911. Sveriges förbindelser med Östern under vikingatiden. *Fornvännen.*

Birkedahl, P. 2000. Sebbersund – en handelsplads med trækirke ved Limfjorden – forbindelser til Norge. *Karmøyseminaret 1997,* pp. 31-40.Vikingfestivalen – Karmøy Kommune.

Brandt, K. 1977. Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters in der Marsch zwischen Ems- und Wesermündung. Ein Vorbericht über archäologisch-historische untersuchungen. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 5*, pp. 122-144.

- 1985. Die Bedeutung der Langwurten für die frühmittelalterliche Wirtschaft in der Nordseemarsch. I: K. Düwel e.a. (eds.): *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil III. Der Handel des frühen Mittelalters. Berichte über die Kolloquien der Kommision für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den Jahren 1980 bis 1983,* pp. 291-311. Abhandlungen der Akad. der Wissenschaften in Göttingen. Göttingen.

Christensen, P.B. & Johansen, E. 1992: En handelsplads fra yngre jernalder og vikingetid fra Sebbersund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1991*, pp. 199-230.

Christensen, T. 1991. *Lejre - Syn og sagn.* Roskilde Museums Forlag.

Feveile, C. 1994. The Latest News from Viking Age Ribe: Archaeological Excavations 1993. Ambrosiani, B. & Clarke, H. (eds.). *Developments Around the Baltic and the North Sea in the Viking Age.* The twelfth Viking Congress. Birka Studies 3, pp. 91-99. Stockholm.

Frick, H-J. 1992/93. Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. *Offa 49/50,* pp. 243-263.

Gärtner, B. & Ulriksen, J. 2000. Mytens ornament. *Skalk nr. 5,* pp. 5-9.

Hedeager, L. 1999. Skandinavisk dyreornamentik. Symbolsk repræsentation af en førkristen kosmologi. Fuglestvedt, I. et al. (red.*): Et hus med mange rom. Vennebok til Björn Myhre på 60-årsdagen, bind A*, pp. 219-238. AmS-Rapport 11A. Stavanger.

Helgesson, B. 1999: HELGE – ett spår av en tidig kristen mission i Uppåkra? Hårdh, B. (red.). *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2, pp. 191-200. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 30. Lund.

- 2002: Flera spår av en tidig kristen mission i Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Uppåkra – centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier *3.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 34. Lund.

Hårdh, B. (red.) 1999: *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra.* Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 30. Lund.

Jensen, S. 1987. Pløjelagsarkæologi. *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986*, pp. 9-19. København.

- 1990. Metalfund fra vikingetidsgårdene ved Gl. Hviding og Vilslev. *By, marsk og geest 3. Årsberetning 1990,* pp. 27-40. Den Antikvariske Samling i Ribe.

Jørgensen, L.1998. En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland - en foreløbig præsentation. Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). *Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern,* pp. 243-248. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28. Lund.

Krogh, K.J. & O. Voss 1961. Fra hedenskab til kristenddom i Hørning. En vikingetids kammergrav og en trækirke fra 1000-tallet under Hørning Kirke. *Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1961*, pp. 5-34.

Møller, E. & O. Olsen 1961. Danske trækirker. *Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1961*, pp. 34-58. København.

Nilsson, T. 1992. Stentinget, En indlandsbebyggelse med handel og håndværk fra yngre jernalder og vikingetid. En foreløbig meddelelse. *Kuml 1990*, pp. 119-132. Jysk Arkæologisk Selskab.

Ulriksen, J. 1998. *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr. En studie af søfartens pladser på baggrund af undersøgelser i Roskilde Fjord.* Vikingeskibsmuseet, Roskilde.

- 1999. En ejendommelig sag. *ROMU. Årsskrift for Roskilde Museum 1998,* pp.7-28.

- 2000: Vikingetidige korsemaljefibler fra Roskildeegnen. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1999,* pp. 11-30.

- i tryk A. Vester Egesborg. A coastal landing place in AD 6th-10th century in Southern Zealand. *Journal of Danish Archaeology 14.*

- i tryk B. Kirke Hyllinge. Farm and production site in AD 6th-11th century in Northern Zealand. *Journal of Danish Archaeology 14.*

- i tryk C: Scheibenförmige Kreuzemailfibeln des 9. bis 12. Jahrhunderts in Dänemark und Schonen. *Offa* 58.

Wamers, E. 1985. *Insularer Metallschmuck in wikingerzeitlichen Gräbern Nordeuropas. Untersuchungen zur skandinavischen Westexpansion.* Offa-Bücher. Band 56. Neumünster.

- 1994. *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz.* Mainzer Archäologische Schriften Band 1. Mainz.

- 1997. Hammer und Kreuz. Typologische Aspekte einer nordeuropäischen Amulettsitte aus der Zeit des Glaubenwechsels. M. Müller-Wille (red.): *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenwechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts.* Band I, pp. 83-107. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaften Klasse 1997, Nr. 3,II. Mainz.

- 1998. Insular finds in Viking Age Scandinavia and the State Formation of Norway. Clarke, H.B., Mhaonaigh, N. & Floinn, R. Ó (eds.): *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age,* pp. 37-72. Four Court Press, Dublin.

Wieczorek, A. & Hinz, H-M. (Hrsg.) 2000: *Europas Mitte um 1000.* Band III. Theiss/Stuttgart.

Young, S. (ed.) 1989: *The Work of Angels: The Masterpieces of Celtic Metalwork, 6th-9th Centuries A.D.* British Museum.

Eine durchbrochene Scheibenfibel mit Kreuz aus Uppåkra bei Lund

Robert Koch

Abstract

An open-work disc-brooch with cross from Uppåkra at Lund
Among the metal objects from Uppåkra there is a round open work brooch which has a number of parallels in Merowingian tombs from the Rhine- Main area, North Gallia and occasionally in Norh Italy. This group of brooches seems to belong to the last two or three decades of the 7th century til around 700 AD. The brooches were wide spread in the Merowingian realm as amulettes as well as objects of identification. The Uppåkra item would be among the earliest archaeological finds of Christian character in South Scandinavia.

Robert Koch, Bahnhofsweg 5, D-90 562 Heroldsberg, Tyskland.

Die Fibel aus Uppåkra[1)]

Im Areal der bedeutenden frühgeschichtlichen Siedlung Uppåkra wurde eine durchbrochene Scheibenfibel aus Bronze mit einem Durchmesser von 39 mm gefunden. Die Mittelstege bilden ein gleicharmiges Kreuz, das von einem 8 mm breiten Randsteg eingefasst wird (U1069, Fig. 1). Die Schauseite ist durch Würfelaugen verziert, und zwar bilden sie auf dem Randstreifen einen fortlaufenden Kreis. Auf dem runden Mittelfeld sind vier Kreisaugen eingedreht, sowie zwei auf jedem der Kreuzarme. Die Kanten der Durchbruchfelder wurden etwas nachgearbeitet, wie an den radial verlaufenden Arbeitsspuren, die durch das benutzte Werkzeug, vermutlich einen Meißel, verursacht wurden, zu erkennen ist. Vielleicht entstanden die Arbeitsspuren aber auch beim Zurichten der Gussform. Die Fibelplatte wurde zusammen mit der Öse für die Spiralachse sowie mit der Nadelrast auf der Rückseite in einem Werkstück gegossen. Die Nadelrast hat der Bronzegießer keilförmig ausgeschmiedet und im warmen Zustand das dünne Ende teilweise umgebogen. Zwischen der Öse für die Spiralachse und der Nadelrast verläuft ein schmaler, flacher Steg. Im Bereich des Mittelsteges ist die Fibelplatte 2,5 mm dick, daneben nur 2,1 mm. In der Spiralöse stecken noch ein Teil der eisernen Achse und daran haften wenige Reste der eisernen Spirale. Schwache Feilspuren vom Nacharbeiten waren auf der Rückseite nur unmittelbar neben dem Mittelsteg zu erkennen. Spuren eines Weißmetallüberzuges sind auf der Vorderseite nicht zu erkennen.

In dem reichhaltigen Fundmaterial von Uppåkra ist die durchbrochene Scheibenfibel ein singuläres Stück. Gut vergleichbare

Fig. 1. Uppåkra. Durchbrochene Scheibenfibel mit einem Kreuz im Mittelfeld, Vorder- und Rückseite. Dm. 39 mm.

Exemplare mit Würfelaugendekor wurden dagegen in merowingerzeitlichen Gräbern des Rhein – Main – Gebietes und in Nordgallien mehrmals gefunden, sowie vereinzelt in Oberitalien.

Kontinentale Scheibenfibeln mit Kreuz

Auf einer Scheibenfibel aus dem Reihengräberfeld von Sindlingen bei Frankfurt a. Main (Fig. 2,1) sind die Kreisaugen als Dreiergruppen auf den trapezförmigen Kreuzarmen eingraviert, ebenso auf einem Lesefund aus Mainz (Fig. 2,2). Auf zwei Fibeln von Cugny bei Amiens (Fig. 2,5) und von Spontin bei Namur (Liste A 8) wurden sie auf dem Randstreifen und auf den Kreuzarmen als fortlaufende Reihe eingebohrt. An den beiden kleinen Scheibenfibeln aus Grab 1 von Hérouvillette bei Caen (Fig. 2,4) und von Conteville in der Normandie (Fig. 2,3) hat man dagegen nur dicht neben den Ansatzstellen der Kreuzarme auf dem Randsteg jeweils ein einzelnes Kreisauge angebracht. Am Südrand der Alpen wurden im Friaul in der Provinz Belluno bei den Dörfern La Valle (Fig. 2,6) und Voltago (Fig. 2,7) ähnlich durchbrochene Scheibenfibeln gefunden, die ebenfalls mit Würfelaugen, z. T. in lockerer Anordnung, verziert sind. Doch sind dort Fibeln in Form eines lateinischen oder eines gleicharmigen Kreuzes wesentlich häufiger (Bierbrauer 1992; 2000: Fig. 12 - ergänzte Verbreitungskarte).

Außerdem sind noch einige weitere durchbrochene Scheibenfibeln mit Kreuzmotiv zu nennen, die verschiedene Verzierungsmuster aufweisen. In die Kreuzarme der zierlichen, nur 2,2 cm großen Scheibenfibel aus Grab 656 von Rübenach bei Koblenz (Fig. 3,1) wurde jeweils ein kleines Almandinrundel eingesetzt; um diese herum und auf dem schmalen Randsteg hat man winzige Kreise eingepunzt. Diese Kleinfibel ist das einzige Exemplar, das aus Silber besteht, während die übrigen Vergleichsstücke alle aus Bronze hergestellt wurden. In der stark gestörten Bestattung war die kreuzförmig durchbrochene Scheibenfibel das einzige erhaltene Fundstück. Dies bestätigt die schon häufiger gemachte Beobachtung, dass bei der Beraubung in alter Zeit Gegenstände mit christlichen Schmuckmotiven im Grab liegen gelassen wurden (Koch 1973; Roth 1978).

Eine flache, 3,5 cm große Scheibenfibel aus Neckarsulm (Fig. 3, 2) wurde bereits in den 1930er Jahren ohne Beobachtung des Befundes geborgen und ist nur noch als Streufund zu bewerten. Das 0,7 mm starke

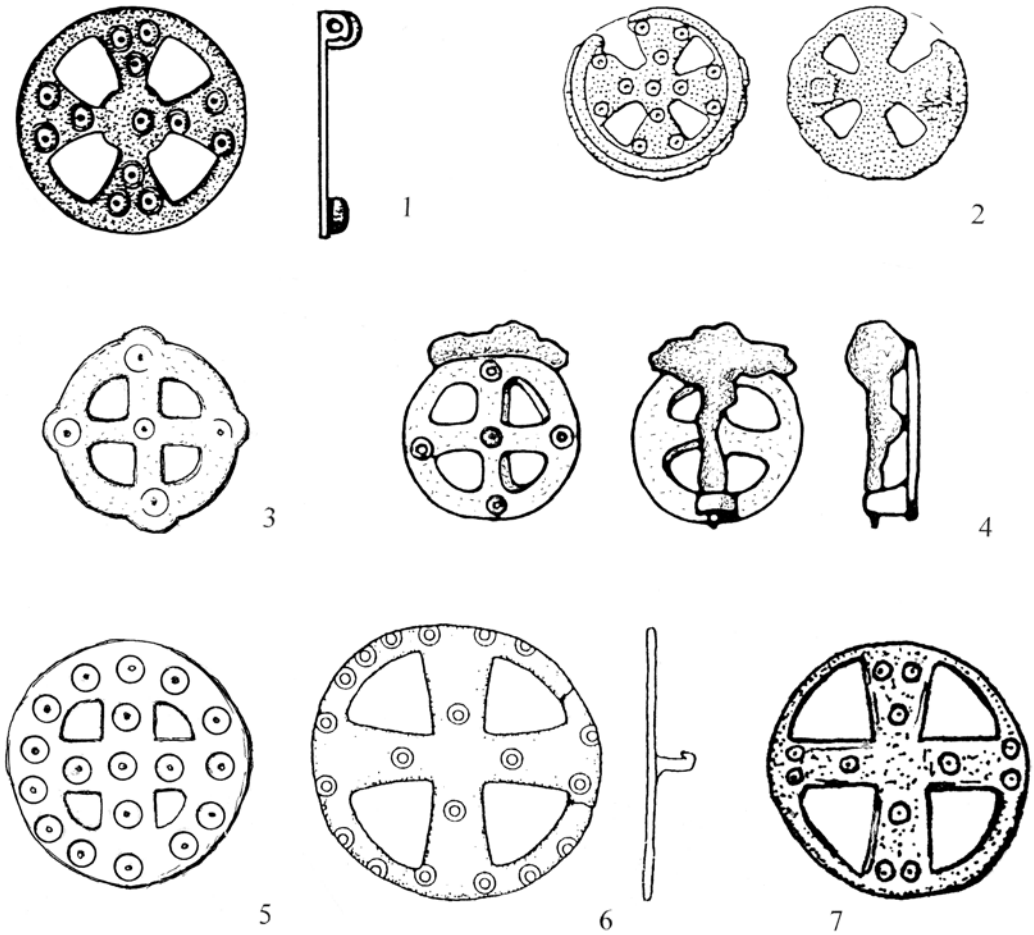

Fig. 2. Vergleichbare durchbrochene Scheibenfibeln mit Würfelaugendekor. – 1 Frankfurt-Sindlingen (Liste A 4). – 2 Mainz (Liste A 7). - 3 Conteville (Liste A 2). – 4 Hérouvillette (Liste A 5). – 5 Cugny (Liste A 3) – 6 La Valle bei Belluno, Friaul (Liste A 6) – 7 Voltago, Friaul (Liste A 9). 1–5: M. 1:1; 6:M. 4:5; 7: M.ca 1:1.

Bronzeblech besitzt vier schmalrechteckige Durchbruchfelder, so dass die vier breiten Sektoren dazwischen mit dem runden Feld in der Mitte ein gleicharmiges Kreuz bilden. Dass dieses Kreuzsymbol beabsichtigt war, bekräftigt die mit einem spitzen Werkzeug eingestichelte Linie, die nur an den Rändern der Kreuzarme entlang geführt ist und dadurch den Randsteg deutlich abtrennt. Auf zwei Kreuzarmen wurde in feinen Strichen je eine winklige Flechtbandfigur eingraviert; die anderen zwei Arme sind dagegen glatt. Auf der Rückseite der Scheibenfibel ist noch die aus einem schmalen Bronzeblechstreifen zusammengebogene Öse für die Spirale der eisernen Nadel vorhanden; dagegen fehlt der ursprünglich ebenfalls aufgelötete Nadelhalter.

Durch die schmalen Durchbruchfelder und die breiten Kreuzarme ähnelt die kleine bronzene Scheibenfibel aus Grab 59 von Lauterhofen in der Oberpfalz der vorher beschriebenen Fibel. Die nur 2,5 cm große

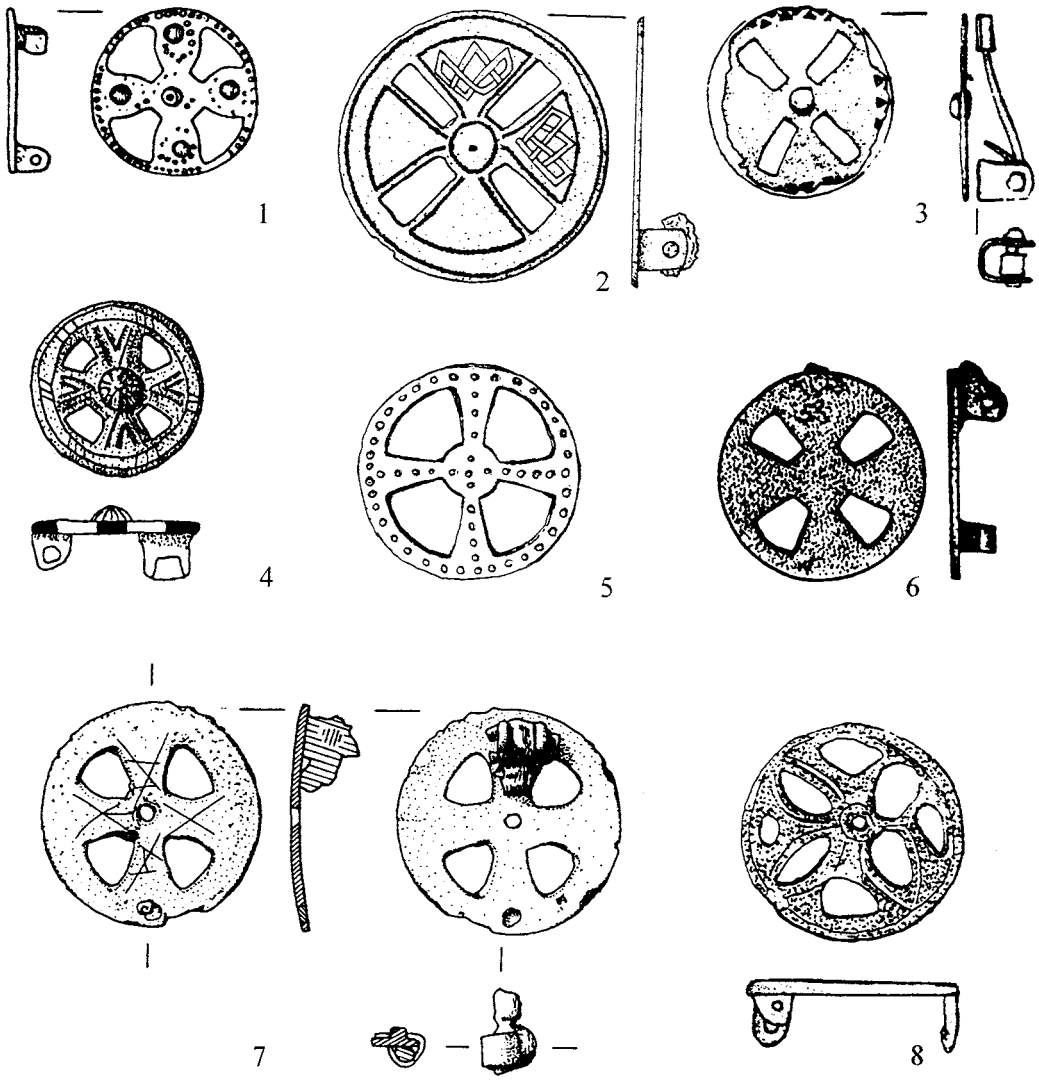

Fig. 3. Durchbrochene Scheibenfibeln mit anderen Verzierungsmotiven(1–5.8) sowie unverzierte Exemplare(6–7). – 1 Rübenach (Liste B 14) – 2 Neckarsulm (Liste B 13) – 3 Lauterhofen (Liste B 12). – 4 Doubs (Liste B 11) – 5 Sasbach a. Kaiserstuhl (Liste B 15) – 6 Karlstadt (Liste C 20) – 7 Bad Krozingen (Liste C 18) – 8 St-Martin-de-Fontenay (Liste B 16). M. 1:1.

Scheibenfibel (Fig. 3,3) war am Rande mit einer doppelten Reihe von kleinen Dreieckstempeln eingefasst. Die Spiralkonstruktion, d.h. der Nadelhalter und die Öse für die Achse, waren auf der Rückseite angelötet. Das Mädchengrab enthielt verschiedene Amulettanhänger sowie Teile einer tauschierten, vielteiligen Gürtelgarnitur, die in sekundärer Verwendung, in einem langen Gürtelgehänge eingefügt waren.

Die kreuzförmig durchbrochene Scheibenfibel aus dem Mädchengrab 100 von Sasbach am Kaiserstuhl wurde auf den schmalen Kreuzarmen und auf dem Einfassungsring mit einer fortlaufenden Reihe von Punkten verziert

(Fig.3,5). Der Nadelhalter und die Öse für die Spirale waren bei ihr ebenfalls aus einem Bronzeblechstreifen zurechtgebogen und angelötet; doch hatten sich beide durch die Lagerung im Boden wieder gelöst. Von der eisernen Nadel sind nur geringe Reste erhalten. Die Verzierung mit einer einzelnen Punktreihe auf allen Stegen begegnet ebenso auf einem fast gleichgroßen, sechsspeichigen, bronzenen Radanhänger aus Grab 100 von Merdingen im Breisgau, den man dort in ein langes Gürtelgehänge eingesetzt hatte (Fingerlin 1971: 248f. Taf. 66,8).

Erheblich kräftiger gearbeitet ist eine durchbrochene Bronzefibel aus Grab 256 des Reihengräberfeldes von Doubs bei Pontarlier (Fig. 3,4). Die l,5 mm dicke Fibelplatte ist zusammen mit Nadelrast und Achsöse in einem Werkstück gegossen. Der kleine Mittelbuckel und die winkelförmig eingravierten Linien auf der Schauseite betonen die Form des gleicharmigen Kreuzes. Eine vergleichbare Fibel wird von Delle bei Belfort in der burgundischen Pforte beschrieben (vgl. Liste B 10). In der Gliederung der Schauseite entspricht der Fibel von Doubs ferner eine durchbrochene Scheibenfibel aus spätmerowingischen Steinkistengräbern aus der Umgebung von Sömmerda in Thüringen (vgl. Liste B 17). In Gusstechnik ist ferner die Scheibenfibel aus Grab 412 C von St-Martin-de-Fontenay in der Normandie (Fig. 3, 8) angefertigt. Das etwas deformiert wirkende Schmuckmotiv dieser Fibel ist vermutlich als ein gleicharmiges Kreuz, an dessen Enden breit gezogene Querhasten angesetzt sind, zu deuten. Ein solches Kreuz, jedoch erheblich sorgfältiger ausgeführt, begegnet z. B auf einem bronzenen Fingerring aus Grab 667 desselben Gräberfeldes; in die vergoldete Schauseite ist dort ein gleicharmiges Krückenkreuz eingraviert (Pilet 1994: 156 Fig. 116)

Schließlich sind noch einige durchbrochene Scheibenfibeln anzuführen, die keine Verzierung tragen. Besonders wichtig ist Grab 183 von Bad Krozingen im Breisgau, da es bei einer regulären Ausgrabung dokumentiert werden konnte. In der Mitte des Körpers lag in Höhe der Ellenbogen die durchbrochene Bronzefibel (Fig. 3,7). Neben der Außenseite des linken Oberschenkels waren mehrere Teile eines Gürtelgehänges verteilt, das in Höhe der Knie mit einer von einem massiven Bronzering eingefassten durchbrochenen Zierscheibe endete. An jedem Fuß wurden je fünf schlanke Riemenzungen mit spitzen Enden, die an den Wadenbinden befestigt waren, vorgefunden.

Unverziert ist außerdem eine Bronzefibel mit angegossener Nadelkonstruktion von Karlstadt am Main (Fig. 3,6). Eine weitere Kleinfibel von Nettersheim in der Eifel (Liste C 21) steht wegen ihrer leicht profilierten Kreuzarme der Fibel von Rübenach recht nahe. Schließlich ist noch eine als Streufund erhaltene durchbrochene Scheibenfibel aus dem merowingischen Friedhof von Grenay bei Lens (Pas-de-Calais) anzuführen (Liste C 19).

Datierung der Scheibenfibeln mit Kreuz

Nur zu wenigen der durchbrochenen Scheibenfibeln sind die Beifunde bekannt. Die Fibel aus Grab 256 von Doubs (Fig. 3,4) kann durch die mitgefundene zweiteilige, symmetrische Gürtelgarnitur mit großen trapezförmigen Beschlägen annähernd datiert werden. Dabei handelt es sich um ein charakteristisches Element der Frauentracht der 2. Hälfte des 7. Jahrh. in der Westschweiz und Burgund (Martin 1991: Fig. 21). Die Schauseite der Eisenschnalle war silber-

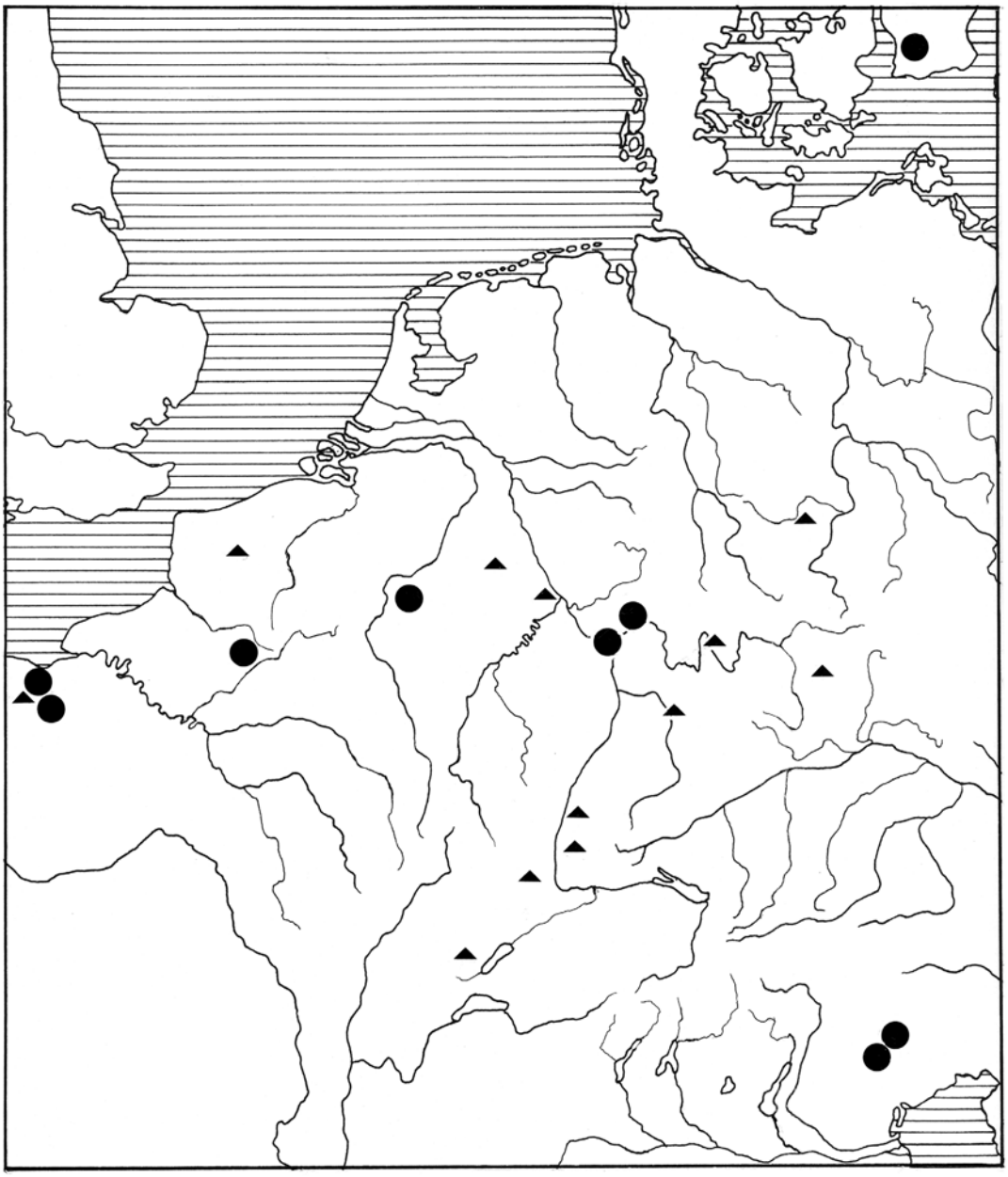

Fig. 4. Verbreitung der durchbrochenen Scheibenfibeln mit Kreuzmotiv in der Mitte.
Kreise: Fibeln mit Kreisaugendekor (vgl. Teil A der Liste)
Dreiecke: sonstige Exemplare (vgl. Teil B und C der Liste)

tauschiert und mit drei Zonen von Tierornament geschmückt. Soweit an den wenigen Resten des Tierstils zu erkennen ist, waren die Tiermotive aufgelöst und stark stilisiert, so dass eine Herstellung im fortgeschrittenen 7. Jahrh. wahrscheinlich ist. Dies können auch die beiden kleinen Bronzeohrringe mit Hakenverschluß bestätigen.

In Grab 1 von Hérouvillette sowie in Grab 412C von St-Martin-de-Fontenay wurden die

durchbrochenen Scheibenfibeln mit mehreren gleicharmigen Fibeln aufgefunden. Bei diesen Kleinfibeln handelt es sich überwiegend um langlebige Formen, die während der jüngeren Merowingerzeit, meist im letzten Viertel des 7. Jahrhs., aufgekommen sind und während des 8. Jahrhs. noch einige Zeit in Mode blieben (Thörle 2001: 313 Nr.571–574 und 326 Nr. 777–778). In der Regel können solche Fibeln nur die allgemeine Entwicklungstendenz anzeigen, aber selten etwas zu einer genaueren Datierung beitragen.

Von besonderer Bedeutung ist deshalb das erst 1997 ausgegrabene Frauengrab 183 von Bad Krozingen, zumal es in alter Zeit nicht beraubt wurde. Für die Datierung dieses Grabinventares sind vor allem die an jedem Fuß gefundenen fünf lanzettförmigen Riemenzungen mit spitzen Enden aufschlussreich. Solche aus vier oder mehr Riemenzungen bestehenden Wadenbindengarnituren gehören zu einer regionalen Variante des ausgehenden 7. Jahrhs., die am südlichen Oberrhein und im Bereich der oberen Donau mehrmals begegnet (Fingerlin 1971: 93 p.; Clauss 1976/77: 77 pp. Sonderform; Weis 1999: 70 pp.; Groove 2001: 166 pp.)

Das in Art einer Brezel verschlungene Flechtwerkmotiv auf der Scheibenfibel von Neckarsulm (Fig. 3,2) erinnert sehr an die Flechtwerkmuster auf den spätmerowingischen Pressblech-Fibeln, insbesondere an jene Exemplare mit einem gleicharmigen Kreuz als Hauptmotiv (Klein-Pfeuffer 1993: 125 pp. Fig. 34). Das winklig ausgeführte Flechtband stimmt aber noch mehr mit dem Flechtbanddekor auf der silbernen „überlangen“ Riemenzunge von Kornwestheim bei Ludwigsburg überein (Stein 1967: 35. 46 pp. 275 Taf. 87,1). Die spitzen Zacken am oberen Rand des Verzierungsfeldes der Riemenzunge sind fast identisch mit dem Muster auf der Neckarsulmer Scheibenfibel. Allerdings ist die Riemenzunge von Kornwestheim viel sorgfältiger ausgeführt und die zwei eingravierten Linien sind mit Niello ausgefüllt. Da die Form der auffallend großen, 17 cm langen Riemenzunge und ihre drei Perlrandnieten zu den charakteristischen Merkmalen der Zeit um 700 zählen, ist damit für die Scheibenfibel von Neckarsulm ein verlässlicher Anhaltspunkt für die Datierung gewonnen.

Für die chronologische Beurteilung ist die kleine Silberfibel aus Rübenach (Fig. 3,1) von einiger Bedeutung, obwohl sie in einem alt beraubtem Grab als einzige Beigabe aufgefunden wurde. Die Ausschmückung der Schauseite mit kleinen Almandinrundeln erfolgte an Fibeln nur selten. Als Beispiel kann immerhin die mit fünf Rundeln versehene gleicharmige Fibel aus dem späten münzdatierten Grab von Bermersheim bei Alzey angeführt werden (Ament 1976: 323 pp. Fig. 15). Dieses Grab enthielt u.a. einen Fingerring, in dessen Schauseite ein Solidus des von König Sigibert adoptierten Childebert (660-662) eingefügt war.

Besonders zahlreich treten kleine Almandinrundeln auf den Beschlägen der im Alpenvorland verbreiteten, wabenplattierten, vielteiligen Gürtelgarnituren auf, und zwar besonders auf den späten Varianten, die nur enge Wabenzellen oder Muster aus schmalen Querstreifen aufweisen (Marti 1995: 100 pp. 109–113 Fig. 32, Verbreitungskarte). Teile einer solchen Garnitur wurden in dem münzdatierten Grab 2 von Au bei Rehling (Bayer.-Schwaben), zusammen mit einem byzantinischen Solidus, der in der Regierungszeit von Constans II oder Constantin IV (659-668) geprägt wurde, gefunden; allerdings hat man die Münze erst in dritter Verwendung dem Verstorbenen als Obolus ins Grab mitgegeben (Stein 1967: 219 p. Taf. 76, 1-9).

Kleine Almandinrundeln wurden ferner an späten silberplattierten, zweiteiligen Gürtelgarnituren der Westschweiz auf den schmalen, profilierten Beschlägen eingesetzt; die schlanke Form ihrer Beschläge und die darauf verwendeten Perlrandnieten sind ebenfalls Merkmale der Zeit um 700 (Marti 1995: 113 Fig. 35).

Geradezu überschwänglich verwendet wurden Almandinrundeln auf den Beschlägen des Spathagürtels aus Grab 3/1883 von Pfahlheim bei Ellwangen, die zu den qualitätsvollsten Metallarbeiten aus der jüngsten Phase der Merowingerzeit zu rechnen sind (Werner 1957: 112–117 Taf. 38–40; Nawroth 2001: 28 pp. Taf. 3). Die reichlich eingravierte germanische Tierornamentik ist überwiegend auf stilisierte Tierköpfe und Füße reduziert, wobei die kleinen runden Almandine meist die Augen betonen. Einige Neufunde mit ähnlichem, aber einfacher ausgeführtem Tierstil deuten an, dass die Pfahlheimer Gürtelbeschläge zu einer kleinen, regionalen Gruppe von Schnallen und Beschlägen gehören, die zwischen Altmühl und dem mittleren Neckar, sowie im Nordteil von Bayer. Schwaben vorkommen (Nawroth 2001: 29 Fig. 9). Sie waren gleichzeitig mit den jüngeren Varianten der oben erwähnten, wabenplattierten, vielteiligen Gürtelgarnituren in Mode (Marti 1995: 110 pp. Fig. 33 Seriationstabelle).

Almandinrundeln treten ferner in Kombination meist mit engem Rautenflechtband auf breiten Riemenzungen sowie an kleinen Schnallengarnituren, die entweder zu den Sporenriemen oder zum Schuhwerk gehört haben, auf. Charakteristische Stücke, fast alle aus Silber gefertigt, enthielt das Reitergrab von Staufen bei Dillingen (Reinecke 1911: Taf.36, 580–587; Stein 1967: 31 Taf. 83,1–7).

Schließlich ist noch auf zwei ausgefallene Stücke hinzuweisen, die ebenfalls Almandinrundeln enthalten. Das eine ist ein zur Fibel umgewandelter Gürtelbeschlag aus Mertloch bei Koblenz (Ament 1993: 57 p. Fig. 44 mit älterer Literatur zur Forschungsgeschichte); zu ihm gibt es unter den zahlreichen Gürtelgarnituren aus jung- oder spätmerowingischen Reihengräbern bisher kein genaues Vergleichsstück. Die in kräftigem Kerbschnitt verzierte Schauseite zeigt Ranken- und Blattornamente, zwischen die außer kleinen Almandinen auch Rundeln aus blauem und grünem Glas eingesetzt wurden. Insbesondere wegen der Rankenverzierung ist eine gewisse Nähe zum Kunsthandwerk der Mittelmeerländer oder von Burgund zu vermuten.

In diese Richtung könnte eine ganz ungewöhnliche Riemenzunge aus Gold hinweisen, die schon 1902 in der Auvergne bei der Ortschaft Aulnat (Puy-de-Dôme) in einem ehemaligem Sumpfgelände entdeckt wurde. Die auf beiden Seiten verzierte Riemenzunge zeigt auf der einen Seite ein rein vegetabiles Rankenmuster, während auf der anderen stark stilisierte Elemente des germanischen Tierstils II eingefügt sind (Vallet 1984/85: Fig. 1). In die Blatt- und Rankenmotive ist eine größere Anzahl von Almandinrundeln von ca. 1 mm Durchmesser einkomponiert. Die kunstvolle goldene Riemenzunge von Aulnat gehört zu den Spitzenleistungen des spätmerowingischen Goldschmiedehandwerks in Gallien.

Ergebnisse

Soweit sich zu den besprochenen Vergleichsstücken chronologische Anhaltspunkte eruieren ließen, deuten sie darauf hin, dass die durchbrochenen Scheibenfibeln mit einem gleicharmigen Kreuz während der letzten zwei oder drei Jahrzehnte des 7. Jahrhs. bzw. in der Zeit um 700 angefertigt worden sind und in weiten Teilen des Merowingerreiches in Mode waren.

Ähnlich wie die in den Alpenländern häufig vorkommenden Kreuzfibeln (Bierbrauer 1992; 2000) werden die hier besprochenen Scheibenfibeln von den Trägerinnen sowohl als Amulette wie auch als Bekenntniszeichen (vgl. Hoops, RGA Bd. 4, 1981, 521 p.)eingeschätzt worden sein.

Wenn die Scheibenfibel von Uppåkra analog zu den Vergleichsstücken vom Kontinent zu Recht in die Zeit um 700 datiert werden darf, dann ist sie wohl zu den frühesten archäologischen Metallfunden mit christlichem Charakter im Süden Skandinaviens zu rechnen (vgl. Holmqvist 1975).

Anmerkung

[1)] Das Fundstück wird aufbewahrt im Historiska Museum d. Univ. Lund, Inv.-Nr. 31000, 1069. – Frau Birgitta Hårdh gab beim 52. Sachsensymposium in Lund im August 2001 die Anregung für den vorliegenden Beitrag; für freundliche Auskünfte habe ich ihr vielmals zu danken. – Für Hinweise gilt mein Dank ferner Gerhard Fingerlin – Freiburg, Harald Koschik – Bonn, Ralph Obst – Würzburg und Frauke Stein – Saarbrücken.

Liste der durchbrochenen Scheibenfibeln mit Kreuz in der Mitte

A Mit Kreisaugendekor

1 Lund - Uppåkra (Fig. 1).

2 Conteville, Normandie (Fig. 2,3): Lorren 2001: 148 Pl. 13,14.

3 Cugny, Dép. Aisne (Fig. 2,5): Mus. Amiens. – Boulanger 1902–1905: 128 Pl. 37,9; Coutil 1920: 28 p. Fig. 10.

4 Frankfurt-Sindlingen (Fig. 2,1): Nassau. Annalen 29, 1897: 32 pp. Taf.14,8; Schauer et al. 1967: 53, Nr. 222, Taf. 8,8.

5 Hérouvillette, Normandie, Grab 1 (Fig. 2,4): Decaens 1971: 1. 7 Fig. 14. 26.

6 La Valle, Prov. Belluno (Fig. 2,6): Malagola 1987: Tav. IV.

7 Mainz, Rheinland-Pfalz (Fig. 2,2): Frick 1992/93: 448 Taf. 4,14; Wamers 1994: 86 ff. Fig. 54,168.

8 Spontin bei Namur: Mus. Namur. – Annales Namur 1863.

9 Voltago, Prov. Belluno (Fig. 2,7): Brozzi 1986: 353 Fig. 17,7.

B Mit verschiedenen Verzierungsmustern

10 Delle bei Belfort, Franche-Comté: Erwähnt bei Urlacher et al. 1998: 125.

11 Doubs, Dép. Doubs, Grab 256 (Fig. 3,4): Urlacher et al. 1998: 125, Pl. 20,10.

12 Lauterhofen, Oberpfalz, Grab 59(Fig. 3,3): Dannheimer 1968: 28, Taf. 7, 1; 17, 10.

13 Neckarsulm, Kr. Heilbronn (Fig. 3,2): Fundberichte Schwaben NF. 18-II, 1967,144f., Taf. 131,16 (Zeichnung unvollständig); Koch 1968; 1984; Wamser 1986: 183 pp. Fig. 12,9.

14 Rübenach, Stadt Koblenz, Grab 656 (Fig. 3,1): Neuffer-Müller & Ament 1973: 76; 243 Taf. 39,24; 52,1.

15 Sasbach a. Kaiserstuhl, "Flur Behans", Kr. Emmendingen, Grab 100 (Fig. 3,5): Fingerlin 1986: Fig. 151; 1990: Fig. 4, 2.

16 St-Martin-de-Fontenay, Calvados, Grab 412C (Fig.3,8): Pilet 1994: 231 Pl. 61.

17 Vogelsberg, Kr. Sömmerda: Mus. f. Ur- u. Frühgeschichte Weimar.

C Unverzierte Exemplare

18 Bad Krozingen, Kr. Breisgau-Hochschwarzwald, Grab 183/1997 (Fig. 3,7): LDA Baden-Württemberg, Außenstelle Freiburg. Freundl. Hinweis Dr. G. Fingerlin.

19 Grenay, Dép. Pas-de-Calais: Roger 1979: Pl. 7,P37.

20 Karlstadt, Lkr. Main-Spessart, Lesefund von einer Siedlungsstelle (Fig.3,6): Bayer. Vorgeschichtsbl., Beiheft 11, 1998, 145, Fig. 104,11.

21 Nettersheim, Kr. Euskirchen: Germania 17, 1933, 55 Taf. 8, 2,3; Nieveler 2003: Taf. 112, 36.

Literatur

Ament, H. 1976. Chronologische Untersuchungen an fränkischen Gräberfeldern der jüngeren Merowingerzeit im Rheinland. *Ber. RGK* 57.

- 1993. Siedlung und Gräberfeld des frühen Mittelalters von Mertloch, Künzerhof (Kreis Mayen-Koblenz*). Wissenschaftl. Beibände z. Anzeiger d. German. Nat. Mus.* 9.

Bierbrauer, V. 1992. Kreuzfibeln in der mittelalpinen romanischen Frauentracht des 5.–7. Jahrhunderts. Trentino und Südtirol. *Archivio Alto Adige 86.*

- 2000. Friaul im 5.-8. Jahrhundert*:* Siedlungsgeschichtliche Grundlinien aus archäologischer Sicht. Bratoz, R. (ed.*), Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese.* Ljubljana.

Boulanger, C. 1902-1905. *Le mobilier funéraire gallo-romain et franc en Picardie et en Artois.* Paris.

Brozzi, M. 1986. Autoctoni e Germani tra Adige e Isonzo nel VI–VII sec. secondo le fonti archeologiche. Bierbrauer, V. & Mor, C.G. (eds.*), Romani e Germani nell' arco alpino (sec. VI–VIII).* Bologna.

Clauss, G. 1976/77. Strumpfbänder*:* Ein Beitrag zur Frauentracht des 6. u. 7. Jahrhunderts n. Chr. *Jahrb. RGZM* 23–24.

Coutil, L. 1920. *Monument mérovingien trouvé dans l´ancien évêché d´Evreux.* Evreux.

Dannheimer, H. 1968. Lauterhofen im Frühen Mittelalter. *Materialh. Bayer. Vorgesch.* 22.

Decaens, J. 1971. Un nouveau cimetière du haut moyen âge en Normandie, Hérouvillette (Calvados). *Archéologie Médiévale* 1.

Fingerlin, G. 1971. *Die alamannischen Gräberfelder von Güttingen und Merdingen in Südbaden.* German. Denkmäler Völkerwanderungszeit A,12. Berlin.

- 1986. Zwei interessante Neufunde a. d. Reihengräberfeld Sasbach a. Kaiserstuhl, Kr. Emmendingen. *Arch. Ausgrabungen Baden-Württemberg* 1985.

- 1990. Franken am Kaiserstuhl. *Arch. Nachrichten aus Baden* 44.

Frick, H. J. 1992/93. Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. *Offa*, 49/50.

Groove, A. M. 2001. Das alamannische Gräberfeld von Munzingen / Stadt Freiburg. *Materialhefte z. Archäologie* 54.

Holmqvist, W. 1975. Was there a Christian Mission to Sweden before Ansgar*?. Early Medieval Studies* 8.

Klein-Pfeuffer, M. 1993. Merowingerzeitliche Fibeln und Anhänger aus Preßblech. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 14.

Koch, R. 1968. Eine frühchristliche Fibel aus Neckarsulm. *Schwaben und Franken* 14. Jg. Dez. 1968..

- 1984. (Reprint) Eine frühchristliche Fibel aus Neckarsulm. *Heimatverein Neckarsulm, Historische Blätter* 6.

Koch, U. 1973. Grabräuber als Zeugen frühen Christentums. *Arch. Nachrichten Baden* 11.

Lorren, C. 2001. Fibules et plaques-boucles à l'époque mérovingienne en Normandie*. Mém. de l´AFAM* 8.

Malagola, G. 1987. Nuovi reperti altomedievali dall´Agordino (Belluno*). Memorie storiche Forogiuliese* 67.

Marti, R. 1995. Das Grab eines wohlhabenden Alamannen in Altdorf UR, Pfarrkirche St. Martin. *Jahrb. Schweizer Ges. Ur- u. Frühgesch.* 78.

Martin, M. 1991. Zur frühmittelalterlichen Gürteltracht der Frau in der Burgundia, Francia und Aquitania. *L'Art des Invasions en Hongrie et en Wallonie. Kolloquium Mus. royal Mariemont* 1979. Mariemont.

Nawroth, M. 2001. Das Gräberfeld von Pfahlheim und das Reitzubehör der Merowingerzeit. *Wissenschaftl. Beibände z. Anzeiger d. German. Nat. Mus.* 19.

Neuffer-Müller, Ch. & Ament, H. 1973. *Das fränkische Gräberfeld von Rübenach.* German. Denkmäler Völkerwanderungszeit B,7. Berlin.

Nieveler E., 2003. Die merowingerzeitliche Besiedlung im Erftkreis und Kreis Euskirchen. *Rheinische Ausgrabungen* 48.

Pilet, C. 1994. La nécropole de Saint-Martin-de-Fontenay (Calvados). *Gallia Suppl.* 54. Paris.

Reinecke, P. 1911. Spätmerowingisch-karolingische Grabfunde aus Süddeutschland. *Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* Bd. 5. Mainz.

Roger, F. 1979. Le cimetière mérovingien de Grenay (Pas-de-Calais). *Septentrion* 9,

Roth, H. 1978. Archäologische Beobachtungen zum Grabfrevel im Merowingerreich. Jankuhn, H. & Nelsen, H. & Roth, H. (eds.), *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit.* Abhandl. Akad. Wiss. Göttingen 3. F. 113.

Schauer, P. & Betzler, P.S. 1967. *Katalog Höchst. Die Funde von der Steinzeit bis zum frühen Mittelalte*r. Höchster Geschichtshefte 11/12.

Stein, F. 1967. *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland.* German. Denkmäler Völkerwanderungszeit A 9 Berlin.

Thörle, S. 2001. *Gleicharmige Bügelfibeln des frühen Mittelalters.* Universitätsforsch. prähist. Archäologie 81. Bonn.

Urlacher, J.-P. & Passard, F. & Manfredi-Gizard, S. 1998. *La nécropole mérovingienne de La Grande Oye à Doubs.* St. Germain-en-Laye.

Vallet, F. 1984/85. Ferret d'or d'époque mérovingienne provenant du Puy-de-Dôme. *Antiquités Nationales* 16/17.

Wamers, E. 1984. *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstraße (Baustelle Hilton II) in Mainz.* Mainz.

Wamser, L. 1986. Zur Bedeutung des Schwanbergs im frühen und hohen Mittelalter. *Aus Frankens Frühzeit. Festgabe f. P. Endrich.* Würzburg.

Weis, M. 1999. Ein Gräberfeld der späten Merowingerzeit bei Stetten an der Donau. *Materialhefte z. Archäologie* 40.

Werner, J. 1957. Bronzener Gürtelbesatz des späten 7. Jahrhunderts von Pfahlheim (Kr. Aalen). *Fundberichte aus Schwaben NF.* 14.